

LUND UNIVERSITY

I skuggan av Karl August

Nya perspektiv på Fersenska upploppet 1810

Hultman, Lars

2024

Document Version:

Manuskriptversion före sakkunniggranskning

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hultman, L. (2024). *I skuggan av Karl August: Nya perspektiv på Fersenska upploppet 1810*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia, Historiska institutionen]. Lunds universitet, HT-området.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

I skuggan av Karl August

NYA PERSPEKTIV PÅ FERSENSKA UPPLOPPET 1810

Lars Hultman

- Du riksförrädare!
- Nu är det nog, nu ska du ut och dö efter vår lag!
- Sätt in era sablar, de duger inte här!
- Fäll ej bajonett mot oss gossar, det duger inte!
- Det är inte slut med det här. Det finns ännu fler förrädare kvar och om jag än ska uppoffra mitt liv så ska här bli annorlunda!

Fem repliker från Stockholm eftermiddagen den 20 juni 1810. Fersenska upploppet rasar för fullt, riksmarskalken Axel von Fersen har dödats på Riddarhustorget och stora folkmassor utkämpar nu gatustrider mot utkommenderad militär i gränderna upp mot kungliga slottet. Det är likprocessionen efter den under oklara omständigheter avlidne kronprinsen Karl August som förvandlats från en stillsam manifestation till ett blodigt upplopp. Hur kunde detta ske?

I skuggan av Karl August tar ännu en gång upp det fersenska upploppet till beskådan. Genom en systematisk analys av tillståndet i Sverige under året innan upploppet samt en noggrann uppföljning av direkta och indirekta konsekvenser av upploppet besvaras frågan om hur detta kunde ske och fersenska upploppets avgörande betydelse för den historiska utvecklingen i Sverige under 1800-talets första decennier kommer att stå klar.

I skuggan av Karl August

Nya perspektiv på Fersenska upploppet 1810

Lars Hultman

LUNDS
UNIVERSITET

DOCTORAL DISSERTATION

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) at the
Joint Faculties of Humanities and Theology, Department of History at Lund
University to be publicly defended 26th of January 2024 at 10.15 in
LUX: C121, Department of History, Helgonavägen 3

Faculty opponent
Henrik Ågren
Uppsala University

Organization: LUND UNIVERSITY

Document name: DOCTORAL DISPUTATION

Date of issue 2023-12-29

Author(s): Lars Hultman

Sponsoring organization:

Title and subtitle: In the shadow of Karl August: New perspectives on the Fersen Riot 1810.

Abstract:

On 20 June 1810 Stockholm was rocked by a full-blown and violent riot. A funeral procession for the recently deceased crown prince Charles August turned into a furious riot which eventually developed into an attack on the entire existing social order. The marshal of the realm, Axel von Fersen, was killed and large crowds fought during the rest of the day regular street battles against military and police forces.

This thesis is investigating the causes and consequences of the Fersen riot. By doing so I hope to be able to offer some new perspectives on this, at least in the Swedish context, unique event. Previous research has usually regarded the riot as a more or less isolated phenomenon and has often failed to investigate both root causes and long-term consequences. With the help of five theoretical concepts (see below) and several different sources (police reports from the Police Chamber of Stockholm 1810, trial records of the legal aftermath of the riot, military orders, public print, newspapers, pamphlets and handbills, letters, diaries and memoirs) I have analyzed the situation in Sweden from March 1809 to January 1811. The main result of my investigation is:

Taken out of context, the Fersen riot could possibly be regarded as a temporary incident, with neither deeper causes nor significant consequences. My analysis of the dramatic events that preceded and created the conditions for the events of 20 June, together with the discussion of the protracted and shocking aftermath, has shown that the Fersen riot must be regarded as a very decisive event in the last 200 years of Swedish history. The reasons for this are:

1. At the end of the year 1810 Sweden is a country in crisis, perhaps on the brink of some kind of subversive social change. Thus, the Fersen riot both explains, and is itself explained by, the bad and miserable state Sweden was perceived to be in.

2. The extensive media production and the intense climate of discussion before and after the riot have undoubtedly meant an extensive and thorough learning process. For large parts of the capital's population this period has meant an intensive course in questions and knowledge about social conditions and social change.

3. The election of the heir to the throne came as a surprise to many. I believe that the chain of circumstantial evidence I have formulated makes it quite possible that the election of Bernadotte can be traced directly back to the riot and can be seen as a concession to the strong public opinion in Stockholm.

4. And finally, Charles August. How can the grief, frustration and anger caused by his death be explained? Why did he become the object of an intense cult of personality? The only plausible explanation is that the role of the crown prince became the symbol of all hope and all faith in the future in the battered Sweden. Charles August became its face, both alive and dead.

Classification system and/or index terms (if any)

Supplementary bibliographical information

Language Swedish

ISSN and key title: 1650-755X

ISBN: 978-91-89874-08-4 (tryck), 978-91-89874-09-1 (digitalt)

Recipient's notes

Number of pages: 360

Price

Security classification

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature

Date 2022-12-07

I SKUGGAN AV KARL AUGUST

I skuggan av Karl August

Nya perspektiv på Fersenska upploppet 1810

Lars Hultman

LUNDS
UNIVERSITET

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA 35

Studia Historica Lundensia kan beställas via Lunds universitet:

www.ht.lu.se/serie/shl

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-Inga Bearbetningar 4.0 Internationell Licens. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons, som medger ickekommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Studia Historica Lundensia, volym 35

Historiska institutionen

Lunds universitet

ISBN 978-91-89874-08-4 (tryck)

978-91-89874-09-1 (digitalt)

ISSN 1650-755X

Omslag: Överst: Karl August (1768–1810), hertig av Augustenborg ,
kronprins av Sverige, 1809. Konstnär: Per Krafft d.y., svensk, 1777–
1863. Foto: Hans Thorwid, Nationalmuseum, CC BY PD

Nederst: Mordet på Axel von Fersen (1755–1810) i Stockholm 1810.
Stadsmiljö. En grupp män angriper en liggande man. Konstnär: okänd.
Placering: Uppsala universitetsbibliotek, CC BY PD

Sättning: Media-Tryck, Lunds universitet

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2024

Media-Tryck är ett svanenmärkt och
ISO 14001:2015-certifierat tryckeri.
Läs mer om vårt miljöarbete på
www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Förord

Det är en trettioårig resa som nu närmar sig sitt slut.

Därför finns det ju så väldigt många människor som under längre eller kortare tid varit mina reskamrater. Till alla er som på hur många olika sätt som helst har stöttat, inspirerat och hjälpt mig fram mot det hägrande målet:

Ett kollektivt, stort och varmt tack!

Men fyra härliga personer får anses bära huvudansvaret för att jag har kunnat genomföra detta projekt:

Eva Ö, det var du som inspirerade mig att söka forskarutbildningen och som under många år, tålmodigt och med aldrig sviktande entusiasm, handledde mig framåt genom avhandlingsdjungeln.

Lars E, du tog över efter Eva och fick först se mig försvinna ut i andra världar, men du gav pensionären en chans att komma tillbaka och under de gångna drygt sex åren har du på tusen sätt hjälpt mig forma yviga idéer till vetenskaplig text.

Martin E, du kom in som biträdande handledare och har tillsammans med Lars styrt upp både innehåll och form i den text jag nu lämnar ifrån mig

Till er alla tre, från hjärtat TACK!

Och sist, men mest, Ann-Louise – utan dig hade denna resa aldrig ens kunnat påbörjas, men tro det eller ej, nu är vi framme!

Lomma i december 2023

*Till Dig Ann-Louise
och våra barnbarn*

INNEHÅLL

I. PROLOG	11
1. Stockholm 20 juni 1810 – en rekonstruktion	13
Strax efter klockan tolv e.m.	13
Klockan halv till tre e.m.	15
Omkring klockan fem e.m.	17
Omkring klockan sex e.m.	18
Vid klockan halv till åtta e.m.	19
Strax före klockan halv till tio e.m.	20
II. SYFTE OCH FÖRUTSÄTTNINGAR	23
2. Inledning	25
Intresseförklaring	25
Hållpunkter och navigeringsprinciper	26
3. Syfte, problemformulering, metod och frågor	30
4. Forskningsöversikt och teoretiska analysverktyg	35
Tidig forskning och folklig protest	35
Modern internationell forskning om folklig protest	39
Skandinavisk forskning om folkliga protester	53
Tidigare forskning kring fersenska upploppet	58
Teoretiska analysinstrument	65
5. Källor	68
Diarier och andra handlingar från Stockholms äldre poliskammare 1810.	68
Rättsligt material med anknytning till Fersenska upploppet.	69
Militär ordergivning och andra dokument med militär anknytning	70
Offentligt tryck	70
Periodika, pamfletter, ströskrifter och paskiller	71
Brev, dagböcker och memoarer	71
6. Historiesyn, människosyn och framställningsform	78
Historiesyn	78
Människosyn	79
Angående framställningsformens betydelse	80
7. Tidrum	85
Sverige	85
Stockholm	88

III. FÖRE	93
8. Tillståndet i Sverige vid ingången av 1810.	95
Röster från Stockholm	95
Mars till december 1809	96
Inför det nya året	104
9. Kronprins Karl Augusts 142 dagar – från hopp till förtvivlan.	106
Kronprinsen gör entré	107
Karl August om sig själv	114
Förhoppningarna	118
10. Från sträng censur till tygellös tryckfrihet	121
Fyra stora tidningar och en mindre	126
Pamfletter, ströskrifter och paskiller	129
11. Förgiftad eller redan döende; både och eller varken eller?	135
Tidig ryktesspridning	135
Tronföljdsfrågan enligt Karl August	139
Stockholm – Kvidinge hed ToR	141
12. Maj-Juni 1810 – Veckorna före upploppet	147
Stockholm i chocktillstånd	147
Kraven på hämnd	149
På randen till ...	156
13. Sammanfattning I	157
IV. UPPLOPPET	159
14. Fersenska upploppets ögonvittnen	161
15. Fersenska upploppets röster	172
16. Fersenska upploppets anatomi.	177
Ante mortem	177
Post mortem	182
17. Sammanfattning II	191
V. EFTER	193
18. Juni-Juli 1810 – Veckorna efter upploppet	195
Fortsatt oro	195
Förgiftningsryktena lever vidare	206
Belägring, bränder och bråk	208

19. Karl Augusts begravning	220
Förberedelser	220
Begravningsdagen	223
Åtgärder den 20 juni jämfört med den 13 juli	229
Kungörelser inför respektive begivenhet	229
Militära förberedelserna inför respektive begivenhet	230
Andra övergripande åtgärder	230
20. Det nya tronföljarvalet	233
Mörner och Bernadotte	234
Vad hände egentligen i Örebro?	237
Varför blev det Bernadotte?	241
21. Fortsatta skrivelser och debatter i tidningar, pamfletter och ströskrifter	247
Karl August, kanske förgiftad och definitivt död, men ändå levande	250
Att hålla liv i, eller döda, ett upplopp	256
Bernadotte – att göra en framtida kung	259
22. Tillståndet i Sverige vid utgången av 1810	274
Ingress	274
Hur återställa ordningen och återupprätta ett förlorat förtroende?	275
En begravning	279
... och en förkylning	285
23. Sammanfattning III	290
VI. RESULTAT	295
24. Frågorna besvaras	297
Vilka blev konsekvenserna av det fersenska upploppet?	303
25. Slutsatser	313
VII. EPILOG	319
26. Stockholm 20 juni 1810 – ännu en rekonstruktion	321
Strax före klockan tolv f.m.	321
ENGLISH SUMMARY	323
APPENDIX	331
FÖRKORTNINGAR, KÄLLOR OCH LITTERATUR	345

I. PROLOG

1. Stockholm 20 juni 1810 – en rekonstruktion

Strax efter klockan tolv e.m.¹

Liljeholmsbron, den gamla och ganska smala träbro, som förband Liljeholmen med Södermalm, hade nog aldrig förr burit ett så ståtligt och imponerande följe som denna ovanligt kyliga och blåsiga juni onsdag. Efter en beriden skvadron om 50 ryttare ur Livgardet följde en rad pompöst glittrande hovvagnar dragna av vardera ett eller två par skimrande och välryktade hästar. Och så, bakom sex vita hästar, riksmarskalkens, Axel von Fersen, rikt ornamenterade och delvis förgyllda statsvagn. Vid sidan av var och en av hästarna gick tre lakejer i vita livréer och på vardera sidan om vagnen fyra betjänter. Kontrasten var hjärt mellan detta överdåd och den enkelhet, för att inte säga simpelhet, som präglade ekipaget närmast efter Fersens. Dagens huvudperson, den för drygt tre veckor sedan i Skåne avlidne kronprinsen Karl August, återkom för sista gången till den huvudstad som aldrig blev hans, vilande på en gammal likvagn under ett enkelt svart bårklädestäcke, dammigt efter den långa resan genom landet. Vagnen, som drogs av fyra par svarta hästar, eskorterades av 24 ståndsdra-banter och åtföljdes av sex livdrabanter till häst. Processionen avslutades av tre resevagnar med diverse hovfunktionärer som passagerare samt, allra sist, de Mörnerska husarerna som beledsagat likfärden hela vägen från Skåne. Redan vid Hornstull, där bron nådde Södermalm, kantades kortegevägen av nyfikna åskådare. Vissa grimaserade och hötte med nävarna mot Fersens vagn, andra närmade sig hotfullt ekipaget och provocerade dess eskort både verbalt och mera handgripligt, några till och med spottade på vagnen i vilken rikets näst högste befallningshavare färdades. Leden av nyfikna tätnade alltmer under färden längs Hornstullsgatan. Luften fylldes av respektlösa tjut och hurrarop och vid Hornskroken slängde någon en handfull småsten mot vagnen just som den skulle svänga upp på Hornsgatan. På båda sidor av gatan var det fullt med människor, i många fönster trängdes nyfikna åskådare och processionen möttes med fortsatta provokationer när den fortsatte österut fram emot Adolf Fredriks Torg.

¹ Källor som använts till del I: von Hausswolff, Clason&Petersens, s. 215–225; Hedvig Elisabeth Charlotta, Klercker, s. 538–550; Överste Brelín, Schück&Levertin, s. 18–33; Skjöldebrand, Schück(1904b), s. 105–119. Dessutom rättsligt material enligt följande: 1. Actors sammanfattning av målet s. 1–79, volym 41, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, Riksarkivet(RA) och 2. Vittnesuttalanden i målet, volym 35–38, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA. Slutligen även tidningsmaterial ur Dagligt Allehanda 1810 och Stockholms Posten 1810.

Här ven de första större stenarna genom luften. Ett fönster i riksmarskalkens vagn krossades och några av de som stod närmast tyckte sig uppfatta ett utrop av smärta inifrån vagnens dunkel. Soldaterna i den på torget uppställda bataljonen ur Svea Artilleriregemente verkade inte uppfatta situationen; musikkåren fortsatte att spela, trummorna mullrade vidare och inga ansatser till något ingripande kunde förmärkas. Upp ur de snabbt tätande åskådarleden steg nu skriken och ropen alltmera aggressivt:

– Prinsmördare! Prinsmördare!

– Markis! Markis!

I backen ner mot det trånga Södermalmstorg uppstod nästan panik när bataljonen från Flottans armé, som skulle övervaka ordningen här, försökte att hålla människomassorna på avstånd från kortegen. Vagnarna svängde vänster och rullade ut på den smala träbron vid Röda Slussen. Nu hördes röster som ropade:

– Finns inga stenar här?!

– Jo, jo här! Stenar åt Fersen! Stenar åt Fersen!

Folkmassans skrik och rop blandades med ljud som kom från Staden på andra sidan vattenet. Den skälvande klockklängen från Tyska kyrkan, Storkyrkan och Riddarholmskyrkan, den tungt mollstämda sorgemusiken från musikkåren på Kornhamnstorg. När Fersens gyl-lene ekipage rullade ner från bron och ut på torget kastades slantar, stenar och vedträn mot vagnen varvid samtliga vagnsfönster krossades och kusken träffades så illa att han för ett ögonblick gled ner från kuskbocken. Hela Kornhamnstorg var fullt av folk som gick alltmer handgripligt tillväga samtidigt som föremål av allehanda slag ven genom luften. Procession- en fortsatte emellertid framåt, genom tätt packade folkmassor skakade vagnarna, en efter en, in på den smala, trånga och mörka Stora Nygatan.

Redan vid det första huset efter torget slungades ett vedträ mot Fersens vagn, och snart fylldes luften av skurar av grus, stenar och vedträn. Några personer närmade sig vagnen och spottade på den. Fönsterna på båda sidor av gatan var fyllda med folk som kastade både glåpord och diverse föremål mot riksmarskalkens vagn. Processionen gick allt långsammare och så, vid hörnhuset i korsningen Stora Nygatan och Grämunkgränd kunde Fersens vagn inte plöja sig igenom människohavet längre. Dörren på vagnens högra sida slets upp av en reslig gestalt som drog Fersen, kraftigt blödande från ett sår i huvudet, genom åskådarleden in i huset på gatans östra sida. Här drev vaktmästaren J Hultgren krog en trappa upp och folkmassans blickar riktades nu mot de krogfönster som vette mot gatan.

– Fersen åt folket!

– Kasta ut honom!

Ropen skallade mellan husväggarna och när ett av fönstren öppnades och Fersens blå se-rafimer-ordensband slängdes ut jublades och hurrades det vilt samtidigt som tumult utbröt när den åtråvärda trofén skulle styckas och fördelas mellan många villiga. I det öppna fönstret dök plötsligt general Silversparre, stadens kommendant, upp. Han äskade tystnad och började tala. Oväsendet minskade något och man kunde uppfatta brottstycken av det han sa:

– ... få föra honom till arresten i Rådhuset om ni låter oss slippa igenom

Det ropades:

– Ja, släpp fram dem!

Men när Fersen och Silversparre visade sig i portöppningen skiljdes offret snabbt från sin beledsagare i en skur av hugg och slag. Fersen, blödande från ett antal sår och med kläderna i trasor, ömsom knuffades, ömsom släpades genom det sjudande människohavet gatan fram den allra sista biten och ut på Riddarhustorget. Trots att här stod en bataljon från Livgardet till fots och en skvadron av Livgardet till häst uppställda trycktes Fersen av de framvällande massorna genom soldatleden och in på Rådhusgården. Själva rådhuset var omringat av människohoparna och militären på torget gjorde inga ansatser att ingripa. Fersen, nu svårt medtagen av misshandeln, fick hjälp att ta sig in i ett av Rådhusets vaktrum. Men folk trängde på från alla håll och stämningen blev alltmer upphetsad.

– Ut med Fersen!!

– Nu ska han dö!!

Några karlar i det främsta ledet rusade plötsligt fram och sparkade häftigt upp dörren till vaktrummet. Strax därefter blev Fersen synlig i dörröppningen, iklädd endast sin trasiga skjorta, svårt blödande från flera sår i huvudet och på kroppen. Han släpades ut och överöstes med hugg och slag från påkar, paraplyer och käppar. Han svajade till, försökte räta på sig, men träffades av en våldsam stöt i nacken och föll handlöst framåt. Han var medvetlös redan innan hans ansikte krossades mot stenläggningen. Dödsmisshandeln fullbordades när människor trampade och hoppade på hans sargade kropp och paraplyspetsar och käppar genomborrade den döende kroppen.

Klockan halv till tre e.m.²

Från vindsfönstret fyra trappor upp kunde han på bekvämt och säkert avstånd överblicka det alltmer förvirrande händelseförloppet. För en liten stund sedan, då han tagit sig en sup på krogen, hade han hört flera andfädda och upphetsade personer relatera vad som tilldragit sig i kölvattnet av Karl Augusts likprocession och på väg till sin husbondes stadsvåning i korsningen av Storkyrkobrinken och Stadssmedjegatan hade han hört folket larma och militären skjuta. Nu kunde han från sin utkiksplats se hur skaror av folk strömmade upp på Storkyrkobrinken under vilt ropande och hurrande. Den trånga gränden fylldes av en brokig och pulserande människomassa. Han såg många trasiga och smutsiga som hörde hemma bland gatornas eländiga pack, men ännu fler var klädda på ett sätt som skvallrade om betydligt bättre förhållanden. Tvärs över gatukorsningen nedanför honom forsade massorna vidare uppför den allt brantare gränden på väg upp mot Storkyrkan. Han lutade sig längre ut genom fönstret och kunde se hur kyrkans trappa fylldes med folk. Då uppfattade han, tvärs igenom folkmassans larmande, det knivskarpa ljudet av hästars hovar mot stenläggningen.

² Källor som använts till rekonstruktionerna i avdelning II. återfinns i not 3 – 7 på följande sidor, efter respektive rekonstruktion.

– Kavallerichock, tänkte han, och såg strax därefter en grupp hästgardister med dragna sablar längst upp i backen. Den kollektiva rörelsen på gatan avstannade tvärt, människor kastade sig in på sidogator, trängde in i portar och tryckte sig längs husväggarna för att undkomma hästtrampen och sabelhuggen, bara för att strax fylla upp gatan igen så snart hästarna galopperat förbi. Nästa chock gav samma resultat, bara med den skillnaden att stenar och grus nu började kastas på de framstormande gardisterna. I ett fönster på andra sidan gatan fick han syn på en karl i vitt förkläde som just var i färd med att slunga en tegelsten ner mot gatan. Ett skri av smärta och han såg en av gardisterna falla av sin häst.

Det som hände här framför hans ögon blev chockerande snabbt alltmer förbryllande och obegripligt. Fyrtiofyra år gammal hade han ägnat halva sitt liv åt att skapa sig ett så drägligt liv som möjligt inom de självklara gränser den rådande samhällsordningen angav. Det senaste årets politiska frispråkighet i tidningar, på krogar och i samtal man och man emellan hade han inte alls tyckt om. Trots, eller kanske på grund av, att han höjt sig långt över sitt ursprung i det fattiga sörmlandstorpet och tjänat kusk hos fyra olika herrskapsfamiljer i huvudstaden hade han bibehållit sin uppfattning om livet som innebar att varje människa hade sin ödesbestämda plats i tillvarons välordnade samhällspyramid.

I en vindsglugg en bit uppåt Storkyrkobrinken fick han syn på en storväxt karl som sträckte sig ut och slet loss några takpannor som han sedan slungade ned mot en tropp gardister på gatan.

– Förbannade fähund!!

– Var är den faen?

– Där, i vindsgluggen ...

– Skjut honom!!

– Lägg an!

En skotts salva skar genom gatularmet, mannen kastades först bakåt för att sedan, efter ett ögonblick av stillhet, tungt falla ihop framlänges för att slutligen bli hängande över fönsterkarmen. Livet rann snabbt ur den väldige karlen i några parallella rännilar utför det brant sluttande taket. Han kände det som om något gick sönder inom honom, ett helt vuxenlivs samlade förhoppningar och strävanden liksom bleknade bort, försvann och dog tillsammans med mannen där i vindsfönstret på andra sidan gatan. Lugnt såg han sig omkring och upptäckte en bit ler, stor som en knuten hand, i fönsterkarmen. I samma ögonblick som han lyfte armen och med ett hastigt framvällande ursinnes kraft slungade lerbiten mot uniformerna där nere på gatan, erfor han en märklig känsla av tidlös kontakt och såg sin, sedan två decennier dode, far, mitt ute i det stenstinna åkerstycket, för första gången någonsin räta på den krumma ryggen och lyfta blicken som om han plötsligt hade upptäckt något borta vid horisonten.³

³Berättelsen konstruerad med utgångspunkt från vittnesmål av kusken Anders Östergren, Kärnärätsrätens Protokoll (KR) 6/8 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

Omkring klockan fem e.m.

Hans gråa finbyxor hade blivit skrynkliga och smutsiga, en av knapparna i den blå västen hade slitits av. Svetteg och andfädd hade han hukande tillsammans med fem andra personer sökt skydd undan militärens upprepade försök att skingra folkhopen på Brinken genom att tränga ihop sig i en källarnedgång runt hörnet en bit in på Prästgränd. Fram och tillbaka hade hästarna i fyrsprång burit sina besablade ryttare genom massan och stenregnet, tillfälligt hade gatan blivit tom, bara för att på nytt fyllas av människor, skrik och stenar så snart militären kommit en bit uppåt, eller nedåt, gatan. Men nu hade de inte syntts till på en bra stund; genom ett spänt, av skräckblandad förväntan fyllt sorl, hördes då och då ett utrop eller skrik lösgöra sig:

– Här behövs hjälp!

– Akta, snart är de här igen!

– Nej, nu vågar de inte mer!

Och så, från dem som var längst uppe i backen:

– Kanoner, de drar fram kanoner!!

– För djävulen, Adlercreutz laddar kanonerna!!

Tillsammans med många andra hade han tagit sig ut på Brinken igen, gatan fylldes strax och långsamt, likt en omvänd lavaström, trängde massorna allt längre upp i Brinkens sista branta backe innan Slottet.

– Skulle de verkligen skjuta på folket? Tankarna snurrade runt i hans huvud. Visst hade han pratat med sina vänner och arbetskamrater om orättvisorna, fattigdomen, den korrupta kungamakten och aristokraternas ränksmiderier. Och visst kände han, efter 26 år, både nöden och behoven i rikets huvudstad. Egentligen hade förhållandena varit bättre när han kom hit som 15-årig hattmakarlärling - de senaste åren hade alltfler hantverkare fått svårt att klara sin försörjning. Själv hade han för närvarande inget arbete. Så nog fanns det fog för folkets vrede och säkert darrade herrarna nu: Fersen dödad och militären skymfad. Men ändå, skulle de verkligen skjuta på folket?

Han kände att han var tvungen att se själv, att han med egna ögon ville uppleva detta dramas upplösning, på samma sätt som han tidigare idag sett likprocessionen dra förbi vid Tyska Brinken, Fersen komma ut ur huset vid Stora Nygatan, folkmassan döda den nakna och blödande riksmarskalken på Riddarhustorget. Han började armbåga sig fram mellan de ropande, hurrande, stenkastande människomassorna som nu fyllde den öppna platsen framför Storkyrkan och backen upp mot Slottet. Och där fick han syn på dem, de två kanonerna framför en grupp militärer. Den tungt dekorerade officeren längst fram kände han igen, det var självaste Adlercreutz, som nu försökte göra sig hörd i larmet. Han trängde sig fram i riktning mot denne och hörde sig själv ropa:

– Varför ska ni skjuta på folket? De gör ju intet ont!

Han kunde inte uppfatta vad Adlercreutz sa men såg hans överlägsna, avfärdande min.

De skulle alltså skjuta! Sinnet rann på honom och han rusade de få metrarna fram till den närmaste kanonen, ställde sig mitt framför den och vrålade, inte bara till soldaterna och Adlercreutz utan ända upp till den stora, tunga byggnaden där bakom:

– Skjut om ni vågar!!

*Han vände sig om och tittade ut över den stora, larmande folkmassan. Samtidigt kände han hur någon häftigt grep tag i honom bakifrån.*⁴

Omkring klockan sex e.m.

Han hörde en röst bakom sig:

– Kom med här, nu är vi alla bröder!

Mitt i det kaotiskt sjudande folkhavet upplevde han sig plötsligt förflyttad åtta timmar tillbaks i tiden, till matångorna och människorna på hans källarkrog vid Drottninggatan. Det kändes överkligt, så långt borta, som om en evighet och inte bara några timmar förflutit sedan han tog på sig rock och hatt och med paraplyet på armen gav sig iväg. Och nu, Smedjegatan fram, knuffades, pressades, trängdes människorna fram, ut på Mynttorget, upp på Lejonbacken, bort mot Nya Norrbro nedanför Slottet. Bron var stängd, det visste han redan; nyheter och rykten flög fort denna dag. Han fick syn på en trupp militärer till häst uppställda tvärs över bron, vid dess södra fäste. Ute på bron, på väg till eller från Staden, syntes några enstaka personer – även på långt håll skvallrade kläderna om deras position i samhället.

– Aristokraterna kommer alltid fram, tänkte han.

En del av folkmassan blev kvar uppe på Lejonbacken medan de övriga fortsatte ända fram till bron för att där göra halt framför den levande muren av soldater och hästar.

Och nu, likt en blank sida mellan två kapitel i en bok, uppstod för några sekunder ett vakum, en andhämtningspaus; upphetsningen och skriken förbyttes i ett plötsligt och överkligt lugn. Det var som om tiden stannade upp för att tänka efter vad som skulle ske härnäst. Den dök upp igen, den där känslan han upplevt inför likprocessionens passage vid Kornhamnstorg, i massan utanför den hultgrenska krogen, på Riddarhustorget bara en liten bit från den döende Fersen. En plötslig förnimmelse av att stå inför något stort och okänt, något man både är en del av själv men samtidigt inte tycks kunna påverka alls. Efteråt kunde han inte exakt komma ihåg hur länge denna överklighet hade varat, bara att den känts väldigt lång och utdragen. Fast det berodde kanske mest på att det som hände sedan gick så fort. Uppe från Lejonbacken började människorna kasta sten på soldaterna och som på en given signal satte sig massan nere vid bron i rörelse och bröt igenom avspärningen. Ett vilt tumult uppstod när de beridna soldaterna med dragna sablar galopperade fram och tillbaka genom den framvällande massan. Han såg en ung man strax framför sig trampas ner av en häst samtidigt som han erfor en skriande smärta i bakhuvudet. Han vacklade till, återfick balansen, tog ett steg framåt och grep i blint raseri tag i benet på den beridna soldat som måste ha utdelat sabelhugget. En spark i magen och så ännu ett hugg – denna gång kände han knappt någon smärta, bara den varma, nästan smekande känslan av blod som rann nerför hans panna. Paniken grep tag i honom – han måste hem, till varje pris, hem! Hukande

⁴Berättelsen konstruerad med utgångspunkt från vittnesmål av hattmakargesällen Jacob Bergman, KR 2/8 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

*slingrade och trängde han sig fram genom kaoset på bron, där militären gjorde upprepade chocker rakt in i de tätande leden av människor som nu fyllde upp så gott som hela Norrbro. Väl på andra sidan sneddade han småspringande över Gustav Adolfs Torg och inte förrän han svängde in på Drottninggatan saktade han ner sin flykt något och kunde börja tänka igen. Med stigande förvåning tänkte han: - Hur kunde detta hända?*⁵

Vid klockan halv till åtta e.m.

Sta'n var i uppror - han hade själv sett likprocessionen förvandlas till en enda röra av glåpord, skrik och stenar på Kornhamnstorg vid middagstid och senare, det var vid fyra-tiden ungefär, när han skulle ta sig över Norrbro, hade han stoppats och först efter att ha svarat på frågor om namn, yrke och ärende på Norrmalm, släppts igenom avspärrningen. Han hade hälsat på sin syster som tjänade hushållerska hos en sockerbruksidkare Dybeck på Drottninggatan, i huset bredvid excellensen af Ugglas residens. Under de timmar han samtalat med sin syster hade hela tiden nya underrättelser om vad som tilldrog sig i staden denna märkliga dag flutit in via köksingången. Han visste sålunda att de militära avspärrningarna på Norrbro brutits igenom av en stor folkmassa från Staden, att flera personer dödats och att folk hade börjat samlas framför Kungliga Operan på Gustav Adolfs Torg. Det var i själva verket dit han nu var på väg, halvspringande Drottninggatan ner. Hans blankputsade stövlar klappade mot gatans stenläggning och promenadkäppen hade han dragit upp under ena armen. Vinden hade ökat, han fick hålla i sin hatt för att den inte skulle blåsa av hans huvud och molnen på himlen blev allt mörkare. Det var många som var på väg åt samma håll som han, men han mötte ännu fler, de flesta med kläderna i oordning, några till och med blödande, på väg åt andra hållet. När han svängde runt hörnet in på Fredsgatan hörde han larmet bortifrån torget och skyndade ytterligare på sina steg. En stor människohop fyllde Gustav Adolfs Torg, stämningen var upphetsad, folk viftade med käppar och påkar, stenar flög genom luften och utan att riktigt veta hur det gått till befann han sig mitt bland människorna, alldeles framför några med gevär beväpnade soldater. I den underliga känsla, ett slags blandning av skräck och upphetsning, som gripit honom, lyfte han sin käpp mot den närmast stående soldaten och skrek:

– Skjut om ni törs! Jag springer inte för er!

När folk omkring honom ropade bifall och soldaterna tycktes rygga tillbaka blev han ännu högmodigare, måttade med sin käpp ett slag mot soldaten och vrålade av sina lungors fulla kraft:

– Skjut om ni törs!! Här ser ni en anförare för en käck trupp!!

Då upptäckte han att soldaten som han var på väg att slå till hade löjtnants grad och när denne tog ett steg framåt och gjorde en rörelse mot sitt gevär, rann allt mod ur honom och lämnade kvar bara en namnlös känsla av skräck. Han kastade sig snett bakåt in i

⁵Berättelsen konstruerad med utgångspunkt från vittnesmål av källarmästaren Töpcke, KR 8/8 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

människomängden, varpå han slog, knuffade och sparkade sig igenom de täta leden, tvärs över torget, bort mot Norrbro. Bakom sig hörde han ropen:

– Till Blasieholmen!! Nu ska vi till Piperskan! Rävinnan ska fångas!!

Han förstod att det var den hatade riksmarskalkens lika hatade syster som åsyftades. Inte förrän han var halvvägs över bron upptäckte han att han tappat både sin hatt och sin käpp.⁶

Strax före klockan halv till tio e.m.

Han svor för sig själv:

– Det var själve djävulen en så'n dag! Får det satans packet aldrig nog?!

I spetsen för sin hästgardesskvadron red han i sporrsträck Drottninggatan upp. Skymningen hade börjat falla, den gråmulna dagen övergick i svartnande nattmörker. De senaste två timmarna hade varit händelserika. Från Gustav Adolfs Torg hade pöbelhopen dragit iväg mot Blasieholmen och fersenska palatset, men tvingats tillbaka av den avsevärda militära styrka som posterats där. På torget hade han tillsammans med ryttmästare Åkerhielm försökt skingra folkmassorna men i stället för att lyda militären hade massan åter skockat sig och dragit norrut, uppåt Brunkebergstorg. Han hade stannat kvar i väntan på nya order, men när han nåddes av underrättelsen att en stor folkhop samlats utanför statsrådet greve af Ugglas hus på Drottninggatan hade han beslutat att utan dröjsmål bege sig dit med sin tropp.

Det var helt omöjligt att i det tilltagande mörkret avgöra hur mycket folk som fanns på platsen, men oväsendet var nästan öronbedövande - rop och skrik efter af Ugglas blandades med ljudet av fönster som krossades och de dova dunsarna från påkar och stenar mot portar och dörrar. Han beordrade sina män att med dragna sablar göra chock rakt in i folkhopen. Resultatet lät inte vänta på sig - i vild panik flydde folk undan sabelhugg och hästar medan ångestskrin och jämmerrop från lemlästade och nertrampade människor skar sönder kvällsmörkret. Hästarnas frustanden, militära kommandorop, metallklangen då sablarna träffade annat än människor, skrik, svordomar och förbannelser i vrede, skräck och chock - allt bildade en kaotisk helveteskakafoni i sommarnatten. Efter bara några minuter var folkmassan utanför af Ugglas hus skingrad. I den nästan kusliga tystnad som uppstod hörde han en röst ropa hans namn. Det var Åkerhielm som med sina soldater hade kommit från andra hållet. De två befälhavarna beslöt att förena sina styrkor, för problemen var inte slut bara för att pöbelhopen skingrats, nu gällde det att rensa gator och gränder, att tvinga fram människorna som sökt skydd i mörkret och skuggorna och slutgiltigt driva dem iväg därifrån.

Först nu upptäckte han att det börjat regna, hans byxor var genomblöta, men trots att den kyliga vinden tilltog och drev ner allt kraftigare och kallare regnbyar, kände han för första gången denna satans dag ett spirande hopp inom sig.

⁶Berättelsen konstruerad med utgångspunkt från vittnesmål av urfabrikör Wilhelm Pauli, KR 3/9 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

- Nu skulle det nog snart vara över. Med himlens bistånd skulle det säkert bli enkelt att definitivt skingra pöbelhopen och driva patrasket tillbaka ner i sina hålor. Han ropade en order och i det allt intensivare regnet galopperade han i spetsen för styrkan in i Lilla Vattugränds mörker.⁷

⁷Berättelsen konstruerad med utgångspunkt från vittnesmål av löjtnant Tersmeden, KR 3/9 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

II. SYFTE OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

2. Inledning

Intresseförklaring

Frågan om hur vi ska *förstå* den värld vi lever i, kunna *delta i och påverka* samhällsutvecklingen har intresserat mig under större delen av mitt vuxna liv. När jag för några år sedan satte mig ner för att återuppta arbetet med denna avhandling, inställde sig därför inte helt oväntat frågan:

Varför detta intresse, varför denna undran?

Jag letade mig bakåt genom mitt liv, och kom först att tänka på en långvarig frustration som jag känt över delar av de senaste årtiondenas samhällsutveckling, som jag uppfattat som en väg bort från samarbete, solidaritet och engagemang och mot ett alltmer segregerat, särskiljande, egofixerat och navelskådande samhälle. Denna utveckling har ju inte minst under de senaste åren blivit väldigt påtaglig, både på ett nationellt och internationellt plan. Var detta svaret på min fråga?

Kanske, men ändå inte. Jag fick söka mig längre tillbaka i tiden. Kunde det måne handla om mina ungdomsår, som ju för mig som för de flesta av oss skapat mönster och strukturer som följt med genom livet? Uppväxt i det trygga och ombonade välfärdsbygge som 1960-talets Sverige utgjorde och där utvecklingsoptimismen inte visste några gränser blev för den 18-åring jag då var det märkliga året 1968 avgörande. Ungdomsrevolt, student-oroligheter och en värld utanför det faluröda folkhemmet som började tränga sig på: Vietnam, Tjeckoslovakien, överbefolkning, miljöförstöring. Moderniserings- och civilisationskritiken spred sig långt utanför filosofernas led; den materiella välfärden sattes i fråga och stämplades inte bara som orättfärdig och osolidarisk utan som ett frihetens fängelse. Det blev viktigt att hitta alternativ, djupare värden i livet, kanske en helt ny värld. Jag inledde ett intensivt sökande i nuet och historien och vid första anblicken känns denna varseblivnings- och undersökningsprocess som ett rimligt svar på min fråga.

Men nej, inte det heller. När så ett sedan länge svunnet minne plötsligt dök upp och åter placerade mig, knappt 10 år gammal (med 1 krona i veckopeng), i Paris under revolutionen förstod jag att jag hittat rätt. Jag bevittnade hur Bastiljen stormades av kokande människomassor, jag åhörde revolutionsdomstolarnas summariska domslut, jag såg giljotinens glänsande klinga färgas allt rödare. Det var skrämmande och överkligt men också oändligt fascinerande och fantasieggande. Varför hände allt detta? Vilka var människorna i detta märkliga skådespel? Vad ledde det hela till?

Det var den där tisdagen varannan vecka då man i tobaksaffären tvärs över torget i min barndomsstad för 1 krona och 5 öre (inklusive oms.) kunde köpa det senaste

numret av den nu sedan länge avsmnade tidningen "Illustrerade Klassiker - bra berättarens bästa böcker"; på 48 kolorerade sidor återgavs som tecknade serier världslitteraturens klassiker, alltifrån "Macbeth" till "Alice i underlandet."⁸ Denna tisdag gällde det Charles Dickens' "Två städer" ("A Tale of Two Cities")⁹ och jag kan fortfarande minnas hur jag slukade berättelsen gång efter gång. Jag läste den förbryllande inledningen:

Det var det bästa av tidevarv.
Det var det sämsta av tidevarv.
Det var visdomens ålder.
Det var dårskapens ålder.
Det var hoppets vår och förtvivlans vinter.

Jag kände en pappas förtvivlan när hans barn dödats av markisen St Evremondes hänsynslöst framrusande droska och delade människornas i parisstadsdelen Saint Antoine hat mot det allestädes närvarande aristokratiska förtrycket. Jag försökte förstå männens och kvinnornas taktfasta nedräkning av dekapiterade personer vid de i Paris till synes dygnet runt arbetande giljotinerna. Jag rördes till tårar när jag i berättelsens slutscen såg den ädle Sidney Carton bestiga giljotinens trappa för att offra sitt liv för berättelsens hjälte som dömts till döden av en av det så kallade skräckväldets revolutions-domstolar.

Detta kändes rätt – här fanns svaret på min fråga - det var så det började. Franska revolutionen, denna mäktiga, märkliga och motsägelsefulla händelse, denna väldiga konvulsion som förändrade världen har alltsedan den där dagen för mer än 60 år sedan fascinerat, skrämt, förbryllat och lockat mig. När jag så i början på 1990-talet fick möjligheten att göra ett uppehåll i yrkeslivet och ägna mig åt att läsa historia är det ju inte alls konstigt att jag snabbt började glida in på ämnesområden och frågekomplex med anknytning till samhällsförändringar, revolutioner och folkliga protester. Vad är det för krafter som driver människor över gränsen, får dem att vända en invand och känd, om än eländig, tillvaro ryggen till förmån för osäkerhet, uppoffringar och otrygghet? Är det primärt en kamp för något eller emot något? I vilken mening och i vilken utsträckning är det möjligt för en individ, ett kollektiv, ett samhälle att genomföra någon form av målinriktad förändring? Är det överhuvudtaget ens möjligt?

Hållpunkter och navigeringsprinciper

Att förstå och att skapa mening – det måste vara en av de absolut starkaste drivkrafterna bakom all mänsklig aktivitet, mental såväl som fysisk, genom alla tider.

Möjligheten till och utbudet av kunskap växer lavinartat hela tiden. Innebär detta att våra föregångare i historien hade mindre tillgång till kunskap om samhälleliga

⁸ Tidningen utkom 1956 – 1976.

⁹ Illustrerade Klassiker Nr 30, Köpenhamn: 1957.

förhållanden och färre möjligheter att skapa sig en bild av möjliga handlingsalternativ i de olika situationer som mötte dem? Frågan är svår att besvara och rymmer flera, ibland motsägelsefulla, parametrar. Kan en relevant jämförelse göras mellan å ena sidan ett samhälle där informationen var svåråtkomlig, ibland helt dold och å andra sidan ett samhälle där informationen finns i ett sådant överflöd att den närmast dränker både mottagare och sig själv?

I grunden handlar dock allt om överlevnad, på olika plan, vid olika tidpunkter, men i grunden just överlevnad. Möjligheten till kunskapsbringande aktiviteter förutsätter för det första tillgång till någon form av kunskap och för det andra möjligheter till olika former av kommunikation.

Givet denna definition kan man, utan att gå alldeles för långt, och utan att ta till alltför stora ord, konstatera att viljan och drivet att skapa mening är och har varit en universell mänsklig egenskap över tid och rum. "Överlevnad" kan här betraktas både som en fysisk och mental storhet - möjligheten att få uppleva morgondagen kan handla om mat för dagen eller om ideologiska ställningstaganden.

Av speciellt intresse för mig är resonemang kring hur man kan se på "gemene mans" möjligheter till kunskap om och påverkansmöjligheter av samhällsutvecklingen. Jag utgår i mitt arbete ifrån att människan är en i grunden rationell varelse som i livets olika situationer, med alla de medel som just då står till hennes förfogande, strävar efter att skapa mening åt en ofta förvirrande, obegriplig eller motsägelsefull verklighet. Detta gör hon utifrån en grundläggande, mänsklig, transhistorisk kompetens - en medveten, eller omedveten, förmåga till att kritiskt/konstruktivt i varje enskilt nu, utifrån någon form av rationalitet, begripliggöra världen.

*

Det är kring dessa frågor och funderingar mitt avhandlingsarbete rör sig och jag har valt att studera en period i svensk historia som i vissa avseenden är väl genomlyst men som också rymmer flera svarta hål. 1800-talets första årtionde framstår på många sätt som unikt i den svenska historiska kontexten, särskilt de senare åren - ekonomisk stagnation, hårdnande statlig kontroll, krig med omfattande territorieförluster, statskupp, tronföljdsproblematik, plötslig och kortvarig pressfrihet, en intensiv politisk agitation; det är inte svårt att uppfatta denna period som ovanligt turbulent.

Utan tvekan utgör också årtiondena runt 1800 i den svenska kontexten en tid när möjligheterna till kunskap generellt sett ökade. Tidningar, pamfletter och paskiller flödade över människorna i tidvis mycket riklig omfattning. Dessa skrifers innehåll kunde bidra till att forma det vi kan komma att kalla en allmän opinion på två sätt: Dels sattes ett missnöje med rådande förhållanden på pränt, dels infogades det i berättelser, dvs fragmentariskt tal förvandlades efter hand till en sammanhängande diskussion om samhället och samhällsutvecklingen. Själva läsandet och de nya läsvanorna kan också ha

bidragit till att skapa en mera kritisk och ifrågasättande hållning hos människorna. Det är här jag ämnar försöka spåra ett folkligt politiskt intresse och ett aktivt deltagande i den samhälleliga debatten; faktorer som jag i förlängningen vill se som en bakgrund till och förutsättning för det senare 1800-talets politiska utveckling.

*

Finns det timmar, dagar, månader, år, perioder eller skeenden vars inneboende dynamik eller statik, är mera avgörande för den historiska och samhälleliga utvecklingen än andra?

Det är visserligen så att segraren/makten skriver historien och därmed givetvis lyfter fram de fakta/förhållanden som stöder/bevisar rättmätigheten och riktigheten i denna segrares version av sanningen.

Frågan är då, menar jag, om de avgörande händelser som i dessa sammanhang lyfts fram har större påverkan på den långsiktiga samhälleliga tillblivelseprocessen än saker som förtigs eller sker i hemlighet? Och vad betyder allt det som de facto inte ens sker eller överhuvudtaget blir av trots att mängder med förutsättningar har funnits?

För att i någon mån söka förklara stora förändringar och skeenden i historien, tillskriver vi ofta vissa perioders eller års händelser och förhållanden en avgörande betydelse för samhällsutvecklingen. Detta är givetvis en efterhandskonstruktion lika bedräglig som de andra försök vi gör att "fånga" historien, typ periodiseringar, kvantifieringar, etc. Sanningen är väl snarare den att alla skeenden, år, månader, veckor, dagar, timmar i lika hög grad bidrar till att skapa och möjliggöra det som komma ska eller det vi nu lever och samtidigt bidrar till att forma "framtiden." Det tycks mig lika viktigt att kunna förklara varför "det blev som det blev" som att kunna förstå varför inte allt "blev som det kunde ha blivit." Tankar och handlingar som inte vann/överlevde, förluster och tillkortakommanden i stort som smått har ju ändå funnits där och utgjort en del av de ramar inom vilka människorna och strukturerna i varje epok formades.

Man kan ju till exempel fråga sig: "När blev Sverige Sverige?" Denna fråga sysselsätter från tid till annan både historiker, författare, journalister och en intresserad allmänhet. Ska vi söka svaret under vikingatiden, i samband med Olof Skötkonungs dop eller i Magnus Erikssons landslag? Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Karl XI eller ...?

Sanningen är väl den att ingen enskild person eller enskilt år kan göras mera ansvarig/ansvarigt för den samhälleliga utvecklingen än något/någon annat/annan. Alla händelser, förhållanden, personer, handlingar och beslut har gemensamt bidragit till att skapa den historia vi idag lever i. Man skulle kunna säga att ett oändligt antal tidssekvenser, långa och korta, har skapat vårt Sverige. Att då i någon mening försöka förklara varför allt blev som det blev och varför allt inte blev som det verkade kunna ha blivit framstår för mig som en viktig uppgift för alla som i någon mening vill syssla med historia

Med ovanstående perspektiv som fond vill jag i min avhandling lyfta fram året 1810, dess händelser och icke-händelser. Det föregående turbulenta året 1809 med statskuppen, Finlandsförlusten och allt annat som skedde i kölvattnet av dessa händelser är nog beskrivet och analyserat i många historiska undersökningar. Därefter sänker sig på något sätt en lugnande, och tämligen väl beskriven, samförståndsriddå över perioden 1811 och framåt. Karl Johan blev på grund av Karl XIII:s sjukdom de facto regent redan under våren 1811, oroligheterna ute i landet slogs ner, och tryckfriheten begränsades kraftigt.¹⁰

Med detta perspektiv som fond vill jag i min avhandling lyfta fram året 1810. Detta år är i den allmänna svenska historieskrivningen i huvudsak förknippat med två, möjligen tre, händelser:

1. Den nyvalde kronprinsen Karl Augusts plötsliga död på Kvidinge hed i Skåne 29 maj.
2. En för svenska förhållanden unik och, som det oftast framställts, oförklarlig händelse – nämligen det fersenska mordet 20 juni då riksmarskalken Axel von Fersen misshandlades till döds på Riddarhustorget i Stockholm.¹¹
3. Det för många överraskande valet av Jean Baptiste Bernadotte till svensk tronföljare vid riksdagen i Örebro i augusti.

Min ambition, och övergripande avhandlingsmål är, att grundligt undersöka det fersenska upploppet, både förspel, förlopp och konsekvenser för att i slutändan kunna presentera ett antal nya perspektiv på denna, åtminstone för svenska förhållanden, extraordinära, kanske till och med unika, händelse.

¹⁰ Oroligheter i Skåne och Sörmland 1811 och den så kallade indragningsmakten 1812.

¹¹ Händelsen betecknades redan i vissa samtida brev, kungörelser, pamfletter och tidningar som det fersenska upploppet. Se vidare min diskussion av detta, s. 33f.

3. Syfte, problemformulering, metod och frågor

Natten som följde på denna olycksdag var lugn, men folksamlingar fortfor ännu, jäsningen var stark, alla människor voro under vapen, man inrättade operahuset till en kasern för gardet, och enligt allt vad man kan förmoda, räknade våldsverkarna på, att trupperna icke skulle göra sin plikt, som de emellertid på det mest fullständiga och lofvärda sätt gjorde. Man fann om natten uppviglande skrifter på gatorna, skrivna i den avskyvärdaste demagogiska anda och hotande med döden alla riddare med blå band, adeln och de högre ämbetsmännen.¹²

Det är Sveriges huvudstad som beskrivs i citatet ovan, som är hämtat ur ett brev från hovkanslern Wetterstedt till Sveriges sändebud i Paris. Brevet är daterat lördagen den 23 juni 1810 och innehåller en detaljerad skildring av de dramatiska händelserna i huvudstaden den 20 juni och stämningarna därstädes de första dagarna efter oroligheterna. Omedelbart inställer sig följande frågor:

1. Vilka stämningslägen och känslor, tankar och idéer låg bakom dessa yttringar av våld och desperation?
2. Vad hade hänt som fick Stockholms innevånare att skymfa och bruka våld mot överheten?
3. Vilka blev konsekvenserna av det som hände?

Detta är mina huvudfrågor och det är inför dessa jag stannar upp när jag vill försöka hitta förklaringar till de händelser som föregick, inträffade i samband med och följde efter det som utspelade sig i Stockholm den 20 juni 1810 och som jag i fortsättningen kommer att benämna det fersenska upploppet.¹³ Jag kommer att genomföra min undersökning på så sätt att jag först identifierar och analyserar ett antal rimliga bakgrundsparametrar. Själva upploppet kommer därefter att beskrivas, och grundligt dissekteras så att dess fulla innebörd står klar. Jag kommer så i den avslutande delen att belysa både de kortsiktiga och långsiktiga följder upploppet och dess orsaker faktiskt fick.

Föreliggande avhandling utspelar sig alltså i det tidiga 1800-talets Sverige med fokus på Stockholm år 1810. Min undersökning är förankrad i och tar sin utgångspunkt i det övergripande tema som konstitueras av triaden folklig kultur, folklig protest och folklig

¹² Wetterstedt till Lagerbielke 23/6 1810, Boëthius (1881), s. 219. Blå band syftar här på Serafimerorden.

¹³ Se s. 33f.

delaktighet i samhällsprocesserna. Jag intresserar mig härvidlag speciellt för problem som rör vilka intressen och vilka möjligheter till inflytande människor kan tänkas ha haft rörande frågor om samhällsförhållanden, politik och makt vid denna tid. Ytterst vill jag också försöka komma åt om, och i så fall hur och i vilken grad, vanliga människor hade möjligheter att agera för att i någon mening påverka sina livsvillkor.

Med denna bakgrund kommer jag dels att undersöka händelserna i samband med det fersenska upploppet den 20 juni 1810, då, när likprocessionen för den döde kronprinsen Karl August framfördes genom Stockholm, ett omfattande upplopp bröt ut. Känt är att landets riksmarskalk Axel von Fersen brutalt mördades vid detta upplopp. Något mindre känt är att upploppet i en senare fas ledde till upprepade drabbningar mellan militär och civila varvid minst ett tiotal personer dödades och ett stort antal skadades. Jag vill därför analysera hela händelseförloppet i samband med upploppet så som det uppfattades av de som var där, för att på så sätt komma åt själva innebörden av det som hände, där och då.

Men detta är långt ifrån tillräckligt. För att till fullo förstå denna, i Sveriges historia, unika händelse måste vi, i stället för att betrakta den som en tillfällig incident, anlägga ett processperspektiv där upploppet placeras in i en bred tidslig och rumslig kontext. Det blir därför helt avgörande att noga undersöka både ett "före" och ett "efter."

Fram till mitten av förra seklet beskrevs ofta deltagarna i de förindustriella protestaktionerna som en plundrande pöbel eller mördande mobb bestående av socialt utslagna, oreflekterat impulsstyrda, mer eller mindre degenererade och själlösa individer. Man klumpade också ihop alla de olika former av våld som förekom i samband med massuppträderna till en sammanfattande huvudkategori där alla våldsamheter karaktäriserades i termer av spontanitet, planlöshet, gränslöshet och destruktivitet.

Med avstamp taget i den moderna forskningen kring folkliga protester, kollektivt motstånd och massupplopp vill jag se massaktioner, det vill säga alla former av aktivitet där en massa, i betydelsen en grupp människor agerar/interagerar, som resultatet av en uppsättning attityder, värderingar, handlingar och förhållanden som alla har sin grund i en av den vardagliga erfarenheten präglad rationalitet. Jag menar att denna rationalitet kan betraktas som en kombination av:

1. äldre föreställningar, attityder och beteenden med sin grund inom den folkliga kulturen;
2. nya, utifrån kommande idéers och tankegångars betydelse, dels för människornas vardagliga kommunikation, dels i meningen att detta tankegods av politiska, religiösa och filosofiska idéer gradvis har absorberats, anpassats och adapterats till folkets kultur;
3. den mening och innebörd själva händelseförloppen i samband med olika former av massaktioner stegvis skapar/uppenbarar och den betydelse dessa får för framtiden när de efterhand infogas i de socio-kulturella strukturerna.

Min tanke är att använda mitt källmaterial på så sätt att jag via detta ska försöka lyssna på och observera vad människorna yttrade och gjorde. Det handlar om vad som sades

och vad som hände på gator och torg, på krogar och arbetsplatser, men också vad som skrevs i tidningar och pamfletter samt inte minst överhetens respons och olika initiativ. Syftet med detta metodiska grepp är att försöka fånga uttalanden och handlingar, opinionsyttringar och aktioner, medan de ännu var helt nya, medan fältet ännu låg öppet för flera olika tolkningar och förklaringar. På så sätt hoppas jag kunna få tag i inte bara de segrande/överlevande föreställningarna och attityderna utan även de som visade sig kortlivade och kanske helt glömts bort men som likafullt kan ha haft en avgörande inverkan på den historiska utvecklingen.

Jag kommer som nämnts att koncentrera min undersökning på år 1810. Med utgångspunkt från det som hände i samband med själva upploppet kommer jag alltså att undersöka både ett före och ett efter. Jag vill, som tidigare antytts, distansera mig från tidigare beskrivningar och analyser av det fersenska upploppet vilka har valt att betrakta det som hände som en mer eller mindre tillfällig incident.¹⁴ Min ambition är sålunda att via ett närgånget studium av den svenska, nota bene stockholmska, kontexten under de båda halvåren före respektive efter upploppet skapa en, jämfört med vad tidigare forskning åstadkommit, djupare förståelse för fersenska upploppet, placera in det som hände i ett logiskt och begripligt sammanhang samt låta både orsaker och konsekvenser bidra till att förklara hur detta kunde hända.

Som arbetsredskap kommer jag att använda mig av tre uppsättningar frågeställningar, var och en kopplad till en av mina tre huvudfrågor enligt följande:

1. FÖRE

Vilka stämningar och känslor, tankar och idéer låg bakom de yttringar av våld och desperation som kom till uttryck vid det fersenska upploppet?

- a. Vilka var stämningarna i Stockholm vid ingången till år 1810?
- b. Hur ska kronprins Karl Augusts oväntade och stora popularitet förstås?
- c. Vad betydde den nya pressfriheten och den livliga tryckeriverksamheten?
- d. Vad betydde alla ryktena om de påstådda försöken att förgifta Karl August?
- e. Varför trissades det redan spända stämningarna i Stockholm upp under veckorna före upploppet?

2. UPPLOPPET

Hur gick det till och på vilka grunder kunde Stockholms innevånare skymfa och smäda överheten och bruka våld mot dess befälningshavare?

- a. Varför var massan ute?
- b. Vad betydde det som sades och gjordes under upploppet?
- c. Vilket våld utövades under upploppet och vilken var innebörden av detta?

3. EFTER

Vilka blev konsekvenserna av det fersenska upploppet?

¹⁴ Det finns här dock två viktiga undantag. Rune Hedmans och Mats Berglunds arbeten, som närmare kommer att presenteras i avhandlingens forskningsöversikt, rymmer båda ett betydligt bredare perspektiv på upploppet än de man kan finna i övrig litteratur. (Hedman, 1969 och Berglund, 2009).

- a. Varför fortsatte oroligheterna i Stockholm och hur hanterade myndigheterna denna situation?
- b. Hur agerade myndigheterna i samband med den uppskjutna begravningen av Karl August?
- c. Hur gick det nya tronföljarvalet till och finns där kopplingar till det fersenska upploppet?
- d. Hur såg de mediala diskussionerna av olika politiska frågor ut under andra halvåret 1810?
- e. Vilka strategier använde myndigheterna för att återställa ordningen och återupprätta förtroendet?

Sålunda kommer avhandlingen att disponeras på följande sätt:

Först avser jag, med hjälp av frågorna 1a – 1e, att skapa en bild av det klimat och de förhållanden som rådde i den svenska huvudstaden under det halvår som föregick upploppet. Därefter kommer frågorna 2a – 2c att utgöra grund för analysen av själva upploppet, dess händelseförlopp och innebörd. I den avslutande delen följer jag, med hjälp av frågorna 3a – 3e, upp och analyserar utvecklingen under halvåret efter händelserna den 20 juni. Genom att foga in upploppet i den kontextuella struktur som svaren på mina frågor skapat kommer jag att kunna anlägga ett antal nya perspektiv på de omfattande konsekvenser upploppet faktiskt fick och som inte alls, eller i otillräcklig grad, uppmärksammats av tidigare forskning.

Men, innan jag går vidare, några ord om denna avhandlings undertitel ”Nya perspektiv på fersenska upploppet 1810.” Det är intressant att notera hur händelserna i Stockholm den 20 juni 1810 benämns av krönikörer, författare och forskare när dessa ska närma sig ämnet. Det finns, som redan nämnts, två sätt att rubricera det som inträffade:

1. Det fersenska mordet
2. Det fersenska upploppet

Direkt kan man konstatera att författare och krönikörer under 1800-talet konsekvent benämner händelserna ”fersenska mordet.” Hur ser det då ut under senare tid? En genomgång av de senaste 100 årens forskning kring händelserna den 20 juni visar att nästan samtliga författare och forskare liksom sina 1800-talskollegor valt att sammanfatta det som hände under rubriken ”fersenska mordet.”¹⁵ Det finns egentligen bara en svensk forskare som använt den alternativa rubriken men han har garderat sig genom att betitla sitt arbete ”Massan vid det *så kallade* (min kursivering) fersenska

¹⁵ Följande verk har studerats: Nerman (1933), Wennerström (1947), Staf (1950), Wibling (1950), Andersson (1960), Holmberg (1969), Hedman (1969), Carlsson–Rosén (1970), Sahlberg (1971), Norborg (1993), Dahlström (1999), Lindqvist (2006), Berglund (2009), Sjöberg (2010), Larsson–Marklund (2012), Nyberg (2015), Hedenborg–Kvarnström (2019).

upploppet.”¹⁶ Att så många forskare, även under de senaste decennierna, använt rubriken fersenska mordet skulle kunna tolkas som en schablonmässig reproduktion av äldre historieskrivnings sätt att se på den 20 juni 1810. Problemet är, menar jag, att den uttalade, eller implicita konsekvensen blir att man fokuserar på det faktum att von Fersen dödades och koncentrerar sitt intresse på att detta hände, hur det egentligen gick till och vem eller vilka som var skyldiga till dödandet. Hela den större kontexten, både förspel och efterspel samt även minst halva upploppsförloppet går förlorat i den upphetsning, upprördhet, indignation, förvåning och chock som i skiftande grad tycks ha drabbat de samtida krönikörerna och som levt vidare hos många av senare tiders författare och forskare. Jag menar att begreppet ”mord” färgar av sig på och riskerar styra både de premisser och hypoteser som formuleras inför uppgiften att begripliggöra upploppet, liksom undersökningarnas analyser och slutsatser. Dödandet av von Fersen blir här slutpunkten i ett, i och för sig, mycket dramatiskt skeende och frågor och svar kommer huvudsakligen att handla om hur detta oerhörda kunde hända, vad, vem eller vilka som kan ha legat bakom samt själva skuldfrågan, det vill säga vem var det som dödade von Fersen. Jag kommer att visa att just dödandet av von Fersen, genom sin unicitet innebär ett gränsöverskridande till en helt ny situation, det vill säga startpunkten för de händelser som utspelade sig dels under den senare delen av upploppsdagen, dels under andra halvåret 1810.

Med utgångspunkt från ovanstående resonemang kommer min undersökning att vila på premissen att händelserna i Stockholm den 20 juni 1810 inte korrekt kan benämnas på annat vis än som det fersenska upploppet.

¹⁶ Hedman 1969. Några forskare, exempelvis Berglund, beskriver och analyserar det som hände efter att Fersen dödates som både ”oroligheter” och ”upplopp”, men rubriken är fortfarande ”Fersenska mordet.”

4. Forskningsöversikt och teoretiska analysverktyg

När började historievetenskapen intressera sig för de vanliga människornas vardag och plats i historien? När blev frågor om gemene mans möjligheter till kunskap om och påverkan av olika samhälleliga förhållanden något som historiker valde att lägga in på sin forskningsagenda? När blev begrepp som folklig protest, massupplopp och vanliga människors möjligheter att påverka sin tillvaro legitima undersökningsobjekt för historieforskningen?

En vanlig utgångspunkt i de flesta forskningsöversikter de senaste årtiondena är att sätta fokus på 1960- och 70-talen och då lyfta fram Eric Hobsbawm, George Rudé och E.P. Thompson. Dessa historikers insatser är förvisso oomtvistliga (se vidare nedan) men jag menar att vi måste söka oss betydligt längre tillbaka i tiden för att närma oss svaret på frågorna ovan – faktiskt ända ner till slutet av 1700-talet.

Tidig forskning och folklig protest

I sina analyser av franska revolutionen tvingades många historiker att fundera över vilken roll folket/massan/de vanliga människorna spelade under revolutionens olika skeden. En historiografisk genomgång av ett antal historikers bedömningar och analyser av denna frågeställning under de första 150 åren efter revolutionen kan sägas ge två huvudresultat.

För det första är det utan tvekan så att merparten av revolutionens uttolkare under denna period representerade den skolbildning som betraktade och beskrev massan och individerna i massan i mer eller mindre negativt och fördömande termer som mobben, pöbeln eller det eländiga packet. De mest kända företrädarna för denna uppfattning är Edmund Burke, Hippolyte Taine och Gustave LeBon.

Edmund Burke (1729–1797 – politiker, filosof, författare) beskrev, i sin berömda bok "Reflections on the French Revolution" massan som

... the mob and the swinish multitude hungry for loot ...¹⁷

¹⁷ Burke, E (1968), s. 95.

och menade att den endast bestod av groteska, kriminella element som i sin perversa ambition att genomföra den materiella jämlikheten och demokratin kastat Frankrike ut i ett enda kaos av anarki och laglöshet.¹⁸

Hippolyte Taine (1828–1893 – filosof, historiker) målade nästan 100 år senare upp följande bild av människorna i massan:

... banditer, barbarer och sociala misslyckanden; av djuriska impulser styrda, degenererade, själlösa individer.¹⁹

Gustave LeBon (1841–1931 - socialpsykolog) var den förste som på ett mera systematiskt sätt intresserade sig för massan, dess individer och aktiviteter ur ett psykologiskt perspektiv. Han formulerade ett antal hypoteser angående massans struktur och beteende, hypoteser som under 1900-talets första decennier fick stort genomslag bland historiker och samhällsvetare. Han menade bland annat att massans beteende alltid saknade varje form av logik och ordning, att människorna som deltog i massupplöpp inte hade något annat mål för ögonen än att vara tillsammans. Massan, sa han vidare, utgjorde ett aggregat som var intellektuellt underlägset sina beståndsdelar, dvs individerna, och därför hade en tendens att utveckla aggressiva, ja rent av djuriska beteenden. Dessutom ansåg han att massans sätt att uppfatta verkligheten närmast var av hallucinatorisk art och att denna verklighetsuppfattning spreds från individ till individ genom en sorts mental smitta.²⁰

Men, för det andra är det faktiskt så att ett antal av periodens historiker inte delade den negativa och fördömande beskrivningen av massan. Fyra centrala namn härvidlag är Jules Michelet, Alexis de Tocqueville, Jean Jaurès och Albert Mathiez.

Michelet (1798–1874 – filosof, historiker), som var professor i historia vid Collège de France, vände i sitt väldiga verk ”Histoire de la Révolution française” upp och ner på många av de då etablerade sanningarna om revolutionen. Han såg folket/massorna som revolutionens verkliga drivkraft och ville återge folket dess rättmätiga betydelse för den revolutionära utvecklingen. Han vände sig också mot de fatalistiska tankarna om revolutionen som en nödvändighet och menade att den var en frihetens protest mot de rådande samhällsförhållandena och därmed var revolutionen för och av folket (*”l’acteur principal est le peuple!”*)²¹

De Tocqueville (1805–1859 - historiker), kanske mest känd för sina idéer och analyser av begrepp rörande demokrati och jämlikhet, ägnade en del av sina senare år åt revolutionen och orsakerna till densamma. Han inspirerades av samtida sociologiska tankar och genomförde via omfattande arkivstudier en analys av olika befolkningsgruppers klassmässiga struktur under l’ancien régime. Ur denna analys formulerade han sina

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Gérard (1973), s. 67f.

²⁰ Nye (1975), s. 70ff.

²¹ Gerard, s. 49f; Michelet (1967), passim.

klassiska idéer om när och på vilka grunder revolutioner bryter ut. Han kom fram till att en revolution inte är ett direkt resultat av ökad fattigdom, nöd och utsugning utan snarare ett "uppgångsfenomen" – en eller flera samhällsgrupper utanför de härskande krets, som över tid skaffat sig ökade tillgångar och potentiell makt, inser vid en viss tidpunkt hur fel den gamla samhällsordningen är och gör revolt. Genom analyserna av problemet med revolutioners ursprung samt undersökningarna av befolkningens klassmässiga struktur och relationerna mellan och inom dessa har de Tocqueville givit draghjälp åt de mera sentida historiker som i sina studier av folkliga protester, upplopp och revolter ägnat frågor kring vilka samhällsgrupper som utgjorde kärnan i dessa företeelser stor uppmärksamhet.²²

Jean Jaurès (1859–1914 – politiker, författare) betonade i sin forskning grundläggande ekonomiska och sociala samhällsförhållande som de fundamentala orsakerna till revolutionen. Han analyserade ur ett sociologiskt perspektiv de olika sociala grupperna i landet vid tiden för revolutionsutbrottet och lyfte härvidlag fram städernas småfolk ("menu peuple") som en självständig social grupp. Han var överens med de Tocqueville att det bakom revolutionsutbrottet låg en borgarklass som å ena sidan var "på väg upp" men, som å den andra, var djupt missnöjd med att ha så ringa politiskt inflytande.²³

Albert Mathiez (1874–1932 - historiker) menade i sitt arbete "La vie chère et le mouvement social sous la Terreur" att försörjningsproblematiken och trycket från den folkliga rörelsen (les sans culottes) utgjorde centrala förklaringar till den revolutionära regeringens politik under åren 1793-95. Han tilldelade därmed den folkliga rörelsen dels början till ett eget politiskt program – kraven på statligt reglerade priser, dels början till en egen ideologi – rättvisa grundad på jämlikhet och broderskap.²⁴ Sammantaget bildade dessa fyra historikers idéer, tillsammans med bidrag från ytterligare några (exempelvis Alphonse Aulard och Ernst Labrousse), utgångspunkten för en diskussion om behovet av ett nytt sätt att betrakta historien – en annorlunda observationspunkt från vilken den historiska processen kunde studeras. En av Annales-skolans grundare, Lucien Febvre, sammanfattade detta behov på följande sätt:

Vi ska ge oss den revolutionshistoria som vi alltjämt saknar – massornas, inte förgrundsgestalternas historia. En historia som ses nedifrån och inte uppifrån.²⁵

Att betrakta historien underifrån – history from below – förknippas ju ofta med den forskning som bedrevs från slutet av 1950-talet till och med början av 1970-talet och vars portaltfigurer är Hobsbawm, Rudé och Thompson. Som framgått av ovanstående måste vi utsträcka perspektivet åtminstone ett par decennier bakåt i tiden och där hittar

²² Ibid.

²³ McManners (1965), s. 645f.

²⁴ Cobban (1968), s.61; McManners, s. 647.

²⁵ Gérard, s. 19.

vi en historiker som anammade Febvre's programförklaring, nämligen Georges Lefebvre.

Lefebvre introducerade studiet av historien underifrån. I sitt pionjärbete "Les paysans du Nord pendant la révolution française" genomförde han fullt ut en historieanalys underifrån – den fattiga landsbygdsbefolkningen i norra Frankrike var huvudrollsinnehavarna i Lefebvre's framställning; det var genom dessa människors ögon som det revolutionära skeendet betraktades och utvärderades. I senare arbeten definierade han den franska revolutionen som en social revolution sammansatt av fyra självständiga, men varandra påverkande revolutionära rörelser – aristokratin, bourgeoisien, böndernas och stadsbefolkningens. Lefebvre använde i sitt arbete med att ge folket ett ansikte och en röst flera olika angreppssätt och metoder. Han kombinerade ett renodlat underifrånperspektiv med ekonomiska och sociala analyser på makronivå. Han drog också nytta av de nya sociologiska och psykologiska teorier som kom fram under det tidiga 1900-talet för att studera samspelet mellan individuella impulser och motiv å ena sidan och massans kollektiva mentalitet och handlings-repertoarer å den andra. I polemik med LeBon menade han att begreppet massan blir meningsfullt först om man förutsätter någon form av tidigare formad kollektiv mentalitet, som inte skapas mer eller mindre automatiskt någonstans i massans opersonliga psykiska struktur utan tvärtom blir till först i individernas medvetande och blir en gemensam erfarenhet först i och med den mänskliga kommunikationen, i vardagens vanliga möten och samtal. Lefebvre efterlyste en djupare förståelse för de vanliga människornas liv, där upplopp och protester ingick som en del. Massans rationalitet kunde då uppenbaras, oavsett hur begränsade eller utopiska dess mål kunde tyckas vara. Utan tvekan finns hos Lefebvre många trådar som history from below historiker senare spunnit vidare på.

När historien sedd underifrån en bit in på 50-talet började få ett allt större genomslag kan den moderna historieforskningen kring begreppet massan (the crowd) sägas ha sett dagens ljus. Det tidigare århundradets massbegrepp kom att ersättas av ett nytt, mera nyanserat sådant där man i allt högre grad beskrev massan i termer av rationalitet och logik. Man menade också att massan bestod av individer, som tillsammans blivit medvetandegjorda om och av den socio-ekonomiska verklighet i vilken de hörde hemma.

Jag fortsätter denna översikt genom att först titta på internationella (utomskandinaviska) forskares insatser inom området folklig medvetenhet, folklig delaktighet och folklig protest och därefter ge en bild av vad forskningen inom detta område genererat för skandinaviska resultat.

Modern internationell forskning om folklig protest

Eric Hobsbawm²⁶ och Albert Soboul²⁷ närmade sig i sina 50-talsarbeten, från delvis olika utgångspunkter, den förindustriella massan men det skulle komma att bli den engelske historikern George Rudé som, i ett par arbeten publicerade runt 1960²⁸, tydligast artikulera och mest konsekvent vidareutvecklade denna nya uppfattning rörande innebörden av massan i det förindustriella samhället. Grundläggande i Rudés teori, som grundar sig på omfattande empiriska studier av engelskt och franskt material, är:

1. Det finns en nära koppling mellan massans uppträdande och aktiviteter å ena sidan och dess sociala sammansättning å den andra. Denna sammansättning kan visserligen variera något, men
2. den urbana massan består inte av element från samhällets botten eller skuggsida utan utgörs i huvudsak av individer som tillhör stadens enkla, men socialt och yrkesmässigt etablerade, småfolk. De är hantverkarmästare, gesäller, butiksinnehavare, fast anställda lönearbetare, transportarbetare, tjänstemän, lägre ämbetsmän, utövare av de s.k. fria yrkena (ex. advokater, journalister), tjänstefolk; alla har de någon form av social position och/eller fast egendom att försvara.
3. Massan styrs av olika, mer eller mindre medvetna och uttalade idéer, som har synnerligen växlande ursprung. Här finns bakåtblickande mot "den goda tid som fordom var" men i lika hög, eller möjligen ännu högre grad, de framåtblickande visionerna av ett ekonomiskt och socialt rättvist och jämlikt Utopia. Gemensamt för alla idéerna är, att de är medvetandegjorda och tillgängliga för massans medlemmar och en del av dess aktiva tankegods. Rudés idéer innebar att det nu fanns ett helt nytt sätt att se på och tolka innebörden av kollektiva massuppträden och upplöpp i det förindustriella samhället. Massan bestod inte av utblottade och hungrande människor utan något att försvara som i blint hat urskilningslöst plundrade och slet sönder. Individerna i massan var inte heller räddningslöst utlämnade åt maktens godtycke utan hade i massan en potentiell motkraft och kommunikationsmöjlighet i sin kamp att försvara sin position i samhället.

I ett av sina senare arbeten²⁹ fördjupar Rudé sig alltmer i uppgiften att spåra källorna till och utvecklingslinjerna för de idéer som "grep massorna." Han frågar sig helt enkelt var de idéer som präglade den folkliga protesten under 1600- och 1700-talen kom ifrån och med hjälp av bland andra Gramsci's idéer formulerar han en teori som går ut på

²⁶Hobsbawm (1959).

²⁷Soboul (1964).

²⁸Rudé (1959) och Rudé (1964).

²⁹ Rudé (1980).

att människornas idévärld ("popular ideology") består av element ur två helt skilda verkligheter:

Of this, the first is what I call the '**inherent**' traditional element - a sort of mother's milk ideology, based on direct experience, oral tradition, or folk-memory and not learned by listening to sermons or speeches or reading books. In this fusion the second element is the stock of ideas and beliefs that one '**derived**' or borrowed from others, often taking the form of a more structured system of ideas, political or religious, such as the Rights of Man, Popular Sovereignty, Laissez-faire and the Sacred Rights of Property, Nationalism, Socialism, or the various versions of justification by Faith.³⁰

Utan tvekan har Rudés grundläggande idéer bäring än idag. Hans resultat angående vilka människor som utgjorde den urbana massan samt vilka motiv som styrde massans agerande kommer att utgöra viktiga referenser när jag tar mig an det fersenska upploppet. Rudés sätt att beskriva och analysera de idéer och praktiker som utgjorde huvudelementen i den folkliga protesten är i långa stycken användbar än idag vilket inte hindrar att en lång rad historiker på olika sätt nyanserat och vidareutvecklat hans teorier.

En av de första var den engelske historikern E. P. Thompson. Han studerade de s.k. matupploppen i England under 1700-talets senare hälft och vände sig kraftigt mot vad han kallade "den spasmodiska historiesynen", som enligt honom, etablerar ett starkt förenklat, kausalt samband mellan begreppen "hunger" och "upplopp." Denna historiesyn reducerar människorna till själlösa, på enkla, fysiologiska stimuli aggressivt och planlöst reagerande, varelser. Han påpekade att 1700-talets massaktioner hade sin grund i en eller flera, legitimerande föreställningar:

Människorna var övertygade om att de försvarade traditionella rättigheter eller seder och att de hade stöd i ett slags allmänt samförstånd.³¹

Thompson menar att dessa idéer inte kan betraktas som klart och entydigt framåtblickande och politiska i Rudés mening. De är dock inte heller, säger han, alldeles opolitiska eftersom de grundar sig på en hel rad, i det folkliga medvetandet djupt förankrade, föreställningar om "det allmänna bästa."³²

I sin, som det skulle komma att visa sig, sista bok, "*Customs in Common*", lyfter Thompson fram en intressant paradox: Den folkliga kulturen var i sina former konservativ och bakåtblickande i det att den i dessa åkallade och ville återinföra traditionella bruk och sedvänjor. Den kan också sägas ha varit icke-rationell i den meningen att den i mycket liten utsträckning stödde sig på "förnuftiga" resonemang förmedlade via

³⁰ Ibid, s. 28

³¹ Thompson (1983), s. 67.

³² Ibid, passim.

pamfletter eller upproriskt tal utan i stället manifesterades genom tvångsmässiga, skymfande eller förödmjukande åtgärder och beteenden. Men den folkliga kulturen var samtidigt medvetet rebellisk och framåtblickande i det att den riktade sin protest och sitt uppror mot den snabbt expanderande kapitalistiska marknadsekonomins olika sidor. Detta innebär med andra ord att vi har att göra med en samtidigt både rebellisk och traditionell kultur.

Denna paradox, liksom föreställningen om ”det allmänna bästa” kommer att bli viktiga i mina försök att förklara händelserna i Stockholm 20 juni 1810. Med hjälp av dessa begrepp kan motsägelsefulla och förvirrande företeelser och yttranden bli lättare att förstå och sätta in i sitt rätta sammanhang.

Thompson gör även några iakttagelser angående begreppet sedvänja (custom). Å ena sidan är det så, menar han, att begreppen sedvänja och kultur i långa stycken är synonyma. Han tar hjälp av antropologen Gerald Sider när han analyserar begreppen och menar att de måste hanteras varsamt så att inte konsensus och förenklat holistiska perspektiv överbetonas. Kultur/sedvänja är inte en utan många olika saker, ja det är t.o.m. farligt att säga att kultur över huvud taget *är*. Nej, kultur/sedvänja *gör* något, den är inte bara abstrakta formuleringar eller frågor om betydelser och meningar. Sedvänjan hör ihop med och har sina rötter i materiella och sociala mänskliga realiteter men sambandet är inte enkelt och rätlinjigt. Snarast är det så att sedvänjan/kulturen kan erbjuda människorna en ram, en scen, ett sammanhang inom vilket de kan göra/utföra saker som det skulle varit svårt att genomföra utan denna över/genomgripande kontext. Detta mera kulturhistoriskt inriktade perspektiv visade sig fruktbart.

En av dem som tog upp denna tråd var Nathalie Zemon Davies. Hon ville på olika sätt försöka komma åt småfolkets verklighet genom att ”läsa” olika uttryck för mänsklig samvaro och kollektiva beteenden:

A journeyman's initiation rite, a village festive organization, an informal gathering of women for alying-in, or a street disturbance could be "read" as fruitfully as a diary, a political tract, a sermon or a body of laws.³³

Hon distanserar sig från Rudés, på sociala grunder vilande, definition av massan och menar att hans synsätt leder till att perspektivet låses fast i konflikten fattiga mot rika, hantverkare mot köpmän, lönearbetare mot fabriksägare. Hon vill studera massan även när den inte kan beskrivas/förklaras i sociala och klasskonfliktmässiga termer. Hon nämner festerna, karnevalerna och de religiösa upploppen. De sistnämnda, så som de utspelade sig i 1500-talets Frankrike, bildar utgångspunkt för hennes analys i en av bokens essäer - "The Rites of Violence." De slutsatser hon här drar angående massans mentalitet går ut på att dessa präglas mest av "bakåtblickande" idéer. Det finns, säger hon, i massan en stark medvetenhet om att det man gör är legitimt, antingen man syftar till att återställa något som inte längre fungerar som förr, eller om man agerar

³³ Ibid, s. xvi f.

ställföreträdare för den offentliga makten som av någon anledning inte agerar enligt hävdvunna spelregler. Några mera avancerade föreställningar av politiskt framåtblickande natur vill hon inte tillskriva de folkliga massorna.³⁴ Davies' synsätt lämnar med andra ord inte mycket utrymme för de teorier Rudé formulerade där massans idégoods åtminstone till en del utgjordes av framåtsyftande mer eller mindre politiska tankar om samhällsutvecklingen.

Här erbjuder den engelske historikern Colin Lucas ett annat perspektiv i det att han ser massan som en del av ett samhälles politiska kultur.³⁵ Med utgångspunkt från förhållandena i Frankrike före och under revolutionen urskiljer han tre för massan speciellt utmärkande drag:

1. Representativiteten - massan upplevde att den representerade hela folket, eller i varje fall den del av samhället som massans deltagare kom ifrån; via massan uttrycktes människornas kollektiva identitet och värderingsgrund. Lucas menar vidare att massan var särskilt lämpad att utgöra denna folkliga representation i det att den stod bredvid samhällets formella strukturer och hierarkier. I massan avskaffades temporärt de sociala och ekonomiska klyftor som annars i så hög grad konstituerade folkets vardag. Trots att många massaktioner utgick ifrån och hade sin deltagarmässiga förankring i de olika lokala grannskap som Paris, och andra storstäder i så hög grad bestod av, fanns en sorts övergripande medvetenhet om att man tillhörde ett större kollektiv som:

... provided the context for one's social existence ...³⁶

2. Den folkliga rättsskipningen - dvs den djupt förankrade föreställningen om att folket hade rätt att ingripa om den offentliga rättsutövningen inte skötte sina åligganden. Den folkliga rättsskipningen, betonar Lucas, fungerade inte på måfå utan dess "offer" valdes med urskiljning. Genom denna rättsskipning lade massan, åtminstone temporärt, beslag på en del av den offentliga makten. Genom sitt deltagande i massan:

... the people regulated, checked and ultimately limited the exercise of state power in matters which affected directly the detail of their lives.³⁷

3. Offentligheten - massan invaderade de öppna, offentliga platser, gator och torg som myndigheterna normalt kontrollerade och tog därmed fysiskt över symboliskt viktiga centra; oftast platser som makten brukade använda för sina

³⁴ Ibid, s. 182 ff.

³⁵ Lucas (1968), passim.

³⁶ Lucas, s. 264.

³⁷ Ibid, s. 269.

manifestationer. Den folkliga rättvisan utövades också offentligt, i princip alltid utomhus på stora, öppna platser.

Så här långt hade teoribildningen kring massan och tolkningen av innebörden av olika former av massaktivitet mest vilat på endera, eller möjligen en kombination, av två olika modeller eller klassifikationsmönster: Antingen definierades massuppträderna i mera socio-ekonomiska termer så som "matupplopp" och "hungerkravaller" eller så framhävde man ideologiskt-kulturella element och talade om "politiskt" och/eller "religiöst" betonade upplopp. Gemensamt för dessa båda betraktelsesätt var att man uppfattade massan så som varande i en ständig konfrontations-ställning gentemot makten i samhället.

Det finns emellertid hos Lucas ytterligare en tanke som nyanserar denna motsatsställning. Han betonar nämligen att det också fanns ett förhållande och en relation mellan massan och makten, vilken båda parter var mycket medvetna om - bägge sidor visste att de var tvungna att både frukta och respektera varandra. Denna relation, säger Lucas, lindades, in i en:

... mutual discourse of goodness; the popular assertion of the goodness of the king, on the one side, and the royal assertion of the goodness of the people, on the other.³⁸

För att till fullo förstå kollektiva manifestationer måste man också försöka komma åt vilken innebörd individerna i massan själva gav sina handlingar och på vilka grunder man ansåg sig ha rätt att agera. Den engelske historikern William Sewell har ägnat mycket uppmärksamhet åt denna fråga och menar det tidigmoderna samhället var byggt på olika former av ömsesidiga avtal; privilegier mot förpliktelser. Privilegierna hade sin grund i kungliga löften, sedvänjan eller uråldriga lagar, men främst var de beroende av kungen, som

... as God's vicar was the font of all worldly honour ...³⁹

Sewell menar att de vanliga människorna, när de uppträdde i massan, upplevde sig som en samhällelig enhet utrustad med:

... the customary privilege of punishing those who violated the standards of the community ...⁴⁰

Han menar också, angående de i massan ingående individerna, att det är uppenbart att de agerade utifrån en övertygelse om att detta skedde:

³⁸ Ibid, s. 270.

³⁹ Sewell (1990), s. 535.

⁴⁰ Ibid, s. 535.

... on behalf of what they saw as a legitimate corporate community, defined, like any other corporate community, by its customary rights and privileges ...⁴¹

De resonemang som både Lucas och Sewell för kring människornas föreställningar om representativitet och legitimitet i ett ömsesidigt förhållande mellan furste och folk för-djupar och kvalificerar ytterligare frågorna kring den urbana massans agerande.

Med utgångspunkt från detta ömsesidighetsperspektiv introducerade den franska historikern Arlette Farge i slutet av 1980-talet ett tredje och delvis nytt sätt att se på begreppet massan.⁴² Hon skapade begreppet ”de inbjudna folkmassorna” och i grunden för detta synsätt låg idén att det alltid förelåg ett samspel mellan folk och furstemakt. Genom sin närvaro vid olika officiella tillställningar så manifesterade och garanterade människorna giltigheten i det ömsesidiga, oåterkalleliga förbund som fanns mellan dem själva och makten. Massan hade en dubbelroll - den var inbjuden åskådare samtidigt som den mer eller mindre självmedvetet agerade - och dess reaktioner studerades noga av myndigheterna; massan utgjorde, enligt detta synsätt, en sorts politisk termometer eller indikator. Massan kunde uttrycka bifall och godkännande, den kunde förbli likgiltig, eller så kunde den tyst, verbalt eller fysiskt visa sitt ogillande. Den inbjudna massan var en för makten nödvändig men mycket farlig publik.

I ett av sina 90-tals arbeten utgår hon från begreppet ”den plebejiska offentligheten”; hon ser denna som en undertryckt, kanske förtryckt, folklig offentlighet och vill i sin undersökning leta upp denna tidiga, populära politiska arena.⁴³ Det är till 1700-talets Paris hon beger sig för att på gator och torg, krogar och kaféer lyssna till vad människor sa. Genom att först, via olika källor, försöka ”fånga” orden i det ögonblick de uttalades, innan de snabbt vittrade sönder och upplöstes, och sedan ta reda på orsakerna till deras existens, vilka motiv som legat bakom att de har yttrats, den gradvisa temporala förändringen i deras respektive innebörder, vill hon i ett sista steg försöka återge dem deras ursprungliga, hela betydelse i skapandet av det nya hon ser växa fram under 1700-talet och som hon vill beskriva som en allt bredare och allmän folklig opinion.

En undersökning av framväxten av en allmän opinion måste givetvis i hög grad handla om människornas/massans medvetenhetsgrad och rationalitet. Farge varnar starkt för att se något som helst enkelt, direkt, kausalt samband mellan exempelvis ökad läskunnighet och ökad politisk medvetenhetsgrad. Hon utvecklar i stället ett resonemang enligt följande: Folket - i betydelsen den stora del av befolkningen som bestod av vanliga, arbetande, under enkla omständigheter existerande, människor – utgjordes inte en formlös massa, präglad av irrationella impulser, primitiva instinkter och oreflekterade beteenden. Människan är - och var - en i grunden rationell varelse som i livets olika situationer, med alla de medel som just då står till hennes förfogande, strävar efter att skapa mening åt en ofta förvirrande, obegriplig eller motsägelsefull verklighet. Detta

⁴¹ Ibid, s. 537.

⁴² Farge (1989).

⁴³ Farge (1994).

gör hon utifrån en grundläggande, mänsklig, transhistorisk kompetens - en medveten, eller omedveten, förmåga till att kritiskt/konstruktivt i varje enskilt nu, utifrån någon form av rationalitet, begripliggöra världen.

Farges motiv för att undersöka just orden i sin strävan att komma åt framväxten av en allmän opinion formulerar hon så här:

Words spoken and opinions pronounced could open up distances, cause displacements and organize something which was new to the sphere of saying and doing - and that is how we must take them, in the place where they were born, at the heart of the situations from which they sprang.⁴⁴

Det blir då, menar Farge, historikerns uppgift att analysera dessa ord för att komma åt deras innersta mening. Farge bygger upp sina undersökningar utifrån tre frågeställningar:

- a. Vilka var de händelser och platser som, som i vissa givna ögonblick fick alla de enskilda, enstaka orden att bilda meningar och mening?
- b. Fanns det speciella teman eller motiv kring vilka den folkliga kritiken ofta utkristalliserade sig, tog form och fick innehåll?
- c. Hur påverkades orden av det sätt på vilket de mottogs av makten - där repression ju bara var ett möjligt mottagande? Krossades de eller fick de förnyad och ökad kraft?

Farges människosyn präglas av övertygelsen att människan är - och var - en i grunden rationell varelse som i livets olika situationer, med alla medel som just då står till hennes förfogande, strävar efter att skapa mening åt en ofta förvirrande, obegriplig eller motsägelsefull verklighet. Hon understryker dock att detta inte innebär att hon tillskriver människorna i det tidiga 1700-talets Paris någon form av uttalad, långsiktig och framsynt medvetenhet om sociala och politiska förhållanden och samband. Det handlade, menar hon, i stället om en mer eller mindre omedveten, kritiskt konstruktiv rationalitet, vars syfte var att i varje enskilt nu begripliggöra världen. Människornas ord och handlingar ska förstås som ett envist och ihärdigt sökande efter en mening, som inte är given från början utan som först så småningom, gradvis, uppenbaras och får sin fulla innebörd.

Människorna i Paris var ständigt på jakt efter kunskap om offentliga förhållanden. Denna kunskap grundade sig på vad vad man kunde få reda på om "de andra", deras affärer och förehavanden. Kungen, "de andras" främste representant, försökte via formaliserade ritualer överbringa "sin" information till folket. Men människorna tog endast emot formerna (ritualerna och ceremonierna) inte innehållet; informationen om de offentliga angelägenheterna fick sökas på annat håll. Man visste att man levde i en värld mitt emellan sanning och lögn. Denna osäkerhetskänsla genererade ökad lust till, och

⁴⁴ Farge (1994), s. viii.

smak för, kunskap. Efterhand som 1700-talet framskred växte en försiktig men ändå fast övertygelse om rätten att få veta, rätten att få bedöma, fram - politisk kunskap blev legitim och folket hade rätt att kräva den. Maktens rädsla för ordens ökande genomslag bland massorna går som en röd tråd genom hela perioden - arkiven vittnar om den hårdaste repression men också om hur denna, tvärt emot vad som avsågs, bidrog till att skapa nya och större arenor för folkets röst.

Det är framför allt tre av Arlette Farge's resonemang jag kommer att ha med mig:

1. Hennes begrepp "den inbjudna massan" kommer att vara centralt när jag undersöker upploppet och retoriken före och efter detsamma. Föreställningen om ett slags samförstånd, förbund eller ömsesidigt avtal mellan kung och folk kommer här att bli extra intressant.
2. Hennes sätt att betrakta människornas agerande som ett uttryck för en konstruktiv, spontan rationalitet syftande till att utifrån givna förutsättningar begripliggöra världen utgör även min utgångspunkt.
3. Människorna i Stockholm 1810 levde, alldeles som deras systrar och bröder i Paris före revolutionen, i en värld mitt emellan sanning och lögn, en värld av ständiga rykten, mer eller mindre trovärdiga. Detta förhållande skapade en lyhördhet och känslighet för innebörden av nyheter om aktuella samhällsförhållanden. Detta blir min utgångspunkt när jag ska analysera hur människorna i Stockholm tolkade och agerade på den information de "utsattes för."

Just frågan om människors möjligheter att komma åt, ta del av, kommunicera och i praktiken omsätta hela eller delar av samtidens tankegods är en fråga som förr eller senare alltid inställer sig när man studerar tidigmodern folklig protest. Robert Darnton och Roger Chartier arbetar båda med att undersöka hur massans medvetandegrad såg ut och förändrades före och under franska revolutionen. Eftersom de utifrån ett tämligen likartat källmaterial kommer fram till delvis olika slutsatser finner jag det intressant att kort referera deras resultat.

Darnton har i sitt omfattande forskningsarbete visat att en hel värld av underjordisk litteratur och underjordiska litteratörer existerade parallellt med den etablerade kulturen i Frankrike under de två sista decennierna före revolutionen.⁴⁵ Först påpekar han att själva den stora omfattningen av smuggling och illegal bokhantering visar på ett stort efterfrågetryck, det fanns stora pengar att tjäna för både tryckare, förläggare och bokhandlare. En viktig målgrupp för den underjordiska litteraturen utgjordes vidare, enligt Darnton, av städernas ekonomiskt och sociala lägre mellanskikt, dvs småfolket.⁴⁶ När så Darnton analyserar den illegala litteraturen finner han en ganska säregen blandning av olika filosofers och tänkares mer eller mindre populariserade idéer å ena sidan och grovkorniga skildringar av aristokratins dekadenta liv, ofta med starkt pornografiska

⁴⁵ Exempelvis Darnton (1984).

⁴⁶ Darnton (1991), s. 15f.

inslag, å den andra. En "bestsellerlista" för åren 1769 - 89 toppas symptomatiskt nog av en bok ur vardera kategorin; "L'An 2440" - en utopisk vision av ett framtida ideal-samhälle byggt på upplysningens grund, respektive "Anecdotes sur Mme la Comtesse du Barry" - en skildring av en kvinnas väg från horhusen på samhällets botten till det sedeslösa och dekadenta livet vid Ludvig XV:s hov.⁴⁷ Darnton menar att den ökade läskunnigheten gav dessa böcker stor spridning och stort inflytande och att den illegala litteraturen därmed har bidragit till att undergräva l'ancine regimes legitimitet. Monarkins fall och den av massorna påverkade radikaliserings av revolutionen, säger Darnton avslutningsvis, orsakades givetvis inte av den förbjudna litteraturens innehåll, men

... the collapse that occurred in 1792 seems unthinkable without the delegitimation perpetrated by the illegal literature of the previous two decades.⁴⁸

Darnton ställer sig också frågan "Framkallar böcker revolutioner?" Trots att han är mycket försiktig och hela tiden varnar för att "se" förenklade och direkta samband mellan ord och handling är ändå hans huvudresultat att den förbjudna litteraturen genom sin bredd, och spridning och genom sitt *innehåll* aktivt bidrog till händelsernas utveckling i Frankrike. Den radikaliserade och polariserade debatten och diskussionen var en starkt bidragande faktor till situationen i landet under åren före revolutionen. Med Darntons egna ord:

Regimen var utdömd. Den hade förlorat den sista ronden i den långa kampen om att kontrollera den allmänna opinionen. Den hade förlorat sin legitimitet.⁴⁹

Han tar också upp problemet med hur man ska komma åt den folkliga receptionen av alla dessa texter; en fråga som många forskare ställer sig. Här ligger Darnton nära Farge och ser hur allmänheten allt eftersom 1700-talet framskrider blir alltmer politiserad:

Detta slags politik tog formen av ifrågasättande - petitioner, protester, graffiti, sånger, gravyrer samt tal, mycket av det kvickt, missnöje eller upproriskt ...⁵⁰

Liksom Farge ser Darnton hur talet lätt förflyktigades - men också att en del rapporterades, exempelvis av polisspionerna. Annat tal finns i dagböckerna, memoarerna och pamfletterna. Darnton konstaterar:

⁴⁷ *ibid*, s. 24ff.

⁴⁸ *ibid*, s. 32.

⁴⁹ Darnton (1996), s. 239.

⁵⁰ *Ibid*, s. 186.

Efter att ha tillbringat år bland dessa källor har jag kommit att föreställa mig 1700-talets Paris som ett jättelikt, kommunikativt nätverk, installerat i varje stadsdel och ständigt surrande av det som parisarna kallade rykten, eller politiskt tal som det skulle kallas idag.⁵¹

Med andra ord ett kommunikativt nätverk där människorna på gator och torg, krogar och arbetsplatser hade kontinuerlig tillgång till information och kommunikation.

Roger Chartier är en av de stora auktoriteterna vad gäller läsningens och det tryckta ordets historia. I sin bok *The Cultural Origins of the French Revolution* utgår han från både sin egen och just Darntons forskning vad gäller läsning, böcker och andra tryckta alster i Frankrike under det sista halvseklet före revolutionen.⁵² Han är helt överens med Darnton om att läskunnigheten och det tryckta ordets spridning kraftigt ökade under den aktuella perioden men drar inte samma slutsatser som denne. Chartiers uppfattning, sådan han uttrycker den i *The Cultural Origins ...* och *The Order of Books*, är nämligen den att den ökade text- och läskunnighetsspridningen skapade ett nytt förhållande mellan läsare och text.⁵³ Enkelt uttryckt uppfattar jag att han är ute efter en sorts läsandets emanciperande effekt - de nya läsvanorna skapade efter hand en allt högre kritisk potential hos läsarna, gamla sanningar var inte längre lika självklara, en minskad respekt för kyrka, myndigheter och traditionella auktoriteter och en mindre benägenhet till tro och beroende blev några följder av detta. Det var alltså inte, enligt Chartier, det faktiska innehållet i texterna som var avgörande vad gällde utvecklandet av en alltmera kritisk och respektlös attityd visavi makten och överheten i samhället utan det var i själva verket de nya läsvanorna i sig - det viktiga var inte innehållet och ordens djupare betydelse på mer eller mindre filosofisk/politisk nivå utan centralt var formen:

... a text has a meaning only through its readers; it changes along with them; it is ordered in accord with codes of perception that it does not control.⁵⁴

Man måste analysera olika former av läsgemenskaper ("communities of readers") och olika lästraditioner och läspraktiker ("traditions and practicies of reading"). Här handlar det bland annat om hur texterna kommer till sina mottagare – en text kan skapa olika meningar beroende på om den läses högt eller tyst, intensivt eller extensivt, ensamt eller i grupp. Och vidare:

⁵¹ Ibid, s. 187.

⁵² Chartier (1991).

⁵³ Chartier (1994).

⁵⁴ Ibid, s. 2.

...forms produce meaning and a text, stable in its letter, is invested with a new meaning and status when the mechanisms that make it available for interpretation change.⁵⁵

Läsvanornas förändring, summerar Chartier, utgjorde endast en del av en mycket större, strukturellt betingad förändringsprocess, i vilken både upplysningen och franska revolutionen ingick.

Jag avslutar denna del av forskningsöversikten med två forskare som angripit frågorna kring folkliga protester från delvis helt olika utgångpunkter men landat i likartade resultat. Det handlar om de båda forskarna William Beik och Charles Tilly, där den förstnämnde använder ett individualistiskt mikroperspektiv medan Tilly, när han närmar sig ämnet, utgår från kollektivet och de övergripande strukturerna.

Beik menar att den folkliga protesten var ett av de utmärkande dragen för 1600-talets franska stadskultur.⁵⁶ Protesten tog sig väldigt många olika uttryck - begränsade verbala uppgörelser, större folkmassor som samlades och ventilerade sitt missnöje, jakt på utvalda syndabockar, stenkastning mot misshagliga personer och deras arbetsplatser och privatbostäder, plundring, ockupation av offentliga platser, fördrivning av förmodade förrädare, ibland till och med stympningar och regelrätta lynchningar - men oavsett formen så utgjorde protesten och upproret i grunden en sorts samtal om makten; hur makten utövades, hur den kunde utmanas och hur den borde användas. Beik menar vidare att den urbana revolten kan fungera inte bara som ett titthål, utan ett stort fönster genom vilket vi kan studera städerna och deras innevånare. Protesterna och revolterna, säger han:

... challenged resident political authorities directly and stirred up issues of political rivalry, civic loyalty and class consciousness.⁵⁷

Han går vidare med att analysera städernas fysiska, ekonomiska och demografiska struktur och kan då konstatera att de undantagslöst var små, trånga och överbefolkade områden där människorna levde och arbetade synnerligen tätt inpå varandra i verkstäder, affärer och rum och där livet inte sällan flyttade ut på gator och torg på vilka stadsinnevånarna kände sig lika hemmastadda som i sina bostäder. Man var starkt knuten till någon form av lokalitet, exempelvis församlingen, bostadskvarteret eller skrået, med vilken man oftast identifierade sig väldigt starkt. Detta innebar att en på ekonomiska skillnader grundad klassmedvetenhet är svår att upptäcka. Det är överhuvud taget svårt att enkelt karaktärisera "folket" i städerna. På ett sätt kan man säga att folket faktiskt utgjorde en enhet, i det att man levde innanför samma murar, hade gemensamma institutioner och tvingades möta samma yttersta hot i form av farsoter, krig eller svält.

⁵⁵ Ibid, s. 3.

⁵⁶ Beik (1998).

⁵⁷ Ibid, s. 9.

Man får dock inte härav dra slutsatsen att staden kan beskrivas i termer av konsensus och harmoni.

On the contrary, there were immense disparities in the distribution of power and well-being, which resulted in a struggle for influence ...⁵⁸

Därför är, menar Beik, den kanske något slitna beteckningen "menu peuple" ändå så välfunnen eftersom den fångar massans underordnade roll - "småfolket" i motsats till "de stora", den mer eller mindre maktlösa majoriteten mot den makthavande eliten. De som deltog i olika former av massprotester utgjorde en mycket skiftande grupp av människor, samtliga dock tillhörande den stora massan av vanliga medborgare - butiksägare, byggnads- och textilarbetare, gatuförsäljare, slaktare, bagare, hantverkare av olika slag, det vill säga folk från hela det breda spektrumet av enklare sysselsättningar, människor med viss både ekonomisk och social status men utan formella kanaler för påverkan av och inflytande över samhällsutvecklingen.

När Beik ska förklara bakgrunden till de folkliga protesterna utgår han från människornas vardagsliv och menar att:

... popular politics was built upon an ongoing interplay of experiences, discussions, and reactions that went on in the streets.⁵⁹

I själva verket kan man se klagomål, protester och motstånd som en integrerad del av livet i städerna och i vissa givna, speciellt laddade situationer hade de vanliga människorna redskapen att förvandla relativt begränsade protester till större, mera omfattande upprorsrörelser. På det personliga planet handlade det väldigt mycket om äran och den egna personens okränkbarhet medan protesterna på en kollektiv nivå hade sina rötter i skrägemenskapen och grannskapet. Dessa arenor erbjöd en ram och en form inom vilken människorna kunde kommunicera, agitera och organisera. Beik menar sålunda att den urbana protesten inte behövde någon form av ledarskap eller kraft från individer, idéer eller institutioner utanför den folkliga sfären utan är fullt förklarlig utifrån vanliga människors erfarenheter och impulser. Han ser också en djupare innebörd i själva upploppen, nämligen att människorna uppfattade att:

... values involving governance and the community had been betrayed. By rioting, these crowds were participating in a dialogue about the management of their city and calling the authorities to task for failing to handle things properly.⁶⁰

⁵⁸ Ibid, s. 27.

⁵⁹ Ibid, s. 28.

⁶⁰ Ibid., s. 51.

Charles Tilly ägnade en nästan 50-årig forskargärning åt att undersöka olika former av folkligt missnöje och protestformer och det finns knappast något område inom detta forskningsfält som Tilly inte har beträtt. I *Popular Contention in Great Britain 1758 - 1834* genomförde han med utgångspunkt från ett socio-ekonomiskt perspektiv à la Hobsbawm och Rudé och med hjälp av framför allt kvantitativa, men även kvalitativa, metoder, en undersökning av över 8000 massaktioner (contentious gatherings) i engelska städer under den ifrågasatt perioden.⁶¹ Genom att koncentrera sig på den gemensamma kampen för gemensamt eftersträvar mål inom den med sociala band sammanhållna massan och den gemensamma förståelseram ("shared understandings") som uppstår när människor tillsammans ställer krav och kämpar, menade Tilly att man kan förstå och förklara innebörden av massan och dess aktioner. Han betonade kraftigt sitt avståndstagande från uppfattningen att kulturen/diskursen existerar oberoende av den socio-ekonomiska verkligheten:

I regard culture - shared understandings and their objectifications – as the frame within which social action takes place, and discourse as a major means of action, but I deny that culture and discourse exhaust social reality.⁶²

Han utvecklar sitt resonemang ytterligare genom att bestämt slå fast att:

... culture inheres in concrete social relations and the often fragmentary, inconsistent and episodic interpretations people make of them. People create, adapt, apply and deploy shared understandings - culture - in social interaction, just as the shared understandings they have at their disposal constrain their sense of what is possible and desirable.⁶³

I senare arbeten utvecklade Tilly dessa tankar och skapade bland annat begreppet "konfliktrepertoar." Historisk förändring förklaras med att aktörer och deras praktiker dels interagerar inom strukturerna och dels därmed också över tid förändrar dessa. Man kan se konfliktrepertoarerna som historiskt kontextuella kulturella system som å ena sidan formar de historiska aktörernas praktiker men som samtidigt innebär att praktikerna medför systemförändringar över tid. Tillys definitioner av vad som utgör grunden i konfliktrepertoar ser ut så här:

- a. De handlingar som genomförs utgår ifrån ett begränsat antal återkommande väldefinierade former och uttryck.
- b. Handlingarna som används har tydliga gränser för vad som anses möjligt/tillåtet.

⁶¹ Tilly (1995).

⁶² Ibid, s. 38.

⁶³ Ibid, s. 40.

- c. För vissa aktörer förändras handlingarnas former och uttryck gradvis mellan händelserna.
- d. Deltagarna är medvetna om konfliktrepertoarerna genom att benämna möjliga handlingar, referera till förflutna handlingar, ge instruktioner på förhand eller förutse egna eller motpartens handlingar.
- e. Antagonistiska aktörer uppvisar ofta liknande former och uttryck för sina handlingar.
- f. Nya sätt att agera uppkommer oftast genom olika innovationer inom ramen för redan existerande former och uttryck av kollektiv handling.⁶⁴

Konfliktrepertoarerna kan spridas via direkta eller indirekta spridningsförlopp. Direkt sker det i olika former av möten mellan människor, indirekt via någon form av mediering.

Vidare blir begreppet "contentious performances"(cp) centralt. Tilly definierar begreppet så här:

... it (cp) involves interactions in which actors make claims bearing on someone else's interests, in which governments appears either as targets, initiators of claims or third parties.⁶⁵

"Contention" betyder alltså att ställa krav som i direkt mening berör någon annans intressen. Det är när dessa krav omsätts i handling som kollektiva aktioner blir till ("*coordinated efforts on behalf of shared interests*").

Tilly genomförde också projekt med andra forskare och flera av hans arbeten är ett resultat av dessa samarbeten. Boken "*Contentious Politics*" skrev han tillsammans med Sidney Tarrow som också fanns vid hans sida in i det sista. Det känns därför här relevant med ett citat från Tilly's sista arbete, ett citat som Tarrow i en minnesartikel över Tilly lyfter fram som en sorts sammanfattning (om en sådan nu är möjlig) av Tilly's forskargärning

Looking at the history of popular contention in France from the 17th to the 20th centuries ... it occurred to me that in general participants in uprisings and local struggles followed available scripts, adapted those scripts, but only changed them bit by bit.⁶⁶

Alla studier av tidigmodern folklig protest måste ju på något sätt förhålla sig till Tillys teoretiska modeller. Jag kommer särskilt att intressera mig för de delar av hans

⁶⁴ Brink Pinto, m. fl., s. 101f.

⁶⁵ Ibid, s. 97.

⁶⁶ Tilly, (2008), s. xi, citerat i Tarrow (2010), s. 1.

definition av begreppet konfliktrepertoar som handlar om förhållandet mellan kontinuitet och förändring i formerna och uttrycken för den urbana protesten.

Skandinavisk forskning om folkliga protester

Historisk forskning med huvudinriktning på den *förindustriella urbana massan* har fram till början av 2000-talet varit relativt svagt representerad i den svenska historievetenskapliga produktionen. Det har gjorts ganska många studier av den svenska allmogens motstånd och protester mot överheten men den urbana massan har, med några undantag, lyst med sin frånvaro. Vad vet vi då redan?

Rolf Karlbom gör i sin ”Hungerupplopp och strejker 1793–1867” (1967) en mycket noggrann kartläggning av svenska massupplopp under den aktuella tidsperioden. Han är tydligt inspirerad av Rudé i så måtto att han studerar massan ur ett tämligen renodlat socio-ekonomiskt perspektiv. Karlbom är primärt intresserad av att söka den svenska arbetarrörelsens kampformers rötter. Detta gör han genom att undersöka de två typer av folkresningar som kallas hungerupplopp och strejker med avseende på organisation, sammansättning och inspirationskällor. Ett huvudresultat av hans arbete, som omfattar analys av över 100 olika massuppträden över hela Sverige, är att den folkliga kamptradition, som hungerupplopp och strejker utgjorde en del av, kom att bli av stor betydelse för arbetarrörelsens formering i Sverige.

Det är i grunden ur småfolkets kamptradition, som den svenska arbetarrörelsen har framsprungit. Redan däri möter de riktningssgivande nämnarna: insikten om intresse-motsättningarnas betydelse, strävan att avhjälpa de näraliggande svårigheterna, viljan att sätta vädjanden framför våld.⁶⁷

Karlbon betonar alltså den folkliga kamptraditionen som en viktig drivkraft i en samhällsutveckling där vanliga människor successivt fick större möjligheter att påverka sina liv. Men vad drev individerna att delta i denna kamp? Viljan och ambitionen att försöka komma åt enskilda människornas motiv för och bevekelsegrunder till deltagande i olika former av upplopp har varit utgångspunkten för historikerna Arne Jarrick och Åke Abrahamsson.

Jarrick ägnar en mindre del av sin bok om Johan Hjerpe⁶⁸ åt en analys av massan. Han gör det med utgångspunkt från de s.k. gesälloroligheterna på Riddarhustorget i Stockholm 27 april 1789. Han tar klart avstånd ifrån sekelskiftets syn på massan och ansluter sig i huvudsak till både Rudé och Thompsons modell för förståelse av massupplopp. Han anser dock att speciellt Rudé alltför ensidigt inriktad på massan som ett uttryck för medvetna, folkliga, politiska överväganden och vill i stället föra in ett

⁶⁷ Karlbom (1967), s. 264.

⁶⁸ Jarrick (1992).

psykologiskt/psykoanalytiskt betraktelsesätt. Detta går ut på att massaktioner ska kunna förstås som både rationella och icke-rationella. Individerna i massan kan kämpa för medvetna mål och men samtidigt utföra handlingar som har sin grund i, vad Jarrick kallar, affektivt tänkande på en lägre medvetandenivå och vilka primärt syftar till en sorts impulsutlevelse.⁶⁹ Detta är, som jag ser det, ett intressant försök till dubbelperspektiv i betraktandet av urbana protester. Det förefaller mig rimligt att ett visst mått av impulsutlevande kan ha spelat en roll vid upploppen under denna period.

Abrahamsson menar i sin avhandling *Ljus och frihet till näringsfång*, helt i överensstämmelse med G. Rudés idéer, att massupploppen bör ses som ett uttryck för de vanliga människornas kamp, en kamp för vissa, tydliga mål.⁷⁰ Han är specifikt intresserad av att försöka komma åt den, enligt honom, specifika mentalitet som låg till grund för massans samhällssyn och kollektiva handlingsmönster.⁷¹ För perioden 1750 – 1850 definierar han tre olika offentligheter; statsoffentligheten, den borgerliga offentligheten och den plebejiska offentligheten. För att ge en konkret framställning av begreppet ”plebejisk offentlighet” vill han rekonstruera och beskriva skrågemenskapen, som han betraktar som

... hantverkarnas och resten av arbetarnas samhälleligt organiserade kommunikations- och erfarenhetssammanhang;⁷²

Han vill se skrågemenskapen som en ”kvarlevande kultur” till skillnad från statsoffentligheten och den borgerliga offentligheten som betecknas som en dominerande respektive en framträngande kultur. Han varnar här starkt för att se skrågemenskapen som en reaktionär artefakt utan menar att:

... denna kultur hade en egen rationalitet, ett eget värde ...⁷³

Inom denna kulturella struktur fanns en hel rad av föreställningar, värderingar och ideal som, artikulerade eller inte, tagna tillsammans kom att utgöra den specifika mentalitet som låg till grund för massans samhällssyn och kollektiva handlingsmönster. Abrahamsson vill försöka komma åt individernas subjektiva medvetandevärld och i vilket förhållande denna stod till den socio-kulturella kontexten, medveten eller omedveten för de historiska aktörerna själva.

Försöken att nyansera idéerna kring orsaker och bakgrund till kollektiva massaktioner har genererat ytterligare resultat inom den skandinaviska upploppsforskningen. Tre danska historiker, Flemming Mikkelsen, Thomas B Ravn och Vagn Wåhlin tar sig an

⁶⁹ Ibid, s. 48ff.

⁷⁰ Abrahamsson (1990), s. 62f.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid, s. 44.

⁷³ Ibid, s. 45.

frågorna om massan och innebörden av dess agerande i antologin ”*Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700 - 1895*.”⁷⁴ Tre resultat av deras analyser:

1. Upplopp kan inte enbart beskrivas och analyseras i termer av mer eller mindre isolerade händelser som plötsligt och spontant uppkommer utan måste ses som resultatet av en eller flera processer som kan ha pågått en längre tid.
2. Motiven för deltagande i upplopp kan inte enbart relateras till socio-ekonomiska faktorer utan måste också kunna hänföras till mera direkt mellanmänniska konflikter där traditioner, normer och värden spelar stor roll.
3. Paskillerna, de oftast handskrivna papperslapparna, som uppenbarligen frekvent cirkulerade i de urbana miljöerna vid denna tid kan man se som en uttrycks- och kommunikationskanal för småfolket.

Detta fördjupade perspektiv på den folkliga protestens orsaker och uttryck genomsyrar även antologin *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia*.⁷⁵ I denna har Mikkelsen och den svenske historikern Stefan Nyzell tillsammans med ett antal andra skandinaviska historiker gjort en komparativ studie avseende folklig protest och kampen för demokrati i Danmark, Norge och Sverige under perioden 1700 fram till våra dagar. Inledningsvis slår man fast att folklig kamp var en grundläggande del av de övergripande politiska processerna och starkt bidragande till utvecklingen mot demokrati. I Tillys anda formulerar de en bred definition av begreppet folklig kamp:

Popular struggle refers to an occasion on which several people assemble and visibly make a collective claim, which would, if realized, affect the interests of some other persons, organization or state. In a concrete historical context, such collective manifestations could be anything from food riots, grain seizures, tax rebellions and petition drives to occupations, social movements, strikes, mass demonstrations or public meetings.⁷⁶

De vill också lyfta fram alternativ till de traditionella socio-ekonomiska förklaringsmodeller som ofta tillämpas när man beskriver och analyserar folklig kamp och protest. Om vi i grunden vill förstå periodens många konflikter och konfrontationer måste vi också ta hänsyn till:

...the importance of introducing social, organizational, cultural and political aspects in the explanations.⁷⁷

⁷⁴ Mikkelsen(red) (1986).

⁷⁵ Mikkelsen, m. fl. (red) (2018).

⁷⁶ Ibid, s. 2.

⁷⁷ Ibid, s. 2.

De ser att utvecklingen i Skandinavien i stort följer övriga Europas om än med en viss tidsmässig fördröjning och en till synes lägre grad av våldsanvändning. Det finns även en del skillnader mellan de tre skandinaviska länderna.

Författarna vill, vad gäller framtida forskning inom detta fält, att vi ska försöka hitta en medelväg mellan å ena sidan de undersökningar som framhäver de strukturella faktorernas betydelse och å den andra de mera ur ett mikrohistoriskt perspektiv genomförda undersökningar som gjorts under senare år. Det handlar, menar de, ytterst om att visa:

...how ordinary people struggled for selfdetermination at the local level, and how popular mobilization opened the way for the introduction of democratic political rights such as freedom of speech and assembly, the rule of law, free and open elections, broad-based suffrage, and government accountability to parliament.⁷⁸

Författarna sammanfattar mycket av upploppsforskningens resultat från senare år och deras arbete utgör därmed en relevant bakgrund till min undersökning.

Analys av hur den folkliga protesten bemöttes av samhällets makthavare, dels akut i direkt samband med själva händelserna, dels på längre sikt, kan ju också ge ledtrådar till en djupare förståelse för detta fenomen. Ett generellt mönster härvidlag är att myndigheternas reaktion består av en fas av repression och en fas av försiktighet och försö- ning, dock inte alltid i samma ordning. Ett exempel på detta redovisar och analyserar Lars Edgren i sin analys av de så kallade livsmedelsprotesterna i 1799.⁷⁹ Här präglas överhetens reaktion först av hovsamhet och försiktighet för att i den andra fasen ersättas med effektiv repression i form av snabba och hårda domar mot de inblandade. I ett tredje steg återgår man till den mera förhandlingsinriktade strategin från den första fasen i ansträngningarna att förebygga nya oroligheter.

I detta sammanhang har också frågan om hur myndigheterna agerade för att "åter- ställa" ordningen efter olika former av massuppträden blivit aktuell. Karin Sennefeldt har i sin avhandling ett avsnitt betitlat "Efterräkningens strategier" där dessa frågor be- handlas.⁸⁰ Hon menar att statsmakten genom en kombination av nåd- och bestraff- ningsstrategier såg till att återupprätta sin legitimitet. Hon visar övertygande att stats- makten lyckades återställa den sociala och politiska ordningen genom denna kombi- nation av våld/bestrafning och nåd/mildhet.

⁷⁸ Ibid, s. 6.

⁷⁹ Edgren (1999).

⁸⁰ Sennefeldt (2001), s. 249ff.

Regeringen i Stockholm kompletterade sin roll som straffande överhet med en mild sida. Därmed uppfyllde den, enligt egen utsago, allt det som kunde begäras av en överhet.⁸¹

Marie Lennersand och Linda Oja har i antologin "När oväsendet tystnar" definierat tre strategier som genom historien använts för att hantera konsekvenserna av olika konflikter, alltifrån lokala uppror till regelrätta krigssituationer:

1. Tystnadsstrategier – minnet av konflikten ska suddas bort ur människornas medvetande så att det inte längre ens blir möjligt att tala om den,
2. Rättvisestrategier – här vill man försöka ställa allt tillrätta och via legala juridiska processer åstadkomma rättvisa och återupprättelse för alla inblandade.
3. Försoningsstrategier – det som har hänt erkänns och behandlas offentligt i syfte att åstadkomma någon form av försoning och rättvisa.⁸²

Fersenska upploppet kom ju att utvecklas till en av de häftigaste konfrontationerna dittills mellan massan och makten i Sveriges huvudstad. Lennersands, Ojals och Senefeldts teorier kommer att bli användbara i analysen av upploppets efterspel.

Mats Berglund har i sin avhandling studerat och analyserat upplopp och oroligheter på gator och torg i Stockholm under en period om ungefär 150 år, från 1719 till och med 1848.⁸³ Detta innebär att fersenska upploppet utgör ett av hans undersökningsobjekt. Jag kommer därför senare i denna avhandling att redovisa Berglunds resultat vad gäller just fersenska upploppet samt jämföra mina slutsatser med de han redovisat. Hans huvudresultat vad gäller hela perioden är att upploppen och oroligheterna representerar en stegvis utveckling av samhället mot ökad folklig delaktighet och alltmer demokratiska samhällsförhållanden.

Rolf Karlboms ovan redovisade analys av svenska upplopp följdes ett halvsekel senare upp av Magnus Olofsson genomgång av olika typer av upplopp i Sverige 1790 – 1870.⁸⁴ Olofsson utgår från E P Thompsons (massans moraliska ekonomi) och Charles Tillys (konfliktrepertoarer och deras temporala förändringar) teorier och resultat. Han analyserar närmare 100 svenska massupplopp och gör en tredelad kategorisering: Motståndsupplopp, moraliskt-ekonomiska upplopp och rikspolitiska upplopp. Huvudresultat är att matupplopp och mot lokala myndigheter riktade upplopp är den vanligaste upploppsformen (72 av 96) och att denna är vanligast i övriga Sverige medan upplopp med politiska dimensioner är betydligt färre (8 st under perioden) och tycks vara förbehållna Stockholm. Han diskuterar också hur man ska definiera ett massupplopp och vilka olika motiv som kan tänkas ha legat bakom desamma. Han drar också, utifrån sitt material, slutsatsen att upploppet var en vedertagen och välkänd metod för påverkan av

⁸¹ Ibid, s. 281.

⁸² Lennersand & Oja (2004), s. 18ff.

⁸³ Berglund, Mats: *Massans röst. Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719 – 1848*.

⁸⁴ Olofsson, M. "Upploppskulturer." *Arbetshistoria* 2014:1 – 2: 13 – 17.

samhället under den aktuella tidsperioden och att upploppens karaktär successivt förändrades över tid.

Tidigare forskning kring fersenska upploppet

Fersenska upploppet blev, som vi senare ska se, föremål för en livlig debatt i media under de närmaste månaderna efter upploppet. Att händelserna starkt upprörde samtiden avspeglas också i de många beskrivningar och kommentarer till händelserna som står att finna i memoarer, brev, och dagböcker från 1800-talets första hälft. De memoar- och brevskrivare vi kommer att möta senare i avhandlingen både beskriver och kommenterar var och en på sitt sätt själva upploppet, dess omedelbara konsekvenser samt i de flesta fall också den uppflammande diskussionen kring upploppet och dess orsaker.

Under 1800-talet utkommer också några verk som med dagens standard knappast kan kallas historievetenskapliga men som ändå, förutom beskrivningar av upploppet, innehåller resonemang och analyser som försöker problematisera det som hände. I dessa finns också viss redovisning av de källor som använts.⁸⁵

Det är emellertid inte förrän en bra bit in på 1900-talet som det fersenska upploppet blir föremål för ett mera vetenskapligt inriktat intresse. Journalisten och författaren Ture Nerman publicerade 1933 sin bok "Fersenska mordet" med undertiteln "Ett historiskt reportage." Nerman skriver i förordet att hans ambition inte är "att skriva politisk historia" utan han vill

...låta Stockholm leva upp i ett reportage och folkmassan stiga fram ur gator och gränder...⁸⁶

Att han som journalist betecknar sitt arbete som ett reportage är kanske inte så konstigt, men han går utan tvekan till verket som en professionell historiker, åtminstone vad gäller bredden och djupet i det källmaterial han utgår ifrån. Nerman har inte nöjt sig med att återge de samtida krönikörernas skildringar i det att han bemödat sig om att använda så många olika primärkällor som möjligt, vilka han också redovisar i den löpande texten. Han har gått igenom rättegångsmaterialet på Riksarkivet och Stockholms stadsarkiv, han har läst periodens tidningar, han har studerat dagböcker och brev på Kungliga biblioteket och tagit del av det upploppsrelaterade material som finns på Krigsarkivet. Han har även läst flera av de memoarer där upploppet finns skildrat.

⁸⁵ Adlersparre, Georg: *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia*. Stockholm 1830.

Crusenstolpe, Magnus: *Skildringar ur det inre av dagens historia. De närvarande*. Stockholm 1836.

Crusenstolpe, Magnus: *Skildringar ur det inre av dagens historia. De frånvarande*. Stockholm 1837.

Adlersparre, C. A.: *1809 och 1810. Tidstafvor, andra och tredje delen*. Stockholm 1850.

Bergman, C. W.: *Minnen ur Sveriges nyare historia*. Stockholm 1854.

⁸⁶ Nerman (1933), s. 7.

Nerman är noga med att inte döma eller värdera utan skapar genom att låta källorna tala direkt till läsaren en mycket ingående beskrivning av själva upploppet och den rättsliga process som följde. Hans skildring blir på så sätt ett nära och levande reportage om Stockholm och dess innevanare under den turbulenta sommaren 1810. Som beskrivning av själva upploppet är hans skildring oöverträffad, vilket säkert är skälet till att hans arbete ofta citeras av historiker och författare som från något håll närmar sig fersenska upploppet. Det finns dock enligt min mening tre stora problem med Nermans arbete:

1. Det finns varken källförteckning eller notapparat, vilket ju omöjliggör systematisk verifiering av hans uppgifter.
2. Både bakgrundsteckningen och redovisningen av upploppets konsekvenser är summarisk och berör endast perioden omedelbart före respektive omedelbart efter upploppet. Bakgrund och förspel behandlas på sex av bokens drygt 340 sidor och efterspel och konsekvenser, undantaget själva rättegången, berörs knappast alls.
3. Skuldfrågan, dvs frågan om vem som ytterst var skyldig till Fersens död, är den huvudfråga runt vilken hela framställningen är uppbyggd. Detta innebär att andra aspekter på upploppet negligeras eller kommer i skymundan.

Dessa brister gör att Nermans arbete, sina förtjänster till trots, inte lyckas förklara varken orsaker till eller konsekvenser av fersenska upploppet. Symptomatiskt nog avslutar han arbetet med ett citat från drottningen Hedvig Elisabeth Charlotta. I sin dagbok skriver hon att det som hänt troligen för all framtid kommer att utgöra "*en förborgad hemlighet*." Här blir det tydligt att Nermans huvudintresse varit att få fram varför Fersen dödades och av vem. Dödandet av Fersen har blivit navet för undersökningens sätt att formulera hypoteser och söka svar. I det avseendet placerar han sig i den 1800-tals tradition jag ovan nämnt. Dock måste man berömma Nermans ambition att inte låta sig dras med i det känslosvall av upprördhet och fasa inför det som hände, vilket präglar de flesta av de samtida bedömarnas framställningar. Sakligt och nyktert redovisar han vad som hände, hela tiden baserat på det rika källmaterial han använt sig av. Härvidlag är Nerman utan tvekan en föregångare till och förebild för senare fersensforskning.

Trettio år efter det att Nerman publicerade sitt arbete tog sig litteraturforskaren, manusförfattaren och filmregissören Gardar Sahlberg an uppgiften att berätta om och förklara det fersenska upploppet.⁸⁷ Egentligen är nog hans ambition att, liksom Nerman, åstadkomma ett lättillgängligt historiskt reportage för, som han uttrycker det, "*den historiskt intresserade läsaren*".⁸⁸ Att resultatet kraftigt skiljer sig från Nermans framställning beror främst på att Sahlberg på förhand bestämt sig för att ta avstånd ifrån allt vad människorna i massan den 20 juni sa, gjorde och representerade. Redan bokens

⁸⁷ Sahlberg (1974).

⁸⁸ Sahlberg, s. 8.

undertitel, "Hur kunde det hända?" antyder detta och Sahlbergs inställning blir tydlig när han i bokens förord beskriver upploppet som:

...en skakande tragedi, som i likhet med det attiska dramat uppväcker både fruktan och medlidande. Och därtill skamsenhet över att något sådant kunnat hända.⁸⁹

Ännu ett exempel på Sahlbergs hållning finns i bokens avslutande kapitel där han lånar en formulering från det liktal som hölls vid begravningen av Axel von Fersen, där denne får epitetet "*folkyrans sista offer*."⁹⁰ Att beskriva upploppet som en skamfylld tragedi och ett utslag av folkyra talar ju tydligt om med vilken förförståelse Sahlberg närmar sig sitt ämne.

Sahlberg redovisar en detaljerad källförteckning men framställningen saknar, liksom Nermans, notapparat. Sahlberg väljer också att infoga sina källcitat i den löpande texten, han är inte alltid så noga med att återge dessa citat helt ordagrant och han kryddar gärna de yttranden som görs av människorna i upploppet med beskrivningar av hur de framsades, vilket det ju oftast inte finns täckning för i källmaterialet.⁹¹ Sahlbergs sätt att skriva får framställningen att mera likna en historisk roman. Detta behöver, menar jag, inte nödvändigtvis vara ett problem. Jag kommer senare i denna avhandling att argumentera för att källbaserad fikcionalisering kan vara ett av många sätt vi historiker kan använda för att tydliggöra våra tolkningar och resultat. Sahlberg gör emellertid inte några sådana överväganden utan presenterar sin berättelse som om den är den sanna versionen av det fersenska upploppet. Sammantaget innebär detta att Sahlbergs arbete, till skillnad från Nermans, snarast blickar tillbaka mot och inspireras av 1800-tals författarnas upprörda och fördömande tongångar i detta århundrades skrivelser om det fersenska upploppet.

Journalisten, författaren och populärhistorikern Herman Lindqvist har i flera arbeten intresserat sig för Axel von Fersens livsöde. I den lilla skriften "Mordet på Axel von Fersen" ger Lindqvist, på knappt 100 rikt illustrerade sidor, sin version av upploppet. Både Nerman och Sahlberg återfinns i källförteckningen och Lindqvists text känns som kortversion av en kombination av dessa två författares arbeten. Även hos Lindqvist saknas notapparat. Lindqvist är huvudsakligen intresserad av själva upploppet varför hans bakgrundsbeskrivningar och konsekvensanalyser blir mycket summariska.

Nermans ovan presenterade arbete äger alltså många förtjänster men det finns enligt min mening till dags dato endast tre på professionellt historievetenskapliga principer

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid, s. 244 och s. 255.

⁹¹ Tre exempel: "...och [han] sa *karskt*"(s. 161), "...utbrast han med sin *sträva röst*"(s. 173), "... och [han] fortsatte i en *dystrare ton*"(s. 179). Exemplet kan mångfaldigas.

genomförda undersökningar av fersenska upploppet.⁹² Dessa arbeten presenteras nedan och i avhandlingens avslutande del kommer jag att jämföra resultaten från dessa undersökningar med mina slutsatser.

1. Rättshistorikern Gerhard Hafström publicerade 1950 en artikel betitlad "Justitiekanslern och Fersenska mordet."⁹³ Denna syftar främst till att problematisera och diskutera frågan om varför det dröjde så länge innan de militära befälen beordrade trupperna att möta upploppet med våld. Han riktar speciellt uppmärksamheten mot befälhavande generaladjutanten Lars Silversparres agerande samt alla de åtgärder justitiekanslern vidtog för att bringa klarhet i frågan om militärens passivitet under upploppets första del. Hafström bygger hela sin framställning på tre samtida källgrupper, nämligen vittnesmål från den rättsliga behandlingen av fersenska upploppet, av militära befälhavare inlämnade rapporter samt statsrådsprotokoll. Han åstadkommer med hjälp av dessa, en detaljerad, trovärdig, väl strukturerad och med notapparat försedd skildring av själva händelseförloppet fram till det att Fersen dödades. Han tvingas dock konstatera att hans målsättning att bringa klarhet i vad som låg bakom militärens initiala agerande under upploppet inte har gått att genomföra då det saknas tillräckligt underlag i källorna. Han kommer till samma slutsats vad gäller frågan om varför justitiekanslerns försök att bringa klarhet misslyckades. Utan att ha några egentliga belägg anknyter han avslutningsvis till de rykten som fanns i omlopp efter upploppet, nämligen att kungen, Karl XIII, på något sätt ingripit i hanteringen av ärendet i akt och mening att försöka dra ett glömskans täcke över det inträffade. Hafströms arbete resulterar därför i något som närmast kan beskrivas som ett beklagande över att JK aldrig fick tillfälle att bringa klarhet i omständigheterna kring den militära ordergivningen inför och under upploppet.
2. Rune Hedman är en av få svenska historiker som gjort en undersökning där själva begreppet "massan" står i centrum. I en artikel med titeln "Massan vid det sk fersenska upploppet" utgår Hedman explicit från begreppet "politisk massa" som han definierar som "en mer eller mindre tillfällig gruppering av människor som handlar politiskt utom ramen för av samhället givna institutioner eller i strid mot av samhället accepterat agerande."⁹⁴ Med utgångspunkt från denna definition vill han undersöka de politiska massor som agerade under åren 1810 och 1811 och då särskilt massan vid fersenska upploppet. Hedman tecknar, till skillnad från Nerman och Hafström, en tämligen bred bild av förutsättningarna för och förspelet till upploppet i det att både den socio-ekonomiska situationen och de inrikespolitiska förhållandena belyses. Huvuddelen

⁹² Möjligen med undantag för undertecknads artikel "En besynnerlig jäsning fortfor bland folket" *Socialt och politiskt våld*, Österberg, E (red), (2002).

⁹³ Hafström (1984).

⁹⁴ Hedman (1969), s. 4.

av Hedmans arbete ägnas åt en grundlig socialhistoriskt inspirerad analys av upploppsdeltagarnas åldersmässiga, sociala, yrkesmässiga, ekonomiska och boendemässiga position, en analys som i stor utsträckning bygger på Rudés idéer och definitioner. Det rika källmaterialet gör det dessutom möjligt för Hedman att mäta graden av verbal och motorisk aktivitet i massan genom att räkna uttalanden och handlingar sådana de tillskrivs olika personer via vittnesmålen i det rättsliga materialet. Hedman ser den stockholmska massan av den 20 juni 1810 som en ”politisk massa” men väljer uttryckligen att lämna frågor om ”ideologi och tankesätt” åt sidan till förmån för en detaljerad analys av massans sociala sammansättning.⁹⁵ Hedmans vill undersöka om:

... den(massan) är ett uttryck för en sådan motsättning som kan fångas i kategorier som ‘demokratisk’, ‘aristokratifientlig’, etc...⁹⁶

Hedman undersöker massans struktur vid tre tillfällen under upploppsdagen: 1. Utanför Hultgrens hus och på Riddarhustorget; 2. Oroligheterna i gränderna upp mot slottet; 3. Oroligheterna på Drottninggatan/af Ugglas hus. Hans resultat kan mycket kortfattat sammanfattas på följande sätt:

Vid tillfälle 1, alltså tiden fram till och med Fersens död, bestod massan till drygt 2/3 (70%) av civila ämbets- och tjänstemän, handlanden, krögare, hantverkare, officerare och underofficerare. Jag benämner i det följande dessa upploppsdeltagare grupp A. Vid samma tillfälle utgjorde den grupp upploppsdeltagare som bestod av folk ur samhällets lägre klasser, här definierade som arbetskarlar, kuskar, drängar, tjänstegossar och sjömän och av mig benämnd som grupp B, endast cirka 10 % av massan. I samband med oroligheterna i gränderna och gatorna upp mot slottet, det vill säga tillfälle 2, utgör grupp A fortfarande nästan 60% av massan medan andelen deltagare ur grupp B fortfarande är låg, endast cirka 12%. Vid tillfälle 3, uppträderna på Drottninggatan med omnejd, har andelen upploppsdeltagare ur grupp B ökat till cirka 30%, men ännu under denna upplopps sista del utgör grupp A nästan hälften av massan (48%).⁹⁷

Hedmans huvudresultat är att massans sociala sammansättning utgör ett uttryck för dessa samhällsgruppers anti-aristokratiska åsikter och att dessa till stor del blivit denna politiska massas idégoods genom påverkan utifrån, framför allt via alla skrivierna i huvudstadens tidningar.⁹⁸

⁹⁵ Ibid, s. 5.

⁹⁶ Ibid, s. 4.

⁹⁷ Samtliga uppgifter i detta avsnitt från Hedman, s. 37f.

⁹⁸ Ibid, s. 66ff.

3. Mats Berglunds avhandling "Massans röst" är, som ovan nämnts, en brett upplagt studie av upplopp i Stockholm under perioden 1743 – 1848.⁹⁹ Fersenska upploppet behandlas under avsnittet "Mot en demokratisk världsuppfattning." Berglund utgår explicit från befintlig forskning inom området och bygger stora delar av sin framställning på Nerman, Hedman, Staf, Hafström och Hultman.¹⁰⁰ I sin beskrivning och analys av upploppet och dess omedelbara konsekvenser lutar han sig tungt mot delar av det omfattande memoarmaterial som händelserna har genererat. Överståthållare Skjöldebrands och utrikesstatsministern von Engeströms memoarer tillsammans med von Schinkels/Bergmans "Minnen ur Sveriges nyare historia" får sålunda mycket stor plats i Berglunds arbete.¹⁰¹ Detta gäller inte minst i de avsnitt han diskuterar frågan om varför Fersen dödades. Här utgår han från de två vanligaste teorierna, nämligen att Fersens död kan ses som ett utslag av ett allmänt utbrett aristokratihat eller som en hämnd för Karl Augusts död, för vilken Fersen utpekades som ansvarig.

Berglunds breda ansats och långa tidsperspektiv tillsammans med det fågelperspektiv han anlägger gör att fersenska upploppet infogas i den stora berättelsen om Sveriges befolknings väg mot ökad delaktighet i och inflytande över de primära samhällsstrukturerna. Fersenska upploppet blir i Berglunds version bara ett kapitel av många i denna stora och långdragna process.

Bitvis använder sig emellertid Berglund av andra, mera jordnära perspektiv. Han tar sig till exempel an frågan om varför militären initialt agerade så passivt som man gjorde. Här söker sig Berglund bort från de mer eller mindre fantasifulla konspirationsteorier som framförts genom åren, teorier där kungen, regeringsmedlemmar, olika politiska fraktioner eller enskilda militära befälhavare pekats ut som ansvariga. Berglund menar att försiktighet och måttfullhet alltid varit myndigheternas primära strategi i mötena med massan och stöder denna tes med en analys av hur huvudstadens ordningsmakt agerat i samband med tidigare upplopp, särskilt vid det så kallade Ebelska upploppet 1793.

I sin analys av själva upploppet inför Berglund begreppet "de dubbla massorna."¹⁰² Hans resonemang går ut på att den förändring som massans agerande genomgick mer eller mindre direkt kan kopplas till den förändring av massans sammansättning som Hedman kunnat visa i sina resultat. Dubbelheten består, enligt Berglund, i den skillnad vad gäller det till massans struktur kopplade agerandet som kan iakttagas vid olika

⁹⁹ Berglund (2009).

¹⁰⁰ Nerman(1933): *Fersenska mordet*; Hedman(1969): *Massan vid det så kallade fersenska upploppet*; Staf(1950): *Stockholms polisväsende*; Hafström(1984): *Justitiekanslern och fersenska mordet*; Hultman(2002): *En besynnerlig jämsning förtförd bland folket*.

¹⁰¹ Se vidare avsnittet Källor.

¹⁰² Berglund (2009), s. 291 f.

tidpunkter under upploppet, närmare bestämt den förändring som sker när massan efter det att Fersen dödats aktivt övergår till att attackera polis och militär.

Vad gäller upploppets efterspel koncentrerar sig Berglund på att redovisa och diskutera den utdragna riksdagsdebatten om en ny så kallad upploppslag. Här har han uppenbarligen själv vistats i arkiv och på bibliotek och noga studerat riksdagsprotokollen i denna fråga. Han åstadkommer därför ett fylligt referat och en dito analys av frågans behandling i riksdagens samtliga fyra stånd.

När Berglund ska sammanfatta blir hans huvudresultat att de folkliga aktionerna i Sverige över tid allt mera präglades av medvetenhet om dagsaktuella samhällsliga förhållanden och viljan till ett allt större deltagande och engagemang. I Tillys anda ser han orsakerna till och resultatet av fersenska upploppet som ett led i en fortsatt förändring av massans målsättningar och konfliktrepertoarer; en utveckling mot mera renodlat politiska krav och uttrycksformer, en utveckling mot demokrati.

Avslutningsvis måste ytterligare en undersökning här aktualiseras. Inget arbete som på något sätt gör anspråk på att diskutera den politiska utvecklingen i Sverige under 1800-talets första årtionde kan förbigå Jöran Wiblings avhandling "Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810." Hans syfte är dubbelt. Dels avser han att komma med ett bidrag till "publicistikens historia i Sverige", dels vill han söka ge en bild av det stämningssläge som låg bakom händelserna 1810.¹⁰³

Wibling använder sig utav ett omfattande samtida källmaterial. Det handlar om dagstidningar, pamfletter och andra tryckta alster, brevväxlingar och dagboksanteckningar samt officiella handlingar som statsråds- och riksdagsprotokoll, ämbetsmannaskrivelser och rättegångshandlingar. Via dessa källor, i en text sprängfylld med citat, låter Wibling oss följa de avgörande händelserna och de huvudsakliga politiska diskussionsfrågorna under perioden.

Hans slutsats vad gäller stämningarna i Sverige och framför allt Stockholm under de två år han undersökt är att en mycket stark anti-aristokratisk inställning, med rötter långt tillbaks i Sveriges historia, spelat en icke oväsentlig roll för det opinionsläge som kan sägas ha legat bakom de dramatiska händelserna under sommaren 1810. Då jag också ämnar försöka komma åt stämningar och känslor före, under och efter fersenska upploppet blir givetvis Wiblings analyser i detta avseende viktiga.

Hans slutord, som jag nedan citerar, utgör dels en ödmjuk uppmaning till alla historiker, dels en direkt inspiration för mig när jag nu vill presentera nya perspektiv på fersenska upploppet. Så här skriver Wibling:

Avhandlingen visar, vågar man kanske säga, att händelseförloppen ofta ter sig mer outredda, mer problematiska än man vanligen trott och att åtskilliga frågor skulle vinna på att angripas från nya eller i varje fall delvis nya utgångspunkter.¹⁰⁴

¹⁰³ Wibling (1954), s. 7f.

¹⁰⁴ Ibid, s. 317.

Teoretiska analysinstrument

I mina analyser av fersenska upploppet, dess förspel och förutsättningar, förlopp och konsekvenser kommer jag framför allt att använda mig utav fem i denna forskningsöversikt presenterade teoretiska begrepp.

Den plebejiska offentligheten

Här handlar det om att beskriva och förklara de informations- och kommunikationskanaler som stod tillbuds för människorna i den förindustriella staden, i det här fallet i Stockholm åren 1809 och 1810.

I den förindustriella staden levdes en stor del av människornas liv i en sorts kollektiv, lokal offentlighet. Det är denna Abrahamsson och Farge benämner *plebejisk offentlighet*. Människorna var ofta starkt lokalt förankrad i sitt kvarter eller sin stadsdel men arbetade, bodde och umgicks å andra sidan väldigt ”nära” sina medmänniskor i de många små verkstäderna och butikerna, i de överbefolkade lägenheterna och husen, på de trånga, så livligt frekventerade krogarna och andra näringsställena, med andra ord i en hel rad olika lokaliteter mellan vilka gränserna var synnerligen flytande. Om man låter begreppet massan innefatta alla de vardagens människor som i olika kollektiva konstellationer framlevde sina dagar och nätter i den förindustriella staden blir de ofta spektakulära och dramatiska massupploppen närmast toppen av ett isberg, bara ett i en lång rad av kollektiva beteenden, aktioner och manifestationer genom vilka människorna, i den plebejiska offentligheten, uttryckte och kommunicerade behov, åsikter och meningar. Chartiers och Darntons tankar om läsvanor och litteraturkonsumtion som viktiga delar i en samhällelig läroprocess för allt flera människor kompletterar bilden av den plebejiska offentlighetens centrala roll. Slutligen får Farge’s tankar kring den påverkan rykten och annan nyhetsförmedling vid denna tid hade på människornas lyhörddhet och känslighet visavi informationen om samhälleliga angelägenheter utgöra ytterligare en dimension av den plebejiska offentligheten.

Den inbjudna massan

Här handlar det om att beskriva och förklara hur det ständigt återkommande mötet mellan makten och människorna på gatan, arbetsplatserna, krogarna kunde te sig, vilka former de tog och vilka innebörder de hade. I grunden för det resonemang om *den inbjudna massan* som Farge står för, ligger föreställningen om ett slags samförstånd eller förbund mellan furste och folk. Den inbjudna massan hade en dubbelroll i detta spel – den var inbjuden som åskådare men förväntades agera på något sätt och detta massans sätt att agera/reagera iakttogs i sin tur mycket noga av myndigheterna. På så sätt blev den inbjudna massan en sorts politisk termometer. Man kunde ge sitt godkännande och uttrycka bifall, man kunde förbli likgiltig och man kunde uttrycka sitt ogillande

både med tystnad, verbala provokationer eller rent fysiskt våld. Den inbjudna massan blev på detta sätt en samtidigt nödvändig men potentiellt farlig publik. Centrala delar av detta arbete berör ett antal möten mellan massan och makten under år 1810 och begreppet ”inbjuden massa” kommer därför att vara ett viktigt analysinstrument i dessa stycken.

Ömsesidigheten

Delvis kopplat till begreppet ”den inbjudna massan” finns ju tanken på någon form av ömsesidigt förhållande mellan menighet och överhet, något som återkommer hos flera av de forskare som studerar folkliga protester. Den inbjudna massan kan ju sägas vara ett uttryck för denna ömsesidighet som manifesterar sig som ett avtal eller band mellan furste och folk.¹⁰⁵ Lucas menar att människorna i de kollektiva aktionerna hade en självbild som präglades av övertygelsen att man som grupp var en legitim och representativ företrädare för folkviljan i mötena med makten. Som grupp ägde man därför rätten att protestera om makten inte levde upp till det ömsesidiga avtalet, ja till och med rätten att själv skipa rättvisa i de fall man upplevde att den offentliga rättvisan svek. Idén om ömsesidigheten och konsekvenserna om den inte fungerade, kan, utifrån Beik’s tolkning, också uttryckas så att människorna som agerade i de urbana protesterna uppfattade att man deltog en dialog med makthavarna om hur samhället skulle styras.

Konfliktrepertoarer

För att kunna förklara och förstå innebörden av vad som sägs och vad som händer i samband med att kollektiva aktioner och massuppträden utvecklas till mer eller mindre våldsamma upplopp krävs skarpa analysinstrument. De yttranden, beteenden och handlingar som möter oss i källorna skapar lätt bilden av kaos, oordning, planlöshet och spontanitet. Tilly’s begrepp ”*shared understandings*” och *konfliktrepertoarer* utgör värdefulla hjälpmedel när gäller det att förstå såväl idéerna och tankarna bakom upploppen som innebörden av ett upploppets olika faser. Varifrån kommer idéerna, hur används de och hur förändras de? I grunden finns Rudés dubbla ansats att se massans idégoods som en kombination av gammalt och nytt (”inherent” och ”derived”) och här finns Thompsons och Lucas’ tankar om massans traditionella rätt att ingripa och som ställföreträdare för makten skipa rätt. Hit hör även den paradox som Thompson lyft fram, nämligen att massans idéer och krav både kan ses som konservativt bakåtblickande och rebelliskt framåtblickande. Tilly ser alla dessa föreställningar som en del av en repertoar som dels är given men som också kan förändras över tid. När det gäller att försöka begripliggöra Fersenska upploppet kommer konfliktrepertoarbegreppet att

¹⁰⁵ Jag kommer att visa återkommande referenser till detta avtal/band, som i den svenska kontexten bland annat kallas ”Samfundsbandet.”

utgöra ett av de skarpa analysinstrument som krävs för att denna förklaringsprocess ska lyckas.

Återställande och förtroendeskapande strategier

Vad händer efter ett upplopp, som ju kan vara en urladdning där vardagens gränser överskridits, en konfrontation som ifrågasatt den rådande samhälls- och maktstrukturen, en jordbävningssliknande skakning som öppnat upp en avgrundsdjup spricka mellan massan och makten. Genom att strukturera undersökningen av hur myndigheterna agerar i det dubbla syftet att återställa ordning och återupprätta någon form av förtroende med hjälp av de olika strategier Sennefeldt, Oja och Lennersand föreslår, kan både orsaker till och konsekvenser av ett upplopp bättre förklaras.

De ovan presenterade fem analysinstrumenten kommer att utgöra avhandlingens centrala arbetsredskap. Vid behov kommer dock dessa att kompletteras med de andra begrepp och idéer varav en del redan presenterats i denna forskningsöversikt medan andra kommer att aktualiseras på relevanta platser i texten.

5. Källor

Det finns ett rikt och varierat källmaterial för min undersökning. Jag har delat upp mina källor i sex grupper som jag kort presenterar och diskuterar nedan.¹⁰⁶

Diarier och andra handlingar från Stockholms äldre poliskammare 1810.

Stockholms polisiära organisation utsattes under frihetstidens senare del för hård kritik - i en rapport från Överståthållarämbetet 1763 talas om dagliga våldsamheter och oordentligheter på gatorna i staden.¹⁰⁷ 1772 tillsattes den så kallade politikommissionen med uppgift att arbeta fram ett förslag till ett förbättrat polis- och övervakningsväsende och den reform som beslutades 1776 innebar att man för huvudstadens del i stort sett skulle kopiera den parisiska polisorganisationen.¹⁰⁸ Överståthållaren blev nu ensam högste chef för polisen och närmast under sig hade han en polismästare i spetsen för en utbyggd och förstärkt polismakt. Polismästaren var poliskammarens chef och hade under sig ett antal gevaldiger (cirka 10 man) och så kallade uppsyningsmän (ett 50-tal man). Detta var den ordinarie ordningspolisen.¹⁰⁹ Som ovan nämnts var nu polismästaren direkt underordnad överståthållaren. Denne i sin tur stod ju i direkt och frekvent kontakt med statsledningen, dvs statsrådet och kungen. Detta innebar att ansvaret för och kontrollen av polismakten övergick från det lokala borgerskapets institutioner till staten.¹¹⁰

¹⁰⁶ I källförteckningen finns de exakta uppgifterna om vilka arkiv som använts.

¹⁰⁷ Staf, s. 18f.

¹⁰⁸ Paris var, sedan 1670-talet uppdelat i ett antal distrikt, vart och ett med sin egen poliskommissarie, som var direkt ansvarig inför den av kungen utnämnde polismästaren. Kommissariens uppgift var tredelad – han skulle tillse att lagar och förordningar efterlevdes, han skulle utgöra en sorts lokal fredsdomare och konfliktlösare, samt slutligen hålla sig informerad om allt som pågick bland människorna i hans distrikt. Till sin hjälp hade han uniformerade polisbetjänter men också ett stort antal informatörer och polisspioner vars uppgift var att hålla sig à jour med vad människorna på arbetsplatserna, i butikerna och på krogarna pratade om. Spionerna avgav veckovisa, skriftliga rapporter till polismästaren som underlag för hans information till kungen. Farge (1991), s. 57ff; Staf, s.53 och Osvald (2022), s. 66f.

¹⁰⁹ Osvald, s. 64. Ovan angivna siffror angående antalet poliser gäller enligt Osvald under den nyinrättade Poliskammarens första år. Bemanningen har uppenbarligen varit i det närmaste konstant de kommande decennierna. År 1810 anges, enligt förteckning publicerad i Dagligt Allehanda 27 april 1810, Poliskammarens numerär till 61 personer. (DA 27/4 1810, s. 1f).

¹¹⁰ Osvald (2022), s. 63f.

I beslutet om ny polisorganisation fanns också förslaget om inrättandet av en särskild spionverksamhet, som skulle komplettera den ordinarie polisverksamheten. Detta förslag innebar att staden skulle indelas i 33 distrikt, så kallade trakter. I varje trakt skulle det finnas en kvartersskommisarie och en huskvartermästare för varje 10-tal hus. Polismästaren skulle var chef även för denna organisation, vars yttersta syfte var att övervaka stadens innevånare och bistå ordningsmakten med pålitlig information om dem som uppehöll sig i huvudstaden.¹¹¹

Äldre poliskammarens arkiv innehåller dagliga rapporter om ordningspolisens arbete och jag kommer att använda detta material för att undersöka förekomsten av olika former av oro i Stockholm både före och efter fersenska upploppet. I detta material finns, förutom rapporter om arresteringar och andra liknande ingripanden, rapporter om personer som hittats döda, om övergivna spädbarn, förövade stölder och brott mot brandsäkerhetsbestämmelserna. Sammantaget får man via detta material en tämligen bred bild av Stockholm 1810, sett ur ett polisperspektiv, vilket gör denna källa användbar. Det är ju dock så att det naturligtvis finns ett mörkertal, så viss försiktighet måste iaktas när slutsatser ska dras.

Rättsligt material med anknytning till Fersenska upploppet.

Arbetet med att finna de som mördade Axel von Fersen genererade ett väldigt material. Förhör med drygt 1000 personer finns dokumenterade i ett antal volymer i folioformat hos Riksarkivet.¹¹² Förhören hos Överståthållareämbetet inleddes dagen efter upploppet den 21 juni och avslutades först den 11 september. Kämnärsrättens behandling av ärendet sträckte sig från den 1 augusti 1810 till den 20 mars 1811. Uppgifterna från denna källa måste givetvis behandlas med försiktighet. De vittnesmål och uttalanden som finns här är ju tillkomna under speciella, och för de inblandade oftast pressande, omständigheter där det antingen har handlat om att klara sig undan fällande dom, ja för övrigt alla misstankar om inblandning i det aktuella målet överhuvud taget, eller att skönmåla sin egen roll i det som hänt. För att så långt möjligt komma till rätta med denna problematik avser jag

1. att komplettera, jämföra och ”korrigera” med hjälp av uppgifter ur mina övriga källor;
2. att koncentrera mig på de delar av vittnesmål, uttalanden och utsagor där inte själva skuldfrågan stått i centrum under antagandet att de som uttalar sig, i

¹¹¹ Staf, s. 51f; Osvald, s. 66. Det bör nämnas att Staf är osäker på huruvida denna parallella organisation genomfördes och Osvald menar att det inte finns belägg för att så skedde över huvud taget.

¹¹² Se Appendix 5: Källor/Otryckta källor. Det bör noteras att det endast är de högra foliosidorna som är numrerade. Vänster sidan får högersidans nummer med tillägget ”v.” Detta innebär att de fyra volymerna med kämnärsrättsprotokollen omfattar drygt 4000 sidor.

dessas stycken, till skillnad från när myndigheternas frågor varit direkt ämnade att utröna vem eller vilka som är skyldiga till brottsliga gärningar, helt enkelt inte haft någon anledning att ljuga eller försöka göra om verkligheten.¹¹³

Militär ordergivning och andra dokument med militär anknytning

Alla offentliga arrangemang som krävde militär medverkan finns dokumenterade i form av ordergivning inför och rapporter om desamma hos Krigsarkivet. Här finns generalorder (GO) och extra generalorder (xGO) i vilka noga anges var, när och hur olika militära enheter ska användas. Här finns också rapporter om särskilda händelser, exempelvis just fersenska upploppet. Hela materialet präglas av ordning och systematik vilket gör det lättöverskådligt och användbart. Om inget annat anges eller på annat sätt är känt, kommer jag i mitt bruk av detta material, att utgå ifrån att ordergivningen också utfördes enligt anvisningarna.

Offentligt tryck

Myndigheternas kommunikation med befolkningen skedde i stor utsträckning via kungörelser, antingen kungliga sådana eller på kungens och statsrådets direktiv av exempelvis överståthållareämbetet utfärdade. Dessa kungörelser skulle, enligt rådande lagstiftning, läsas upp i kyrkorna i samband med söndagsgudstjänsterna. Vad gäller Stockholm offentliggjordes kungörelserna dessutom dels genom att de publicerades i tidningarna, dels genom att de sattes upp till allmänhetens beskådande på olika platser i huvudstaden. Detta material speglar ju den version av företeelser och händelser som myndigheterna ville marknadsföra och måste ju därför användas med just den reservationen. Jag har utgått från de i tidningarna publicerade kungörelserna och med hjälp av det så kallade Årstrycket kompletterar jag med de kungörelser som inte trycktes i någon av tidningarna.

Till denna grupp av källmaterial hör också det riksdagstryck som frekvent bjöds ut och såldes i stadens många boklådor. Här kunde allmänheten följa de båda under perioden 1809–1810 genomförda riksmötena och få en klar bild av vilka frågor man behandlat och vilka beslut som fattats.

¹¹³ Denna metod inspirerad av C. Ginzburg; se exempelvis Ginzburg (1988).

Periodika, pamfletter, ströskrifter och paskiller

Den offentliga samhällsdebatten fördes under den aktuella tidsperioden i allt högre grad via tidningar, pamfletter, ströskrifter o. dyl. Eftersom läskunnigheten vid denna tid var allmänt utbredd fick det tryckta ordet stor spridning, inte minst via den rådande kommunikationsstrukturen. Jag syftar här på det faktum att innehållet i tidningar och pamfletter fick stor spridning via det mycket stora antal näringsställen som fanns i Stockholm vid denna tid och som frekventerades av människor ur i princip alla samhällsgrupper.¹¹⁴ Det fanns exempelvis år 1798 över 700 krogar, traktörsställen, spiskvarter och kaffehus och deras betydelse för informationsspridningen och kunskapsförmedlingen om aktuella frågor kan knappast överskattas.¹¹⁵ Det som skrevs i de allt flera tidningarna och den snabbt växande floran av pamfletter och tillfällighetsskrifter nådde därför långt utanför de jämförelsevis få prenumeranternas skara och kunde på så sätt bli en aktiv del av gemene mans tankevärld.

Jag har använt mig av hela utgivningen av de fyra stora Stockholmstidningarna för perioden 1/1 1809 – 1/2 1811.¹¹⁶ Dessutom har jag gått igenom ett antal pamfletter och ströskrifter samt så långt det är möjligt undersökt den spillra av källmaterial som finns bevarat vad gäller de oftast handskrivna lappar, paskiller, som frekvent cirkulerade i Stockholm.¹¹⁷ Min avsikt är att med hjälp av dessa källor söka skapa en bild av hur samhällsdebatten på alla nivåer såg ut vid denna tid.

Brev, dagböcker och memoarer

Bland dåtidens mera välbeställda personer liksom bland företrädare för överhet och myndigheter samt inom akademiska kretsar skrevs det mycket. Det handlar om brev av både professionell och privat natur, dagböcker och även i många fall mer eller mindre heltäckande memoarer. Denna grupp av källor är oerhört stor så många urval och avgränsningar har varit nödvändiga. Dessutom är det ju så att användandet av dagböcker, brev och memoarer som historiska källor varken är oproblematiskt eller enkelt. I grunden handlar användbarheten av dessa källor om våra möjligheter att frigöra dem från den nutid i vilken vi läser dem och återföra dem till den kontext där de skapades. Jag kommer därför i avsnittet "Tidrum" att göra en grundlig genomgång av den kontext som omsluter min historiska undersökning. Dessutom kommer jag i den löpande

¹¹⁴ Wibling, s. 25ff.

¹¹⁵ Dessutom fanns ett okänt antal lönnkrogar.

¹¹⁶ Dessa fyra var de enda tidningarna som utkom regelbundet flera gånger per vecka under hela perioden.

¹¹⁷ Paskillernas existens och innehåll omtalas och återges ofta i samtida brev och dagböcker. I arkiven kan man hitta enstaka avskrifter av lappar som cirkulerat.

texten att ge en bild av de personer som är mina uppgiftslämnare, i vilken lokal kontext de befann sig när de skrev samt hur de olika texternas tillkomsthistoria ser ut. Vi får heller inte glömma bort att det finns skillnader mellan de olika texttyperna i denna källgrupp. Brev och dagböcker tillkommer ju i nuet, de skapas medan känslan av det som skett ännu finns kvar, nära och påtagligt. Memoarerna bygger ju däremot oftast på ett efterhandsperspektiv, författaren sitter med facit i hand och från distans blickar hen tillbaka på det som hände. Informationerna i brev och dagböcker inplacerade i sina aktuella kontexter kan alltså bidra med viktig kunskap i den historiska undersökningen, medan memoarerna, och särskilt de som är skrivna/sammanställda långt i efterhand, kan anses vara mer behäftade med efterhands-konstruktioner och ahistoriska värderingar och omdömen. Jag kommer i det följande att närmare presentera de brev-, dagboks- och memoarförfattare vars alster jag kommer att använda mig av.

Brev

De källor i denna kategori som tidsmässigt ligger närmast de historiska skeendena är ju daterade brev och dito dagboksanteckningar.

Kronprins Karl August var själv en flitig brevskrivare. Under sin korta kronprinstid brevväxlade han frekvent med sina syskon och då speciellt med hertig Fredrik Christian, hans tre år äldre bror. Det ofta mycket personliga innehållet i dessa brev präglas givetvis Karl Augusts personliga upplevelser av människor, händelser och förhållanden under hans korta kronprinstid men brevens tidsmässiga närhet till de olika företeelser som beskrivs gör dem till en användbar källa för perioden januari till och med maj 1810.

Överstelöjtnant J H von Holst var Karl Augusts adjutant och en av de få vänner denne hade i sin närhet. Efter kronprinsens död tillbringade von Holst några månader i Stockholm och stod då i brevkontakt med bland andra hertig Fredrik Christian. Dessa samtida dokument erbjuder intressant information inte minst på grund av von Holsts möjlighet att betrakta utvecklingen i Stockholm från ett samtidigt dubbelperspektiv.¹¹⁸

Leonard von Hausswolff var överceremonimästare vid hovet och hade som sådan god kännedom om vad som tilldrog sig såväl inom hovkretsarna som utanför. Han skrev regelbundet brev, bland annat till sin vän greve Posse, Han noterade både stort och smått vilket gör att man får en levande samtida bild av händelser och stämningar i Stockholm under i stort sett hela år 1810.

Ytterligare några brevskrivare kommer att citeras i detta arbete. En del av dessa är också memoarförfattare och kommer att presentera nedan. Övriga brevskrivande uppgiftslämnare kommer jag att presentera i de avhandlingsavsnitt där de dyker upp.

¹¹⁸ Holst var å ena sidan en del av/inblandad i skeendena men å andra sidan en ute ifrån kommande observatör.

Dagböcker med explicit datering

Märta Reenstierna, känd som Årstafrun, förde under många år dagbok.¹¹⁹ I denna noterade hon både sådant som tilldrog sig hemmavid och egna eller andras upplevelser av händelser och företeelser i huvudstaden.¹²⁰

Jöns Persson Häggman arbetade under 1810 som regementspastor vid Kungliga arméns flotta och var uppenbarligen mycket intresserad av och engagerad i händelserna i huvudstaden detta år vilket tydligt framgår av de dagboksanteckningar han förde.¹²¹

Både Reenstierna och Häggman gör sina iakttagelser utifrån ett mindre renodlat överhetsperspektiv jämfört med de flesta av mina övriga uppgiftslämnare. Detta innebär att deras information blir värdefull som ett samtida komplement till övriga källorna i denna källgrupp.

Direkt dagboksbaserade memoarer

Jean Baptiste de Suremain var en fransk militär och adelsman som under 1790-talet sökte lyckan i Sverige. Han gjorde militär karriär och hamnade i tjänst vid det svenska hovet, först som lärare åt den blivande kung Gustav IV Adolf och senare som stabschef och generaladjutant hos hertig Carl, sedermera Karl XIII. Suremain skrev dagbok under alla sina år här (1794 – 1818) och på dessa anteckningar bygger stora delar av hans memoarer, inte minst de delar som avhandlar åren 1809–12. De Suremainns arbete betraktas av historieforskningen som värdefullt av följande skäl:¹²²

1. Författarens goda person- och lokalkännedom.
2. Anteckningarnas tidsmässiga närheten till de händelser som skildras.
3. Att utpräglad tendens saknas.

Hans Gabriel Trolle Wachtmeister utsågs i juni 1809 till justitiekansler i den nya statsledningen. Detta faktum plus att han var son till riksdrotsen Carl Axel Trolle Wachtmeister gjorde att han hade god tillgång till information om vad som rörde sig i det politiska huvudstadslivet.¹²³ De memoarer han efterlämnat är en av Elof Tegnér gjord sammanställning byggd på Wachtmeisters dagböcker och anteckningar. Genomgående

¹¹⁹ Hennes dagböcker omfattar åren 1793–1839.

¹²⁰ Årsta gård ligger endast c: a 8 kilometer från centrala Stockholm varför Reenstierna regelbundet besökte huvudstaden. Många av besökarna på Årsta gård relaterade också nyheter, rykten och skvaller från staden.

¹²¹ Jöns Persson Häggmans anteckningar 1808 – 1816 (JPH), Kort #15227, D1408a, Handskriftsamlingen (HS), Kungliga Biblioteket (KB).

¹²² Se Carlsson (1944), s. 23 f och artikel om Charles Jean Baptiste de Suremain, urn: sbl:34735, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Mats Hemström), hämtad 2022-05-06.

¹²³ Carlsson, s. 8.

har Tegnér valt att tydligt markera när dagboksanteckningarna citeras och hans sammanfattande bedömning av källmaterialet låter så här:

Ej blott de samtida dagböckerna från 1807 – 1817 utan även de strödda anteckningarna från senare datum innehåller många bidrag till belysning av denna tids inre historia.¹²⁴

Till denna grupp av memoarer vill jag också räkna drottning Hedvig Elisabeth Charlottas dagböcker. Historieforskningen har ända in i nutid oftast behandlat drottningens information som ”äka” dagboksuppgifter. Detta betyder att man utgått ifrån att hennes anteckningar är samtida, det vill säga nedtecknade i absolut tidsmässig närhet till det som skildras. Därmed kan tyckas att drottningens memoarer borde placeras i gruppen ”Dagböcker med explicit datering.” Här finns det emellertid anledning att vara lite försiktig. Sålunda har Sten Carlsson visat att drottningens dagbok bättre beskrivs som en samling av månadsrapporter, vilka troligen har nedtecknats i slutet av respektive månad eller i början av nästkommande.¹²⁵ My Hellsing är den som senast har arbetat med Hedvig Elisabeth Charlotta, då närmast för att undersöka vilken roll hon har spelat i det politiska spelet vid det gustavianska hovet.¹²⁶ Hellsing pekar på att drottningens syfte aldrig varit att skriva en traditionell dagbok och visar att hon har velat åstadkomma en journal, här närmast i betydelsen en tidning som skildrar det politiska livet snarare än hennes privata tillvaro.¹²⁷ Det finns dessutom exempel på att sammanställningen av månadsrapporterna/journalerna skett betydligt senare än i slutet av varje månad, vilket ju öppnar för minnesluckor och dateringsproblematik som i vissa fall kan medföra allvarliga konsekvenser.¹²⁸ Det finns med andra ord anledning att närma sig uppgifterna i drottningens dagböcker med större försiktighet än vad som oftast tycks ha varit fallet.

Traditionella memoarer

Anders Fredrik Skjöldebrand gjorde en framgångsrik militär karriär innan han på eftermiddagen den 20 juni 1810, det vill säga mitt under upploppshändelserna, akut förordnades som huvudstadens överståthållare. Detta uppdrag behöll han till 1812. Han utarbetade sina memoarer under 1820-talets andra hälft och möjligen låg nu försvunna dagböcker till grund för hans arbete.¹²⁹

¹²⁴ Tegnér (1889), s. iv.

¹²⁵ Carlsson, s. 10.

¹²⁶ Hellsing (2013).

¹²⁷ Ibid, s. 46f.

¹²⁸ Carlsson, s. 10f.

¹²⁹ Artikel om Anders Fredrik Skjöldebrand, urn:sbl:6016, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Anders Burius), hämtad 2023-05-03.

Lars von Engeström var som utrikesstatsminister en av landets ledande politiker vid denna tid. Med utnyttjande av brev och andra handlingar ur sitt eget, mycket omfattande arkiv, lät han 1823 - 24 skriva ner sina nu på Kungliga biblioteket förvarade memoarer med hjälp av bibliotekarien J G Liljegren.¹³⁰

Johan Albrekt Ehrenström var under 1810 medlem av statsrådet och följde, liksom von Engeström, från denna centrala politiska position utvecklingen i Stockholm och Sverige på nära håll. Han utarbetade under åren 1827 – 1830 sina memoarer med stöd av brev och andra dokument han bevarat. Hans egen bedömning av memoarerna är att de innehåller ”vad mitt minne kvarhållit.”¹³¹

Gustaf Wathier Hamilton var juridiskt utbildad och utsågs i juli 1809 till justitieråd. Han kom att upprätthålla denna befattning till 1826 då han lämnade sitt uppdrag vid Högsta domstolen. Någon gång under 1820-talets första hälft nedtecknade han sina memoarer som behandlar politiska förhållanden i Sverige under seklets första årtionden.¹³²

Gemensamt för ovanstående fyra memoarer är att de författats/sammanställts med ett i runda tal femtonårigt tidsavstånd ifrån det som skildras. Detta faktum plus en memoarförfattares behov av att rättfärdiga/skönmåla sina egna insatser öppnar för både felaktigheter, överdrifter och feltolkningar, något som givetvis begränsar dessa memoarers användbarhet.¹³³

Av något senare datum än ovanstående memoarer är följande tre författares verk som jag också kommer att använda mig av.

Magnus Björnstierna var arméofficer och diplomat och var under flera år svensk minister i London. Han utarbetade sina memoarer under slutet av 1830-talet eller i början av 1840-talet och de gavs ut av hans son Carl Magnus Björnstierna 1851–1852.¹³⁴

Carl Gustaf Löwenhielm var vid tiden för fersenska upploppet ung arméofficer och deltog som sådan i ”belägringen” av Stockholm sommaren 1810. På grundval av sina dagböcker sammanställde han vid mitten av 1800-talet sina memoarer. De skrevs på franska och översattes till svenska och utgavs av hans dotter först 1927 – 1929.¹³⁵

¹³⁰ Artikel om Lars Engeström, von, urn:sbl:16158, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Nils F. Holm, med bidrag (om Engeströmska biblioteket) av J. Tuneld), hämtad 2023-05-03.

¹³¹ Artikel om Johan Albrekt (Albert) Ehrenström, urn:sbl:16724, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av E. Anthoni.), hämtad 2023-05-03.

¹³² Artikel om Gustaf Wathier Hamilton, urn:sbl:12486, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Siv Sandberg), hämtad 2023-05-03.

¹³³ Därmed inte sagt att de är oanvändbara. Till detta återkommer jag nedan.

¹³⁴ Artikel om Magnus F F Björnstierna, urn:sbl:18340, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av C. Halendorff), hämtad 2023-05-03.

¹³⁵ Artikel om Carl Gustaf Löwenhielm, urn:sbl:10114, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Alf Åberg), hämtad 2023-05-03.

Marianne Ehrenström var hovfröken hos änkedrottningen Sofia Magdalena 1792 – 1803. Hon gifte sig med Nils Fredrik Ehrenström, bror till den ovan presenterade Johan Ehrenström. Hennes man utsågs 1803 till kommandant i Göteborg där paret bodde till 1812. Marianne Ehrenström hade täta kontakter med huvudstaden, inte minst genom sin syster som var hovfröken hos drottningen. Hon efterlämnade ett mycket stort memoarmaterial vars tillkomsttid troligen måste förläggas till senare delen av hennes levnad, gissningsvis 1850- och/eller 1860-talet.¹³⁶

Dessa tre memoarer måste, med tanke på det stora tidsavstånd som råder mellan själva händelserna och nedtecknandet av desamma, användas varsamt.

Slutligen finns ytterligare tre arbeten som oftast har karaktäriserats som memoarer men som enligt min mening uppvisar sådana särdrag att de förtjänar att behandlas separat.

Under åren 1830 – 1833 utgavs i nio band "Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, samt historiska personer." Författare var en av 1809 års centralgestalter, Georg Adlersparre. Han stod i händelsernas centrum från och med Västra arméns, av honom ledda, marsch mot Stockholm i mars 1809 till och med tronföljarrikdagen i Örebro i augusti 1810. Verket bygger till stora delar på olika mer eller mindre samtida dokument men präglas också av författarens behov av att framställa sig själv i så god dager som möjligt.

Adlersparres son, Carl August, utgav 1849 och 1850 de båda arbetena "1809-års revolution och dess män. Tidstavlor" och "1809 och 1810. Tidstavlor." Dessa bygger, liksom faderns arbeten, på insamlat källmaterial. Dock är redovisningen av proveniensens bristfällig och framställningen präglas av den yngre Adlersparres ambition att försvara och glorifiera fadern.

"Minnen ur Sveriges nyare historia" är ett verk i 15 delar som täcker perioden 1771 – 1844. Arbetet bygger i stora delar på ett mycket omfattande källmaterial som Berndt Bergman (senare adlad von Schinkel) fick tillgång till och samlade på sig under sina år som ordonnansofficer och adjutant hos kung Karl XIV Johan. Materialet, som kom att sammanställas och ges ut av von Schinkels brorson C W Bergman, har dock ofta komplicerats och romantiserats på ett sådant sätt att källvärdet minskar. Till detta bidrar även det faktum att värderingar, bedömningar och slutsatser ofta framstår som tendentiösa.¹³⁷

Trots tendens, överdrifter och skönmålningar finns i dessa tre arbeten av och till information som kan bedömas relevant. Det handlar då om partier där de dokument och handlingar som texten bygger på öppet redovisas, med avseende på både innehåll och proveniens.

Daterade brev och dagboksanteckningar erbjuder ju inte så stora källkritiska problem vad gäller samtidighetskriteriet som de traditionella memoarerna. Är då de senare

¹³⁶ Artikel om Mariana (Marianne) Maximiliana Christiana Carolina Lovisa Ehrenström, f. Pollet, urn:sbl:16725, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av H. Schück. Med bidrag av S. Walin.), hämtad 2023-05-03; Schück (3), s. 9ff.

¹³⁷ Artikel om Bengt (Berndt) Schinkel, von, urn:sbl:6381, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Gustaf Jonasson), hämtad 2023-05-03. C W Bergman är ansvarig för band 1 – 8.

värdelösa i den historiska undersökningen? Mitt svar på den frågan blir nej. Rätt använda kan memoarerna, tillsammans med allt övrigt källmaterial, hjälpa till att lysa upp det mörker uti vilket det förgångna alltid befinner sig. Memoarer är ju ej ren fiktion – de bygger på ett av objektet själv gjort urval av förutsättningar, fakta och förhållanden. Så till vida liknar memoarförfattarens uppdrag den professionelle historikerns i det att all historisk forskning bygger på källmaterial som undergått någon form av urval, systematisering, kategorisering, etc. En historiker måste ju redovisa på vilket sätt han/hon arbetar, vilka urvalsprinciper som används, redovisningsformer och kategoriseringar. En memoarförfattare gör kanske inte detta, kan kanske inte göra det heller, men vi som bedömare kan ju utgå från hans/hennes kontext och på så vis skapa oss en bild av vilka val, värderingar, referenspunkter som har använts. På så sätt kan memoarer med försiktighet användas i den historiska undersökningen.

Det kanske till och med är så att just memoarerna kan bidra med en essens som kan vara svår att utvinna ur andra källor. Jag kommer i nästa avsnitt att diskutera framställningsformens betydelse i den historiska undersökningen och så specifikt bruket av den historiska berättelsen som en legitim historie-vetenskaplig redovisningsform. Memoarer är ju till formen berättelser, uppbyggda på ett av författaren gjort urval av minnen i syfte att skapa mening och sammanhang, i det här fallet författarens mening och sammanhang. Denna bild av verkligheten kan förvisso vara snedvriden och tillrättalagd men kan korrigeras och göras användbar genom att den konfronteras med andra källor som har en bättre tidsmässig och fysisk närhet till det som skildras i memoarerna.¹³⁸ Att försöka formulera den memoarernas essens som jag ovan flaggade upp för är inte helt enkelt. Jag tar hjälp av Samuel E Bring som i sin monumentala biografiska handbok för ett resonemang kring memoarer som historisk källa, där han menar att memoarer ofta är av stort värde.¹³⁹ Visserligen måste de ”underkastas en mycket stark historisk kritik” liksom att tids- och sakuppgifter måste kontrolleras, men givet detta menar Bring:

I memoarerna avspeglas tilldragelserna vida mer levande, än om vi blott skåda dem i de offentliga handlingarnas färglösa ljus.¹⁴⁰

Han drar slutsatsen att memoarlitteraturen, rätt använd, kan få oss att lära känna det gångna tidens liv mera intimt och att sådan kunskap är nödvändig för att historikern rätta ska kunna förstå och bedöma sitt undersökningsobjekt.¹⁴¹ Med dessa ord som ledstjärna kommer jag i detta arbete att i viss utsträckning använda självbiografiskt material, men med försiktighet.

¹³⁸ Se vidare avsnittet ”Angående framställningsformens betydelse,” s.80ff.

¹³⁹ Bring (1934), s. 210f.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

6. Historiesyn, människosyn och framställningsform

Historiesyn

Hur är det överhuvud taget möjligt att säga att man kan förstå historiens gång? Med facit i hand sitter vi vid utvecklingens slutpunkt (eller i varje fall delslut) och försöker iakttä och förstå vad det var som hände - tittande bakåt/baklänges längs den raka motorväg historien tog, som genom nyckelhålet på en för alltid plomberad dörr. Historia skriven med denna utgångpunkt blir en historia baklänges, en historia ”i ljuset av vad som hände och hur det verkligen gick.” Frågan som måste ställas är om det över huvud taget är möjligt att skriva historia på något annan sätt än just baklänges? Mitt svar blir: Nej, förmodligen inte, men man kan ju som historiker i varje fall sträva efter att inte falla i detta koncepts allra djupaste fallgropar och i sin historiska konstruktion, från en nutida upphöjd utkikspunkt, strömlinjeforma den historiska utvecklingen till ett antal, väl synliga, element som bildar en logisk kedja från då till nu. Det är ju i själva verket så att historien består av ett oräkneligt antal, ofta slumpvisa och tillfälliga, händelser och skeenden, som inom vissa strukturella ramar och i ett dialektiskt samspel med dessa för utvecklingen åt olika håll, inte nödvändigtvis framåt, kanske inte alls eller i varje fall mycket långsamt. Det handlar varken om evolution eller revolution, i betydelsen kvalitativa promenader eller språng mot något alldeles nytt utan snarast om en krokig, konvulsiv utvecklingsgång, om återvändsgränder, irrgångar och blindskär, slumpmässighet och samtidiga osamtidigheter, paradoxer och parallella skeenden. Visst är varje samtid, i någon eller några meningar, en produkt av tidigare tider, men sambandet är varken enkelt, rakt, lagbundet, kausalt eller kumulativt. Det är just därför det måste vara vår ambition att åtminstone på tankeplanet försöka vända tillbaka till ögonblicket innan det hände, innan orden uttalades eller händelseförloppet inleddes, för att beskriva, återskapa och försöka förstå hela det spektrum av känslor, tankar och förväntningar som i stunden styrde människornas handlande och utgjorde den momentana jordmånen för deras omvärldsförståelse. Vi ska gå bakom och bortom de synliga och omedelbara orsakerna till och konsekvenserna av skeenden och processer och försöka betrakta historien framlänges, så att händelser, idéer, tankar och känslor får den innebörd de hade då, när alla alternativ fortfarande stod öppna. Eller, som den engelske historikern Christopher Hill uttrycker sig i en bok om den engelska revolutionen:

Once the historical event has taken place, it appears inevitable; alternatives recede. History is written by winners, especially the history of revolutions. It is

nevertheless worth trying to penetrate imaginatively back to the time when options seemed open.¹⁴²

Människosyn

Historiker måste, enligt min mening, tolka och denna tolkning representerar, så länge den berättas, "sanningen." Efteråt, när historien är färdigberättad, måste läsaren, utifrån vetenskapen om att detta endast var *en* historikers version, inspireras att själv eller med andra forskares hjälp söka vidare.

De instrument - analysmetoder, urvalsprinciper, modeller, etc - som vi historiker arbetar vårt råmaterial - källorna - med är i ju hög grad en produkt av eller i varje fall kraftigt påverkade av den person vi själva är. Det måste därför betraktas som ett trovärdighetskrav att man inför en historievetenskaplig framställning redovisar sin egen människosyn inte implicit och inbäddat i texten utan högt och tydligt så att alla hör. Detta får inte uppfattas så, att varje historisk avhandlings förord måste innehålla långa personliga självbekännelser. Faktum är att det kan räcka med några ord. I ett arbete av Barbara Hanawalt skriver hon så här angående sin människosyn: "I have a basic optimism about human nature."¹⁴³ Hon fortsätter med hur hon ser på vanliga människornas tillvaro genom historien: "But for the most part, people got on with living, demonstrating that wonderful human capability of hoping to beat the odds."¹⁴⁴ Mer behövs inte, nu känner vi Hanawalts grundläggande människo- och livssyn och kan därmed själva värdera de tolkningar hon gör.

Hit hör också frågan om drivkrafter och bakomliggande orsaker till att människor, enskilt eller i grupp, gör som de gör och gjorde som de gjorde. Det tycks mig som om de forskare som funderat kring problematiken med varför och på vilka grundvalar människor handlar, mest har koncentrerat sig på medvetna överväganden av mål-värde- eller normrationell typ. Habermas diskuterar visserligen även känslomässiga, affektiva handlingsmotiv men menar att även dessa kan förstås och analyseras i rationalitetens ljus.¹⁴⁵ Jag finner det lite märkligt att inte flera tagit tag i alla de mänskliga, mindre glamorösa, stundtals lätt sjaskiga, handlings- och icke handlingsincitament som utgör en så stor del av det breda spektrum av handlingsalternativ som står till människans förfogande. Eva Österbergs diskussion av tro, tillit, intuition, vana och tradition känns i detta sammanhang både uppfriskande och träffande och hjälper oss en bit bortom de enkelt "rationella" handlingsincitamenten.¹⁴⁶ Och listan kan kompletteras med tillfälligheter, slentrian och slutligen rena slumpen. Hur många beslut och handlingar, stora som små, har

¹⁴² Hill (1980), s. 33.

¹⁴³ Hanawalt (1993), s. 20.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Se exempelvis Habermas (1990).

¹⁴⁶ Österberg (1995), s. 7 – 35.

inte fattats/utförts på vanans räddhåget trygga grund eller i en oreflekterad slentrians dimhöljda dunkel? Och vad är det som säger att dessa handlingar, även om de i efterhandsperspektivet tycks obetydliga, inte skulle kunna ha en avgörande betydelse för den historiska utvecklingen? Långa vågor, javisst, men kan man inte tänka sig korta vågor, som snabbt och effektivt släcks ut av de långa, men som ändå kan påverka riktningen, styrkan och tidpunkten? En obetydlig förändring någon gång i det förgångna kan på så sätt betyda skillnaden idag. Och slumpen då? Jo, visst kan rena tillfälligheter utgöra handlingars bakgrund, med effekter som mycket väl kan vara av samma dignitet som de som orsakats av medvetna, rationella och målinriktade överväganden.

Angående framställningsformens betydelse

Det kan knappast vara kontroversiellt att slå fast att vi som professionella historiker har samma uppdrag som alla andra i vetenskapssamhället verksamma - djupast sett handlar det för alla om att försöka tränga bakom den kaotiska och förvirrande fasad verkligheten kastar i ansiktet på oss och med alla de redskap och metoder som vid ett givet tillfälle står till buds försöka begripliggöra världen, det vill säga skapa mening. Schematiskt kan i denna meningsskapande process urskiljas åtminstone tre steg: Datainsamling och bearbetning - Kontextualisering och tolkning - Presentation och kommunikation. Jag skulle vilja dra en lans för det sista steget. Den form och den metod du som historiker väljer för att presentera och kommunicera dina resultat kan ofta vara av avgörande betydelse - det är här ditt resultat kan bli något mer än bara summan av de i undersökningen ingående delarna, förståelse kan skapas och mening produceras. Detta perspektiv tycks tidvis vara kontroversiellt, men egentligen är det väl inte så konstigt att dina val, för sådana måste ju göras hela tiden, avgör slutresultatet. Alla vill vi berätta (en) historia som ska vara så sann och verklighetsnära som möjligt. Men hur vi än vänder och vrider oss så konstruerar vi ju en berättelse - det är vi som väljer källuppgifter och kontext, bestämmer var vi ska börja och var vi ska sluta och eftersom alla bilder och uppfattningar av verkligheten i grund och botten, av var och en av oss, hela tiden, konstrueras utifrån den uppsättning fakta och med hjälp av de verktyg och redskap som i ett visst ögonblick finns givet finner jag det rimligt att vi synliggör, granskar och prövar dessa olika metoder för att skapa mening.

En av de stora teoretikerna på detta område är Hayden White. Han menar att det knappast längre är kontroversiellt att säga att alla historikers berättelser styrs, begränsas och påverkas av språkliga konventioner, genreval, moden och en hel rad andra ideologiska, sociala och kulturella faktorer. Detta konstruktivistiska perspektiv innebär dock inte att vår uppgift, när vi som historiker vill skildra historien, på något sätt är omöjlig. Hayden bidrar här med att göra en intressant distinktion mellan händelser och fakta (*events and facts*):

Händelserna har, eller har inte, inträffat - med historia måste man mena summan av alla händelser, och kopplingarna dem emellan, som har inträffat i det förgångna;

händelserna är givna, inte konstruerade. Fakta, däremot, är uttalanden om händelser och dessa är instabila, och kan bli föremål för revision, ytterligare tolkning och t.o.m. avfärdas som illusioner. Med White's egna ord: "Facts, unlike events, have only a linguistic existence, i.e. facts are linguistic entities."¹⁴⁷

Detta betyder ju att det språk och den form man använder för att beskriva ett fält av historiska händelser i själva verket konstituerar själva fältet och sätter gränser för vilka metoder man kan använda för att analysera de händelser som inträffar inom fältet ifråga.

The relation between facts and events is always open to negotiation and reconceptualization, not because the events change with time, but because we change our way of conceptualizing them.¹⁴⁸

Detta gäller också, och i ännu högre grad, för fakta, där vi inte bara ändrar uppfattning om vilka dessa fakta är utan även om vad som är ett faktum, hur fakta konstrueras och vilka kriterier som ska användas för att värdera fakta. Detta resonemang innebär inte, fastslår White, att det inte finns historiska händelser (historical events) eller att det inte finns någon möjlighet att skilja mellan fakta och fiktion eller att objektivitet är omöjlig. Han fortsätter:

What it does mean is that what counts as an event, as a fact and as an adequate representation or explanation of a historical phenomenon must be adjudged to be relative to the time, place and cultural conditions of its formulation.¹⁴⁹

Det är klart att historiker måste använda såväl språkets struktur och enskilda byggstenar som dess former och stilarter när de presenterar sina resultat. Men det innebär ju inte att historiska berättelser är detsamma som litterär fiktion. Den historiska berättelsen vilar tungt på det vetenskapliga arbetet med källorna och den ständigt kritiserbara tolkningsprocess som forskaren genomför.

Så vill jag då slå ännu ett slag för just berättelsen - har inte den en förunderlig förmåga att skapa sammanhang och koherens i en historisk redovisning? Det finns givetvis en risk att berättelsens form styr tolkningen av resultaten, men föreligger inte denna risk vad gäller alla presentationsformer och teorimodeller? Det är ju dessutom så att inom vilken teori, och med vilken metod, vi än arbetar så gör vi urval och tolkningar, medvetna och/eller omedvetna - varför diskvalificera berättelsen?

Skulle man inte kunna vända på det hela och säga att just eftersom all historisk forskning innehåller moment av urval och tolkning så kan det vara en fördel att använda sig

¹⁴⁷ White (1995), s. 239.

¹⁴⁸ Ibid, s. 239f.

¹⁴⁹ Ibid, s. 244.

av en framställningsform som berättelsens, eftersom denna så tydligt gör klart att det är en *tolkning*, och just *en* tolkning, det hela handlar om.

Det är utifrån ovanstående och liknande teoretiska resonemang som jag driver tesen att det i en historisk framställning måste vara tillåtet att, vid sidan av andra presentationsmetoder, åtminstone pröva berättelsens och fikionaliseringens möjligheter som meningsproducenter. Ofrånkomligt är att alla olika sätt att bearbeta källornas vittnesbörd ytterst blir någon form av övergrepp men, menar jag, ett legitimt sådant om det utförs med försiktighet, noggrannhet, ärlighet, öppenhet och ödmjukhet.¹⁵⁰

Peter Burke gav sig redan för 30 år sedan in i debatten om framställningsformens betydelse med ett inlägg angående den "berättande historiens" vara eller icke vara.¹⁵¹ Han bygger mycket av sin argumentation på Lawrence Stones berömda artikel "The Revival of the Narrative" i vilken Stone varmt pläderar för att historikerna åter ska använda en berättande form för sina framställningar, men en annan form av berättande än den traditionella, en där man utnyttjar den moderna historiens perspektiv, frågeställningar, metoder och källbehandling.¹⁵² Burke för Stones resonemang vidare och menar att det uppror mot den gamla formen av berättande historia, som framför allt strukturhistorikerna gjorde, var berättigat eftersom denna form var sällsynt olämplig för den sorts historia de ville berätta. Men historievetenskapen utvecklas hela tiden och vad det nu gäller är att söka efter nya framställningsformer som passar den nya historien. Det kan då vara fruktbart att exempelvis snegla åt den moderna litteraturen och filmen. Här har under vårt århundrade utvecklats en hel rad olika berättartekniker och litterära/filmiska knep. Det kan handla om icke-kronologisk framställning, återkommande återblickar, baklänges berättande, samma scen återgiven flera gånger men ur olika perspektiv, korsvisa klipp och fragmentariserad framställning.¹⁵³ Genom att använda dessa tekniker kan en historiker åstadkomma en tolkning och förklaring av sitt material som stegvis växer fram ur ett till synes kalejdoskopiskt kaos.

Burke's tankar har i Sverige tagits upp och vidareutvecklats av Lennart Lundmark. Han pläderar för att historiker kan använda inte bara miljöskildringar och personkarakteristik utan mycket väl också kan försöka sig på grepp som dialog, inre monolog, tankereferat och förmedlande av sinnesintryck och känsloupplevelser.¹⁵⁴ Visserligen måste man då kanske överskrida de gränser ett strikt användande av källmaterialet stakar ut. Men det har man rätt att göra, menar Lundmark, bara man inte försöker sudda ut gränsen mellan fakta och fiktion utan klart anger vad som är vad. Lundmark poängterar också att historiker måste inse att den kunskap de förmedlar är av en annan beskaffenhet än exempelvis den rent naturvetenskapliga; för denna historiska kunskap är:

¹⁵⁰ Intressant är att ordet "kategorisera" i sin ursprungsbetydelse närmast kan översättas med "attackera."

¹⁵¹ Burke (1991b).

¹⁵² Stone, Lawrence. "The Revival of the Narrative." *Past and Present* 85 (1979): 3–24.

¹⁵³ Förutom Burke har bland andra Rosenstone argumenterat för ett användande av dessa berättartekniker; se exempelvis Rosenstone (1995), s. 3–13.

¹⁵⁴ Lundmark (1996).

... berättandet lika fundamentalt som den direkta observationen är för naturvetaren. [-] Detta är inte någon orimlig ståndpunkt för en vetenskap som bygger på språklig förmedling både när det gäller kontakten med undersökningsobjektet och presen-tationen av sin forskning. Från en sådan position kan man hävda att iscensättandet av en berättelse är en form för begripliggörande i sig och att det inte behöver 'legi-timeras' av andra kunskapsformer.¹⁵⁵

Avslutningsvis vill jag lyfta fram två historiker som båda diskuterat möjligheterna att konstruera vetenskapligt hållbara historiska berättelser. Barbara Hanawalt diskuterar i förordet till sin bok "Growing up in Medieval London"¹⁵⁶ de olika möjligheter historiker har att konstruera sina berättelser. Helt riktigt påpekar hon att det inte finns någon absolut sett "bästa" framställningsform. Många olika faktorer, inte minst källmaterialets beskaffenhet, avgör om en tabell, ett diagram, en bild, en redogörelse eller en berättelse bäst åskådlig- och begripliggör källornas vittnesbörd. Hon deklarerar också framt att hon i sitt arbete om barndomen i det medeltida London ämnar "krydda" den analyserande framställningen med berättande avsnitt; små mini-biografier över ett antal enskilda barn- och ungdomsöden. Så blir också fallet; med utgångspunkt från tio stycken i källorna relaterade fall, konstruerar Hanawalt lika många berättelser. Där källorna tigger låter hon fiktionen ta vid och fyller i, lägger till och broderar ut med hjälp av information om andra personer ur andra källor. Hanawalt skriver med andra ord biografiska skisser över personer som aldrig existerat, men som kunde ha gjort det, eller kanske t.o.m. gjorde det.

Simon Schama är en annan av de historiker som prövat berättelsens form och fiktionaliseringens metod i ett historievetenskapligt arbete. Hans bok "*Dead Certainties*" sönderfaller i två delar där han har låtit arkivens spår och dokument bilda underlag för två berättelser.¹⁵⁷ Han säger i bokens efterord: "... the stories offered here play with the teasing gap separating a lived event and its subsequent narration."¹⁵⁸ Bokens titel syftar på det faktum att Schama vill lösa upp "...the certainties of events into the multiple possibilities of alternative narrations."¹⁵⁹

Det är därför han medvetet brutit sönder både kronologier och andra sammanhang. Han betonar också, att all historisk forskning, inte bara den som bygger på eller rymmer inslag av narration och fiktionalisering, innehåller moment av urval, sammanställning, tolkning och bedömning - vilket ju gör att all presentation av historiska forskningsresultat måste bedömas med hänsyn till berättarens position och idévärld.

Angående de svårigheter vi som historiker brottas med citerar Schama författaren Henry James:

¹⁵⁵ Lundmark (1990), s. 136.

¹⁵⁶ Hanawalt (1993), förordet.

¹⁵⁷ Schama (1991), "*The Many Deaths of General Wolfe*" och "*Death of a Harvard Man*."

¹⁵⁸ Schama (1991), s. 320.

¹⁵⁹ Ibid, s. 320f.

...recovering the lost was at all events [---] much like entering the enemy's lines to get back one's dead for burial.¹⁶⁰

Det är ju ett olösligt problem detta att försöka leva i två världar samtidigt, att försöka hämta hem de sönderslagna och stumma resterna av något eller någon från det förgångnas fientliga linjer och återuppväcka detta eller denna till ett rimligt liv i nutid. Det verkar, säger Schama, som om vi är dömda att i all evighet kalla på någon som just försvunnit runt hörnet. Jag instämmer starkt med Schama när han säger att alla försök att komma förbi dessa svårigheter måste provas.

Men hur långt får man egentligen gå, var går gränsen för min rättighet att konstruera och innebär inte berättande och fikcionaliserande inslag att vi omöjliggör allt användande av varje form av källkritisk metod?

Kanske men kanske inte ändå. I sin bok "Att stilla herrevrede" (1988) diskuterar Bengt Ankarloo ovanstående problematik på följande sätt: För att nå kunskap om det förgångnas människor måste vi först, likt antropologen, "*sätta oss in i*" vårt undersökningsobjekt. Det vi då uppnår kallar Ankarloo för innerlighet, dvs den där ofta intuitiva, ordlösa förståelsen. Men källmaterialet måste vi i denna process närma oss med kritisk respekt, inte göra några onödiga omstruktureringar och i tolkningen av materialet frigöra oss från de ordnande principer vi vanligen använder och samtidigt placera in undersökningsobjektet i de sammanhang och strukturer det var en del av - med Ankarloos ord så måste vi "stiga ut ur tiden" och på så sätt uppnå en komplementär förståelse, en ytterlighetsförståelse.¹⁶¹ Kanske kan Ankarloos recept vara mig till hjälp när det gäller att hitta ett lämpligt framställningssätt för min avhandling.

Visst är Wittgensteins råd att vi måste tåga om sådant vi inte kan tala om värt att begrunda, men jag menar att det inte får tillämpas alltför bokstavligt på den ömtåliga planta som ämnet historia faktiskt är. Om vi endast ägnar oss åt att samla in "säkra" data och systematiskt redovisa dessa utan vare sig innerlighet eller ytterlighet blir risken stor att den tunna tråd som förbinder då med nu skärs av. Vi kommer att bli stående, snopna och dumt stirrande på en konturlös hög av meningslösa detaljer medan mörkret faller på, ensamheten kommer krypande och det enda som finns att hålla i handen är en avskuren trådända. För att undvika detta måste vi tolka och just för att tolkningen ska bli tydlig och övertygande är valet av framställningsform viktigt.

¹⁶⁰ Ibid, s. 319.

¹⁶¹ Ankarloo (1988), s 17f.

7. Tidrum

Sverige

Den verklighet som möter oss i slutet av 1800-talets första decennium präglas av både politisk, ekonomisk, social och kulturell oro. En kort tillbakablick på utvecklingen under 1700-talets slut behövs för att orsakerna till denna situation ska kunna förstås.

Gustav III:s ryska krig hade blivit mycket kostsamt för svenska staten varför både förmyndarregeringen och Gustav IV Adolf via olika, av sparsamhet och kontroll präglade åtgärder, försökte lösa de ekonomiska problemen. Mycket dåliga skördeutfall under 1790-talets senare hälft - 1798 och 1799 ren missväxt - tillsammans med att det bohuslänska sillfisket slog fel och kraftigt stigande priser ute i Europa till följd av revolutionskrigen, ledde till akut ekonomisk kris och livsmedelsbrist med den konsekvensen att hungerkravaller utbröt runt om i landet på hösten 1799 och våren 1800. Under det nya århundradets första år lyckades dock Gustav IV Adolfs regering via en hel rad reformer, bland annat 1803-års myntrealisation, bringa ordning i statsfinanserna och perioden fram till 1805 präglades av i huvudsak goda konjunkturer. Det var kungens utrikespolitiska äventyr som kom att bryta den positiva ekonomiska utvecklingen; det pommerska kriget 1805-07 och kriget mot Ryssland 1808-09 ominstegjorde såväl den relativa popularitet kungen åtnjutit som resultaten av de ekonomiska reformerna. Prisutvecklingen blev allt våldsammare, den militära katastrofen gick mot sin fullbordan samtidigt som kungen och hans rådgivare hamnade på kollisionskurs i fråga om den ekonomiska politiken. Sverige var ett land med enorma statsfinansiella problem och utmaningar när statskuppen genomfördes den 13 mars 1809. De ekonomiska utsikterna för såväl staten som människorna i landet skulle inte komma att ljusna under de närmaste två åren.¹⁶²

Av fundamental betydelse för utvecklingen i Sverige under 1700-talet var den accelererande ståndsutjämningsprocessen, som kontinuerligt och obönhörligen underminerade grunden för det gamla ståndssamhället. I själva verket rörde det sig om två processer. Den första som tog fart redan under perioden 1730 - 60 innebar att fler och fler högre civila ämbeten besattes av ofrälse personer samtidigt som alltmera frälsejord köptes upp av icke-adliga. Gruppen människor med relativt hög social och ekonomisk position men som ändå stod utanför ståndssamhället växte och var vid 1700-talets mitt

¹⁶² Behre (1992), s. 245f och s. 249f, Carlsson & Rosén 1970, s. 214f.

större än de båda högsta stånden tillsammans. De ofrälse ståndspersonerna var en heterogen grupp - hit räknades bl.a. tjänstemän, publicister, läkare och lärare.¹⁶³

Mot 1700-talets slut och i början av 1800-talet blev en andra, delvis parallell process skönjbar - en medelklass började växa fram. Denna bestod dels av ofrälse ståndspersoner, dels av andra, till exempel representanter för lågadeln och det lägre prästerskapet, handelsidkande icke-burskapsägande borgare och t.o.m. marknadsinriktade bönder och hantverkare. Medelklassen var en grupp som skar rakt igenom ståndssamhällets linjer och mönster. Med sin kritik av det gamla samhället och sin, av upplysningens idéer inspirerade ideologi, ifrågasatte denna nya grupp ståndssamhällets strukturer och funktionsprinciper.¹⁶⁴ Så småningom koncentrerades denna kritik till två frågor som mot slutet av 1800-talets första decennium kom att stå i centrum för den politiskt-sociala debatten:

1. *Privilegiefrågan* - krigen hade kommit att framhäva de redan innan tydliga ojämlikheterna vad gällde såväl personliga som ekonomiska skyldigheter mellan aristokratin och övriga samhällsmedborgare. Angreppen på privilegiesamhället blev allt häftigare från både bönderna och den snabbt växande gruppen ofrälse ståndspersoner.
2. Frågan om en *representationsreform* - denna fråga var nära knuten till kraven på privilegiernas avskaffande och drevs särskilt kraftigt av de ovan nämnda ofrälse ståndspersonerna. Både intellektuella, brukspatroner och icke-burskapsägande borgare ansåg att den gamla fyrståndsriksdagen hade överlevt sig själv och att den ideologi och de värderingar de ansåg sig stå för måste bli representerade i landets riksdag.¹⁶⁵

Sverige fick 1766 sin första, och internationellt sett ovanligt tillåtande, tryckfrihetsförordning. Med undantag för teologiska skrifter skulle tryckfriheten vara nästan utan inskränkningar. En press- och pamflettdebatt utan like blev resultatet. Det finns inget enkelt kausalt samband mellan ökad tryckfrihet och en högre folklig bildnings- och medvetandenivå, men utan tvekan innebar 1766-års beslut att gemene mans tillgång till det tryckta ordet och dess informations- och maktpotential kraftigt ökade, vare sig detta skedde via direkt, egen läsning eller läsning i "andra hand."¹⁶⁶ Samtidigt med den ökade spridningen av det tryckta ordet pågick ju i dessa tider en process som innebar att man i upplysningens anda organiserade akademier, loger, litterära samfund och sällonger. Ändamål och medlemmar var av skiftande slag - vissa sammanslutningar var och förblev en angelägenhet för eliten - men ett ökande antal ordenssällskap och

¹⁶³ Behre, s. 198ff och s. 205f; Norborg (1993), s. 42f; Carlsson & Rosén, s.195.

¹⁶⁴ Behre, s. 210; Norborg, s. 45f.

¹⁶⁵ Andersson (1960), s. 327; Norborg, s. 42 och s. 84; Carlsson & Rosén, s. 248f.

¹⁶⁶ På senare år har man börjat intressera sig för denna indirekta läsning. Forskare som Roger Chartier och Robert Darnton har påpekat att tidningar och böcker nådde en mångdubbelt större krets människor än prenumerantantal och upplagesiffror ger vid handen (se exempelvis Chartier 1994 och Darnton 1991).

diskussionsklubbar utgjorde nya kommunikations- och diskussionsfora för en växande grupp människor ur samhällets mellanskikt uppfyllda av upplysningstidens intresse för själsodling, samhällsnytta och jämlikhet.¹⁶⁷

De nya idéerna var emellertid inte längre bara en affär för samhällets övre skikt. Den nya tiden trängde utanför logerna, klubbarna och andra formella mötesplatser, ut till olika folkliga träffpunkter, alltifrån krogar och kaféer till större arbetsplatser, till, vad jag skulle vilja kalla, en mängd informella mötesplatser där idéerna, tankarna och orden kommunicerades. Här stöttes och blöttes, ifrågasattes och argumenterades för, dels tidningars, pamfletter och andra tryckta alsters nyheter och åsikter, dels ryktens och resenärers informationer från när och fjärran.¹⁶⁸ Läger man till dessa mötesplatser alla de små arbetsplatserna, av typen verkstäder, butiker och mindre arbetslag, torgen och marknadsstånden, trottoarerna och gatorna utanför de överbefolkade husen, så ser man ett samhälle med ett rikt förgrenat nätverk av möjliga, direkta kommunikationskanaler. Detta är den plebejiska offentligheten, som utgör förutsättningen för att de nya idéerna kunde sippra in i de vanliga människornas föreställningsvärld.¹⁶⁹

Frispråkigheten blev uppenbarligen en källa till växande oro för statsmakten och myndigheternas reaktion uteblev inte. Gustav III inskränkte i tre steg tryckfriheten så att restriktionerna vid slutet av hans regering var mycket omfattande. Den reuterholmska regimen utfärdade visserligen i juli 1792 en ny tryckfrihetsförordning, men redan i december samma år återinfördes kraftiga begränsningar i rätten att i tryck uttrycka sina åsikter och idéer. Hela Gustav IV Adolfs regim kom att innebära en ytterligare stegvis skärpning av tryckfrihetsbegränsningarna. Från och med 1798 fick ingen regelbundet återkommande skrift ges ut utan särskilt tillstånd. 1803 beslutades om införselförbud av danska böcker och från och med 1804 infördes importförbud för franska tidningar och böcker och från och med 1804 granskades också all inkommande utländsk press systematiskt. Redan 1798 infördes förhandskontroll av de pjäser som teatrarna skulle sätta upp och 1800-talets första år har, på grund av den torftiga produktion som nådde tryckpressarna, kallats järnåren inom svensk litteratur.¹⁷⁰ Men repressionen kunde inte stoppa orden, snarare bidrog den till att skapa förutsättningarna för deras ytterligare spridning. När så en del av begränsningarna av tryckfriheten via riksdagsbeslut strax efter statskuppen togs bort, började en snabbt ökande mängd tryckta alster med alltmer samhällsinriktat innehåll bli tillgängliga för en allt större intresserad allmänhet.¹⁷¹

¹⁶⁷ Oscarsson (2000), s. 140f och s. 208f, Gustafsson & Rydén(red).

¹⁶⁸ Wibling, s. 23ff.

¹⁶⁹ Se till exempel Abrahamsson, s. 12ff; Hayen (2007), s. 170f.

¹⁷⁰ Oscarsson, s. 154ff, s. 190f, s. 193f och 203f, Gustafsson & Rydén (red).

¹⁷¹ Wibling, s. 10f. Se även min undersökning, s. 122ff.

Stockholm

Decennierna runt år 1800 bodde cirka 10% av Sveriges befolkning i städerna. Av dessa bodde i sin tur nästan hälften i Stockholm, vilket understryker att huvudstaden var Sveriges enda egentliga storstad vid denna tid.¹⁷² Detta förhållande kom också till uttryck i det faktum att landets politiska och ekonomiska makt och diskussion var starkt koncentrerad till Stockholm på samma gång som tidens sociala och kulturella tendenser och rörelser tydligast kom till uttryck här. Det var ju till exempel så att rikspolitiken i mycket hög grad utspelades inför huvudstadsbefolkningens ögon. Under valförfarandet inför de regelbundet återkommande riksdagarna intensifierades den politiska debatten och under riksdagsmötena utgjorde det stora antalet riksdagsmän ett påtagligt och för politiken intressehöjande inslag, inte minst på krogar och näringsställen.¹⁷³ Det torde därför inte vara att gå för långt, att påstå att denna stockholmarnas högre grad av exponering för den samtida politiska diskussionen gav dem större förutsättningar att tillägna sig en, relativt landets övriga befolkning, högre medvetenhetsgrad rörande händelser och opinioner i tiden. Det fanns uppenbarligen också en öppenhet och vitalitet, ja tidvis radikalism, i huvudstadens politiska diskussioner då det i polisrapporter från åren runt 1800 finns återkommande noteringar om utslag av och åtgärder mot så kallade jakobinska stämningar.¹⁷⁴ Uppenbarligen påverkades Sveriges, eller i varje fall Stockholms politiskt-kulturella klimat av vad som hände ut i Europa. Den urbana kommunikationsstruktur som tidigare presenterats ”syns” tydligt i Stockholm. I poliskammarens protokoll finns många exempel på ”formella mötesplatser” i form av mer eller mindre hemliga ordnar, klubbar, föreningar och tillfälliga, men välorganiserade, tillställningar av olika slag.¹⁷⁵ Betydelsen av de ”informella mötesplatserna”, speciellt krogar och andra näringsställen, har studerats av bland andra Jöran Wibling. Han menar att perioden var en tid då en stor mängd politiskt och kulturellt tankegods blev tillgängligt för en större allmänhet. Den ökade läskunnigheten och upplysningens idéer var två viktiga grundförutsättningar men Wibling betonar alltså även en annan faktor, Stockholms många och välbesökta krogar, kaféer och andra näringsställen.¹⁷⁶

I detta sammanhang måste en specifik förändringsprocess uppmärksammas. Under 1800-talets första hälft blev det allt vanligare att gesäller, lärlingar och arbetare intog sina måltider via det så kallade kostpenningssystemet, utanför sina mästares/arbetsgivares hus/lokaler.¹⁷⁷ Stadens krogar blev genom denna utveckling en allt centralare plats i den arbetande manliga befolkningens vardag, när alltmer tid spenderades i en miljö där samtal om, läsning i och diskussioner om samhällseliga ämnen ackompanjerade

¹⁷² Behre, s. 211f; Norborg, s. 23f.

¹⁷³ Wibling, *passim*. Se även tidigare anført arbete av Magnus Olofsson, s. 57f

¹⁷⁴ Staf, s. 286ff.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Wibling, s. 25f

¹⁷⁷ Edgren, s. 161 och Hayen (2007), s. 137ff och s. 140.

ätandet och drickandet. Hayen menar att kostpenningssystemet tillsammans med ett parallellt framväxande logipenningssystem, där arbetarna erbjöds en ekonomisk kompensation mot att man ordnade sin egen inkvartering, utgör den motor som drev flera viktiga utvecklingsprocesser under den aktuella perioden.¹⁷⁸ Jag menar att kost- och logipenningssystemet i mycket hög grad bidrog till att den plebejiska offentlighetens arenor, och då särskilt krogarna, blev huvudstadens centra för allmänhetens tillgång till information, nyheter, rykten, diskussioner och debatter om samhälleliga förhållanden under det tidiga 1800-talet.

Stockholm var under perioden en ekonomiskt stagnerande stad. Redan under 1700-talets senare decennier utbreddes en stor arbetslöshet och från och med år 1800 minskade antalet anställda inom många industrigrenar, ekonomihistoriker talar till och med om en deindustrialisering. 1700-talets långa inflationsperiod och de kraftigt ökade jordbrukspriserna skapade en situation där reallönerna sjönk och köpkraften urholkades. Denna utveckling, som accentuerades ytterligare i samband med de perioder av vikande internationella konjunkturer och dåliga inhemska skördar som inträffade både 1798–1800 och 1807–09, drabbade stadens penningavlönade arbetstagare mycket hårt. De stora grupperna hantverkare, gesäller, butiksinnehavare och transportarbetare led av den nedåtgående reallönetrenden men man måste då poängtera att ännu sämre gick det för en annan stor grupp i huvudstaden; de lägre ämbetsmännens och de militära och civila tjänstemännens löner urholkades ännu mer.¹⁷⁹

En följd av Stockholms stagnation var informaliseringen av stadens ekonomi; denna innebar dels att folk kompletterade sina inkomster via en lång rad aktiviteter utanför skränas domvärjo och kontroll och ofta balanserade på gränsen till vad lagen tillät, dels en minskning av antalet anställda i stadens fabriker. En annan konsekvens av stagnationen var den demografiska utvecklingen - efter att ha ökat kraftigt under perioden 1721 till 1755 låg befolkningssiffran stilla på cirka 75 000 under den följande 50 års perioden för att under åren 1805 till 1810 sjunka till cirka 65 000.¹⁸⁰ I arbetslöshetens och reallöneminskningens spår följde ett omfattande armod - 1805 tillsattes en kommitté med uppgift att lägga fram förslag som skulle lösa de problem fattigdomen skapade. I sitt betänkande av år 1807 gav kommittén exempel på fattigdomens omfattning genom att beskriva hur arbetare fick tigga till maten för dagen och redovisa siffror som visade att minst 8.600 personer i staden, dvs drygt 13% av befolkningen, kunde karaktäriseras som hjälpbehövande.¹⁸¹ Dödlighetssiffrorna var extremt höga - i ett jämförande perspektiv var mortaliteten för män i åldersgruppen 25 -50 dubbelt så stor som i de flesta andra europeiska storstäder och orsakade, förutom att de kan sägas utgöra både

¹⁷⁸ Hayen, s. 206. Han anger fyra processer: 1. utflyttningen av gesäller och tjänstefolk från arbetsgivar-nas hushåll; 2. behovet av bostäder för personer långt ner på den sociala skalan; 3. uppkomsten av den expansiva krogbranschen; 4. den lokala handelns uppsving.

¹⁷⁹ Söderberg (1991), s. 31–45.

¹⁸⁰ Högberg (1981), s. 14.

¹⁸¹ Ibid, s. 43.

förutsättning för och konsekvens av stagnationen, en väldigt kraftig omsättning av folk - Stockholm absorberade en mängd människor från ett stort omland.¹⁸² En ytterligare komponent i detta sammanhang är betydelsen av de mentala strukturer som Johan Söderberg lyft fram i sin analys av tillståndet i Stockholm under dessa år.¹⁸³ Han söker svaret på frågan om varför mortalitetsfrekvensen bland män i Stockholm under denna period var så mycket högre än i andra jämförbara europeiska städer och formulerar med hjälp av den tyske historikern Imhof en hypotes. Denna går ut på att man inte bara ska söka socio-ekonomiska förklaringar till mortalitetsförändringar utan också se till betydelsen av mentala strukturer som har formats av historiska händelser och upplevda förhållanden och som gjort att attityder till liv och död har förändrats. Stockholms demografiska struktur "slösade med mänskligt liv och hälsa" av andra orsaker än rent ekonomiska. Mentaliteter och beteenden påverkades av livets oregelbundheter, oförutsägbarhet och osäkerhet och avsaknaden av ljusa framtidsutsikter med den konsekvensen att själva livet inte värderades särskilt högt.¹⁸⁴ För den egendomslösa delen av Stockholms befolkning kan detta mycket väl utgöra en delförklaring till varför man deltog i upproppet den 20 juni 1810.

Det fanns emellertid även en annan sida av den ekonomiska och sociala utvecklingen. Under 1700-talet hade gruppen ofrälse ståndspersoner ökat kraftigt. Till denna grupp räknades yrkeskategorier som ämbets- och tjänstemän, läkare, lärare och publicister. Gemensamt för dessa grupper var att man oftast hade en viss både ekonomisk och social status men helt saknade tillgång till ståndssamhällets påverkanskanaler eftersom man stod utan politisk representation. Redan på 1750-talet tillhörde 9% av Stockholms befolkning gruppen ofrälse ståndspersoner - mot 2% för övriga landet- och i takt med att rekryteringen av tjänste- och ämbetsmän till den växande centraladministrationen ökade blev denna skillnad ännu större.¹⁸⁵

Med utgångspunkt från ovanstående resonemang framstår det som tämligen klart att det under 1800-talets första årtionde inte var svårt att hitta människor i Stockholm som var missnöjda med de rådande politiska, ekonomiska och sociala förhållandena och som hade idéer och tankar om förändring:

1. Arbetare och anställda inom manufakturer, i fabriker och butiker och inom transportyrken som drabbades av dyrtid och effekterna av den stigande arbetslösheten.
2. Hantverkargesällar och lärlingar som drabbades av dyrtid och arbetslöshet även de till följd av hantverkarmästarnas allt mindre möjligheter att erbjuda dem arbetstillfällen.

¹⁸² Söderberg, s. 202f.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid, passim

¹⁸⁵ Behre, s. 209f

3. Den stora gruppen penningavlönade tjänste- och ämbetsmännen som inte hade någon möjlighet att kompensera sig för de stigande priserna för att därigenom kunna upprätthålla sin, om än obetydliga, status.
4. Gruppen ofrälse ståndspersoner med varierande grad av ekonomiskt inflytande och samhällelig status som saknade formella politiska möjligheter att påverka samhällsutvecklingen.

I nästa kapitel kommer jag i fem steg att redovisa, analysera och diskutera den bakgrund mot vilken jag menar fersenska upploppet måste betraktas för att bli begripligt. Jag fokuserar på månaderna innan upploppet, det vill säga första halvåret 1810, men riktar naturligtvis vid behov sökarljuset ännu längre tillbaka i tiden.

Därmed beger vi oss nu till Sveriges huvudstad dagarna alldeles omedelbart efter den dramatiska upploppsdagen den 20 juni 1810.

III. FÖRE

8. Tillståndet i Sverige vid ingången av 1810.

Röster från Stockholm

Vi har redan hört hovkanslern Wetterstedts beskrivning av läget i Stockholm dagarna omedelbart efter upploppet den 20 juni.¹⁸⁶ Här följer tre röster till. Först ut är överceremonimästare Leonard von Hausswolff som dagen efter upploppet skrev ett av sina många brev till greve Nils Posse:

Folksamlingen var hiskelig och faseligt upprörd. Man har dragit sig Kyrkobrinken uppföre, och man kunde ej skingra dem med annat än skjuta skarpt. Fersens hus på Blasieholmen blev besatt med vakt och Nya bron bevakades ganska starkt. Man drog sig åt Drottninggatan och klockan halv 10 var de flesta fönster utslagna i hans excellens Ugglas hus. [-] ... ikring klockan 12 började där bli tyst, fast bevakning fortfor hela natten och även idag, när jag klockan 11 gick ut ifrån mig till kansliet.¹⁸⁷

Rysslands sändebud i Sverige, von Suchtelen, höll kontinuerligt sina uppdragsgivare i S:t Petersburg informerade om vad som tilldrog sig i Stockholm. Även han skrev dagen efter upploppet ett brev adresserat till den ryske utrikesministern Romanzov:

Konungen, som igår återvände till staden med anledning av den rysliga scenen som ägt rum, har låtit vidtaga stränga åtgärder för att så mycket som möjligt betrygga den allmänna säkerheten; en av de första verkningarna därav har varit den att man i går afton gav eld på folket som åter kommit tillsammans i det kungliga slottets omgivning och, som vid den uppmaning som ställdes till det samma icke ville återvända hem. Nio personer blev därvid dödade, 15 fick kulor i kroppen och 200 sårades genom sabelhugg. H.m. konungen har ansett av nöden att sända mig en säkerhetsvakt av 25 man jämte en officer. Oron har ännu icke upphört men kurirer har avfärdats åt alla håll för att uppbåda trupper till Stockholm.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Se s. 30.

¹⁸⁷ Von Hausswolff till Posse 21 juni 1810, Clason & Petersens(1909), s. 216.

¹⁸⁸ Von Suchtelen till Romanzov 21 juni 1810, Ahnfeldt (1887), s. 105.

Överstelöjtnant von Holst, som varit den avlidne kronprinsen Karl Augusts adjutant, var, som ovan nämnts, kvar i Stockholm och skrev den 22 juni, det vill säga två dagar efter upploppet, ett brev till Karl Augusts bror, hertig Fredrik Christian av Augustenborg:

Folkmassan skrek och krävde flera människors liv. Garnisonen beväpnade sig och efter flera fruktlösa försök att lugna folket, och efter det att man flera gånger angripit vaktstyrkan och lemlästat några soldater, vidtogs kraftåtgärder. Oroligheterna varade trots detta tills långt ut på natten. Så fort en folkmassa skingrats, samlade den sig på nytt och beväpnad med stenar gick den till nya attacker. Flera människor har härvidlag mist livet.¹⁸⁹

Överceremonimästaren von Hausswolff förde även dagbok. Lördagen den 23 juni skrev han:

Dessa bägge dagar och nätter hafva, ehuru lugnet synta vara återställt, dock blifvit tillbragte med oro och ångest i anseende till de utspridda rykten. Arresteringar av brottsliga och misstänkta personer fortfara.¹⁹⁰

Mars till december 1809

Det är alltså Sveriges huvudstad som beskrevs i dessa termer. För att förstå orsakerna till händelserna som skapade detta klimat och dessa stämningar måste vi göra oss en bild av det Sverige och det Stockholm som möter oss vid ingången av 1810. Tidrummet som ovan beskrivits ska därför här kompletteras med en fördjupning och analys av perioden mars till december 1809.

I Sverige och dess huvudstad rådde både politisk, ekonomisk och social kris när statskuppen mot Gustav IV Adolf genomfördes den 13 mars 1809. Ett nästan omedelbart resultat av denna var, som tidigare nämnts, att ett antal begränsningar av tryckfriheten, som stegvis införts ända sedan 1794, togs bort. Därmed fanns förutsättningarna för det politiska uppvaknande och den politisk-ideologiska debatt som kom att präglade de närmaste dryga två årens inre utveckling i landet, inte minst i huvudstaden.¹⁹¹ Vi har sett att frågorna om privilegiernas avskaffande och behovet av en representationsreform redan fanns på agendan. Efter kuppen tillkom dels frågan och debatten kring det akuta behovet av en ny författning, dels frågan om tronföljden efter Gustav IV Adolfs farbror hertig Karl, som barnlös, gammal och sjuklig, under namnet Karl XIII, utropades till Sveriges kung den 6 juni 1809.¹⁹²

¹⁸⁹ Von Holst till Fredrik Christian 22 juni 1810, Clason (1925), s. 287.

¹⁹⁰ von Hausswolff, dagboksanteckning 23 juni 1810, Clason & Petersens, s. 226.

¹⁹¹ Torbacke (2000), s. 220f, i Gustafsson & Rydén (red).

¹⁹² Carlsson & Rosén, s. 243ff; Norborg, s. 156f.

Kriget i Finland 1808 - 09 bekostades delvis av subsidier från Storbritannien. Dessa var bland annat ett resultat av den brittiskvänliga politik som den mot det napoleonska Frankrike mycket avogt inställde Gustav IV Adolf förde. Av hela kostnaden för krigföringen om 11,5 miljoner riksdaler banko svarade britterna för knappt hälften. Resten av kostnaden försökte kungen på olika sätt finna täckning för. En krigsgärd om cirka en miljon riksdaler utgjorde härvidlag en del. Men mera pengar måste fram. Därför tillsatte kungen under hösten 1808 en finanskommitté som skulle beräkna kostnaderna för ett nytt fälttåg i öster samt utarbeta ett förslag för hur kostnaderna skulle täckas. Kommittén presenterade under senhösten en kalkyl som gav vid handen att ett fälttåg under 1809 skulle komma att kosta den svindlande summan 26 miljoner riksdaler. Därmed blev brittiska subsidier än mer nödvändiga. I ett desperat försök att tvinga fram brittiskt stöd hotade kungen med att stänga alla svenska hamnar för britterna samt söka uppnå försoning med Ryssland och Danmark. Britterna å sin sida såg helst att Sverige slöt fred med sina grannar och meddelade i februari 1809 att man inte avsåg att ge högre subsidier än föregående år. Efter en del turbulens lyckades kungens rådgivare genomdriva en reträtt i förhållande till Storbritannien och den 1 mars 1809 undertecknades en subsidiekonvention på de villkor britterna föreslagit. Ett lika stort belopp som britterna bidrog med, 5 miljoner riksdaler, skulle enligt kungens intentioner anskaffas genom en ny krigsgärd. Kungen saknade emellertid stöd för denna åtgärd inom hela statsförvaltningen och ämbetsmän på olika nivåer diskuterade intensivt olika möjligheter att förhindra denna krigsgärd.¹⁹³ Dessutom hade han förlorat alltmer av sitt från början relativt stora folkliga stöd inte minst genom sitt desperata försök att stärka den svenska armén genom att under våren 1808 låta skriva ut det så kallade lantvärnet. Detta kom att bestå av illa övade unga män mellan 18 och 25 år, som dog i tusental vid fronten, framför allt i den i förläggningarna grasserande lantvärnssjukan.¹⁹⁴

Inom armén jäste det nu på alla nivåer. De allra mest förbittrade militärerna smidde planer på att mörda kungen medan han vistades på Åland. Dessa planer realiserades aldrig. Däremot konspirerade man under vintern 1808 - 09 vid sammankomster i Stockholm bland annat hos den före detta gardesofficeren Jacob Cederström och gjorde upp planer på att gripa och arrestera kungen den 8 februari vid hans dagliga färd från Haga till Stockholms Slott. Även dessa planer rann emellertid ut i sanden.¹⁹⁵

Överstelöjtnant Georg Adlersparre, befälhavare för värmländska fördelningen av västra armén, kände till revolutionsplanerna. Redan i januari 1809 hade han författat en proklamation där det bland annat talades om en marsch till Stockholm för att

¹⁹³ Carlsson & Rosén, s. 234ff.

¹⁹⁴ Ibid, s. 191

¹⁹⁵ Ibid, s. 236

åstadkomma fred, riksdagsinkallelse och ett inställande av krigsgården.¹⁹⁶ En passage i proklamationen låter så här:

Vilka äro då våra avsikter? Vi har räckt varandra handen uppå, att rikets fäder och lagstiftare skola äga frihet, *under våra vapens beskydd* (min kursivering), att sammanträda, för att överlägga och besluta över det lidande och eljest snart förstörda fäderneslandets angelägenheter.¹⁹⁷

I sin avhandling "Marschen mot makten" har Mats Hemström beskrivit och analyserat Adlersparres initiativ hela vägen från Värmland till Stockholm.¹⁹⁸ Den 7 mars satte Adlersparre sig, i spetsen för Västra armén, i rörelse, besatte Karlstad och inledde därpå marschen mot Stockholm. Redan den 8 mars nådde ryktena om Adlersparres initiativ Stockholm men inte förrän den 12 mars fick kungen fullt klart för sig vad som höll på att hända. Västra Armén befann sig då i Örebro och dess numerär uppgick nu till cirka 3000 man. Gustav IV Adolf beslöt då att han i spetsen för Stockholms garnison skulle marschera söderut och söka kontakt med södra fördelningen under general Tolls befäl. Stämningen i södra Sverige var vid denna tid betydligt mera rojalistisk än i Stockholm.¹⁹⁹

I ett läge där således inbördeskrig var en realistisk möjlighet beslöt ämbetsmännen i Stockholm att ingripa. Man skickade fram generaladjutant Adlercreutz, som tillsammans med nio andra officerare strax före klockan 9 den 13 mars inträdde i kungens rum på slottet och arresterade honom. Senare denna dag lät kungens farbror hertig Karl sig övertalas att bli riksföreståndare och redan klockan 3 på eftermiddagen eskorterades rikshärolden och överceremonimästaren Leonard von Hausswolff ut på Stockholms gator för att läsa upp en proklamation om hertig Karls riksföreståndarskap.²⁰⁰ Hausswolff skrev i sin dagbok:

Alla gator uppfyllda med folk och med mig följde en otrolig mängd. På några ställen voro lama hurra, och jag bjöd till så distinkt som möjligt att uppläsa, samt opinierade på det som kunde mest röra de nyfikna.²⁰¹

Klockan 1 på natten till 14 mars fördes den avsatte kungen i en täckt vagn till Drottningholms slott. Han bevakades av 6 officerare – tre inne i vagnen och tre på utsidan,

¹⁹⁶ Ibid, s. 237; Hemström(2005), s. 276f

¹⁹⁷ <http://www.jamtamot.org/dokument/dok.historia/dokh.revolutionsmanifestet-18090307.html>. Originalen finns i Jämtlands läns biblioteks handskriftssamling.

¹⁹⁸ Hemström (2005).

¹⁹⁹ Ibid, s. 237f.

²⁰⁰ Proklamationen publicerades efter några dagar i tre av stadens tidningar (Dagligt Allehanda, Stockholms Posten och Inrikes Tidningar) och utdelades gratis i Kungliga tryckeriboden från och med klockan 12 den 17 mars.

²⁰¹ Brev från von Hausswolff till greve Posse, 16 mars 1809, Clason & Petersens (1909), s. 58.

samt en eskort bestående av en kommendering av Livregementets kyrassiärer.²⁰² Kapten Carl Akrell ger en bild av förutsättningarna:

Senare på kvällen skulle konungen avföras till Drottningholm. Vagnarna voro redan uppförda och i ordning på Slottsbacken, då underrättelse inlopp att stora folkmassor samlat sig omkring dem, ävensom i Kyrkbrinken. I stället att med den väpnade styrkan skingra dessa samlingar befallde general Adlercreutz att tvenne officerare skulle nedsändas för att med goda ord och lämpliga föreställningar förmå dem att åtskiljas.²⁰³

Senare på dagen den 14 mars utgick kallelse till ständerna samtidigt som all fortsatt krigsgårdsuppbörd inställdes. Den avsatte kungen resignerade snabbt och uppsatte den 29 mars sin tronavsägelse.²⁰⁴

Den 15 mars skickade hertig Karl en order till Adlersparre i Örebro att komma till huvudstaden tillsammans med hälften av de mest pålitliga trupperna. Adlersparre åtlod ej denna order utan marscherade med hela sin styrka vidare från Örebro mot Stockholm. Inrikes Tidningar publicerade den 18 mars Adlersparres proklamation, två dagar senare kunde den läsas även i Stockholms Posten och tisdagen den 21 mars återfanns proklamationen i Dagligt Allehanda. Allmänheten var således väl förberedd när Adlersparre i spetsen för Västra Armén tågade in i Stockholm den 22 mars.²⁰⁵

Själva inmarschen blev enligt samtida vittnen en mäktig manifestation.²⁰⁶ I spetsen för trupperna red Adlersparre på en vit häst och längs vägen mottogs man av stora, hurrande folkmassor.²⁰⁷ Hela inmarschen kan ses som ett segertåg och när Adlersparre på Skeppsbron möttes av den nye riksföreståndaren, kysste hans hand och tillsammans med honom inspekterade trupperna befäste hela den Adlersparreska rörelsen sin legitimitet inför folket.

Västra armén installerade sig nu i huvudstaden och blev under de följande fyra månaderna en viktig maktfaktor och medspelare i den turbulenta politiska och militära utvecklingen som följde efter kuppen den 13 mars. Statsrådet Johan Albert Ehrenström menar i sina memoarer att Västra armén i princip ockuperat Stockholm och att både Gustav IV Adolfs tronavsägelse den 29 mars, utropandet av hertig Karl till kung den 6

²⁰² J C von Schotting, Clason & Petersens, s. 26.

²⁰³ Akrell i Akrell & von Troil (1884), s. 37.

²⁰⁴ Carlsson & Rosén, s. 238.

²⁰⁵ Inrikes Tidningar 18 mars 1809, s. 3; Stockholms Posten 20 mars 1809, s. 3; Dagligt Allehanda 21 Mars 1809, s. 3; Hemström, s. 181ff och Hemström, s. 276f

²⁰⁶ Hemström, s. 184f

²⁰⁷ Ibid. Man valde att låta armén "ta ett varv" runt Gamla Stan innan man marscherade upp mot Skeppsbron och Slottet. På detta sätt kunde man visa upp sig för ett större antal stockholmare än om man tagit den vanliga vägen från Norrmalm, över Norrebro till Slottet.

juni samt valet av Christian August som tronföljare den 18 juli dikterades av Adlersparres trupper och officerare.²⁰⁸

Ryktesspridningen i huvudstaden var under månaderna efter kuppen omfattande. Denna handlade framför allt om misstankar angående olika former av kontrarevolutionära anslag. Den i huvudstaden stationerade Västra armén spelade i detta sammanhang en viktig roll som presumtiv försvarare av kuppen och dess konsekvenser.

*

Nästan omedelbart efter kuppen hade den utrikespolitiska aktiviteten med sikte på att åstadkomma fredsavtal med landets fiender inletts. Läget var emellertid komplicerat och direkta fredsförhandlingar dröjde. Dessutom fortsatte krigshandlingarna i öster. Finland upp till Kemi älv var genom nederlaget i 1808 års fälttåg besatt av Ryssland och i december 1808 lämnade resterna av den svenska armén Finland, hårt sargad av sjukdomar, köld och svält. I mars 1809 inleddes ett ryskt anfall mot Åland och vid samma tid gick ryska trupper över den tillfrusna Kvarken och besatte Umeå med omnejd. Riskens för att även centrala Sverige skulle bli en krigsskådeplats var plötsligt överhängande och när ryska trupper den 19 mars intog Grisslehamn var plötsligt Sveriges huvudstad direkt hotad.²⁰⁹

I norr försökte den svenska armén under sommaren att återta initiativet och lyckades i samband med två blodiga slag vid Sävar den 19 augusti och Ratan 20 augusti temporärt tränga tillbaka de ryska trupperna. Rysslands militära övermakt var dock för stor och när de sista skotten i kriget föll i slaget vid Piteå den 25 augusti hade fredsförhandlingarna redan inletts i Fredrikshamn. Freden slöts i slutet av oktober och var den hårdaste i Sveriges historia. Mer än en tredjedel av landets areal och drygt en fjärdedel av befolkningen gick förlorad.²¹⁰

Under hösten och vintern upptogs så förhandlingar med Danmark och Frankrike och fredsavtal skrevs under i december 1809, respektive januari 1810. Inga ytterligare landavträdelser krävdes men Sverige fick gå med på att ansluta sig till kontinentalsystemet.²¹¹

Fred på alla fronter var nu vunnen men priset för 1808 – 09 års krig var högt. Förutom landförlusterna och de handelsmässiga problemen i samband med tvångsanslutningen till kontinentalsystemet hade minst 20 000 man gått under. De direkta

²⁰⁸ Ehrenström, Boëthius (1888), 598ff; Hemström, s. 220ff; Carlsson & Rosén, s. 243

²⁰⁹ Norborg, s. 238f; Carlsson & Rosén, s. 253f

²¹⁰ Carlsson & Rosén, s. 255f.

²¹¹ Ibid, s. 256f.

krigskostnaderna beräknades till 23 miljoner riksdaler, varav endast en mindre del (7 miljoner) täcktes av subsidier.²¹²

Det är ett svårt sargat Sverige som möter oss vid 1809 års utgång. Vittnesmålen om detta förhållande går som en röd tråd genom många brev och dagboksanteckningar från senhösten 1809 och vårvintern 1810. Här endast ett exempel; det är den nyblivna drottningen som inleder sin dagbok för 1810 på följande sätt:

Ett nytt skede har börjat. Äntligen är det slut på gamla året, varunder alla rättänkande och hederliga människor här vållades så mycken sorg ... [-] Sverige var nära sin undergång, är dock alltjämt ett fritt land om än stympat, fattigt och ej längre en makt att räkna med.²¹³

*

En av de stora frågorna efter kuppen var ju, som tidigare nämnts, behovet av en genomgripande författningsförändring. Redan i slutet av mars 1809 tillsattes en särskild författningskommitté som i praktiken blev en enmansutredning utförd av landshövding Anders af Håkansson. I mitten av april lade han fram sitt förslag som i huvudsak var en kompromiss mellan gammalt och nytt men som i varje fall i tydligt montesquieusk anda utstakade gränserna mellan regeringens och ständernas makt. Efter häftig debatt, både i riksdagen och i de allt fler politiska debattskrifter som såg dagens ljus i samband med den i april lättade presscensuren, antog ständerna den 5 juni den nya författningen och fyra dagar senare utsågs det nya statsrådet med uteslutande icke-gustavianska medlemmar. Redan en vecka tidigare hade man beslutat om vissa åtgärder i privilegieutjämning riktning, där både adels-, präste- och borgarståndet fick göra en del eftergifter. Bönderna var emellertid inte nöjda och genomdrev under devisen "först skatteutjämning, sedan regeringsform", en del beslut vars betydelse emellertid på sikt snarast var av symbolisk art.²¹⁴

Privilegiefrågan var heller inte färdigbehandlad i och med de tagna besluten. Gång på gång under 1809 - 10 års riksdag dyker den upp igen och detta märks inte minst i den intensiva debatt som fördes i frågan i broschyrer och pamfletter.²¹⁵

Den fortsatta riksdagen kom att präglas av en oavbruten kamp mellan konservativa och radikala krafter. Allt eftersom månaderna gick började de gustavianska krafterna att åter visa musklerna; det gick till och med så långt att man under de skånska grevarna

²¹² Ibid, s. 255.

²¹³ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1810, Klercker, s. 481.

²¹⁴ Norborg, s. 80ff; Carlsson & Rosén, s. 243ff. Se även Karlbom (1973).

²¹⁵ Wibling, s. 82ff. Ett exempel utgörs av publicisten Grevesmöhlens "Påminnelser och tilläggningar" som diskuteras på s. 130 i detta arbete.

Ruuths och de la Gardies ledning under vårvintern 1810 förberedde en statskupp för att åstadkomma en författningsrevision i rojalistisk riktning. Denna blev dock aldrig av och 1809–10 års riksdag avslutades i april 1810 i ett oavgjort jämviktsläge; kungamakt och ständermakt balanserade varandra på det hela taget.²¹⁶

Men Karl XIII ägde inte de personliga förutsättningarna för att utöva någon personlig kungamakt och därför framstod frågan om tronföljden som alltmer fundamental. Visserligen hade den danske prinsen Kristian August av Augustenborg redan i juli 1809 valts till svensk tronföljare, men valet var långt ifrån enhälligt och genomfördes under mer eller mindre uttalat vapenhot. Då Kristian August som villkor för att acceptera att bli svensk kronprins satt avslutade fredsförhandlingar mellan Danmark och Sverige kunde han inte intaga sitt nya fosterland förrän vid årsskiftet 1809 – 10. Dröjsmålet med ankomsten till Sverige bidrog därför till att den nye kronprinsen tidvis ifrågasattes. Den avsatte kungen och hans son prins Gustav fördes åter fram i debatten som alternativ till Kristian August inte minst därför att denne saknade egna barn.²¹⁷

När Kristian August i början av januari anlände till Sverige och under namnet Karl August adopterades av Karl XIII var frågan om tronföljden temporärt löst, men inte på lång sikt. Karl August saknade också egna barn och var inte ens gift. Han umgicks, som vi senare ska se, under de månader han hade kvar i livet både med gustavianskt inspirerade planer på att adoptera prins Gustav och av regeringssidan initierade tankar på giftermål.²¹⁸

Redan i samband med revolutionen 1809 uppstod på många håll en förhoppning om att man nu skulle kunna genomföra en representationsreform. Under våren och försommaren fördes en intensiv debatt i frågan. Under sommaren hänsköts ärendet, efter en rad olika ständsbeslut, till konstitutionsutskottet. Inte förrän den 24 mars 1810 lade man ett förslag. Det som då presenterades var riktlinjerna för en representationsförändring. Grundprincipen skulle vara att alla medborgare, ”utan åtskillnad af stånd, yrken eller lefnadssätt” skulle ha rätt att delta i valet av nationens riksdag. Valrättigheten skulle dessutom endast vara beroende av huruvida en person var ”bofast, oberoende och fullmyndig.” Dessa tämligen radikala tongångar modifierades av ett antal skrivningar i förslaget, vilka i slutändan gjorde att innehav av jord och förmögenhet skulle komma att spela en stor roll för möjligheten att påverka riksdagsvalen. Ärendet föredrogs i stånden den 6 april 1810 och förklarades då, utan diskussion, som vilande till nästa riksdag för att då tas upp till behandling och beslut. Representationsfrågan blev alltså inte på något sätt löst utan var fortfarande, och skulle så inom överskådlig framtid förbli, en öppen affär. Detta förhållande bidrog givetvis starkt till att frågan kom att finnas kvar högt upp på den politiska agendan.²¹⁹

²¹⁶ Holmberg (1964), s. 2f; Carlsson & Rosén, s. 248f.

²¹⁷ Carlsson & Rosén, s. 254.

²¹⁸ Se kapitel 9.

²¹⁹ Holmberg (1964), s. 4f; Norborg, s. 83; Wibling, s. 112ff.

Inte minst det nyligen avslutade kriget i Finland hade belyst behovet av en välrustad och välövad krigsmakt. Flera förslag om allmän värnplikt framlades under riksdagen 1809–10. I konstitutionsutskottet motionerade den 15 maj 1809 Baltzar von Platen om en allmän värnplikt som skulle omfatta alla vapenföra män mellan 20 och 50 år. Förslaget förkastades dock. I oktober samma år kom en regeringsproposition i ärendet där man föreslog allmän värnplikt för alla vapenföra män mellan 20 och 30 år. Framför allt på grund av bondeståndets totalt avvisande hållning drogs förslaget tillbaka. Men i april 1810 kom ytterligare ett värnpliktsförslag, det sk cederströmska, som innebar att kungen i händelse av fientligt anfall skulle ha rätt att uppbåda upp till 50 000 man i ett så kallat förstärkningsmanskap, bestående av män i åldern 20 – 45 år. Bönderna vägrade fortfarande styvnackat att acceptera idén om allmän värnplikt, men med de tre andra ståndens godkännande blev det cederströmska förslaget antaget. Även denna fråga blev även fortsättningsvis livligt omdiskuterad vilket inte minst understryks av det faktum att när den nya lagen för första gången skulle verkställas under hösten 1811, kom det till oroligheter på flera ställen i landet.²²⁰

*

Vi har sett att turerna kring tronföljdsfrågan under andra halvåret 1809 fortsatte att oro och engagera. Sakernas tillstånd i detta avseende försvårades ytterligare genom att kungen i slutet av november blev sjuk. Den 25 november rapporteras i *Inrikes Tidningar* att kungen under gårdagen vid pass klockan 9 e.m. drabbades av:

... en tämmeligen svår attaque af kramp och swindel; ...²²¹

I *Inrikes Tidningar*, *Dagligt Allehanda* och *Stockholms PostTidningar* fanns nu från och med den sista novemberveckan till och med första veckan i januari dagliga bulletiner om kungens tillstånd.²²² Först den 8 januari meddelades att han var återställd. Denna intensiva mediabevakning ger en bild av att oro och ångest rådde hos många inför möjligheten att Sverige i ett redan utsatt läge skulle stå utan regent och stärker tanken att tveksamheterna i tronföljdsfrågan aktivt bidrog till att skapa den stämning av kris som präglade staden och landet under hösten 1809. Att i detta läge upprätthålla en bild av Sverige som en stark och inflytelserik europeisk aktör torde för allt fler ha tett sig som omöjligt.

²²⁰ Wibling, s. 119ff; Carlsson & Rosén, s. 264.

²²¹ DA 25/11 1809, s. 1.

²²² DA 30/11 1809 – 8/1 1810; IT 25/11 1809 – 5/1 1810; SPT 27/11 1809 – 8/1 1810 – i samtliga fall som första nyhet på sidan 1.

Anders Fredrik Skjöldebrand, som vi senare ska möta i rollen som Stockholms överståthållare, var vid denna tid en av landets ledande militärer och som sådan ingick han i den svenska delegationen vid fredsförhandlingarna i Fredrikshamn, han var i själva verket en av dem som undertecknade fredsavtalet för Sveriges räkning. Hemkommen till Stockholm skrev han följande i ett brev till sin förtrogna Malla Montgomery:

Jag är nu här och finner ställningen sådan att jag nästan önskar mig tillbaka till det hatade landet, varifrån jag kom.²²³ Gräl, oenighet, bitterhet, intriger, ingen nationalanda, intet hopp om något slut på ett kaos av ämnen, som borde avgöras och bortblandas med personligheter och hågen att lysa. Det börjar även spridas ett missnöje över freden av lättingar, som aldrig vågat ett hårstrå för fäderneslandet, som mest skrikit över kriget och skrika än mer emot alla anstalter att sätta oss för framtiden i stånd att försvara det återstående av Sverige. O, mitt fädernesland! Var skall detta slutas?²²⁴

Skjöldebrands formuleringar tillsammans med de ovan återgivna samtida dokumenten talar sitt tydliga språk vad gäller den svenska självbilden vid denna tid: missnöje med och bestörtning över landets nuvarande situation parat med uppgivenhet och misstro inför framtiden.

Inför det nya året

Nyårsnatten i den svenska huvudstaden 1809 var mulen, det hade snöat lätt under dagen och temperaturen låg ett par grader under fryspunkten.²²⁵ Ett nytt år väntade för ett Stockholm som under de gångna nio månaderna bevittnat en av militären iscensatt statskupp, sett hur en provisorisk regering manövrerat sig fram genom den nyinkallade riksdagens försök till någon form av samhällelig förändring, som en följd av tryckfrihetens lössläppande översköljts av politisk agitation i form av en strid ström av pamfletter, ströskrifter och paskiller, genomlevt nästan ett halvårs militär belägring samt upplevt ett förlorat krig med ett periodvis direkt hot om utländsk ockupation. Dessa omtumlande månader har tveklöst skapat förutsättningarna för det som skulle komma att hända under 1810. Det förefaller troligt att en känsla av uppgivenhet och desperation utifrån de utrikespolitiska tillkortakommandena i kombination en uppvaknande medvetenhet om samhälleliga förhållanden utifrån den allt yvigare offentliga samhälls-politiska debatten har bidragit till att skapa ett utbrett hopp om att det nya året skulle komma att innebära åtminstone någon form av förändring till det bättre. Detta är den

²²³ Skjöldebrand deltog i den svenska delegation som förhandlade fram fredsavtalet med Ryssland.

²²⁴ Skjöldebrand till Malla Montgomery, 20 november 1809, Schück (1904a), s. 247.

²²⁵ DA 15/1 1810, s. 1 och DA 25/1 1810, s. 1.

fond till förförståelse vi måste ha med oss när vi står inför uppgiften att begripliggöra det som skedde i Stockholm sommaren 1810.

Det är möjligt att en tidningsläsande stockholmare den 2 januari 1810 betraktade den lilla notisen på första sidan av Dagligt Allehandas första nummer för året som ett gott omen:

Stockholm, 1809 den 30 Dec. Kl. 10 f.m.
Kongl. Maj:ts helsa fortfar att förbättras.
Dito den 31 Dec. kl. 10 f.m.
Förhållandet med Kongl. Maj:ts helsa är lika med förra dagarnes.
1810, den 1 Jan. kl. 10 f.m.
Kongl. Maj:ts helsa och krafter äro i ett önskeligt förbättrande.”²²⁶

När det då nyblivna justitierådet G W Hamilton i sina memoarer beskrev stämningarna i samband med den blivande kronprinsens ankomst i början på januari 1810 låter det så här:

Nationen började hoppas, att åtminstone öfverlefvorne af fäderneslandet kunde räddas; glädjen öfver en oförmodad frälsning, hoppet om en lyckligare framtid och åtankan af gemensamt öfverlefd olycksdagar voro de känslor som uppfyllde och förenade allas hjärtan...”²²⁷

²²⁶ DA 2/1, s. 1.

²²⁷ Hamilton, Carlqvist (1921) s. 48. Eftersom memoarerna, som visserligen grundar sig på Hamiltons dagboksanteckningar, sammanställdes 10–15 år efter händelserna finns ju risken att allt det som kom att inträffa under 1810 färgat av sig på hans bedömningar av stämningarna vid årsskiftet.

9. Kronprins Karl Augusts 142 dagar – från hopp till förtvivlan.

Jublande mottog svenskarna den nyvalde. De skönaste förhoppningar byggdes på honom; lycka, fred och välstånd skulle återvända, och ett slags Augustiskt tidevarv nu uppspira i Norden.²²⁸

Denna närmast euforiska hyllning till den nyanlände kronprinsen står greven Magnus Björnstierna för och han är långt ifrån ensam om detta. Den stora frågan som här ska besvaras är hur vi ska förstå och förklara den nye tronföljarens av allt att döma stora popularitet.

Först några biografiska noteringar:

Karl August föddes 1768 som Fredrik Christian August och var son till den danske hertigen Fredrik Christian av Holstein-Augustenburg. Han fick militär utbildning i Köpenhamn och tjänstgjorde bland annat i den österrikiska armén 1797 – 1801. Han utnämndes 1803 till befälhavare över alla militära styrkor i södra Norge. I augusti 1807 utsågs han till ordförande i den interimistiska regeringskom-mission som inrättades för Norge i samband med kriget mot England och fick därmed alla civila och militära maktbefogenheter i sin hand. Redan i juni 1808 hade hans norska styrkor slagit tillbaka de svenska trupper som infallit i Norge i april samma år, och med kung Frederiks goda minne slöt han den 7 december 1808 ett stillestånd med den svenska västarmén.²²⁹

Genom sin behagliga framtoning och enkla levnadssätt vann han snabbt popularitet och sympati hos såväl soldaterna som befolkningen i övrigt. Efter revolutionen i Sverige i mars 1809 började han spela en mera aktiv politisk roll och drev tanken att en varaktig fred i Norden endast kunde skapas genom ett återupprättande av någon form av skandinavisk union. Han arbetade därför för Frederik VI:s val till Sveriges konung. Hans ansträngningar hindrades dock dels genom Frederiks vägran att skänka Danmark-Norge en liberal konstitution, dels genom den krigiska politik som kungen fortsatte att föra gentemot Sverige.

I mitten av april 1809 skickade den nya svenska regeringen en trevare med förslag om upprättandet av en svensk-norsk union men Christian August ville inte diskutera saken.

²²⁸ Björnstierna (1852), s. 174. Det är inte omöjligt att Björnstiernas bedömning, som ju är formulerad flera årtionden efter 1810, påverkats av Karl Augusts eftermäle, i vilket, som jag senare ska visa, kronprinsen hyllades och glorifierades på ett i det närmaste gränslöst sätt.

²²⁹ Där inget annat anges bygger detta kapitel på följande källor: Amnéus, Axel J. *Om kronprinsen Karl Augusts dödssätt* (1866); Forssberg, Einar *Karl August, gustavianerna och 1809 års män* (1942); Sather, Leland B. *The Prince of Scandinavia* (1976); Sjövall, Birger *Om partier och paskviller å riddarhuset vid 1809 – 1810 års riksdag* (1922); Artikel om Karl August, urn:sbl:12362, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Leland B Sather), hämtad 2023-01-04.

I maj fick han order från den danske kungen att förbereda en dansk-rysk invasion av Sverige. Han åtlydde ordern men försökte samtidigt övertyga Fredrik VI om det utsiktslösa i företaget. Han fortsatte dock att arbeta för den skandinaviska union under den danske kungens ledning, som fortfarande var hans utrikespolitiska målsättning. När Fredrik VI:s utsikter att inta den svenska tronen under försommaren 1809 blev allt mindre accepterade Christian August att utses till svensk kronprins; dock under förutsättning att den danske kungen godkände arrangemanget, samt att fred slutits mellan Sverige och Danmark.

Kronprinsen gör entré

Kung Fredriks godkännande fick han i augusti 1809 och när freden i Jönköping slutits den 10 december var saken klar. Den 7 januari 1810 trampade Christian August för första gången sitt nya fosterlands jord i svenska Svinesund. Han hade då, innan han i en slup fördes över sundet från den norska sidan, tillsammans med norska och svenska dignitärer intagit en lunch.²³⁰ Till ett musikaliskt divertimento skålade man för prinsen, och

...denna avskedsstund visade ett rörande uppträde av den odelade kärlek denne Furste vunnit hos ett Folk där han kvarlämnade en minnesvärd saknad som livade alla uttryck av hans beröm och fyllde alla ögon med tårar.²³¹

Väl över på den svenska sidan möttes han av en delegation under ledning av Adlersparre, som också inledde mottagningsceremonin med ett långt tal. Kronprinsen hälsades välkommen i alla upptänkliga tonarter och Adlersparre framställde det svenska behovet av denna ädle furste som en absolut nödvändighet:

Det styckade, lidande, blödande Sverige har känt sitt behov av enkel och allvarlig dygd, av beprövad klokhet, av ett mod, som redan i farans stund höjt sig orubbat och segrande;²³²

Kronprinsen höll ett likaledes långt svarstal och därefter talade landshövding von Rosen och prosten Brunius. Även vid dessa två tal höll kronprinsen svarstal. Efter välkomstceremonins avslutning antrade man de framkörda vagnarna som via Göteborg skulle föra landets tronföljare till sin nya huvudstad. Resan från Svinesund till Stockholm tog två veckor i anspråk, så först den 21 januari ankom kronprinsen till Drottningholm slott. De rapporter som finns angående denna färd talar om att man överallt möttes av

²³⁰ IT 15/1 1810, s 1.

²³¹ Ibid.

²³² Ibid.

människor som ville se och hylla den nye kronprinsen.²³³ Den tidningsläsande allmänheten framför allt i Stockholm kunde följa Karl Augusts resa via fylliga referat i tidningarna.²³⁴ Människorna i huvudstaden var med andra ord väl förberedda på att ta emot sin nyvalde kronprins när han nu närmade sig målet för sin resa. Den "formella inbjudan" till massan att övervara hans intåg i Stockholm publicerades i form av en kort notis i Dagligt Allehanda först samma dag som intåget skulle äga rum.²³⁵ Detta kan tyckas underligt men jag menar att de många och långa artiklarna om hans resa genom Sverige som publicerats under veckorna innan hans ankomst måste ses som en sorts förberedande inbjudan. Ingenting tyder på att man från myndigheternas sida förväntade sig störningar eller oroligheter i samband med intåget. Notisen i DA innehåller inte några varningar eller hot om konsekvenser av eventuellt orosskapande beteende, något som annars var vanligt förekommande i myndighetsinformationen inför evenemang av denna typ. Det tycks klart att man tänkte sig att detta möte mellan myndigheter och människor skulle följa den traditionella ritualen och mynna ut i en ömsesidig återförsäkran om det oupplösliga bandet mellan furste och folk, denna gång i ljuset av det hopp om framtiden som kronprinsen skulle komma att representera.

Så skedde då det högtidliga intåget i Stockholm. Kronprinsen åkte från Drottningholm till Kornhamnstorg där han mottogs och hyllades under ledning av överståthållare Klingspor. Därefter startade en lång procession bestående av ett stort antal vagnar vari dignitärer av olika valörer placerats. Militär till häst och till fots eskorterade intåget.²³⁶ Enligt drottningen möttes kronprinsen av "vänliga hälsningar och glädjeyttringar" medan Storbritanniens charge d'affaires John Foster i en rapport till utrikesministern lord Wellesley beskrev Karl Augusts första entré i sin huvudstad så här: "Höga bifallsrop hördes idag från massorna, när galavagnarna rullade fram med prinsen av Augustenborg."²³⁷

Christian August åkte i en av kungens vagnar tillsammans med två excellenser, nämligen Brahe och Fabian von Fersen. Ett par ekipage framför kronprinsens åkte riksmarskalken Axel von Fersen i en vagn som, enligt von Engeström, överglänste de övriga i processionen. Han skriver i sina memoarer: "Jag nämner detta, emedan det blev ett skäl för hans ovänner att göra honom förhatlig hos allmänheten."²³⁸

²³³ Adlersparre (1850a), s. 40ff; Brev från Adlersparre till hustrun 14 januari 1810, återgivet i Forssberg (1942), s. 15; Sather, s. 436f.

²³⁴ DA 22/1 1810, 23/1 1810. Om den mediala uppmärksamheten, se s. 118f.

²³⁵ DA 22/1 1810, s. 1.

²³⁶ Adlersparre (1850a), s. 96f och IT 26/1 1810, s. 1f.

²³⁷ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1810, Klercker, s. 493; Rapport från Foster till lord Wellesley 22 januari 1810, Strömbäck (1885), s. 91.

²³⁸ v Engeström, s 143. Denna kommentar kan, åtminstone delvis, vara en efterhandskonstruktion. Klart är att Axel von Fersen under intåget åkte ensam i den förgyllda statsvagnen medan tronföljaren satt tillsammans med Fabian von Fersen och greve Brahe i en av kungens vagnar något längre bak i processionen.

Nu följde några intensiva dagar. Efter processionen genom Staden var det mottagning hos kungen och på kvällen stor galamiddag.

Den 24 januari var det dags för kronprinsen att avlägga sin ed och motta ständernas hyllning i Rikssalen. Här meddelade också kungen att han adopterat kronprinsen till sin son och att han nu bar namnet Karl August. Denne höll därvid ett tal som, enligt drottningen, rörde åhörarna till tårar.²³⁹ Talet återgavs i tidningarna.²⁴⁰

På kvällen var det galaspektakel på Operahuset och både den 23 och 24 januari hade i *Dagligt Allehanda* publicerats en omfattande kungörelse med detaljerade logistiska instruktioner för detta evenemang.²⁴¹ Den 26 januari fick så alla stadens kårer och stater presentera sig för honom och dagen avslutades med galamiddag på Börsen. Därmed var hela introduktionsceremoniet lyckligt genomfört och det eviga bandet mellan furste och folk ännu en gång bekräftat.

Efter denna glittrande introduktionsvecka vidtog en något gråare vardag. Kronprinsens uttalade ambition var att under det första halvåret framför allt ägna sig åt att lära känna sitt nya hemland på så många plan som möjligt och därför inte utan särskild anledning ta aktiv del i de politiska samtal som hela tiden fördes av såväl hög som låg. Han deltog i statsrådets möten, men yttrade sig sällan och var oftast försiktig med vad han sa på de sociala arenor han rörde sig.²⁴²

*

Den efterlängtrade kronprinsen kom till sin nya huvudstad med enorma förväntningar på sina axlar.

För de allra flesta var han ju känd endast genom det goda rykte han bar med sig. Mötet med honom innebar uppenbarligen för många något av en överraskning. Här följer några av de omdömen som fälldes av personer han mötte under sina första veckor i Stockholm.

Att detta skulle vara ett skäl till att von Fersen ogillades av allmänheten är mera osäkert. Här finns nämligen en omedelbar parallell till likprocessionen den 20 juni, där Fersens förgyllda och ornamenterade vagn så starkt kontrasterade emot den enkla likvagn på vilken Karl Augusts kropp transporterades, ett förhållande som uppenbarligen av många uppfattats som en provokation och därmed som en möjlig bidragande orsak till att Fersen dödades. Engeström kan ha varit påverkad av detta när han gjorde kommentaren.

²³⁹ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1810, Klercker, s. 492f.

²⁴⁰ DA, 26/1 1810, 31/1 1810.

²⁴¹ DA 23/1 1810 och 24/1 1810; den dubbla publiceringen och de detaljerade anvisningarna tyder på att myndigheterna så långt möjligt ville förebygga alla former av oordningar i samband med festligheterna.

²⁴² Sather, s. 445f. Sather hämtar sina uppgifter från statsrådsprotokollen i krigsärenden 1810 och statsrådsprotokollen i ecklesiastikärenden 1810; Riksarkivet. Se även Adlersparre (1850a), s. 121f.

Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, nyutnämnd justitiekansler, var en av dem som träffade den blivande kronprinsen under hans första dagar i Stockholm. Han uppehåller sig i sina dagboksanteckningar initialt vid Karl Augusts yttre:

På en kropp i längd under medelmåttan, satt ett stort hufvud, fäst nästan utan hals vid ett par smala axlar. Ansiktet utmärktes av en stor hög näsa, vars starka böjning och riktning framåt gav anledning åt en elak skämtare att likna honom vid tuppen i ABC-boken. Ögonen mycket stora, mörka, lågt sittande, föga rörliga, utan annat uttryck än mildhet, ansiktsfärgen blek och sjuklig. [-] Hållningen var i allmänhet stel och generad.²⁴³

Detsamma gör översten, sedermera generalen, statsrådet och svenske ministern i London, Magnus Björnstierna:

Liten till växten, fetlagd, något kopparärrig, med ovanligt kort hals, blossande kinder och blodsprängda ögon, saknade han helt kunglig hållning. [-] Med ett ord, det första intrycket var mindre förmånligt.²⁴⁴

Det kan ju diskuteras vilken vikt man ska fästa vid dessa mindre smickrande beskrivningar av kronprinsens yttre men man anar en tendens att se dessa yttre företräden som en spegelbild av de inre eller kanske snarare vice versa.²⁴⁵

Men det fanns också bedömare som gav en annan bild av kronprinsen. Statsrådet Johan Albert Ehrenström säger så här angående kronprinsens jungfruresa genom Sverige:

Kronprinsen hade under sin färd genom riket tillvunnit sig mycken tillgivenhet genom sitt öppna och anspråkslösa väsende, genom den noga uppmärksamhet han lämnade åt alla inrättningar, i synnerhet de för välgöreheten, som i de städer han passerade visades honom, genom sin avsmak för ståt och prakt samt i synnerhet genom sin långt sträckta nedlåtenhet och förtroliga umgänge även med de lägsta tjänstemän, som blev honom föreställda eller som han eljest anträffade.²⁴⁶

Här tonar fram en tronföljare som nyfiket och ödmjukt söker sig fram för att hitta sin roll och plats i det helt nya och ovana sammanhang han plötsligt funnit sig placerad i.

²⁴³ Trolle Wachtmeister, Tegnér (1889), s. 242f. Wachtmeister träffade Karl August den 21 och 22 januari.

²⁴⁴ Björnstierna, s. 173. Han träffade Karl August den 26 januari.

²⁴⁵ Som vi senare ska se uppehöll man sig även vad gäller nästa tronföljare, Jean Baptiste Bernadotte, vid dennes utseende och tillskrev honom utifrån detta ett antal inre egenskaper.

²⁴⁶ Ehrenström, Boëthius, s. 603. Denne författares *Anteckningar rörande min levnad* nedtecknades först 1827, men baseras på Ehrenströms omfattande arkiv av eget och förvärvat material, ett arkiv som han för övrigt påbörjade redan under 1790-talet.

Det är tre teman angående Karl Augusts personliga egenskaper som i citatet ovan blir tydliga och som vi ska se återkommer hos flera iakttagare:

1. Hans milda, respektfulla och anspråkslösa sätt i mötet med människor.
2. Hans stora intresse för olika typer av välgörenhetsinrättningar och andra anordningar för stöd åt samhällets svaga.
3. Hans ogillande av överdåd och lyx och de mer eller mindre konstlade umgängesformerna vid hovet och i de högreståndskretsar där han förväntades befinna sig.

Georg Adlersparre återger hur prinsen på lediga stunder besökte Stockholms välgörenhetsinrättningar, barnhus, fattigförsörjningsanstalter, spinnhus, med mera.²⁴⁷ Han undersökte ordningen på respektive ställe, tittade exempelvis på de fattigas och sjukas tillstånd, sanitära förhållanden och mathållningen. Han var oftast enkelt klädd och väckte därför inte särskilt stor uppmärksamhet, åtminstone inte förrän han, som skedde, vid vissa tillfällen röjde sig genom att utdela rikliga gåvor bland de behövande.

Skjöldebrand beskriver i sina memoarer honom som en av folket älskad, vänlig och enkel man med en "afgjord afsmak för all slags yppighet."²⁴⁸ Vid sina besök på stadens välgörenhetsanstalter, särskilt barnhusen, blev han lätt igenkänd för, som Skjöldebrand uttrycker saken, "den som sett honom en gång, kunde sedan ej misstaga sig om honom."²⁴⁹

Drottning Hedvig Elisabeth Charlotta mötte kronprinsen flera gånger under hans första dagar i Stockholm. Efter att ha samtalat med honom vid dessa tillfällen konstaterar hon i sin dagbok att hon ännu sett för litet av honom för att kunna bilda sig ett heltäckande omdöme men hon försöker sig ändå på en kortare karaktäristik av den man som nu faktiskt är hennes (adopterade) son. Hon börjar med att konstatera att kronprinsen är kort till växten men uppehåller sig här inte mer vid hans yttre. I stället konstaterar hon att han uppenbarligen trivs bäst utanför sällskapslivet, att han nog är mest van vid att umgås med män då han verkar bli "stel och sluten" i damers sällskap. Hon menar att han är en god samtalspartner men att han helst vill prata om "allvarliga ämnen" och inte i den "alldagliga ton som mest förekommer i societeten." Hon konstaterar också att han tycks godhjärtad och att den stora popularitet han redan tycks ha vunnit hos en bred allmänhet bottnar i hans godmodiga och vänliga sätt gentemot personer ur

²⁴⁷ G. Adlersparre (1830), s 10f. Adlersparre var ju den som kraftfullt förordat Karl Augusts kandidatur. Han fanns också nära kronprinsen under hela hans tid i Sverige. Adlersparres omdömen är därför säkert färgade av hans nära förhållande till Karl August.

²⁴⁸ Skjöldebrand i Schück (1904b), s. 97. Det bör nämnas att Skjöldebrand själv träffade Karl August först den 28 april 1810, dvs endast två veckor innan denne anträdde sin sista resa i livet. Karaktäristiken ger förmodligen mer en bild av den allmänna meningen rörande tronföljaren, såsom Skjöldebrand valde att uppfatta densamma.

²⁴⁹ Ibid.

de lägre klasserna. Hon sammanfattar sin bild av honom genom att säga att hans sätt att uppföra sig visar "att han är en verklig hedersman."²⁵⁰

Överste Jacob Gabriel de la Gardie mötte kronprinsen ungefär en vecka efter hans ankomst och beskriver i ett brev av den 30 januari 1810 till sin bror Axel de la Gardie sina intryck av landets blivande regent. Han ser Karl August som en ärlig och beslutsam ("ferm") man, som nog vill underrätta sig om sakernas tillstånd i sitt nya hemland.²⁵¹

Överstinnan Marianne Ehrenström bodde i Göteborg vid tiden för Karl Augusts ankomst till Sverige. Hon berättar att dagen efter sin ankomst inspekterade kronprinsen trupperna i staden. Han "gick genom soldatleden, talade till soldaterna, slog dem på axeln och kallade dem kamrater."²⁵² Hon beskriver vidare hur han begav sig till kasernerna, smakade på den mat som soldaterna serverades samt frågade flera soldater om deras ekonomi. Efter detta ska han begivit sig ut på stan för att besöka sjukhusen, fattighuset och hittebarnshuset.

Vid en nästa dag anordnad högtidsbal å Hôtel du Ville samtalade kronprinsen med överstinnan och uttryckte härvidlag tvivel angående sina möjligheter att leva upp till etikettsregler, ceremoniel och övriga i hovkretsar brukliga beteenden.²⁵³ Hon försökte lugna honom på denna punkt och därefter fortsatte samtalet med att kronprinsen ställde frågor om den kungliga familjen, om livet i huvudstaden i allmänhet, om teatrar och nöjen, med mera. Överstinnan beskriver konversationen som mycket livlig och intensiv och avslutar sin karaktäristik med att kort, och i samma termer som tidigare refererade omdömen, ge en bild av kronprinsens yttre. Det som framför allt fångar hennes uppmärksamhet är ansiktets mycket starka, rödlila färg, de stora och vackra ögonen samt den fågelnäbbslika näsan.²⁵⁴

Hon relaterar också ett rykte som kommer att spela en allt större roll för den fortsatta händelseutvecklingen. Någon gång strax efter ankomsten till Stockholm ska Karl August ha genomfört ett längre besök hos änkedrottningen. Han skall då ha stannat framför ett porträtt av prins Gustaf och efter att ha betraktat detsamma en lång stund sagt

²⁵⁰ Samtliga uppgifter i detta stycke är hämtade från Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1810, Klercker, s. 497f.

²⁵¹ Brev från J G de la Gardie till A de la Gardie, 30 januari 1810, i Clason (1925), s. 227f.

²⁵² Marianne Ehrenström i Schück (1919), s. 133. De minnesanteckningar som ligger till grund för innehållet i här anförd arbete finns i original i Svenska Akademiens arkiv. Det är inte klarlagt när Ehrenström har skrivit dessa anteckningar varför man får bedöma dem med försiktighet. Dock har hon rört sig i de översta hovkretsarna och träffat Karl August vid flera tillfällen vilket gör att hennes iakttagelser inte kan ignoreras.

²⁵³ Ibid, s. 134.

²⁵⁴ Ibid, s.135f.

till änkedrottningen att han en dag hoppades kunna adoptera prinsen och göra honom till sin arvinge.²⁵⁵

Generallöjtnant de Suremain, som under 21 år fram till 1815 var i svensk tjänst i nära anknytning till det svenska hovet och kungahuset, befann sig under våren 1810 i Paris och återkom inte till Sverige förrän dagarna efter Karl Augusts död. Hans beskrivningar av kronprinsen bygger ju därför helt på andrahandsuppgifter, men kan ändå vara av intresse, inte minst på grund av att han kort och koncist sammanfattar intrycken av Karl August. De Suremain skriver att kronprinsen var:

... så ful man kan vara med ganska vackra ögon, för övrigt kall, tystlåten, fiende till all pomp och ståt, artig men föga förekommande mot damerna.²⁵⁶

Dock, skriver de Suremain, så uppskattades hans rättskaffenhet, arbetsamhet och enkla vanor av såväl de personer han kom i kontakt med som "det svenska folkets stora massa."²⁵⁷

Landshövdingen Gustaf Wathier Hamilton befann sig i Stockholm när kronprinsen anlände dit. Hamilton menar att Karl August, sitt utseende till trots, genom sitt okonstlade väsende och stora popularitet befäste och besannade de rykten som hunnit före honom och gjorde att stockholmsborna tog honom till sina hjärtan. Hamilton konstaterar dock att efter hand som tiden gick och Karl August alltmer visade vem han var och var han stod så blev åsikterna om honom delade. Hans förakt för etikett och avsky för prakt och grannlåt gjorde att han vid hovet betraktades med ökande misstro; han kallades i dessa kretsar för "pöbelprinsen."²⁵⁸ Hamilton nämner i detta sammanhang de förgiftningsrykten som uppenbarligen cirkulerade mer eller mindre öppet. Han menar att det bland Stockholms "pöbel" redan i mars/april denna vår talades om att kronprinsens liv var hotat.²⁵⁹

Rysslands ambassadör i Sverige, Peter van Suchtelen, är inne på liknande tankegångar. Han konstaterar i en rapport till utrikesminister Romanzow avfattad redan den 18 mars 1810, att Karl Augusts popularitet inte längre omfattas av alla.

²⁵⁵ Ibid, s. 136 och Ehrenström i Boëthius (1888), s. 607. Adoptionsryktet finns belagt i bland andra följande samtida källor:

1. Depescher från danske envoyén i Stockholm Mogens von Dernath av den 3 mars 1810 och 8 maj 1810, Wrangel (1897), s. 55f och s. 60.

2. Meddelanden från Englands chargé d'affaires i Stockholm, sir John Foster av den 22 januari och 30 mars, Strömbäck, s. 91 och s. 96.

3. Brev från von Hausswolff till Posse den 5 april 1810, Clason & Petersens, s. 213.

4. Dagboksanteckningar av Hedvig Elisabeth Charlotta i månadsjournaler för januari och februari 1810, Klercker s. 492 och s. 506f.

²⁵⁶ de Suremain (1902), s. 161.

²⁵⁷ Ibid, s. 162.

²⁵⁸ Hamilton, Carlqvist, s. 49.

²⁵⁹ Till förgiftningsryktena återkommer jag i avsnitt 11.

Hans vänliga och förekommande sätt, genom vilket han helt naturligt önskar göra sig populär, har endast tjänat till att ådraga honom namnet pöbelprinsen. Det är mer än troligt att han för detta epitet har att tacka adeln, ...²⁶⁰

Även i Bergmans "Minnen ur Sveriges nyare historia" diskuteras Karl Augusts popularitet och aversion mot pompa och ståt.²⁶¹ Denna bild kompletteras och fördjupas emellertid genom följande karaktäristik. I sina försök att navigera mellan regeringssidan och oppositionen lyckades han åtminstone initialt att skapa förtroende inte bara hos de som redan stod på hans sida utan även bland ledande oppositionsmän som exempelvis Jacob de la Gardie.²⁶²

Att diskussionerna om tronföljden ständigt stod i fokus och närdes av olika mer eller mindre sannolika rykten framgår också i detta arbete. Förutom adoptionsryktet vann åtminstone två ytterligare ryktespaket terräng under vårvintern 1810. Det handlade för det första om uppgifter som gjorde gällande att Karl August, vid Karl XIII:s död, ämnade erbjuda den danske kungen både Sveriges och Norges kronor och att han själv endast tänkte inta rollen som riksföreståndare under den nye unionskungen Fredrik VI:s överhöghet.²⁶³ För det andra cirkulerade rykten om att man från regeringssidan tänkte vända sig till den franske kejsaren för att ur hans familj försöka hitta en brud åt kronprinsen.²⁶⁴

Karl August om sig själv

Karl August så här långt, enligt samtida bedömare:

En dansk prins som, möjligen initialt motvilligt, accepterat att bli svensk tronföljare. En man med ett icke fördelaktigt yttre men med goda inre egenskaper, så som vänlighet, givmildhet och arbetsamhet. En kronprins med ofta bevisat intresse för de vanliga medborgarnas situation parat med ett förakt för all form av konstlad etikett och manerade umgängesformer. En blivande kung med ambitionen att ägna sitt första halvår i sitt nya hemland åt att lära känna och bli hemmastadd i den politiska, sociala och kulturella verklighet han nu befann sig i.

²⁶⁰ Rapport från von Suchtelen till Romanzov 18 mars 1810, Ahnfeldt (1887), s. 90.

²⁶¹ Bergman, s. 155.

²⁶² Ibid, s. 155f. Se det tidigare nämnda brevet från Jacob till Axel de la Gardie, ovan s. 112.

²⁶³ Ibid, s. 157. Tanken på någon form av nordisk union fanns hos Karl August själv redan innan han utsågs till svensk tronföljare (Forssberg, s. 10ff). I ett av sina brev till brodern beskriver han detaljerat hur denna union ska skapas, se ut och styras. (Brev från Karl August till Fredrik Kristian den 6 april 1809 i Clason (1925), s. 70ff). Den danske envoyén i Stockholm Mogens von Dernath noterar i en rapport till danska regeringen i februari 1810 att Karl August fortfarande vill verka för rikenas förening. (Depesch från Dernath av den 6 februari 1810 i Wrangel, s. 54).

²⁶⁴ Wibling, s. 123 och Forssberg, s. 77ff. Att kontakter i giftermålsfrågan verkligen ägde rum redogör Karl August själv för i ett brev till brodern. (Brev från Karl August till Fredrik Kristian någon gång emellan den 20 april och 26 april 1810, Clason (1925), s. 272).

Nu ska avslutningsvis Karl August själv få komma till tals:

Den blivande kronprinsen var en flitig brevskrivare. Han kommunicerade kontinuerligt med sin bror, hertig Fredrik Christian. Korrespondensen blir särskilt intensiv under perioden december 1809 – maj 1810. Den bild som växer fram då man läser dessa brev är tudelad:

1. Å ena sidan framstår Karl August som en klarsynt, utåtriktad och handlingskraftig man, fast besluten att axla den tunga mantel som lagts på hans axlar. Han skriver den 15 december att tidpunkten för hans nya uppdrag nu närmar sig och att han ska möta Adlersparre för ett samtal som "mein künftiges Schicksal bestimmen wird."²⁶⁵

Han fortsätter med att deklarera att han inte är villig att gå in i något som strider emot hans uppfattning om plikt eller att ta en roll som han inte kan fullgöra på ett ärofyllt sätt.²⁶⁶ Att han dessutom redan nu har tankar om vad han vill åstadkomma framgår bland annat av att Fredrik Christian noterar att broderns idéer om en förening av de tre nordiska rikena inte kommer att kunna genomföras.²⁶⁷ Inför avresan till Sverige, som ska äga rum den 4 januari, skickar han den 3 januari ett brev till Adlersparre med specifika krav och instruktioner inför det som komma skall.²⁶⁸ Samma dag skriver han till sin bror att han när han nu skall anträda resan till sitt nya hemland känner sig lugn och bestämd inför uppgiften som ligger framför honom.²⁶⁹ På väg genom Sverige skriver han den 18 januari från Strömsholm ett brev till sin bror där det tydligt framgår att han är väl medveten om hur situationen i Stockholm ser ut. Han skriver att ett visst parti "hat neue Versuche gemacht Gährungen zu veranlassen."²⁷⁰

Efter det tidigare nämnda mötet mellan Karl August och Jacob de la Gardie i slutet av januari 1810, där ett uppenbarligen långt, innehållsrikt och intensivt politiskt samtal förts konstaterar den senare att "om jag ej bedrar mig, kommer den Herren att styra sjelf, men ej att styras af andra."²⁷¹

Av vårens korrespondens mellan Karl August och hans bror framgår tydligt att kronprinsen snabbt håller på att skapa sig en egen bild av det politiska läget. Han berättar ingående om de pågående partistridigheterna och bifogar sina brev både tidningsartiklar, pamfletter och andra dokument.²⁷² Karl August och hans bror diskuterar bland annat för och emot ett återupprättande av prins

²⁶⁵ Karl August till Fredrik Christian 15 december 1809, Clason (1925), s. 190.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Not av Fredrik Christian i brev från Karl August 31 december 1809, Clason (1925), s. 209.

²⁶⁸ Karl August till Georg Adlersparre 3 januari 1810, Clason (1925), s. 211f.

²⁶⁹ Karl August till Fredrik Christian 3 januari 1810, Clason (1925), s. 215

²⁷⁰ Karl August till Fredrik Christian 18 januari 1810, Clason (1925), s. 222. I min översättning: "Nya försök har gjorts att orsaka/framkalla jäsning."

²⁷¹ Jacob de la Gardie till Axel de la Gardie 30 januari 1810, Clason (1925), s. 228.

²⁷² Karl August till Fredrik Christian i två brev i februari 1810, Clason (1925), s. 235f.

Gustafs ställning som tronföljare.²⁷³ Han nämner i detta sammanhang att det under sista veckan i mars spridits papperslappar med krav på att prins Gustaf skulle återkallas till Sverige.²⁷⁴ Han återger även sina intryck av riksdagsarbetet och tycks härvidlag speciellt engagerat sig i den så kallade konskriptionen.²⁷⁵ I ett brev till Adlersparre utvecklar han tämligen detaljerat sina idéer i frågan,²⁷⁶ och i flera brev till sin bror under april återkommer han till riksdagsbehandlingen av detta ärende.²⁷⁷

2. Å andra sidan målar breven också en bild av Karl August som en mera vek, tillbakadragen och drömmande person. Han närmar sig sitt nya uppdrag med försiktighet, har uppenbarligen ambitionen att "se och lära." Detta framgår inte minst av att han tycks ha ett stort behov av att referera, diskutera och värdera sina intryck från hovlivets och politikens Stockholm med sin äldre bror.²⁷⁸ Han drömmer, som tidigare nämnts, om en förening av de tre nordiska rikena under den danske kungen där han själv skulle ikläda sig rollen som riksföreståndare för Sverige. Han får också reda på att ett rykte i Paris pekar ut en av Napoleons brorsdöttrar som hans tillkommande. Detta får honom i ett brev från senare delen av april att drömma om en lycklig framtid för både Sverige och honom själv.²⁷⁹ På sina ställen framskymtar också en kronprins som är osäker på sig själv och sina egna förmågor. I samma brev skriver han att de dystra och ljusare stunderna avlöser varandra, men att de dystra överväger.²⁸⁰ På flera ställen i samma brev berör han också de opinionsyttringar som hävdar prins Gustafs rätt till tronen och hans ton präglas närmast av uppgivenhet och desperation, vilket framgår av följande två citat:

²⁷³ Fredrik Christian till Karl August i mitten av mars 1810, Clason (1925), s. 254.

²⁷⁴ Karl August till Fredrik Christian 31 mars 1810, Clason (1925), s. 262.

²⁷⁵ På riksdagens bord låg förslag om att man vid behov skulle kunna kalla in extra manskap till krigstjänstgöring.

²⁷⁶ Karl August till Georg Adlersparre 31 mars 1810, Clason (1925), s. 264.

²⁷⁷ Exempelvis Karl August till Fredrik Christian 13 april 1810 och 26 april 1810, Clason (1925), s. 267f och s. 272f.

²⁷⁸ I brevväxlingen bröderna emellan finns i nästan varje brev exempel på detta.

²⁷⁹ Karl August till Fredrik Christian senare delen av april 1810, Clason (1925), s. 272.

²⁸⁰ Ibid, s. 271.

Ich bin weder verwundet noch vergiftet, noch in Angst deshalb.²⁸¹

Ich werde handeln müssen, und wünsche nur jeder Scene entgegen zu können.²⁸²

Genom hela brevsörden manifesterar sig också Karl Augusts stora kärlek för sin familj, särskilt sina syskon. Hans tilltal är varmt och innerligt, långt ifrån det officiella brevskrivandets högräande formalia och i de allra flesta breven uttrycker han på ett eller annat sätt sin längtan efter att träffa sina nära och kära. Redan i ett brev från Kristiania den 7 december nämner han möjligheten att genomföra en resa söderöver så snart han installerat sig i Stockholm.²⁸³ Till detta återkommer han under hela våren, tidpunkt och plats avtalas efter hand och i ett brev till brodern den 26 april meddelar han att avresan söderut kommer att ske måndagen den 7 maj. Karl August har valt Ramlösa utanför Helsingborg som mötesplats och räknar med att vara där den 19 eller 20 maj. Hans avsikt är att träffa sin bror under tre till fyra dagar.²⁸⁴ Den 4 maj aviserar han att resan blivit någon dag försenad. Han räknar nu med att anlända till Ramlösa den 21 maj. Men inte heller detta håller. På väg genom Sverige skriver Karl August från Eksjö att han på grund av feber tvingats göra ett tre dagars uppehåll och nu beräknar vara framme den 24. I själva verket anlände han till Ramlösa redan på kvällen den 23 och fick här så några dagar tillsammans med sin älskade bror.

Så, i det som med största sannolikhet är hans två sista brev, båda avfattade i Ramlösa söndagen den 27 maj, berättar han för två av sina syskon, Emil och Luise, om hur glad han är över att äntligen ha fått träffa sin storebror Fredrik Christian. I brevet till Emil nämner också att han inte vet något nytt i frågan om sitt eventuella giftermål men att han väl så småningom kommer att få böja sin nacke under det heliga äktenskapets ok.²⁸⁵ Han avslutar brevet med en uppmaning till Emil att inte glömma sin trogne bror.²⁸⁶

Till Luise skriver han att glädjen över att ha träffat brodern är så stor att han känner att han här och nu fått hälsan tillbaka.²⁸⁷ Det är alltså troligt att den blivande kronprinsen kände sig bättre tillfreds och lugnare än på länge när han gick till sängs denna söndag kväll.

Klockan halv tre nästa dag, under en inspektion av Mörners husarer på Kvidinge hed, ett par mil nordost om Helsingborg, föll Karl August av sin skenande häst. Trots intensiva upplivningsförsök gick hans liv inte att rädda. Hans adjutant sedan många år, överstelöjtnant J H von Holst, skriver samma dag, sittande i Kvidinge prästgård, ett

²⁸¹ Ibid, s. 271.

²⁸² Ibid, s. 271.

²⁸³ Karl August till Fredrik Christian 7 december 1809, Clason (1925), s. 182.

²⁸⁴ Karl August till Fredrik Christian 26 april, Clason (1925), s. 273.

²⁸⁵ Karl August till Emil 27 maj 1810, Clason(1925), s. 276.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Karl August till Luisa 27 maj 1810, Clason (1925), s. 277.

långt brev till Karl Augusts bror Fredrik Christian. Holst var den som först var framme vid den fallne prinsen. Efter en detaljerad beskrivning av händelseförloppet fram till dess att kronprinsen föll av sin häst skriver han:

Omtrent en halv Time aandede endnu Hans Kongl. Höyhed, men da blev Pusten svagere och hørte aldeles op.²⁸⁸

När livsandarna denna eftermiddag lämnade Karl August där han låg i gräset på Kvindinge hed, fick en epok i Sveriges historia, vilken knappt hade hunnit börja, på detta sätt sitt brutala och för den närmsta framtiden ödesdigra slut.

Förhoppningarna

Vi måste här stanna upp och ännu en gång blicka tillbaka mot Karl Augusts första tid i Sverige. Den nyvalde kronprinsen blev uppenbarligen föremål för olika former av hyllningar under hela sin tidiga Eriksgata genom sitt nya hemland till sin nya huvudstad. Vägarna längs vilka han reste kantades av jublande människor. På de ställen där resan avbröts för rast och vila samlades ofta mycket folk för att ge honom sin hyllning. Rapporterna talar om entusiasm och glädje, tidvis gränsande till eufori. Den mediala uppmärksamheten kring hans ankomst var också stor. Under en 14-dagarsperiod från och med den 15 januari publicerades inte mindre än 13 olika artiklar om honom och hans förhållanden i tidningarna DA, IT och SPT.²⁸⁹ Karl Augusts ankomst väckte med andra ord mycket stort intresse. Hur såg det då ut innan den nye kronprinsen kom till Sverige? Karl August valdes ju till tronföljare av Sveriges riksdag redan den 15 och 18 juli 1809. Jag har för att söka svar på denna fråga gjort en jämförande studie mellan den uppmärksamhet Karl August rönt (mätt i frekvensen artiklar och annonser i stadens fyra stora tidningar under perioden från och med att han utsågs till tronföljare intill dess att han anlände till Sverige) och den uppmärksamhet hans ”efterträdare” Jean Baptiste Bernadotte fick (mätt på samma sätt under perioden mellan dennes utkorande och ankomst). Det visar sig att en tidningsläsande svensk i väntan på Bernadotte i stort sett varje dag under perioden 21 augusti till 2 november 1810 kunde konsumera artiklar och/eller annonser om tryckta alster om den nye tronföljaren.²⁹⁰ Ett år tidigare såg det helt annorlunda ut. Det går i själva verket inte att hitta en enda artikel eller annons om den då nyvalde kronprinsen i någon av de fyra stora tidningarna från och med den 15 juli till och med 31 december 1809. Man kan utan vidare slå fast att 1810 års första

²⁸⁸ Von Holst till hertig Fredrik Christian 28 maj 1810, Clason (1925), s. 280.

²⁸⁹ DA 16/1, 19/1, 22/1, 26/1 och 31/1. IT 15/1 (alla tidningens 4 sidor), 18/1 (2 av 4 sidor), 22/1, 26/1 (nästan halva tidningen), 27/1 och 29/1 (hela tidningen). SPT 20/1 och 25/1 (2 av 4 sidor).

²⁹⁰ Se vidare avsnitt 21.

svenska kronprins kom till sin nya huvudstad betydligt mindre ”marknadsförd” än den andre skulle komma att bli tre kvarts år senare.

Väl på plats ägnades Karl August som sagt under de två första veckorna i sin nya huvudstad stor medial uppmärksamhet, men under de närmast följande två månaderna falnade uppenbarligen intresset igen. Det finns i tidningarna bara några få påminnelser om hans existens i form av korta notiser om evenemang han bevistat.²⁹¹ Den enda ytterligare uppmärksamhet han rönt under denna period består av några annonser om en trycksak som presenterar det danska furstehuset Oldenburg, till vilket ju Karl August hörde.²⁹²

I början av april verkar emellertid något hända. Under perioden 2/4 – 18/5 publicerades i DA inte mindre än 12 annonser där ett, eller i vissa fall flera olika, porträtt av Karl August saluförs.²⁹³ Under maj månad återfinns också i IT annonser om ett andra alster som presenterar det Oldenburgska furstehuset.²⁹⁴ En möjlig förklaring till detta intresse för Karl Augusts person skulle kunna vara den ökade ryktesspridningen om de av många omfattade misstankarna om planerna på att förgifta honom.²⁹⁵

Tre dagar efter den sista annonsen om trycksaken rörande det Oldenburgska huset publicerats fanns följande notis på IT:s första sida:

Stockholm, den 25 Maj

Sedan Hans Kongl. Höghet Kronprinsen den 9 i denne månad härifrån hufwudstaden anträdt en resa till Rikets södra provinser, började Hans Kongl. Höghet i Linköping känna fråsbrytningar, hwilka tilltogo och nödgade Hans Kongl. Höghet att uppehålla sig i Eksjö; men Hans Kongl. Höghet blef snart till helsan återställd, så att resan åter den 15 kunde fortsättas till Carlskrona, hwarest Hans Kongl. Höghet ännu den 18 befann sig i högönskelig wälmåga.²⁹⁶

Detta är den enda officiella informationen om Karl Augusts resa till Skåne och den sista notisen om landets kronprins medan han ännu levde. När tidningens läsare denna fredag tog del av texten umgicks Karl August sedan två dagar tillbaka med sin äldre bror i skånska Ramlösa och den ödesdigra ritten på Kvidinge hed låg tre dygn fram i tiden.

Som jag tidigare visat är det svårt att få en entydig bild av Karl August utifrån vad som är känt om hans korta kronprinstid. Han framstår å ena sidan som en jordnära

²⁹¹ Närmare bestämt 3 notiser enligt nedan:

IT 8/2 – har han tagit emot den danske envoyen.

SPT 15/3 – har han tillsammans med kungen mött representanter för riksdagen.

DA 29/3 och samma i IT 29/3 – har han deltagit i mäsas i Storkyrkan.

²⁹² SPT 6/2, 22/2, 13/3 och 28/3 (Men i dessa annonser nämns inte att Karl August tillhör denna släkt).

²⁹³ DA 2/4, 3/4, 10/4, 12/4, 14/4, 16/4, 28/4, 3/5, 4/5, 12/5, 14/5 och 18/5.

²⁹⁴ IT 3/5, 11/5, 22/5 (I dessa annonser anges explicit att Karl August tillhör Oldenburgska huset).

²⁹⁵ Till förgiftningsryktena återkommer jag i avsnitt 11.

²⁹⁶ IT 25/5, s.1.

person, med kunskap om och intresse av gemene mans liv och levnadsvillkor. Han distanserade sig från den lyx och det överdåd som präglade hov- och högreståndslivet och hade möjligen idéer om samhället och samhällsutvecklingen som skulle kunna sägas vara liberala. Han intresserade sig för de dagspolitiska frågorna och saknade inte visioner om framtiden för Sverige.²⁹⁷ Å andra sidan framtonar en tillbakadragen, blyg och socialt tafatt person som bestämt sig för att inte initialt ta några radikala egna beslut utan ägna sin första tid i Sverige åt att lyssna, se och lära. Det blir därför svårt att försöka förklara både den eufori som enligt samtida bedömare mötte honom vid ankomsten till Sverige och den monumentala, postuma uppmärksamhet Karl August rönte utifrån de rudimentära avtryck han hann med att göra under sina 142 dagar som kronprins. Han har med andra ord inte genom personliga beslut eller åtgärder i någon väsentlig grad kunnat bidra till en popularitet, som ändå tycks varit verklig och som i allra högsta grad skulle komma att illustreras via händelserna som timade under de veckor och månader som följde på hans död. Den enda möjliga förklaringsgrunden torde stå att finna i den enorma och vitt utbredda förväntan på vad en kronprins, och då inte specifikt denne, skulle kunna göra för det sargade riket:

1. Ett återupprättande av ett stort och starkt Sverige genom ett återtagande av Finland och på sikt eventuellt också en norsk anslutning till Sverige.
2. Önskan/krav på samhälleliga förändringar – framför allt gällande privilegieutjämning och folkrepresentationen.
3. Återskapande av en kunglig dynasti på den svenska tronen, närmast en mycket stark förväntan om att han skulle gifta sig och se till att säkra tronföljden på sikt.

Karl August kom att representera förhoppningen om någon form av samhällelig förändring, ett ljus i det mörker de gångna åren skapat. Alla drömmar och visioner, allt hopp och all framtidstro projicerades på honom och hans roll och när han brutalt försvann uppstod ett jättelikt vakuum där sorg, förtvivlan och vrede skapade de känslomässiga förutsättningarna för det som senare hände. Jag menar att den politiska utvecklingen i Sverige under återstoden av 1810 på olika sätt kan relateras till denna förväntanskollaps.

²⁹⁷ Exempelvis den tidigare nämnda tanken om någon form av dansk-norsk-svensk union.

10. Från sträng censur till tygellös tryckfrihet

Här ska frågan om vad den nya tryckfrihetslagstiftningen, som genomfördes i två steg efter statskuppen, betydde för händelseutvecklingen under 1810 diskuteras. En grundförutsättning för de resonemang och slutsatser vad gäller det tryckta ordets plats i Stockholm vid denna tid, och som redovisas nedan, är beskrivningen av den verklighet som merparten av Stockholms befolkning levde i, här uppfattad som ”den plebejiska offentligheten.”²⁹⁸

Tidningarnas innehåll och dess läsare

Inte förrän under frihetstiden började det i Sverige komma ut tidningar som kan sägas uppfylla de fyra krav man brukar ställa för att ett tryckt alster ska få kallas tidning. Dessa är publicitet, aktualitet, universalitet, periodicitet.²⁹⁹

Kärnan i den nya läsande publiken var ämbetsmän i förvaltningen, läkare, präster, officerare, akademiker, hantverkare och handelsmän. De läste, tillgodogjorde sig och kommenterade tidningarnas innehåll på kaffehus, krogar, läsesällskap och salonger och på så sätt uppstod en offentlig diskussion om statens och samhällets angelägenheter. Denna fördes även i olika typer av tryckta skrifter, pamfletter, böcker och tidsskrifter. Notabelt är att ord som publicitet och allmän opinion kom in i det svenska språket under 1700-talet.

Tidningen *Then Swänska Argus* (1732-1734) blev på flera sätt stilbildande. Den var inte statsmaktens organ utan ville vara en ”Publici Wän” och söka befrämja ”det Allmännas Nyttä.” Dess utgivare Olof von Dalin har också kallats vårt lands förste journalist. Han skrev dock inte allt själv utan klippte ur och översatte från internationella trycksaker och tidskrifter. Han var mycket inspirerad av den samtida engelska journalistiken och anses vara den som i vårt land infört metoderna att linda in samhällskritik i satirens eller allegoriens form.

Under de närmaste årtiondena såg flera mer eller mindre samhällsdebatterande skrifter dagens ljus. I *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga nyligen ankommen til de dödas Rijke* propageras både för den äldre upplysningens kamp mot

²⁹⁸ Se s. 65f.

²⁹⁹ Källor till detta kapitel, där inget annat anges, är Gustafsson & Rydén, C G Holmberg (1983) och Wibling (1954).

auktoriteter och dogmer och den senare upplysningens radikala sensualism och materialism. Merkantilistiska idéer och krav på en kraftfullare statlig ekonomisk politik fördes till torgs i *Hus Hålds Råd*, medan mera liberala tankar återfanns i *Tanckar öfver den Swenska Oeconomien igenom Samtal yttrade*. Under denna period uppstod också den renodlade annonstidningen – först i Sverige var den år 1731 startade *Stockholmske Handels-Mercurius*. Från och med 1745 utgavs *Stockholms Weckoblad* som brukar anses vara Sveriges första svenskspråkiga tidning med inriktning på inrikes nyheter. Här blandades naturvetenskapliga och medicinska uppsatser med notiser om ankomna fartyg, växelkurser och väderleksakttagelser. *Weckobladet* fick 1760 konkurrens av *Inrikes Tidningar* som helt koncentrerade sig på det inrikes materialet.

I fråga om politik var dock tidningarna än så länge i stort sett helt tysta; politik och religion kritiserades endast i synnerligen förtäckta ordalag. 1750- och 1760-talens intensiva partistridigheter började emellertid snart sätta sina spår även i floran av tryckta alster. I samband med riksdagsmötena trycktes och spreds en mängd pamfletter med inlägg i den dagspolitiska diskussionen, författade både på vers och på prosa och 1755 utkom den första tidningen med uttalad politisk kritik riktad mot kungamakten, *En Ärlig Svensk*. Vid samma tidpunkt började också *Riksdags-Tidningar* utkomma. Här kunde den läsande allmänheten ta del av utskottsbetänkanden och behandlingen av riksdagsärenden vilka fram tills nu varit hemligstämplade.

Ovan har redovisats dels effekterna av den tryckfrihetslagstiftning som beslutades av 1765–1766 års riksdag, dels konsekvenserna av de inskränkningar i densamma som genomfördes under Gustav III:s senare regeringsår och hans efterträdares dryga decennium vid makten. Med beslutet att utse hovkanslern vid det kungliga kansliet till censor låg makten över det tryckta ordet i Sverige under 1800-talets första år hos kung och regering.³⁰⁰

*

Nyhetsförmedling och debatt hade sålunda under hela Gustav IV Adolfs regering undertryckts, varför kraven på liberalisering av tryckfrihetslagarna vuxit sig allt starkare. I samband med statskuppen i mars 1809 förändrades förhållandena radikalt och i den regeringsform som antogs i början av juni stadgades ”varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgiva skrifter.”³⁰¹ Redan i april fattades beslut om lättnader i de kraftiga begränsningar av tryckfriheten som hade rått under den avsatte kungens regim. Resultatet lät inte vänta på sig. Jag har analyserat

³⁰⁰ Enstaka tidningar försökte trots detta hålla den politiska och kulturella debatten vid liv – framför allt gällde detta den av Georg Adlersparre utgivna *Läsning i blandade ämnen* (1797–1801). Hans artiklar i politiska och ekonomiska frågor stämplades av myndigheterna som revolutionära och jakobinska.

³⁰¹ Torbacke, Gustafsson & Rydén, s. 220.

1809-års annonsering av tryckta alster i Stockholms fyra stora dagstidningar genom att jämföra annonseringen under årets fyra första månader (period 1) med den under årets sista åtta månader (period 2).³⁰² Två tendenser blir då tydliga:

1. Under period 1 (jan-april) är antalet annonser från boklådorna betydligt lägre än under period 2 (maj-dec). Endast i undantagsfall finns det under period 1 fler än 5 annonser per dag och tidning medan antalet annonser under period 2 oftast pendlar mellan 10 och 20. Det finns dessutom ett antal dagar under period 2 då antalet annonser är fler än 25, ja till och med ända upp till 30 stycken. Förändringen från period 1 till period 2 syns redan under maj månad men blir allt tydligare ju längre året går.
2. Innehållsmässigt sker också en dramatisk förändring från period 1 till period 2. Under årets första fyra månader finns i annonserna inga trycksaker som innehåller samhällsdiskuterande ämnen. Det boklådorna har att erbjuda är alster inom huvudsakligen följande kategorier – med ett exempel inom varje kategori:
 - a. Om sjukdomar, mediciner och läkekonst – ”Avhandling om smittosamma sjukdomar” (DA 5/1)
 - b. Reseskildringar – ”Hornemanns resa uti det inre av Afrika” (DA 10/3)
 - c. Trädgårdsskötsel och odling – ”Winterhandbok för trädgårdsmästare och blomsterälskare” (SP 30/1)
 - d. Naturvetenskap – ”Avhandling om telegrafer” (DA 8/3)
 - e. Religiösa skrifter – ”Odödlighetens hopp” (DA 6/3)
 - f. Nyttigheter för och i hemmet – ”Daglig hjälpreda i köket” (SP 2/2)
 - g. Historia – ”Konung Carl XI:s dagbok” (DA 6/3)

Även här syns förändringen redan i maj och mängden samhällsdiskuterande alster ökar sedan månad för månad. Nedan följer ett axplock av de titlar som annonserades ut under andra halvåret 1809:

- a. Några ord om representationen vid Sveriges riksmöten. (SPT 15/6)
- b. Undersökning om skrårättigheters verkan på samhället. (DA 16/11)
- c. Tankar om näringsfrihet. (IT 15/8)
- d. Tankar om tryckfriheten och dess gränser. (SP 13/6)
- e. Vilken statsförfattning är den bästa? Fråga till de upplyste och oväldige vid nu förstående riksdag. (IT 12/5)
- f. Hur kunna kontributionerna billigast och jemnast fördelas, samt med möjligaste enkelhet uppbäras? (IT 29/7)
- g. När äro Statsförändringar nödvändiga och varigenom bliva de gagnande? (DA 1/5)

³⁰² Genomgången omfattar samtliga nummer under 1809 av tidningarna Dagligt Allehanda (DA), Inrikes Tidningar (IT), Stockholms Posten (SP) och Stockholms Post Tidningar (SPT).

- h. Vad synes allmänna opinionen önska till en nu möjlig förbättring av svenska statsförvaltningen? (IT 12/5).³⁰³

Det verkar inte ha funnits många ämnen som inte kunde diskuteras.³⁰⁴ Givet att det offentliga samtalet i stor utsträckning ägde rum i olika sociala miljöer, på så sätt som jag diskuterat tidigare, bör dessa ämnen och debatterna runt dem inte varit okända bland människorna i Stockholm vid denna tid.

De lättnader av begränsningarna av tryckfriheten som genomfördes under 1809 följdes av ytterligare reformer under 1810. En kommitté under Carl Gustaf Leopold hade tillsatts redan under våren 1809 för att vidare behandla tryckfrihetsfrågorna och efter ett antal turer fram och tillbaka kunde riksdagen i mars 1810 enas. En ny och mycket liberal tryckfrihetslagstiftning antogs. Den stora skillnaden mot de förhållanden som rått tidigare var att ansvar för innehållet i artiklar endast kunde utkrävas i efterhand – censur och förhandsgranskning fick inte längre förekomma. Dessutom avskaffades det gamla privilegietvånget för utgivning av tryckta alster. Vem som helst kunde nu trycka och sprida böcker och tidningar, vilket ju i praktiken omöjliggjorde myndighetskontroll av vad som skrevs. Vidare togs det så kallade boktryckaransvaret bort – nu blev författaren själv ansvarig för innehållet i en tryckt publikation. Den nya, ”lössläppta”, tryckfriheten resulterade i en uppflammande debatt i olika politiska frågor, en debatt som framför allt fördes i pamfletter, flygblad och broschyrer. De stora frågorna var riksdagsordningen, privilegiefrågan, tronföljden och försvaret. Intresset bland allmänheten var mycket stort; det finns uppgifter om att vissa broschyrer och pamfletter såldes i upplagor om 2 – 3000 exemplar.³⁰⁵

Denna 1810-års lagstiftning betydde att tryckfriheten blev, i stort sett, obegränsad, eller som drottningen valde att uttrycka det, ”tygellös”.³⁰⁶ Jag vill dock hävda att det redan under andra halvåret 1809 fanns ett klimat där de flesta samhällsfrågor kunde diskuteras och ventileras på ett långt öppnare och friare sätt än vad som tidigare varit möjligt. Under våren 1810 blev det mediala utbudet ännu större och präglades av en allt hetsigare ton. Det var i detta klimat som nyheten om Karl Augusts död med blixstens kraft träffade huvudstaden den 31 maj 1810.

³⁰³ Se vidare genomgången och analysen av utannonserade tryckta alster under 1810. Se s. 249ff.

³⁰⁴ Viktigt att notera här är att den renodlat politiska debatten inte primärt fördes i tidningarna utan i den stora floran av pamfletter och ströskrifter. Jfr Wibling, s. 18 och Holmberg, C G, s. 206ff.

³⁰⁵ Wibling, s. 16ff.

³⁰⁶ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal augusti 1810, Klercker, s. 574.

Men vilka var de människor som läste tidningarna, pamfletterna och paskillerna vid denna tid? Vad gäller tidningarna har vi tillgång till prenumerationslistor och med hjälp av dessa kan vi sluta oss till upplagesiffror. Tidningarnas upplagor var små, alltifrån ett par hundra exemplar upp till kanske som mest 2000. Men hur var det med läsningen då? Hur läste man och hur många läste/tog del av tidningarnas innehåll? Man kan på goda grunder anta att varje tidningsexemplar lästes av flera personer än vad som är fallet i våra dagar och att tidningsinnehållet också konsumerades via högläsning och samtal. Följande faktorer bildar underlag för denna slutsats:³⁰⁷

1. Man bildade så kallade prenumerantbolag för att dela på kostnaderna.
2. Vårdshus och andra näringsställen fungerade som centraler för tidningskonsumtionen.
3. Tidningar konsumerades även i läsesalonger och lånebibliotek.
4. Lokala tidningsredaktioner kunde tillhandahålla andra orters blad för läsning på stället.

Prenumerantkåren under åren kring 1810 har man ganska bra uppgifter om. Den utgjordes av:

1. Ämbetsmän inom den offentliga förvaltningen.
2. Landsbygdens ståndspersoner.
3. Städernas köpmän.
4. Hantverkarmästare och andra personer med någon form av egen verksamhet.

För ämbetsmännen var tidningarna viktiga som förmedlare av officiella nyheter och kungörelser medan det för borgerskapet mest handlade om tidningens roll som annonsorgan och nyhetskälla rörande handel och köpenskap. Vad gäller städernas lägre sociala skikt finns dessa ju inte representerade i prenumerantförteckningar men analyser som gjorts av till exempel tidningen *Dagligt Allehandas* annonsmaterial visar att de många annonserna om lediga platser i huvudsak riktar sig till olika kategorier av arbets- och tjänstefolk. I tidningen fanns en uppsjö av platsannonser för betjänter, kammarpigor, bodbiträden och drängar så man kan utan vidare dra slutsatsen att tidningen hade en marknad långt utanför de mera väletablerade kretsarna i staden. Det förekom även att personer ur lägre samhällsklasser själv annonserade efter anställning.³⁰⁸

Det verkar vara en rimlig slutsats att de stora dagstidningarna, åtminstone i Stockholm, nådde en stor del av befolkningen och att allmänheten därför hade en god bild av myndigheternas version av verkligheten. I nästa avsnitt presenteras de fyra största

³⁰⁷ Uppgifterna om tidningskonsumtion och läsekrets hämtade från Holmberg, s. 28f och s. 51ff; Holmberg, Gustafsson & Rydén, s. 208f, Wibling, s. 23ff och Hedman (1964).

³⁰⁸ Wibling, s.35ff.

dagstidningarna i Stockholm under den aktuella perioden. De är *Dagligt Allehanda*, *Stockholms Posten*, *Inrikes Tidningar* och *Stockholms PostTidningar*.

Som ovan nämnts fördes den övervägande delen av samtidsdebatten i pamfletter, ströskrifter, flygblad, paskiller, med mera. Dock fanns det två tidningar som skiljde sig från sina kollegor. Den ena, *Nya Posten (NP)*, utkom med sitt första nummer i april 1810 och den andra, *Allmänna Opinionens Organ (AOO)*, som såg dagens ljus i början av juli. Då den förstnämnda tidningen var verksam redan under tiden innan fersenska upploppet kommer den att presenteras i nästa avsnitt, medan AOO, som var en viktig del av upploppets efterspel, presenteras först i nästa kapitel.

Fyra stora tidningar och en mindre

Tidningen *Dagligt Allehanda* var först ett bihang till den med början 1745 utgivna *Stockholms Weckoblad* men blev en självständig tidning 1769. Under 1700-talets senare del var *Dagligt Allehanda* stadens annons- och skvallerorgan par preference. Det faktum att *Dagligt Allehanda* utkom dagligen stimulerade läsarintresset och tidningen drog till sig mängder av annonser. Huvuddelen av tidningen bestod av dels insänt material, dels just annonser. Man sökte också öka upplagorna genom att som bihang publicera mer eller mindre skabrösa berättelser. Både i fråga om information från myndigheterna och som ett till allmänheten sig riktande annons- och varumarknadsorgan intog *Dagligt Allehanda* allteftersom åren gick en allt mera dominerande ställning. Olika beräkningar på tidningens upplaga har genomförts och det mesta pekar på att DA år 1809 hade en daglig upplagesiffra om drygt 2000 exemplar. Den omfattande spridning tidningen hade på grund av sin roll som den stora annonstidningen innebar också att den blev en starkt opinionsbildande kraft när man publicerade bidrag i politiska spørsmål. DA hade ända fram till 1824 ensamrätt på att införa Överståthållarämbetets och poliskammarens underrättelser, och dessutom var *Dagligt Allehanda* den enda tidningen som ägde den eftertraktade rättigheten att publicera söndagarnas predikoturer.³⁰⁹

Under 1810 bestod DA dagligen av minst 8 sidor i kvartoformat. Ofta omfattade emellertid tidningen 12 eller 16 sidor. Och här intog, som tidigare påpekats, de insända bidragen och annonserna alltid en stor plats. De vanligaste fasta rubrikerna i tidningen var *Auctioner*, *Spectacler*, *Upphittat*, *Till salu finnes*, *Åstundas att köpa*, *Åstundas att hyra*, *Bortstulne och förlorade saker*, *Tjenstsökande*, *I tjänst åstundas*, *Skuldfordringsmål*, *Diverse kungörelser*, *Ankomne resande*. Som ovan nämnts kan man utan vidare dra slutsatsen att tidningen lästes/konsumerades av stora delar av den plebejiska offentlighetens Stockholm. Sålunda utgörs de dagligen och i stort antal förekommande annonserna under "*I tjänst åstundas*" till övervägande delen av erbjudanden om "enklare" och tillfälliga arbeten.

³⁰⁹ Holmberg, C G, s. 33f; Oscarsson, Gustafsson & Rydén, s. 160ff; Wibling, s. 30ff.

Stockholms Posten (SP) startades 1778 och kom snart att utvecklas till en av de ledande opinionsbildande tidningarna i huvudstaden. Framför allt har SP blivit känd för sin upplysningsanda och för den rika förekomsten av bidrag från det sena 1700-talets främsta svenska författare. Tidningen utgavs för övrigt under en tid av Johan Henric Kellgren och Carl Peter Lenngren, den senare gift med Anna Maria Lenngren. Under 1700-talets sista decennier utgjorde SP definitivt en ”upplysningstidens främsta banbrytare i den svenska offentligheten” då tidningens material i hög grad andades upplysningsmässiga ideal, så som social och ideologisk medvetenhet, respektlöshet visavi auktoriteter och en materialistisk eller irreligiös världsuppfattning.³¹⁰ Trots att SP inte systematiskt uttryckte regeringskritiska åsikter hände det att regering och myndigheter ingrep mot tidningen.

I samband med de lättnader vad gäller tryckfriheten som kom till stånd efter statskuppen 1809 var det fritt fram att hämta nyheter och annat material ur utländska tidningar och tidskrifter. Detta kom bland annat att innebära att avdelningen ”*Tidningar från Utrikes Orter*” svällde alltmer och snart upptog mellan 50 och 75 procent av tidningen.

Stockholms Posten publicerade, liksom sin kollega *Dagligt Allehanda*, kungörelser och andra officiella dokument, dock inte alls i lika stor omfattning.³¹¹

Inrikes Tidningar (IT) startades 1760 med det uttalade syftet att framför allt publicera inrikes nyheter. Skälet var att den redan existerande *Stockholms Post-Tidningar* (SPT) främst innehöll utrikes nyheter och artiklar med anknytning till icke-svenska förhållanden. Tidningens första nummer (26 november 1760) innehöll en mycket ambitiös programförklaring i tio punkter, vilken täckte ett brett fält av administrativ, ekonomisk och allmännyttig information.³¹² Bland de 10 punkterna man avsåg att låta genomsyra rapporteringen märktes bland andra följande:

- Befordringar och förändringar inom myndigheter och verk ”varom Allmänheten förut ingen kunskap ägt”³¹³
- Information om marknadspriser och taxor – ”Alla läns markegångstaxor samt marknadsprisen på allehanda varor i större städer.”³¹⁴
- Berättelser om skördeutfall av spannmål, humle, trädgårdsfrukter, hö, lin och hampa samt uppgifter om storleken på fångsten av fisk och vilt – ”I korthet sagt allt vad som kan lända till upplysning i den slags handel som söker att förekomma de nödvändigaste varors oskäligen stegring.”³¹⁵

³¹⁰ Holmberg, C G, s. 35f; Oscarsson, Gustafsson & Rydén, s. 161ff.

³¹¹ Oscarsson, Gustafsson & Rydén, s. 161ff, Holmberg, C G, s. 33ff.

³¹² Oscarsson, Gustafsson & Rydén, s. 127.

³¹³ IT 26/11 1760, s. 1.

³¹⁴ Ibid, s. 1f.

³¹⁵ Ibid.

År 1810 ägnades 50 procent av tidningen åt inrikes nyheter, bland annat den från SPT övertagna rapporteringen om och bevakningen av de kungliga personerna och vad som sig tilldrog vid hovet.

Från och med 1793 och fram till 1820 utkom IT parallellt med SPT, den senare måndagar, torsdagar och lördagar, den förra övriga vardagar. Beräkningar som gjorts angående upplagestorleken ger vid handen att de två tidningarna tillsammans under 1800-talets första årtionde haft en upplaga på c:a 3600 exemplar.³¹⁶

Stockholms Post-Tidningar hade sina rötter i den allra tidigaste svenska tidningsutgivningen, som inleddes år 1645 med "Ordinari Post Tijdender." Från början bestod tidningen mest av rapporter från olika krigiska begivenheter, oftast hämtade från utländska tidningar och direkt översatta till svenska. Under 1700-talets första hälft fick utrikesnyheterna finna sig i ett krympande spaltutrymme då en allt större mängd inhemska nyheter krävde plats. Detta ledde till den ovan nämnda utgivningsstarten av Inrikes Tidningar. Hädanefter innehåll SPT i princip endast utländska nyheter till en omfattning av mellan 40 och 60 procent av spaltutrymmet. Resten av tidningen bestod huvudsakligen av information om valutakurser och andra förhållanden med anknytning till ekonomi samt annonser och meddelanden om auktioner, konkurser och testamenter. I januari 1821 slogs Stockholms Post-Tidningar åter ihop med Inrikes Tidningar först under namnet Stockholms Post- och Inrikestidningar. Detta namn ändrades emellertid från och med 5:e februari samma år till Post- och Inrikestidningar.³¹⁷

Den 2 april 1810 startades tidningen *Nya Posten*. Redan i mars 1810 upplystes via annonser i både DA och SP om att en ny tidning skulle börja utkomma. Denna skulle utgöra "ett oförgräpligt, och så väl för den medelmåttigt upplyste som den mångkunnige, läsbart och fattligt tidningsblad, under namn af Nya Posten."³¹⁸

Annonseringen om den nya tidningen fortsatte under resten av månaden, fem gånger i DA och en gång i SP.³¹⁹ Manegen var således väl krattad när *Nya Postens* första nummer lämnade tryckpressen i det Marquardska tryckeriet tidigt på morgonen den 2 april. Tidningen utkom med två nummer per vecka fram till och med den 25 juni 1812 och omfattade 4 eller 8 sidor i quartoformat. Den kan betraktas som en politisk och litterär tidning och hade periodvis den flitige skribenten och pamflettisten C A Grevesmöhlen som medarbetare. Innehållet utgjordes av en brokig blandning av uppsatser, recensioner, kåserier, dikter, anekdoter, aforismer och dylikt. Brev skrivna under pseudonym och den versifierade fabeln utgjorde också frekventa inslag. Frågan om tryckfriheten var ett ofta återkommande tema i tidningens artiklar.³²⁰

³¹⁶ Holmberg, C G, s. 51.

³¹⁷ Holmberg, C G, s. 54f.

³¹⁸ DA 6/3 1810, s. 4.

³¹⁹ DA 19/3, 26/3, 27/3, 29/3 och 31/3 (samtliga 1810); SP 26/3 1810.

³²⁰ Wibling, s. 58ff.

Här publicerades den 14 juni 1810 den synnerligen omtalade och mot högadeln riktade fabeln Räfvarne.³²¹ Tidningens anti-aristokratiska linje blev efter publicerandet av Räfvarne allt tydligare; kungamakten framställdes som de ofrälse stöd gentemot aristokratin. I *Nya Posten* infördes inte kungörelser och tidningen saknade i stort sett helt annonser. Däremot trycktes ett flertal fabler, och för den politiskt initierade var det inte svårt att läsa in politiska ställningstaganden i dessa.³²² NP:s utgivning stoppades, tillsammans med flera andra tidningars, under 1812, det sista numret kom ut 25 juni detta år.³²³

Pamfletter, ströskrifter och paskiller

Parallellt med tidningarna salufördes alltså i boklådorna olika sorters tryckta alster i form av ströskrifter, pamfletter och så kallade broschyrer. I dessa fördes den politiska debatten med språk och ordval som inte präglades av det indirekta anslaget i tidningarna. Dessutom hade den länge kraftigt begränsade tryckfriheten säkert bidragit till att tidningsläsarna var väl skolade i konsten att leta efter texternas dolda mening, eller som Wibling uttrycker saken:

Den gustavianska tidens människa hade till spetsfundighet lärt, att varje ord kunde vara en antydning, varje mening en allusion.³²⁴

Tidningsartiklarna var, som nämnts, ofta försiktigt formulerade, medan diskussionen som fördes i pamfletter och broschyrer, gav människorna redskapen att förstå tidningarnas ofta kryptiska formuleringar och allegoriska artiklar.

En slagkraftig och populär ströskrift kunde ha en upplaga på 2500 ex och det fanns tvivelsutan en marknad – boklådorna fylldes med folk när en ny pamflett utkommit.³²⁵ Man annonserade dessutom i dagspressen synnerligen flitigt så fort någon ny publikation fanns att köpa. Dagligt Allehanda innehåller dagligen ett antal annonser under titeln "Af trycket utkommit" och ämnesvariationen är stor.³²⁶ Det var oftast i dessa ströskrifter som den renodlade politiska debatten fördes och de politiska frågorna behandlades med en betydligt större grundlighet i ströskrifterna än i de dagliga

³²¹ NP, 14/6 1810. I denna utpekades bland annat syskonen von Fersen som skyldiga till förgiftningen av Karl August. En analys och konsekvensbeskrivning av fabeln och dess publicerande kommer i avsnitt 12, s. 152f.

³²² Se till exempel "Ryska rubler och ryska mössor", *Nya Posten* 9 april 1810: #3 och "Pesten bland djuren", *Nya Posten* 12 juli 1810: #22.

³²³ Sveriges periodiska litteratur, del 1: Post 383.

³²⁴ Wibling, s. 48.

³²⁵ Ibid, s. 16.

³²⁶ Exempel på skrifter som salufördes i DA och andra tidningar samt analys av dessa återfinnes i avsnitt 22.

tidningarna, där politiskt-samhälleliga frågor i huvudsak diskuterades på ett mera för-
enklat och till det dagsaktuella perspektivet knutet sätt.

Jag har tittat lite närmare på två exempel:

1. Pamfletten *"Påminnelser och tilläggningar vid några nyligen utkomna politiska skrifter"* utkom under försommaren 1809. Författare till detta alster om 32 tät-
skrivna sidor var den mycket aktive publicisten Grevesmöhlen. Innehållet ut-
gjordes av en polemik mot fyra "nyligen utkomna politiska skrifter" och var up-
penbarligen ett inlägg i huvudstadens politiska diskussioner, som det pågående
riksdagsarbetet genererade.³²⁷ I pamflettens sista del för Grevesmöhlen ett längre
resonemang om folkvældets överlägsenhet visavi enväldet.³²⁸ Det intressanta är
att Grevesmöhlen menar att vägen till folkvälde måste gå via det han kallar folk-
revolution och att parollen härvidlag bör vara seger eller död.³²⁹ Den revolution-
ära styrelsens uppgift måste vara att grundlägga staten och den allmänna friheten.
Styrelsens styrka består i förmågan att äga dygd och injaga fruktan. En folkrevo-
lution kan aldrig präglas av det han kallar "moderantism."³³⁰ Grevesmöhlen är
uppenbarligen imponerad av den franska revolutionens landvinningar och inte
minst av Robespierre:

Denne sednare [Robespierre] var grym; men icke af natur och böjelse, utan
af öfvertygelse om en verklig nödvändighet; och jag lemnar frågan obesvarad:
huruvida Frankrike varit hvad det nu är, om icke så många tusen orolige
munnar så hastigt blifvit försatte i en evig tystnad – genom guillotinen."³³¹

2. *"Ströskrift utan prenumeration"*, som utkom med fyra nummer under andra
halvåret 1810 och ett nummer under våren 1811, hade ett omfång på 12 – 16
sidor.³³² Formatet var detsamma som för de vanliga tidningarna men sidantalet
varierade. Denna publikation bestod uteslutande av artiklar i politiska och
samhälleliga ämnen. I det första numret diskuterades ingående för- och nack-
delar med tryckfriheten. Nummer två bestod till allra största delen av en enda
artikel kallad "Reflexioner" där man diskuterade den ständigt aktuella tron-
följdsfrågan och där man förespråkade Gustav IV Adolfs son som tronföljare.
I det tredje, hela 16 sidor långa numret, gick man grundligt igenom en rad

³²⁷ Grevesmöhlen, titelsidan. De 4 skrifter som författaren diskuterar och argumenterar emot har föl-
jande titlar: 1. "Nu eller aldrig" (privilegiefrågan); 2. "Avhandling om nationalrepresentation" (represen-
tationsfrågan); 3. "Förening och säkerhet" (representationsfrågan); 4. "Fråga till fäderneslandets vänner"
(folkvälde kontra envælde).

³²⁸ Ibid, s. 11ff.

³²⁹ Ibid, s. 19f.

³³⁰ Ibid, s. 17 och s. 21.

³³¹ Ibid, s. 22.

³³² Jag har valt denna publikation eftersom artiklarna ofta bemöttes eller kommenterades i tidningar eller
andra tillfällighetstrycksaker.

vitala politiska begrepp, exempelvis makt, folkligt missnöje, lagar och tryckfrihet. I nummer 4 fortsattes, under rubriken *Allmänna betraktelser*, diskussionen från föregående nummer av ströskriften, med tyngdpunkten lagd på grundlagarna. Man diskuterade också i en annan artikel frågan om vilken roll en furste bör ha:

I frågan om rikshushållningens mål begagnar han sin rätt till *medverkan* (min kursivering) på det sätt som stärker förtroende och samband emellan Konung och Undersåtare. Genom ett motsatt förhållande skulle han kunna bereda Regerings-sättets urartande till ensamt beroende av Regentens personliga egenskaper. Han vet att mekanismen af Statsförfattningen bör lämna den executiva makten kraft att fordra lydnad. Men han vet ock att lydnadens styrka beror af opinionen om lydnadens föremål.³³³

I sitt sista nummer ägnade man sig åt något som närmast kan kallas en kärleksförklaring till tryckfriheten.

Tryckfriheten är ej allenast medlet att förtjena och vinna borgerlig frihet utan äfven att försäkra dess varaktighet. Den är således i våra moderna stater den borgerliga Frihetens grundval.³³⁴

Via pamfletter och ströskrifter får vi en bild av, dels hur långt man kunde gå under de nya tryckfrihetsförhållanden som rådde efter statskuppen, dels det stora politiska intresse som måste ha rått vid denna tid. De alster jag undersökt består av mellan 12 och 32 tätskrivna sidor, utan vare sig rubriker eller andra läsunderlättande anpassningar; författare och tryckare måste ha varit säkra på att intresset var så stort att texten i sig, utan extra intresseväckande redigeringar, överbringade hela det budskap allmänheten efterfrågade.³³⁵ I jämförelse med artiklarna i de regelbundet utkommande tidningarna behandlade ströskrifterna och pamfletterna sina ämnen på ett mycket grundligare och samtidigt mera tydligt sätt. Dagspressens stundom tröttande omskrivningar, anspelningar och allusioner har här ersatts med ett direkt anslag, där förhållanden och företeelser beskrivs och analyseras utan de dimridåer tidningarna ofta använder sig utav. Dock är det oftast så att man höll sig inom de gränser man kan förmoda att de nya tryckfrihetsreglerna stadgade.

³³³ Ströskrift utan Prenumeration, no 4.

³³⁴ Ströskrift utan Prenumeration, no 5.

³³⁵ Varje sida innehåll ungefär 40 rader om ungefär 75 tecken per rad. Detta innebär att textmängden per sida var densamma som hos en ordinär nutida bok.

Men bilden av det klimat i vilken den politiska diskussionen fördes blir inte fullständig om man inte också lyfter in de många icke-tryckta, handskrivna alster som cirkulerade i den stockholmska verkligheten under denna tid. Formen för dessa så kallade paskiller kunde variera, det finns paskiller i brevform, diktform, i form av tal hållna inför någon verklig eller påhittad församling, sammanträdes-protokoll från fiktiva möten eller till folket direkt riktade upprop. Ofta använde man sig av formen i olika officiella dokument men innehållet, anslaget och ordvalet var definitivt ett annat än i riksdagsprotokollen och överståthållarämbetets kungörelser. Paskillernas innehåll utgick inte sällan från riksdagsdiskussionerna i olika frågor och utgjordes då av mer eller mindre hätska inlägg riktade mot politiska motståndare.³³⁶ Paskillerna kommenterade också aktuella politiska förhållanden. I en 16 strofer lång niddikt över den avsatte Gustav IV Adolf hittar man till exempel följande rader:

God Herrar! Lånen mig ert öra Till Konung Dumboms Lefverne Om Ni ej ledsnar till att höra Så tör det roa Er Kanske.	Han föddes enligt Ödets nycker En horunge av Munckens ätt. Och som envar förnuftigt tycker Till Kronan ägde ingen rätt. ³³⁷
--	---

På en liten papperslapp kan man läsa ett annat inlägg i samma ämne:

Med Gustafver hos oss händer:
 Likt, som uti andra länder
 Efter sådd af klöfverfrö,
 Fjärde skörd ger sämsta hö.³³⁸

Ett annat exempel på paskillernas innehåll och tonfall finns i en text som man kan läsa på ett papper som enligt uppgift kastats ut på flera olika ställen natten mellan den 2 och 3 april 1810. I denna paskill beskrivs inledningsvis Karl XIII som en kung utan egen vilja, som låter sig styras av "landsförrädare."³³⁹ Senare i texten sägs om landets högsta styrelse "att egennyttan, okunnigheten och hasten lägrat sig omkring Svea Konungars Thron." Och paskillen avslutas så här: "Upp bröder! Väpnen er! Vår frihet fordrar det! Tyranners blod ska fugta våra fjät!" På utsidan av denna paskill står skrivet: *Till Svenska Nationen*.

³³⁶ Sjövall, s. 12f. I de la Gardieska arkivet, Lunds Universitetsbibliotek (LUB), finns en samling om 42 paskiller där många är just av denna karaktär.

³³⁷ Cod VIIb:24, nr 2, de la Gardieska arkivet, LUB.

³³⁸ Ibid, nr 46.

³³⁹ Cod VIIb:24, nr 41:1, de la Gardieska arkivet, LUB.

En vecka senare, på kvällen den 9 april, hittades en annan paskill på Stockholms slotts borggård.³⁴⁰ Denna innehåller en uppmaning till Sveriges förtryckta och utarmade folk att resa sig och bryta sina bojor. Den avslutas med:

Ingen feghet längre! Blive vår lösen Jemnlighet, Frihet och flyte Tyrannernes blod för våra svärd, såväl all Krönter som deras medhjelpare! Signalen gives eder snart – passen väl upp!

På utsidan av denna paskill stod skrivet: *Till Svenska Folket.*

En paskill i brevform, som cirkulerade i Stockholm strax innan riksdagens avslutande i april 1810, diskuterar kronprinsens ställning och de hot mot hans person som författaren menar finns.³⁴¹ Karl August framställs som landets enda hopp inför framtiden, alla hans goda egenskaper räknas upp. Och, menar författaren, det är just dessa goda egenskaper som gör honom så hatad av ”vissa höga och förnäma.” Dessa, som senare i texten kallas de sammansvurna, har bestämt att ta livet av kronprinsen:

De sammansvurne hafva tänkt taga honom af daga med förgift, och de hafva dertill utvalt drottningens hofmästarinna, grefvinnan Piper, som är syster till den hög-modige gref Fersen.

På denna nivå fördes uppenbarligen den politiska diskussionen utan omskrivningar, liknelser eller indirekta och svårtolkade formuleringar. Personer och företeelser namngavs eller beskrevs på ett sådant sätt att ingen tvekan kunde uppstå om vem, vad eller vilka som åsyftades.

Det förekom också att man skrev av hela eller delar av artiklar i tidningar och ströskrifter i ett antal exemplar som utspreddes bland allmänheten. Oftast dök dessa alster upp på krogar och näringsställen men man kunde också hitta dem utslängda på gator och torg eller uppsatta på plank och husväggar runt om i staden. Med tanke på att officiella kungörelser också sattes upp på detta sätt finns här en antydning om ett av de fenomen som Lucas och Sewell lyft fram i sina analyser av den tidigmoderna, folkliga protesten. Det handlar om den folkliga, plebejiska offentlighetens strävan att imitera den officiella maktens metoder.³⁴² Lucas och Sewell fokuserar ju på den statliga respektive folkliga rättskipningen men jag menar att deras tankar är tillämpliga även i detta sammanhang.

³⁴⁰ Cod VIIb:24, nr 41:2, de la Gardieska arkivet, LUB.

³⁴¹ Sjövall, s. 22f. Denna paskill, med sitt explicita utpekande av grevinnan Piper, Axel von Fersens syster, diskuterar jag i avsnitt 12.

³⁴² Se s. 42f.

Det offentliga samtalet, åtminstone så som det ter sig i tidningar och kungörelser, kan trots "den lössläppta tryckfriheten" verka tämligen begränsat och försiktigt. Men som jag ovan visat får man inte en rättvisande bild av det offentliga samtalet om man glömmmer broschyrlitteraturen samt paskillerna och de andra handskrivna texterna. I dagstidningarna gjordes kontinuerligt reklam för nyutkomna broschyrer och pamfletter som kunde ha en upplaga om upp till 2000 ex och som snabbt såldes slut i boklådorna.³⁴³ Mer eller mindre dagligen cirkulerade paskiller och lappar i diverse ämnen på gator och torg, krogar och andra näringsställen. Det samlade intryck som källorna bibringar oss gör att jag skulle vilja påstå att människorna i Stockholm 1810 levde i en verklighet som översköldes av en medial flodvåg med både bredd och djup. Tagna tillsammans ger dessa tre textgrupper en bild av ett intensivt offentligt samtal med synnerligen vida gränser, om alls några.

Bilden av människornas intensiva sökande efter kunskap har också blivit tydlig. Blotta upplagestorleken för de populäraste tidningarna och pamfletterna visar att politiska nyheter och diskussioner var en mycket eftertraktad vara i huvudstaden vid denna tid. Dessutom var den av offentlighet och samtal präglade läsningen av de tryckta alstren en politisk lärprocess i sig. I ett klimat som långsiktigt säkert påverkats av idéer och tankar med sina rötter i upplysning och fransk revolution hade människorna efter statskuppen 1809 hastigt fått möjlighet att skaffa kunskap om vad som rörde sig i tiden.

Det är utifrån ovanstående resonemang rimligt att anta att det i början av år 1810 i Stockholm bland stora befolkningsgrupper fanns en potential till samhällsengagemang och en vilja till specifika samhällsförändringar. Konsekvenserna av den allt större friheten att uttrycka sig i tryck kan därmed utgöra en del av förklaringen till såväl de förväntningar om samhällsreformer som lades på Karl Augusts axlar som de idémässiga motiven för de som kom att delta i händelserna den 20 juni.

³⁴³ Wibling, s. 16ff.

11. Förgiftad eller redan döende; både och eller varken eller?

I detta avsnitt ska jag analysera och diskutera de många rykten om påstådda planer på och försök att förgifta Karl August, som var i omlopp under våren 1810.

Prins Christian August utsågs ju den 15 och 18 juli 1809 till svensk tronföljare och ett halvår senare anlände han till sin nya huvudstad som präglades av både väntan och förväntan. Det rykte han förde med sig från Norge talade om en rättskaffens och bland breda folklager populär person. Landets nye kronprins blev en symbol för det nya, starka Sverige som skulle resa sig ur spillrorna av det gamla och som genom honom skulle återta sin förlorade maktställning i Europa. Men hur stark var han egentligen? Räckte han till och kunde han stå emot de krafter som inte ville ha honom? Jag avser i detta avsnitt försöka ge en bild av vad som skrevs och sades vad gäller Christian Augusts hälsa och de envisa uppgifterna om olika former av anslag mot hans liv. Som vi ska se i nästa kapitel bidrog ryktena om hans hälsa och hoten mot hans liv tillsammans med omständigheterna i samband med hans död på Kvidinge hed med största säkerhet till händelseförloppen som ledde fram till fersenska upploppet.

Tidig ryktesspridning

Tre dagar efter att Christian August valts till tronföljare skriver han ett brev till sin bror.³⁴⁴ Flera formuleringar ger vid handen att prinsen själv upplever sin hälsa som vacklande. Han skriver inledningsvis: "Wohl bin ich nicht; mein Gesundheit nimmt merklich ab", och en bit längre fram: "für die wenigen Jahre, die ich noch zu leben habe."

Han skriver vidare att syskonen, efter hans död ("nach meinem Tode") kanske sammanställer en biografi över hans liv och poängterar dessutom att brodern absolut inte får sprida informationen om hans hälsa till någon. Denne verkar ha efterkommit sin yngre brors önskan för det dröjer fram till efter årsskiftet innan rykten om Christian Augusts hälsa, parallellt med rykten om förmenta planer på att ta honom av daga, börjar cirkulera.³⁴⁵

³⁴⁴ Karl August till Fredrik Christian 21 juli 1809, Clason (1925), s. 108.

³⁴⁵ Det finns faktiskt en indikation på att man från högsta ort, läs Karl XIII, hyste farhågor för kronprinsens säkerhet och liv redan under hösten 1809. Detta framgår i en brevväxling mellan kungen och statsrådet Adlersparre återgiven i Forssberg, s. 100.

Mellan den 7:e och 20 januari 1810 befinner sig Karl August, som vi sett, på väg genom Sverige. Resan beskrivs som en triumffärd där människor kantat de vägar han for fram och på olika sätt visat honom sin aktning och värme.³⁴⁶ Samtidigt börjar i Stockholm florerat rykten om att han aldrig ska komma över gränsen till Sverige, att han från Göteborg ska återvända till Norge, att han aldrig kommer att lämna Drottningholm, som är platsen där han ska tas emot inför intåget i Stockholm. Hovkanslern Gustav av Wetterstedt skriver om detta i ett brev till Georg Adlersparre den 13 januari. Han säger att ryktet "länge har varit utspritt" och att det nu handlar om att den så kallade De la Gardieska ligan umgås med planer på att "på Drottningholm taga Prinsen af daga."³⁴⁷ Wetterstedt vill underrätta Adlersparre om situationen så att denne kan vidtaga:

... försiktighetsmått emot ett lönnmord, i händelse det skulle ligga inom den aristokratiska general-planens område.³⁴⁸

Han tror dock inte att de som vill undanröja kronprinsen kommer att gå bröstgäns till väga, utan menar att de förmodligen väljer att försöka förgifta honom. Wetterstedt avslutar med att poängtera att detta rykte så långt möjligt måste undanhållas kronprinsen:

Olyckligt vore, om han vid hvart steg han tog, skulle tro sig omgifven af lönnmördare eller giftblandare.³⁴⁹

Det finns uppgifter om att kronprinsen redan vid ankomsten till Sverige vid Svinesund inte mår bra och vid flera av uppehållen längs vägen mot Stockholm har han visat sjukdomssymptom.³⁵⁰ Detta försökte man uppenbarligen behandla internt och såg samtidigt till att kronprinsen fick framträda och möta folket i så stor utsträckning som möjligt. Från uppehållet i Lidköping rapporterades bland annat följande:

Menniskor af alla klasser från staden och kringliggande landsort hade till oräknelig mängd samlats på torget, ... [-] ... han helsade med vänliga blickar och

³⁴⁶ Förutom de i not 239 angivna källorna se ex. G. Adlersparre (1830), s. 9; Marianne Ehrenström i Schück (1919), s. 132ff; C. A. Adlersparre (1850a), s. 42f; Ehrenström, Boëthius (1888) s. 603. Tidningsreferaten i DA, IT och SPT rapporterar också om det översvallande bemötande Karl August fick under resan till Stockholm. Karl August skriver själv om den positiva uppmärksamhet han rönt i ett brev till sin bror 18 januari 1810 i Clason (1925), s. 222. Karl Augusts adjutant skriver om allmänhetens, särskilt böndernas, entusiasm i ett brev till Karl Augusts bror 26 januari 1810, Clason (1925), s. 225

³⁴⁷ Wetterstedt till Adlersparre 13 januari 1810, Clason (1910), s. 73f.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ G. Adlersparre (1830), s. 11f; C. A. Adlersparre (1850a), s. 22, s. 40f och s. 48ff. Dessa memoaruppgifter förefaller trovärdiga då de styrks av ett läkarutlåtande av den norske statskirurgen Magnus Thulstrup. (Se vidare s. 144f).

åtbörder den omgifvande folkmassan, som besvarade hälsningen med mångfaldiga hurrarop, hvilka icke ville taga slut.³⁵¹

I den eskort som följde honom genom landet ingick bland annat Axel von Fersens bror, greve Fabian Fersen. Skjöldebrand uppger i sina memoarer att Fersen och Karl August inte alls kom överens och att det under resan förekom flera konflikter mellan dem.³⁵² Han menar också att det var här som fröet såddes till den under våren alltmer cementserade misstanken att den fersenska familjen bar skulden till Karl Augusts död.³⁵³ Uppgifterna får tas med en nypa salt; Skjöldebrand var ingen vän av familjen Fersen och memoarerna är ju sammanställda långt efter de aktuella händelserna. Men att förgiftningsryktena under våren också riktat misstankar mot familjen Fersen framgår av en dagboksanteckning av de Suremain dagarna efter Karl Augusts död:

Ohyggliga rykten voro i omlopp om prins Carl Augusts död och familjen Fersen anklagades nästan öppet för att ha låtit förgifta honom.³⁵⁴

*

Men låt oss inte gå händelserna i förväg utan först försöka bringa klarhet i hur vi ska förstå innebörden av denna ryktesspridning. Rolf Karlbom har studerat fenomenet rykten ur ett historievetenskapligt perspektiv.³⁵⁵ Han menar att rykten inte automatiskt kan avfärdas som otillförlitlig informationsteknik och därmed inte heller som oanvändbara historiska källor. Han identifierar ett antal olika ryktetyper, exempelvis nyhetsrykten, prognosrykten, propagandarykten, och menar att dessa oftast är förankrade i den förhandenvarande verkligheten. Vad gäller nyhetsrykten menar han att dessa till och med kan leverera en snabbare och korrektare rapportering än massmedias. Den plebejiska offentlighetens arenor penetrerades av informationsflöden ur många olika källor. Utan tvekan spelade rykten i detta sammanhang en stor roll, både vad gällde nyhetsförmedling och opinionsbildning.

Starkt bidragande till ryktena runt tronföljaren var säkert det förhållandet att åsikterna om honom en bit in på våren 1810 började gå isär. Hos allmänheten behöll han sin tidigt grundlagda popularitet, men hans förakt för etikett och hans vänliga sätt mot vanligt folk gjorde honom illa omtyckt vid hovet. Han fick, som vi tidigare sett, i detta sammanhang epitetet "pöbelprinsen" och det talades allmänt om att drottningen var

³⁵¹ C. A. Adlersparre (1850a), s. 42.

³⁵² Skjöldebrand i Schück (1904b), s. 96f.

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ de Suremain, s. 164.

³⁵⁵ Karlbom, Rolf. "Rykten som historiska källor". *Historisk Tidskrift* 108 (1988): 56–69.

hans värsta fiende.³⁵⁶ Drottningens nära relation till grevinnan Sophie von Piper (Axel von Fersens syster) tillsammans med dennas rykte som "giftblanderska" utgjorde den jordmån ur vilket en förvissning växte till sig hos allmänheten. Hamilton uttrycker sig så här:

Stockholms pöbel talade redan i mars och april månader om projecter att förgiva prinsen som påstods förehavas av drottningen och grevinnan Piper.³⁵⁷

Drottningen själv nämner förgiftningsryktena i sin månadsjournal för mars månad 1810. Hennes uppfattning är dock att ryktena felaktigt pekar ut ledande gustavianer som ansvariga för de påstådda mordplanerna.³⁵⁸

Den 10 april skrev den danske envoyén i Stockholm i sin rapport till Köpenhamn om:

... ett rykte som sedan länge varit gängse bland det lägre folket om ett förgiftningsförsök mot kronprinsen.³⁵⁹

Att Karl August själv kände till ryktena om anslag mot hans liv framgår av en formulering i ett av hans brev till brodern från senare delen av april 1810. Han beskriver sin situation som en blandning av mörka och ljusare stunder, men menar att de mörka överväger. Han avslutar denna passage av det långa brevet så här: "Ich bin weder verwundet noch vergiftet, noch in Angst deshalb."³⁶⁰

Liknande information får vi av Bergman. Han menar att det under mars och april cirkulerade flera olika förgiftningshistorier som "satte sinnena i den besynnerligaste jäsnings."³⁶¹ Sålunda berättades det bland annat att försök ska ha gjorts att ta kronprinsen av daga medelst gift som smugglats ner i hans te, soppa och buljong. Just förgiftning via te skriver också Trolle-Wachtmeister om i en anteckning. Det var nämligen så att hans hustru avled "till följd av en långvarig, tärande lungsot" under våren 1810.³⁶² Då spreds ryktet att "hon blivit förgiven hos grevinnan Piper av en åt prinsen ämnad tekopp som hon av misstag kom att taga."³⁶³

³⁵⁶ Hamilton i Carlqvist, s. 49; Nyerup, s. 22.

³⁵⁷ Hamilton i Carlqvist, s. 49. Sophie von Pipers rykte som giftblanderska ska ha uppkommit i samband med att hennes älskare, baron Evert Vilhelm Taube, under parets vistelse i Tyskland 1799, plötsligt avled.

³⁵⁸ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal mars 1810, Klercker, s. 517.

³⁵⁹ Depesch från Dernath till Bernstorff 10 april 1810, Wrangel, s. 59.

³⁶⁰ Karl August till Fredrik Christian april 1810 (troligen någon dag efter 22 april), Clason (1925), s. 271.

³⁶¹ Bergman, s. 164ff.

³⁶² Trolle Wachtmeister, Tegnér (1876), s. 247.

³⁶³ Ibid.

Den danske historikern Rasmus Nyerup befann sig i början av juni 1810 i Stockholm. I sin dagbok den 14 juni berättar han om ett samtal med juris doktor Afzelius. Denne hade åtskilligt att berätta om den döde kronprinsen, bland annat att ”rygtet at han var forgiven, var almindeligt tidlig paa Foraaret.”³⁶⁴

Leonard von Hausswolff har gjort samma iakttagelse i det att han skriver att ”rykten om förgift började redan i våras att löpa...”³⁶⁵

Tronföljdsfrågan enligt Karl August

Som tidigare nämnts stod frågan om tronföljden högt, kanske till och med högst, på den politiska agendan och i centrum för hela debatten befann sig ju den blivande tronföljaren. Hur upplever han själv sin situation? Som tidigare nämnts var Karl August en flitig brevskrivare. Under våren 1810 skrev han minst ett, ofta flera brev per vecka till något eller några av sina syskon. Han rapporterar om stort och smått i det nya liv som blivit hans. Han är uppenbarligen väl informerad om den inrikespolitiska situationen och det politiska klimatet i Stockholm, för som vi redan har sett, skriver han redan den 18 januari, på väg till Stockholm ett brev till sin bror där han berättar om försöken att skapa splittring kring och missnöje med hans person.³⁶⁶ Detta blir ett återkommande tema. I flera brev under våren beskriver han olika försök från de gustavianska krafterna att skapa oro och utså split. Här några exempel ur hans brev till sin äldre bror, Fredrik Christian:

Den 31/1 skriver han om sin fruktan för alla intriger och allt käbbel („aller Intrigue und Chicanen”...)³⁶⁷

Den 8/2 beskriver han hur kretsen kring drottningen och familjen Fersen arbetar för ett återinsättande av prins Gustav som tronföljare.³⁶⁸

Den 26/2 berättar han att intrigerandet fortsätter och att högadeln („Der hohe Adel”) inte är nöjd med honom.³⁶⁹

Den 31/3 skriver han om den oro som orsakats i staden på grund av utspridda paskiller som argumenterar för prins Gustavs återkomst.³⁷⁰

³⁶⁴ Nyerup, s. 22.

³⁶⁵ von Hausswolff till Posse 25 juni 1810, Clason & Petersens, s. 220.

³⁶⁶ Karl August till Fredrik Christian 18 januari 1810, Clason (1925), s. 222.

³⁶⁷ Karl August till Fredrik Christian 31 januari 1810, Clason (1925), s. 230.

³⁶⁸ Karl August till Fredrik Christian 8 februari 1810, Clason (1925), s. 235.

³⁶⁹ Karl August till Fredrik Christian 26 februari 1810, Clason (1925), s. 244.

³⁷⁰ Karl August till Fredrik Christian 31 mars 1810, Clason (1925), s. 262.

Den 13/4 noterar han att "vissa personer" har fått anonyma brev med hot om repressalier i fall något skulle hända honom ("...wenn mir etwas zustiesse..."). Här gör han också noteringen att han hyser den lägre samhällsklassens förtroende ("Das Zutrauen der geringeren Classe habe ich gewonnen.")³⁷¹

Den 23/4 låter han närmast uppgiven och trött. Intrigmakeriet runt frågan om återinsättandet av prins Gustav som tronföljare verkar aldrig ta slut ("Das Caballieren nimmt kein Ende") och han upplever att han snart måste agera. Han känner stöd från de lägre stånden och en del av militären. Men ska han orka? Han vet att han måste visa handlingskraft men oroas av sina rädslor.³⁷²

Den 4/5 gläds han åt att riksdagen (den långa) nu är avslutad och att han äntligen kan anträda sin resa till Skåne och mötet med Fredrik Christian i Ramlösa.³⁷³

Ett annat återkommande ämne i hans brev är frågan om hur han ska kunna garantera kontinuitet i tronföljden. Initialt verkar Karl August ha lutat mest åt idén att faktiskt adoptera den avsatte kungens son, prins Gustav. I två brev den 6 mars, ett till brodern och ett till systemen Luise, diskuterar han grundligt adoptionsprojektet. Till sin bror skriver han att möjligheten att via denne skaffa sig någon form av inflytande över prins Gustavs uppfostran avhåller honom ifrån att fundera på äktenskap.³⁷⁴ Han ber därför brodern att så snabbt som möjligt och under största möjliga hemlighetsmakeri hålla honom à jour med prins Gustavs situation. Till systemen skriver han att ett rykte om att han offentligt givit uttryck för adoptionsidéen nyligen spritts.³⁷⁵ Han avfärdar detta och tillägger att han ännu inte kan omfatta tanken om adoption fullt ut, då han fortfarande saknar säker information om prinsen ("Ich kan sie [adoptionstankarna] aber nicht haben, da ich keine sichere Nachricht über das Kind habe,")³⁷⁶

Tio dagar senare ökar hans tveksamhet inför adoptionstankarna. Han skriver då att ett rykte denna dag kommit i omlopp med budskapet att han inte skulle ha för avsikt att gifta sig utan lutar åt att adoptera prins Gustav. Detta har skapat stor oro och han skriver att han nu närmar sig tanken på att faktiskt ingå äktenskap. Han går till och med så långt att han ska ta upp frågan med kungen för vidare befordran till utrikesstatsminister von Engeström.³⁷⁷ Adoptionstankarna är dock fortfarande aktuella. Den

³⁷¹ Karl August till Fredrik Christian 13 april 1810, Clason (1925), s. 267

³⁷² Se de två citaten s. 117.

³⁷³ Ibid, s. 275. Denna resa till Skåne har för övrigt varit på tapeten ända sedan Karl August lämnade Norge. Han har återkommit till den i breven 18/1, 26/2, 31/3, 20/4, 23/4, 26/4.

³⁷⁴ Karl August till Fredrik Christian 6 mars 1810, Clason (1925), s. 246.

³⁷⁵ Karl August till sin syster Luise 6 mars 1810, Clason (1925), s. 248.

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Karl August till Fredrik Christian 16 mars 1810, Clason (1925), s. 25. Karl Augusts propåer om äktenskap vidarebefordrades i ett brev från von Engeström till Sveriges sändebud i Paris, friherren

20 mars skriver han till sin bror att framtiden får avgöra om hans ursprungliga idé (adoption) på grund av Sveriges politiska situation är genomförbar. Av två skäl, skriver han vidare, hoppas han detta, men dessa skäl vågar han inte skriva ner ("Doch hoffe ich es aus Zwei Gründen, die ich nicht dem Papier anvertrauen darf").³⁷⁸ Han är uppenbarligen medveten om att hans planer inte säkert kommer att gå i lås och öppnar nu för äktenskap. Han ber till och med brodern om tips på möjliga tillkommande. En månad senare har äktenskapstankarna tagit över. I ett brev till systemen den 20 april levererar han en lång önskelista vad gäller hans blivande frus yttre och inre egenskaper.³⁷⁹ Några dagar senare blir giftermålstankarna dessutom plötsligt mycket konkreta. Rapporter från Paris ger vid handen att Napoleons brorsdotter skulle vara intresserad av en förbindelse och, skriver han, detta är så märkligt eftersom han själv haft samma idé. Han förkunnar glatt:

Diese Verbindung ist, politisch betrachtet, die richtigste, und nach der Beschreibung der Person darf ich hoffen, das sie mein häusliches Glück sichert.³⁸⁰

I det brev han skriver till sin yngre bror från Ramlösa den 27 maj tar han ännu en gång upp äktenskapsprojektet ("Der Heirathsprojekt"). Han säger att han inte har några nyheter i frågan och konstaterar lite uppgivet att han förmodligen, mot sin vilja, kommer att tvingas böja sig under det heliga äktenskapets ok. Han avslutar med en bön: "Gott gebe mir häusliches Glück."³⁸¹

Stockholm – Kvidinge hed ToR

Men Gud fick aldrig tillfälle att uppfylla Karl Augusts önskemål. Mindre än ett dygn senare faller en kanske förgiftad och/eller dödssjuk kronprins av sin häst på den svår-ridna heden i Kvidinge och dör. Omedelbart skickades bud till Stockholm med de sorgliga nyheterna. Uppdraget anförtroddes åt kronprinsens adjutant major Forssell som tidigt på förmiddagen den 31 maj nådde huvudstaden. Han informerade Karl Augusts handsekreterare Kullberg, som i sin tur framförde nyheten till utrikesstatsminister

Lagerbielke. I detta berättar Engeström att Karl August, för landets bästa, bestämt sig för att ingå äktenskap. Han frågar därför Lagerbielke: "Gives någon fransysk prinsessa, eller någon, för hvilken franska kejsaren intresserar sig." Clason (1925), s. 252.

³⁷⁸ Karl August till Fredrik Christian 20 mars 1810, Clason (1925), s. 257.

³⁷⁹ Karl August till sin syster Luise 20 april 1810, Clason (1925), s. 270.

³⁸⁰ Karl August till Fredrik Christian 23 april (troligen) 1810, Clason (1925), s. 272.

³⁸¹ Karl August till sin bror Emil 27 maj 1810, Clason (1925), s. 276.

Lars von Engeström.³⁸² Denne sammankallade omedelbart statsrådet samt begav sig till slottet för att underrätta kungen. Han beskriver mötet med kungen i sina memoarer:

Ändteligen sade Han: - Lefver Prinsen? - Nej Eders Maj: t. Då började han skälfva på ett så fasligt sätt att jag fruktade för honom sjelfv.³⁸³

Och det var inte bara kungen som började darra. Inom mindre än ett dygn hade den chockerande nyheten skakat om huvudstaden och tvivel kring dödsorsaken, vare sig den var förgiftning, sjukdom, slaganfall eller kraftigt våld mot huvudet vid fallet mot marken, satte omedelbart igång en störtflod av mer eller mindre verklighetsförankrade rykten, gissningar och anklagelser. Årstafrun Märta Helena Reenstierna skriver den 1:e juni helt kort i sin dagbok:

På morgonstunden förnyade sig berättelsen, som Herr Åkerblom i går omnämnde, att vår gode och rättrådige Kronprins under hemresan från Karlskrona blivit död, hvarom igår 3 courirer säges vara komna till Stockholm. Man kan utan långt betänkande lätt finna, att, om så är, har *Han blifvit förgifven*.³⁸⁴ (min kursivering).

Av det hon skriver framgår att nyheten om Karl Augusts död nådde allmänheten redan samma dag som myndigheterna fick kännedom om det inträffade. Detta ger oss en bild av hur snabbt rykten och information färdades i huvudstaden vid denna tid. Dessutom är de ju så att den självklarhet hon tillskriver förgiftningsförklaringen skvallrar om både omfattningen av och styrkan i förgiftningsryktena. Ytterligare en iakttagelse stärker denna slutsats. I en dagboksanteckning från den 15 juni 1810 berättar Rasmus Nyerup om ett besök i botaniska trädgården och dess museum. Bland rariteterna här fanns en träbägare från orienten som sades ha egenskapen att, om en förgiftad dryck hälldes däri brusade hela innehållet upp och rann över. Det var synd, hade man sagt, att inte kronprinsen hade en sådan.³⁸⁵

*

Det finns ytterligare en dimension vad gäller ryktena om att Karl August förgiftades av sina fiender inom den svenska aristokratin och den sträcker sig utom Sveriges gränser.

³⁸² von Engeström "Berättelse om vad som har gemenskap med valet av tronföljare efter kronprinsen Carl Augusts frånfälle d 28 maj 1810", kort #9245, Lars von Engeström, (Engestr. Osign.27:1) Handskriftsamlingen, KB.

³⁸³ Ibid, s. 1ff.

³⁸⁴ Reenstierna, s. 426.

³⁸⁵ Nyerup, s. 22.

Enligt de uppgifter C A Adlersparre anför i sitt arbete *Tidstavlor*, hade man i Danmark, sedan det stod klart att Karl August skulle tillträda den svenska tronen, med misstänksamhet och oro följt hans "resa" till kronprinstiteln. Hos allmänheten i den danska huvudstaden hade övertygelsen vuxit sig fast, att Karl August skulle "ta med sig" Norge till Sverige när han tillträdde den svenska kronan. Det norska folket uppgavs skola acceptera detta i utbyte mot en ny författning, kallad en "fri konstitution."³⁸⁶ Adlersparre relaterar vidare att det i Köpenhamn med omnejd under våren spreds paskiller med vad som sades vara avskrifter av denna förmenta författning. Den gamla antagonismen mellan Sverige och Danmark fick härmed nytt bränsle och det finns uppgifter om glädje- och jubelscener på Köpenhamns gator när nyheten om Karl Augusts död blev känd och att den i föregående vecka utdelade paskillen angående "den fria konstitutionen" nu klistrats upp på husknutar och gatubelysningspålar. Vidare ska i boklådorna karikatyrer föreställande en död Karl August ha saluförts.³⁸⁷ Att ryktena om förgiftningskonspirationer mot den svenske kronprinsen också hade nått Danmark och Köpenhamn framgår av följande brevcitat:

Svenska kronprinsens i går timade ändalykt, här länge väntad och förutsedd, har genom en dansk estafette gjort alarme i lägret.³⁸⁸

*

Som vi tidigare sett var Karl August inte omedveten om förgiftningsryktena; omfattningen och intensiteten i dessa hot har utan tvekan gjort dem omöjliga att ignorera. Att förhålla sig till och anpassa livet efter den här sortens faror torde vara tungt nog, men Karl August hade ytterligare problem att hantera. Det finns, som visats ovan, tidiga uppgifter om att hans hälsa var vacklande. Karl August tycks även själv ha varit på det klara med att han inte var fullt frisk. Det är dock inte förrän i samband med hans död som denna information når utanför den innersta kretsen, men nu kommer det många och i flera fall detaljerade vittnesbörd om hur hans hälsoläge sett ut de senaste åren/åren.

J H Holst var Karl Augusts trogne adjutant under många år. I ett brev till Fredrik Christian skriver han att, som han ser det, kronprinsens hälsoproblem började redan under 1808, då denne under långa perioder låg ute i fält, med de påfrestningar detta innebar.³⁸⁹ Ett antal anfall av "upasselighed" drabbade Karl August under denna period. Under sommaren 1809 drabbades han av magproblem som orsakade upprepade

³⁸⁶ C. A. Adlersparre (1850b), s. 5.

³⁸⁷ C. A. Adlersparre (1850b), s. 14. Uppgifterna säger sig Adlersparre ha hämtat ur ett brev skrivet av en inte namngiven person ur det danska hovet.

³⁸⁸ Ibid, s. 14.

³⁸⁹ Holst till Fredrik Christian, Clason (1925), s. 284.

kräkningsepisoder och när han under hösten skulle ta farväl av de trupper han anfört drabbades han av kraftig trötthet. Inför avresan till Sverige tycktes han återställd men redan på vägen till Stockholm märktes det att han inte var fullt frisk. Under våren 1810 i Stockholm var han ”meget ofte upasselig” och under resan till Skåne blev det bara värre.

En av kronprinsens följeslagare på resan till Skåne, majoren Carl af Forsell, skickade kontinuerligt brevrapporter till bland annat statsrådet Adlersparre. Den 12 maj, tre dagar efter avresan från Stockholm hade resesällskapet nått fram till Eksjö. Under resan från Linköping till Eksjö hade kronprinsen drabbats av häftiga anfall av kräkningar varför man beslöt att göra ett längre uppehåll i Eksjö. Denna dag skrev Forsell:

Min enskilda övertygelse om sjukdomen gömmer jag för mig sjelf, till dess vi träffas – som, efter närvarande utsikter, ej torde dröja länge.³⁹⁰

Under dagarna i Eksjö blir Karl August bättre och inför resans återupptagande skriver Forsell:

Hur länge förbättringen skall räcka, vete Herren allena, mig förefaller med den saken, som vore den icke att stort bygga på, ty då jag i Linköping talte med doktor [Lodin] om prinsens helsa, runkade han betydelsefullt på hufvudet och yttrade: - Jag fruktar vi komma för sent till hans hjälp; det onda synes mig vara af det slag som vid första utbrottet kan och skall botas.³⁹¹

Under den fortsatta resan söderut är kronprinsen dålig av och till. Framme vid slutmålet i Ramlösa på kvällen den 23 maj fortsätter sjukdomssymptomen att göra sig gällande. Nästa dag anlände Karl Augusts bror, hertigen av Augustenborg, till Ramlösa och då mådde kronprinsen tillfälligt bättre. Forsells sista brev från Ramlösa skrivs den 26 eller 27 maj och nu tycks Karl August åter ha blivit akut sämre. Forsell skriver:

Med vår älskade kronprins står det så till, som blott hans fiender det kunna önska [-] I går senast fann jag prinsen till sitt utseende så förändrad, att jag blev rädd och hade svårt att tro mina ögon. Han låg framstupa och alldeles likblek uti en soffa då jag inkom, och på min fråga hur prinsen mådde, framvisade han: - Det är snart förbi, förbi för alltid, kära Forsell.³⁹²

Livmedikus Magnus Pontin var som tidigare nämnts en av de experter som skickades till Kvidinge för att obducera den avlidne kronprinsen. I den redogörelse han lämnat för detta uppdrag redovisar han också ett dokument med uppgifter om Karl Augusts hälsotillstånd. Det handlar om ett intyg utfärdat av den norske statskirurgen Magnus

³⁹⁰ C. A. Adlersparre, (1850a), s. 134.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Ibid, s. 137.

Thulstrup betitlat ”*Beretning over Høgsalig kronprinds Carl Augusts Helbreds Tilstand i Norge*.”³⁹³ Denne menar att Karl Augusts kropps-konstitution och levnadssätt mycket väl kan utgöra skäl till en disponibilitet för slaganfall. Thulstrup beskriver också kronprinsens olika hälsoproblem under 1808 och 1809. Det handlar om en kontinuerlig följd av magproblem med smärtor och tryck i underlivet, omväxlande förstopningar och diarréer samt kräkningar. Så sent som under jul- och nyårshelgen 1809 – 1810 har kronprinsen också klagat över en tyngd i huvudet, svindelanfall, oro i kroppen och sömnproblem.

Karl August tycks inte heller varit en renlevnadsman. Trolle Wachtmeister konstaterar helt kort i sina anteckningar att Karl Augusts levnadsvanor var orsaken till dödsfallet: ”Dennes [Karl Augusts] lefnadsvanor och kroppsbeskaffenhet inneburo tillräckliga förklaringsgrunder för en hastig död.”³⁹⁴

Skjöldebrand relaterar i sina memoarer till att börja med de ovan redovisade uppgifterna från Norge att Karl August redan där ofta varit besvärad av svindel.³⁹⁵ Han tar också upp Karl Augusts kropps-konstitution som förklaring till hälsoproblemen, hans korta och tjocka hals och blodet som trängde upp mot huvudet och gav det dess karaktäristiska mörkröda färg.³⁹⁶ Han fortsätter med att konstatera att Karl August i alltför stor utsträckning njöt ”starka och hetsiga drycker... [-] ...nog att underhålla en ständig eld i blodet.”³⁹⁷ Detta var, enligt Skjöldebrand, också fallet vid den frukost Karl August intog med sin bror på förmiddagen den 28 maj, och därför blir hans slutsats att svindel, en ”stark frukost” och en ritt i stark solhetta är de utlösande orsakerna till kronprinsens död.

Lars von Engeström avfärdar i sina memoarer förgiftningsryktena och ser de kollegor som velat sända Berzelius och Pontin till Skåne för att närmare undersöka det kungliga liket som ansvariga för ”den olyckliga förgiftningshistorien.”³⁹⁸

Avslutningsvis ska här återges några uppgifter ur hovrättsprotokollet i målet angående orsakerna till Karl Augusts död.³⁹⁹ Redan några år tillbaka i tiden, då han vistades i Tyskland, ska han ha drabbats av ”lättare anfall av slag.”⁴⁰⁰ Under sommaren och hösten 1809 har täta anfall av kräkningar och ”blodcongestioner åt huvudet” drabbat honom. Dessa symptom har sedan förvärrats vid ankomsten till Sverige och under månaderna i Stockholm.⁴⁰¹

³⁹³ Pontin, s. 41f.

³⁹⁴ Trolle Wachmeister, Tegnér (1889), s. 246.

³⁹⁵ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 96.

³⁹⁶ Ibid. Kronprinsens högröda ansiktsfärg noterades också av bland andra Marianne Ehrenström, Schück (1919), s. 136.

³⁹⁷ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 103.

³⁹⁸ von Engeström, Tegnér (1876), s. 151f.

³⁹⁹ Protokollet publicerades i sin helhet i *Dagligt Allehanda* den 20/11 1810.

⁴⁰⁰ Bilaga till DA 20/11 1810.

⁴⁰¹ Ibid.

En kronprins som kommer till sitt nya kungarike med ett utmärkt rykte från sitt hemland, till en nation där människornas förväntningar på honom är mycket höga. Rykten om förgiftningskomplottter började emellertid redan tidigt att sprida sig. I början var ju dessa rykten ganska allmänt hållna men blev under våren mera specifika och riktades alltmer in mot särskilda personer. Det hela kulminerade med utpekandet av syskonen Fersen i den i Nya Posten sex dagar före upploppet publicerade fabeln Rävorna. Att räven (Axel von Fersen) och rävhonan (Axel von Fersens syster Sophie Piper) låg bakom förgiftningen av Karl August var en "sanning" som under dagarna fram till den 20 juni fick allt större spridning hos allmänheten.⁴⁰²

Vi har också tagit del av uppgifter om kronprinsens eventuellt sviktande hälsa, dels i rapporter från honom närstående personer, men även från honom själv. Sammantaget skapar ju dessa rapporter en bild av en man med uppenbara hälsoproblem, varav vissa till och med skulle kunna ge upphov till livshotande tillstånd.

Att man från statsmaktens sida tidigt förstod vikten av att snabbt och övertygande kunna bevisa att kronprinsen dött en naturlig död framgår inte minst av den tidiga och omfattande redovisningen av rapporterna och utlåtandena från ögonvittnen och medicinska experter som dagarna efter det att dödsfallet blivit känt publicerades i stadens tidningar.⁴⁰³ Jag kommer senare, med hjälp av Lennerstrands, Ojas och Sennfeldts teorier, att diskutera de strategier myndigheterna använde sig av visavi allmänheten när det gällde att återställa ordningen och återskapa det ömsesidiga förtroendet mellan överhet och menighet efter det fersenska upploppet. Myndigheternas agerande i samband med kronprinsens död styrs här uppenbarligen fortfarande av en proaktiv, preventiv strategi som syftar till att så långt som möjligt förekomma och förhindra oönskade konsekvenser av hans bortgång. Genom att öppet redovisa allt man vet hoppas man kunna gjuta olja på de vågor som svallade i kölvattnet av diskussionerna kring omständigheterna runt Karl Augusts död. Strategin måste anses ha misslyckats.

Karl August var under alla omständigheter bevisligen död och uppenbarligen hade det hos menigheten rotat sig en övertygelse om att han faktiskt var förgiftad. Farhågorna hade besannats, vårens rykten hade varit korrekta. Denna av många upplevda "sanning" har ofta angetts som orsaken till oroligheterna i Stockholm den 20 juni 1810. Jag menar att det är mera korrekt att betrakta "de besannade ryktena" som den utlösande faktorn till fersenska upploppet. Orsakerna till de oroligheter som under 10 timmar denna dag utspelade sig i Sveriges huvudstad står att finna i människornas upplevelse av den situation landet och huvudstaden befann sig i vid denna tidpunkt och som jag givit en bild av i de föregående avsnitten.

⁴⁰² Angående fabeln Rävorna, se vidare avsnitt 12, s.151ff.

⁴⁰³ DA 2 juni 1810, IT 7 juni 1810 och DA 8 juni 1810. Se vidare avsnitt 12.

12. Maj-Juni 1810 – Veckorna före upploppet

Stockholm i chocktillstånd

Den ålderdomssvage kungen chockades svårt av nyheten om Karl Augusts död och uppdrog till statsrådet att vidta nödvändiga åtgärder.⁴⁰⁴ Samlade hos von Engeström beslöt man att till Skåne sända professor Berzelius och livmedikus Pontin för att ombesörja obduktionen ("att herrar Berzelius och Pontin skulle affärdas till Quidinge, för att utröna om kronprinsen dött af förgift.") Statsrådsgruppen var dock inte enig i detta beslut. En minoritet, till vilken von Engeström själv hörde, ansåg att man genom denna åtgärd bara förstärkte och gjorde trovärdiga de förgiftningsrykten som cirkulerade i staden.⁴⁰⁵ Som tidigare visats hade dessa rykten börjat florerat redan tidigt under våren. I ett av sina många brev skriver överceremonimästare von Hausswolff:

Ryktet om förgift började redan i våras löpa genast efter det rykte som var om befarad revolution, som man skyllde excellens Ruuth och greve De la Gardie vilja anställa.⁴⁰⁶

Vi har också i, den tidigare citerade paskill som cirkulerade i Stockholm i samband med riksdagens avslutande i april, sett hur syskonen Fersen utpekades som ansvariga för förgiftningsplanerna.⁴⁰⁷

Lars von Engeström är dessutom omedelbart medveten om vilka ödesdigra följder ryktena i samspel med det i Kvidinge inträffade kan komma att få. Han skriver den 1 juni ett brev till den svenska ambassadören i Petersburg, von Stedingk. Han relaterar att folket ("les masses") vidhåller idén om att prinsen blivit förgiftad och att man håller Axel von Fersens syster Sophie Piper ansvarig för detta. Han informerar också von Stedingk om innehållet i polisrapporter han tagit del av:

⁴⁰⁴ von Engeström i "Berättelse om vad som har gemenskap med valet av tronföljare efter kronprinsen Carl Augusts fränfälle d 28 maj 1810", s. 7, kort #9244, Lars von Engeström, (D 1066), Handskriftssamlingen, KB.

⁴⁰⁵ Engeström, Tegnér (1876), s. 151f.

⁴⁰⁶ von Hausswolff till Posse 25 juni 1810 i Clason & Petersens, s. 220. Det "revolutionsrykte" Hausswolff anspelar på florerade redan under januari 1810.

⁴⁰⁷ Se s. 133.

D'après les rapports de la police, les esprits sont si exaspérés contre le comte de Fersen, qu'on craint les résultats les plus fâcheux.⁴⁰⁸

Denna morgon, fredagen den 1 juni, får människorna i Stockholm den första officiella bekräftelsen på att kronprinsen avlidit. Dagligt Allehandas första nyhetsnotis lyder så här:

I anledning af den högst beklagliga underrättelse, som till Hans Maj:t Konungen ankommit, om Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsens dödeliga Frånfalle, som timade den 28:de Maji, kommer nu genast Sorg att anläggas.⁴⁰⁹

Härmed inleds en nästan tre veckor lång drabbning om hur den uppkomna situationen ska tolkas och förklaras. Orsakerna till kronprinsens frånfalle – förgiftad eller naturligt död – blir den fråga runt vilken den politiska diskussionen koncentreras. I detta avsnitt ska jag analysera orsakerna till att spänningarna i Stockholm trissades upp under veckorna före upploppet.

*

Som jag tidigare slagit fast, kan det knappast råda någon tvekan om vilken vikt myndigheterna fäste vid att försöka övertyga allmänheten om att kronprinsen inte hade blivit förgiftad av sina politiska motståndare. Lördagen den 2 juni upptogs sålunda Dagligt Allehandas första sida helt och hållet av den rapport om dödsfallet som klockan sex på kvällen den 28 maj hade skrivits ner av auditören vid kungliga skånska husarerna, F Cronqwist. Av rapporten framgick att kronprinsen hade anlänt till Kvidinge klockan kvart i två på måndagseftermiddagen och då mått bra, eller som skribenten uttryckte sig:

”... funnits alldeles frisk wid muntert och glatt lynne.”⁴¹⁰ Rapporten beskrev i detalj vad som hände på Kvidinge hed och flera gånger slås dödsfallets karaktär av olyckshändelse fast. Ingen enda person anses kunna hållas ansvarig för vad som hänt och ingen kan anses ”... på minsta sätt varit wällande till denna högst olycksaliga och beklagliga händelse.”⁴¹¹

För att ytterligare markera uppfattningen om dödsfallet så som varande naturligt och inte på minsta sätt mystiskt eller oklart, publicerades på sidan 2 denna dag fyra olika

⁴⁰⁸ von Engeström till Stedink 1 juni 1810, Tegnér (1876), s. 152.

⁴⁰⁹ DA 1/6 1810, s. 1.

⁴¹⁰ DA 2/7 1810, s. 1.

⁴¹¹ Ibid.

personers rapporter om det inträffade. Författare till dessa var överstelöjtnanten och överadjutanten Holst, ryttmästaren vid kungliga mörnerska husarregementet Hägg, ryttmästaren vid kungliga skånska husarregementet Barnekow och kronprinsens livläkare Rossi. De tre militärerna beskriver detaljerat och samstämmigt händelseförloppet och den sistnämnde redovisar alla de symptom den döende Karl August uppvisade. Hans berättelse avslutas så här:

Med gnidningar, kallt wattens bestänkande i ansigtet och öfwer bröstet, Liquor C.C.S. hållande uti H.K.H. fortfors, men litet eller intet nedgick; andedrägten blef alt mer och mer swår, hwarunder så wäl genom näsan som munnen rödfärgad fragga framkom; efter ungefär en halftimme från det olyckliga fallet afsomnade H.K.H. Kronprinsen.⁴¹²

Kraven på hämnd

Men människorna på gator och torg, krogar och arbetsplatser var svåra att övertyga. De närmaste dagarna nämns i tidningarna ingenting vidare om kronprinsens död men högst sannolikt var det inträffade ett populärt samtalsämne i huvudstaden under den första veckan i juni. I ett brev till sin förtrogna Malla Silverstolpe beskriver Skjöldebrand stämningen i staden: "Här är allt folk i den djupaste bedrövelse; hos de flesta gäller misstanken för visshet, och alla omständigheter bidrar därtill."⁴¹³ I sina memoarer uppger han att det dagarna efter det att nyheten om Karl Augusts död nått Stockholm "sväfvade ett dystert moln öfver hufvudstaden."⁴¹⁴ Han beskriver att det rådde en stämning av "återhållen förbittring" hos alla och envar, trots att endast ett fåtal verkligen träffat kronprinsen, och att man övervägde olika sätt att hämnas honom. Han skriver vidare att eftersom ryktet sa att han hatats och förföljts av aristokratin så hade han blivit "de lägre klassernas beskyddare mot de högas förtryck."⁴¹⁵

Att myndigheterna var beredda att gå långt för att övertyga allmänheten om att förgiftningsryktena var helt utan grund belyses bland annat av innehållet i Dagligt Allehanda fredagen den 8 juni. Två och en halv av tidningens, som vanligt tätt satta, sidor upptogs av olika officiella dokument i anledning av kronprinsens död. Det handlade dels om det obduktionsprotokoll som upprättades i samband med liköppningen den 30 maj och som här publicerades in extenso, dels om utlåtanden av medicinsk expertis från Lund och Stockholm. Tidningens läsare fördes sorgfälligt runt genom alla de

⁴¹² Ibid, s. 2.

⁴¹³ Skjöldebrand till Malla Silverstolpe, 11 juni 1810, Schück (1904b), s. 217. Misstanken han nämner är den om att orsaken till kronprinsens död skulle vara förgiftnings.

⁴¹⁴ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 104.

⁴¹⁵ Ibid.

kungliga likets delar och i en särskilt intressant passage beskrivs vad som hittades när buken hade öppnats:

Magen var i naturligt tillstånd; och innehöll twenne matskedblad af Chocolad-färgad wätska, uti hwilken funnos 3 à 4 små fasta gryn af sandkorns storlek, men som då de på glöd lades, hwarken togo låga eller gåfwo någon luft.⁴¹⁶

Uppenbarligen handlade det här återigen om förgiftningsryktena. Med samtidens samlade kemiska vetande ville man visa att de fasta grynen i kungens magsäck inte var någon form av främmande ämnen eller gift.

Samtliga publicerade utlåtanden slog med skärpa fast att kronprinsen dog till följd av ett helt vanligt slaganfall, eller i de medicinska termer man använde, apoplexi. Det sista utlåtandet, som är undertecknat av åtta av huvudstadens förnämsta läkare, med kungens livmedikus von Schultzenheim i spetsen, sammanfattar hela historien och slår ännu en gång fast att de i magsäckens chokladfärgade vätska funna grynen av sandkorns storlek inte har varit något skadande ämne. Rapporten avslutades med det definitiva konstaterandet att dödsfallet var förorsakat av "ett heftigt åkommit slag, (apoplexie) till hwilket det olyckliga fallet af hästen ytterligare kunnat bidra.⁴¹⁷ Man kan förmoda att myndigheterna gärna sett att detta blev sista ordet i frågan om orsakerna till kronprinsens död.

*

Så blev emellertid inte fallet, förgiftningsryktena levde vidare med oförminskad styrka och de förment skyldiga utpekades. Samma dag som de ovan nämnda artiklarna publicerades i *Dagligt Allehanda*, spreds handskrivna paskiller i huvudstaden där allmänheten uppmannades att hämnas den mördade kronprinsens död:

Folk! Hämnens stund nalkas. Redliga svenskar hafva svurit och räckt varandra handen uppå, att dö eller hämnas Augusts död. Om söndag den 10, då aftonsångs-klockan hörs, blifve den signalen för eder att samlas på Blasieholmen och Stortorget, der ni skolen finna anförare, hvilkas plan ni med ert mod, styrka och enighet skolen verkställa. Hämnad och död blifve vår lösen!⁴¹⁸

⁴¹⁶ DA 8/6 1810, s. 2.

⁴¹⁷ Ibid, s. 3.

⁴¹⁸ Paskill i avskrift, Kort 9262: Brev till E-, aktstycken jämte anmärkningar av E- angående H A von Fersen och upploppet 1810 20/6. Engeströmska samlingen, Handskriftssamlingen, KB. Tidpunkten anges i Bergman, s. 221

Samma dag påträffades på flera ställen ännu en paskill:⁴¹⁹

Svenskar!

En af gift mördad prins, måtte detta kunna förmå eder att hämnas hans minne!
Några förnåma illsluga personer hafva utgjort länkarna i denna afgrundskedja.

Svenskar vaknen!

Ännu finns en skymt af räddning men den får icke försummas och Blod måste flyta. De högas nedrigheter måtte väl nu ej längre af er kunna lidas, ty veten att styrkan, den väsentliga nämligen, ligger alltid uti största mängden af handfasta och eniga armar. Dem ega vi. Förenom dem och snart skolen I se den uppsatte krachanen falla, och må ej heller den illasinnade qvinnan af eder vinna någon förskoning.

Formuleringen ”den uppsatte kraschanen” respektive ”den illasinnade kvinnan” avsåg utan tvekan greve Axel von Fersen och hans syster Sophie Piper.

I sin rapport till Köpenhamn två dagar efter fersenska upploppet beskriver danske envoyén von Dernath stämningarna efter Karl Augusts död så här:

Alltsedan underrättelsen om prinsens död blev känd här har den lägre befolkningen misstänkt greve Fersen jämte flera andra personer att hava förgiftat H. K.H. Redan för tre veckor sedan talade man helt öppet om detta brott som om en sak, vilken icke kunde betvivlas; och man dolde icke sin avsikt att själv skipa rättvisa. Offentliggörandet av läkarnas obduktionsprotokoll ökade ropen på hämnd. Greve Fersen företog en resa till landet. Förbittringen stegrades emellertid alltjämt och för fjorton dagar sedan fann man brevlappar kringkastade på gatorna.⁴²⁰

Till denna rapport finns bifogat en lapp (paskill) som enligt Dernath var en av många med samma lydelse som utdelats på gatorna. Den var enligt honom tydligt skriven men dåligt stavad och innehöll bland annat följande textrader:

Andradagen pingst skall aftonsångsklockan vara allmän signal för alla redliga svenskar att samla sig vid Axel Färsens port på Blasieholmen och där förena sig med sina anförare som där vänta dem. [-] En förfärlig död över giftblandarena skall bliua nationen en ljuvlig hämnd.⁴²¹

⁴¹⁹ Paskill i avskrift, Kort 9262: Brev till E-, aktstycken jämte anmärkningar av E- angående H A von Fersen och upploppet 1810 20/6. Engeströmska samlingen, Handskriftssamlingen, KB. Tidpunkten anges i Bergman, s. 222

⁴²⁰ Dernath till Bernstorff 22 juni 1810, Wrangel, s. 69. Den tidpunkt Dernath anger stämmer väl överens med uppgifterna hos Bergman.

⁴²¹ Ibid, s. 72.

Några dagar in i den följande veckan trissades det redan spända stämningsläget upp ytterligare. Torsdagen den 14 juni kunde läsarna av stadens största annonsorgan Dagligt Allehanda ta del av följande, på bästa annonsplats publicerade, rader:

Idag utgives i Holmbergsska boklådan N:o 22 af Nya Posten innehållande:
Räfvarne, Fabel.⁴²²

Med tanke på att beteckningen ”rävar” under denna period avsåg aristokratin har givetvis förväntningarna på innehållet i Nya Postens torsdagsnummer av den 14 juni varit höga. Ingen läsare skulle härvidlag behöva känna sig besviken. Genom de formuleringar och de utpekanden som gjordes i fabeln fick förgiftningsryktena plötsligt en konkret och handfast form.

Fabeln Räfvarne upptog nästan hela den fyra sidor långa tidningen denna dag.⁴²³ Det är mycket lätt att i fabelns formuleringar känna igen den rådande politiska situationen. Det berättas att i djurens rike behövs en ny kung då den ”siste ättlingen utaf dess kungastam” (Gustav IV Adolf) fått lämna tronen eftersom han var (”något slö i vett och något svår att bringa i vissa saker till räsön” = Gustav IV Adolf anklagades bland annat för att vara obeslutsam och oemottaglig för andras råd). En riksdag sammankallas och de flesta ville skyndsamt välja kung (”En kung! så ropte allihop, som nota bene kände faran att icke hafva någon – men de som ej ville känna den [af rävpardiet nemligen] och ville sjelfve helst regera”). Så småningom uppenbarar sig (”ett ärevördigt lejon” = Carl XIII) som väljs till kung. Allt var nu bra så när som (”ett enda fel, det – att han ej var ung” = Carl XIII var vid sitt trontillträde 60 år gammal och barnlös) så nu gällde det (”för rikets säkerhet en thronarvinge få – och vips man valde en också” = det relativt snabba valet av Christian August till tronföljare). Alla, utom rävarna, var hänfödda över valet (”ty varje ärligt djur var ense i det tal, att dylik lejonprins ej nånsin haft sin like” = den närmast helgonförklaringsliknande retoriken kring Karl August) och (”den gamle lejonkungen” = Carl XIII) var mycket nöjd (”Jag kan på dig mitt hopp liksom min önskan bygga, att i en framtid se mitt rikets gränsor trygga” = förhoppningarna om ett återupprättande av det förnedrade fosterlandet). Den gamle var också viss om att hans arvinge skulle tillse att (”lagen, utan mannamån, emellan hög och låg bli lika skipad vorden” = förhoppningarna att Karl August som kung skulle driva liberala reformer). Valakten kulminerar i att den gamle kungen utbrister (”och stolt jag kallar dig: Min son!” – Karl August adopterades ju faktiskt av Carl XIII). Nu hörs protester ifrån rävarna som inser att om denne prins blir kung han (”ej lär regera efter våra hjärnor” = den gustavianskt sinnade aristokratins rädsla för att tappa politiskt inflytande). Man hånar också tronföljaren (”som anser hvar och en bland djuren för sin bror, och ej gör skillnad till personen, om han är liten eller stor” = bilden av Carl August som en enkel, folkets man, även kallad pöbelprinsen). Rävarna är rådvilla och håller på att drabbas av

⁴²² DA 14/6 1810, s. 2.

⁴²³ NP 14/6 1810.

panik då en röst hörs yttra ("Nå sakta, sakta, mon ami! – så läspade en lång marki af detta listiga parti" = Fersen var lång till växten och ansågs ju tillhöra den gamla gustavianska aristokratin). Denne räv fortsätter att, på ett språk som är en blandning av svenska och franska, bland sina rävfränder efterlysa ett sätt att lösa situationen och då hörs ett rop ("Jag funnit ett, mon cher, som är förbannadt bra – skrek en rävinna nu – och det blir praktikabelt" = Sophie Fersen är rävinna som har hittat metoden att ta lejonprinsen avdaga). Här väljer författaren att låta läsarna själv fylla i detaljerna kring vilka åtgärder som vidtas och konstaterar helt kort ("att lejonprinsen innan kort var stendöd" = Karl August mördad). Fabelns sista tre strofer framstår näst intill profetiska. Där skildras hur en annan lejonprins ("från fjärran ort anlände") och att denne, när den gamle kungen dött, brutalt krossade hela rävligan genom att han ("ett mäktigt bål lät resa upp, i alla fyra hörnen tände, och så med hull och hår them samteliga brände till stoft och asko"). Och så slutar fabeln med att lejonprinsen ("i många herrans år satt trygg på lejontronen, och styrde som en ärans man den stora fyrfota nationen.") Om vi inte tillskriver fabelförfattaren paranormala egenskaper av typen förmåga att se in i framtiden får dessa strofer en i den samtida kontexten förankrad innebörd. Jag menar att de speglar en faktisk situation där man ivrigt diskuterade en tronföljare från fjärran land, särskilt Frankrike, och att denne furste skulle fullgöra det värv Karl August aldrig hann påbörja.⁴²⁴ Fabelförfattaren har kunnat anspela på en utbredd och välkänd diskussion och agitation där Bernadotte efter Karl Augusts död fått ta över rollen som nationens frälsare. Den "från fjärran ort anlände" lejonprinsen dyker inte upp från ingenstans, hans namn och person har säkert varit på tapeten åtminstone sedan senvåren 1810. Om så inte varit fallet hade fabelförfattarens anspelning saknat innebörd för läsekretsens och fabelns slutpoäng fallit platt till marken.

Det finns flera vittnesbörd om det genomslag denna artikel fick. Avskrifter av hela eller delar av fabeln spreds under de närmaste veckorna runt om i Stockholm, och även utanför huvudstaden.⁴²⁵ I AOO av den 7 juli kunde man läsa följande:

Tvärtom ökades jäsningen bland folket ännu mera genom en mängd skrivna uppmaningar som utspriddes överallt, och i synnerhet genom en allegori införd i en offentlig tidning, och vars verkan måste ha varit så mycket större, som man hörde ofta ställen därutur anföras även av de lägre klasserna, utan därför dess författare kan beskyllas för att hava vållat oroligheterna den 20 juni, mer än Jean Jacques Franska Revolutionen.⁴²⁶

I ett brev från kanslirådet Bergstedt till Georg Adlersparre daterat den 20 juni heter det:

⁴²⁴ Se vidare avsnitt 20.

⁴²⁵ Wibling, s. 72.

⁴²⁶ AOO 7/7 1810, s. 3.

I går afton utkastades lappar att folket idag skulle samlas för att hålla räffjagt, alusion till poemet Räfvarne, som stått i Nya Posten.⁴²⁷

Även internationellt uppmärksammades Nya Postens artikel. Den ryske ministern Suchtelen lät göra en översättning av Räfvarne till franska uppenbarligen i syfte att dels kunna demonstrera vilket genomslag den bedömdes ha fått, dels vikten av att kunna sprida denna information till ministrernas uppdragsgivare, den ryska statsledningen.⁴²⁸

Det finns ytterligare en dimension vad gäller denna fabel. I en av de paskiller som tidigare presenterats berättas en historia vars handling i långa stycken överensstämmer med den i Rävorna.⁴²⁹ I paskillen beskrivs Karl August så här:

Denne utkorade kronprins, sedan han kommit till vårt land, har visat en enkelhet i sin levnad, varit tarvlig, hatat överflödet, älskat dygd, sanning och rättvisa, tillåtit alla, utan avseende på personen, utforska sig och anförtro honom sina besvär; därför är han för dessa sina goda egenskaper, hatad av vissa höga och förnämä;⁴³⁰

De höga och förnämä uppges sedan, liksom i Rävorna, att ha för avsikt att döda kronprinsen medelst förgiftning och Fersens syster, grevinnan von Piper, pekade direkt ut som ansvarig för detta ännu ej inträffade dåd. Hon beskrivs som en giftmörderska av rang och slutomdömet om henne är minst sagt bistert: "Med ett ord hon är ett avskum från själva helvetet."⁴³¹

Författaren till fabeln Rävorna har uppenbarligen haft god hjälp med intrigen till sitt verk. Här ser vi ytterligare ett tecken på att förgiftningsryktena var i full cirkulation minst en månad innan kronprinsens död och att man redan "visste" vem eller vilka som skulle komma att bli de ansvariga för "mordet" på Karl August.

Det är inte otroligt att kung Karl XIII under torsdagen 14 juni eller fredagen 15 juni fick vetskap om vad Nya Posten publicerat. Hans oro rörande tillståndet i landet och i synnerhet dess huvudstad torde i så fall ha ökat. Säkert är att han under fredagen diktade ett brev till utrikesstatsminister Lars von Engeström.⁴³² Han informerar om att han just tagit del av den rapport angående "den avlidne kronprinsens öppnande" som lämnats av professor Berzelius och livmedikus Pontin. Rapporten innehåller uppseendeväckande uppgifter. För det första kritiseras i denna förfarandet vid den första obduktionen som genomfördes av kronprinsens läkare Rossi. För det andra så avfärdas inte förgiftningsteorierna helt och hållet. I rapporten står nämligen att det tillstånd som

⁴²⁷ Bergstedt till Adlersparre 20 juni 1810, I. Historiska samlingar, volym 1:3, Georg Adlersparres arkiv, Lunds universitetsbibliotek (LUB).

⁴²⁸ Suchtelen till Romanzov 26/6 1810, Ahnfeldt, s. 106f.

⁴²⁹ Se s. 133.

⁴³⁰ Sjövall, s. 22f.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Karl XIII till Engeström 15 juni 1810, Bergman, s. 369.

Karl Augusts hjärna befann sig i efter dissektionen ”var fullkomligt densamma som efter förgiftning med de flesta mineraliska eller vegetabiliska gifter.”⁴³³

Kungen ber i brevet von Engeström om råd. Ska man offentliggöra denna information eller ska man tysta ner det hela? Kungen själv känner sig inte i stånd att fatta ett beslut utan uppdrar åt von Engeström att bestämma.

Vi vet inte om von Engeström hann komma fram till ett beslut, för trots att rapporten skulle vara konfidentiell nådde innehållet offentligheten redan samma dag, alltså fredagen den 15/6. Hur detta gick till är oklart men enligt von Engeström så har archiater von Schulzenheim, som var den som överbringat rapporten till Karl XIII, gått raka vägen från kungen till baron Jacob Cederström och delgivit honom Pontins och Berzelius’ rapport.⁴³⁴ Denne hade så spritt nyheten vidare. Inom endast några få dagar nådde hela eller delar av innehållet i rapporten ut över landet. I en av de rapporter som landshövdingarna regelbundet sände in till Lars von Engeström beskriver landshövdingen i Göteborg, greve Rosen, situationen så här:

I övertygelsen om prinsens förgiftning kan svårligen någon ändring vinnas; snarare till- än avtager densamma. [-] ...men sedan nu snart en vecka här i staden cirkulerat herrar Pontins och Berzelii rapport till arkiater Schulzenheim, har allmänt den övertygelsen att prinsens död ej varit naturlig outplånigen inrotat sig hos alla människor.⁴³⁵

Pontins och Berzelius’ ”läckta” rapport innebar att det nu även från officiellt håll fanns ett uttalande som kunde innebära att ryktena om en mot kronprinsen riktad samman-
svärjning faktiskt var sanna. Det är inte osannolikt att överståthållare Mauritz Klingspor var medveten om dessa förhållanden när han under helgen författade den kungörelse som måndagen den 18 juni publicerades i Dagligt Allehanda och som får betraktas som den officiella inbjudan till allmänheten att ännu en gång övervara ett möte med överheten. Kungörelsen informerade om att kronprinsens likprocession skulle äga rum onsdagen den 20 juni och innehöll instruktioner för hur allmänheten skulle ta sig fram genom Stockholm denna dag. Man fick också reda på att processionsvägen skulle gå från Liljeholmen, längs Hornsgatan, Stora Nygatan fram och längs Storkyrkobrinken upp till Slottet. Dagen efter publicerades kungörelsen än en gång och på onsdagen upptogs DA:s första sida av en kungörelse med uppgifter om vilka datum som gällde för allmänheten att bese det kungliga liket. Överståthållaren förväntade sig att tystnad och stillhet skulle prägla människornas uppförande och att man utan protester åtlodde soldaters eller polismäns instruktioner. Vi vet inte vilka funderingar Klingspor hade när

⁴³³ Rapporten, daterad 8 juni 1810, tryckt i Philipson: *Alla till congl. Collegium medicum inkomna rapporter ...*, s. 27f.

⁴³⁴ Bergman, s. 226.

⁴³⁵ Citerat ur rapport från landshövding Rosen till Lars von Engeström, daterad 7/7 1810, återgiven i Bergman, s. 227 och Engeström, Tegnér (1876), s. 151.

han formulerade kungörelsens sista mening men sannolikt var hans huvud fullt av intryck från de två senaste veckornas händelser:

Kommandes den, som emot all förmodan skulle sig på ett eller annat sätt förbryta, att genast gripas och till laga ansvar befordras.⁴³⁶

På randen till ...

Måndagen den 18 juni var Dagligt Allehandas bilaga som vanligt späckad med både annonser om lediga platser – *I tjänst åstundas* – och annonser från arbetssökande – *Tjenstsökande*. Så när läsarna tagit del av Klingspors kungörelse på första sidan kunde man i bilagan under just rubriken *Tjenstsökande* bland annat läsa följande:

Ett hederligt fruntimmer, ifrån yngre åren van vid hushållssysslor, åstundade med det första, antingen emottaga ett litet hushåll för en ungarl eller enkling, eller ock få inackordera sig i något hus emot någorlunda lindrig betalning, med förbindelse till biträde i varjehanda sysslor. Benäget svar avvaktas i förseglad billet till P.P. på Dagl. Alleh. Contoiret.⁴³⁷

Om denna kvinna fick något svar vet vi inte. Däremot kan konstateras att hon, liksom Stockholms övriga innevånare, hade framför sig en av de mera turbulenta och omskakande veckorna i mannaminne.

I det tidigare citerade brevet från Wetterstedt till Lagerbielke skriver den förre att trots att inga som helst bevis för förgiftningsteorierna har kunnat visas så är allmänheten säker på att ”denne alltid saknade furste” bragts om livet av sina fiender och att hämnd måste utkrävas: ”Man hade på gatorna utstrött biljetter, hvilka inbjödo folket att hämnas hans död och hvilka utpekade offren.”⁴³⁸

Det kan knappast råda någon tvekan om allmänhetens mycket stora intresse av att åtminstone som åskådare, övervara likprocessionen. Det fanns, som vi sett, all anledning att förmoda att den 20 juni skulle bli en dag att minnas. Många var de stockholmsbor som denna kyliga onsdagsmorgon gjorde sig i ordning för att, i en stämning av förmodligen spänd, kanske till och med skräckblandad, förväntan bevittna Karl Augusts postuma intåg i staden.⁴³⁹ Eller som löjtnanten vid Kungliga flottan Joel Herman Borg lakoniskt uttryckte sig i sitt vittnesmål inför överståthållarämbetet den 21 juni, ”att beskåda ceremonierna vid införandet av Hans Kunglig Höghet Kronprinsens lik.”⁴⁴⁰

⁴³⁶ DA 18/6 1810, s. 1.

⁴³⁷ DA 18/6 1810, s. 8.

⁴³⁸ Wetterstedt till Lagerbielke 23 juni 1810, Boëthius (1881), s. 216.

⁴³⁹ Klockan sex på morgonen visade termometrarna 7,5 °C och klockan två på eftermiddagen nådde kvicksilvret endast 11,0 °C. DA 4 juli, Meteor. Obs., s 1.

⁴⁴⁰ ÖÄ protokoll 1, volym 39, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

13. Sammanfattning I

För att få en uppfattning om den situation som vid denna tidpunkt rådde i huvudstaden måste vi först beakta följande:

1. En huvudstad som under ett år bevittnat en av militären iscensatt statskupp, sett hur en provisorisk regering manövrerat sig fram genom den nyinkallade riksdagens försök till någon form av samhällelig förändring, som en följd av tryckfrihetens lössläppande översköljts av politisk agitation, genomlevt nästan ett halvt års militär belägring samt upplevt ett förlorat krig med ett periodvis direkt hot om utländsk ockupation.
2. En nyanländ kronprins som, åtminstone hos en stor del av befolkningen, blivit mycket populär och för många blivit symbolen och garantin för en bättre och rättvisare framtid.
3. Ett medialt tillstånd där det offentliga och privata samtalet på många olika arenor underhålls av en aldrig sinande ström av tidningar, pamfletter, flygblad och paskiller.
4. En omfattande ryktesspridning kring Karl Augusts person och hans roll. Det handlar dels om påstådda planer på att medelst förgiftning beröva honom livet, dels om hur det förhåller sig med hans planer på att gifta sig eller möjligen adoptera den landsförvisade prins Gustav.
5. En traumatisk händelse i form av Karl Augusts plötsliga och dramatiska död, vilken får ryktesspridningen att accelerera och den politiska diskussionen och anti-aristokratiska agitationen att nå nya höjder.

Det gångna årets alla dramatiska händelser hade, enligt de samtida krönikörernas vittnesbörd, stegvis försatt landet i ett tillstånd av vrede, sorg, misströstan och uppgivenhet inför framtiden. Upplevelsen av Sverige som en viktig aktör i den europeiska storpolitiken hade ersatts med en känsla av alienering eftersom Sveriges internationella betydelse nu reducerats till en nivå som kunde anses svara mot landets perifera plats på kartan. Jag har också visat hur den relativt generösa tryckfrihetslagstiftningen som infördes kort efter statskuppen tillsammans med den ännu generösare lagstiftningen på detta område som beslutades av riksdagen i mars 1810, aktivt bidrog till att utbudet av en innehållsmässigt allt bredare och djupare medial produktion formligen sköljde över en både frustrerad och informationstörstande allmänhet. På den plebejiska offentlighetens olika arenor pågick ett konstant sökande efter upplysningar om samhälleliga förhållanden, här ventilerades och diskuterades rykten, tidningsnotiser, pamflettartiklar och paskiller, här formades både individuella och kollektiva bilder av den aktuella, i

mångas ögon bedrävliga, kontexten. Skjöldebrands utrop i det tidigare citerade brevet han under senhösten 1809 skrev till sin förtrogna Malla Montgomery ger en bild av stämningen i landet: ”O, mitt fädernesland! Var skall detta slutas?”⁴⁴¹ Givet detta blir det inte svårt att förstå varför många, i Karl Augusts ankomst, såg slutet, eller i varje fall början till slutet, på en flerårig period av motgångar, missförhållanden och stagnation. Tydligt blir då också att den relativt okände danske hertigen inte av egen kraft kunnat få till stånd den enorma popularitet som uppstod runt hans namn. Det var kronprinsrollen som av allmänheten fylldes med förväntningar och hopp, inte specifikt kronprinsen Karl August. När han så dör upplevs det av människorna som att trenden av eskalerande förhoppningar bryts, kurvan pekar neråt, reaktionen blir häftig och våldsam. Med hjälp av en lätt modifiering av J C Davies teori om när revolutioner utbryter skulle man alltså kunna säga att när den upplevda ökande förväntan fick ett abrupt slut i och med Karl Augusts död blev hoten mot de höga förväntningarna så akuta och så farliga att man var beredd att ta till våld för att försvara dem.⁴⁴²

Sammantaget skapar dessa förhållanden ett förklaringsraster genom vilket de närmaste dagarnas och veckornas händelser måste betraktas och en förståelsefond mot vilken dagarna och händelserna måste analyseras och bedömas.

⁴⁴¹ Se s. 104.

⁴⁴² Davies (1962). Teorin går i korthet ut på att revolutioner inte primärt uppstår som ett resultat av en process av ökande förtryck och exploatering (här utgår Davies från Toqueville's tankar) utan snarare kan förväntas när en period av ekonomisk och social utveckling följs av ett plötsligt bakslag.

IV. UPPLOPPET

14. Fersenska upploppets ögonvittnen

Det finns många berättelser om vad som hände i Stockholm den 20 juni 1810. I de stora tidningarna hittar man den officiella versionen, oftast i form av kungörelser och andra meddelanden. I de mindre tidningarna, pamfletterna och tillfällighetstrycken finns mera polemiska och partiska artiklar där händelserna denna dag både beskrivs och diskuteras. Brev, dagböcker och memoarer innehåller många detaljerade rapporter om händelserna men viktigt är att komma ihåg att långt ifrån alla skribenterna bygger sina skildringar på egna upplevelser och iakttagelser. Jag har därför här bemödat mig om att i detta avsnitt låta faktiskt närvarande personers uttalanden utgöra underlag för min beskrivning av vad det var som hände denna märkliga dag. Så välkomna till Stockholm den 20 juni 1810, strax efter klockan 12:

Förmiddagen i Sveriges huvudstad var denna dag mulen och relativt kylig; det blåste en svag till frisk nordvästlig vind och ännu strax före klockan tolv nådde temperaturen knappt över 10°C.⁴⁴³ Staden var emellertid i rörelse och det på ett sätt som tydligt visade att detta inte var en vanlig onsdag i den kungliga huvudstaden.⁴⁴⁴ Landets tronföljare, kronprins Karl August, hade under inte helt klarlagda omständigheter, avlidit nere i Skåne drygt tre veckor tidigare och processionen med hans lik skulle denna dag dra fram genom Stockholm, från Liljeholmen i sydväst till Kungliga Slottet i stadens centrum.⁴⁴⁵ Militär var utposterad längs hela kortegevägen, speciellt vid de torg och öppna platser som skulle passeras.⁴⁴⁶ Mycket folk väntades och myndigheternas hållning hade dagarna före processionsdagen präglats av oro och osäkerhet. Som vi redan sett utfärdade överståthållare Klingspor en kungörelse där allmänheten uppmanades att uppträda lugnt och värdigt.

Den populära kronprinsens plötsliga och lätt mystiska död hade utlöst en intensiv diskussion som bland annat fick stor plats i de tryckta alster som i en allt stridare ström sköljt över Stockholm ända sedan tryckfriheten återinfördes i samband med statskuppen året innan. Den allmänna meningen var att den gamla, gustavianska aristokratin i någon mening var inblandad i kronprinsens död. Stämningen var spänd - i huvudstaden surrade allt intensivare rykten om förgiftningskomplotter, adelssamman-svärjningar och kontrarevolutionära anslag. I centrum för denna rykteskarusell hamnade

⁴⁴³ Se not 439, s. 156.

⁴⁴⁴ Hedvig Elisabeth Charlotta, måndsjournal juni 1810, Klercker, s. 538ff.

⁴⁴⁵ Wennerström (1947), 230ff. Boken innehåller detaljerade upplysningar om förhållandena vid Stockholms garnison.

⁴⁴⁶ Ibid., s. 233.

snart landets riksmarskalk och när tidningen Nya Posten den 14 juni i allegorins form utpekade Fersen och hans syster som skyldiga till Karl Augusts död tycktes de allra värsta farhågorna besannade - den gustavianska aristokratin avsåg att genomföra en statskupp.⁴⁴⁷ Dagarna innan den 20 juni hade Fersens egen kusk Bauer hört sägas att "något bullersamt och oroligt uppträde kunde hända vid införandet av Hans Kungelig Höghet Kronprinsens lik."⁴⁴⁸ Redan en vecka tidigare hade studeranden J G Boethius hört en fanjunkare G Bartholin omtala "ett spectacle, vilket omkring den 27:e i samma månad skulle försiggå."⁴⁴⁹

Man kan på goda grunder förmoda att det var i en stämning av spänd, kanske skräckblandad, förväntan som Stockholms befolkning gick man ur huse förmiddagen den 20 juni för att agera aktiva åskådare till det som skulle ske, eller med andra ord att som inbjuden massa ännu en gång manifesterade det ömsesidiga och oupplösliga bandet mellan furste och folk.

Klockan tolv startade processionen från Liljeholmen och det var ett ståtligt följe som tog sig över Liljeholmsbron. Fersens förgyllda statsvagn befann sig ungefär i mitten av den långa raden ekipage. Fersens kusk berättar att redan "när processionen intåg inom Hornstull folket börjat närmare åtfölja Hans Excellence vagn samt då och då spottat på densamma."⁴⁵⁰

Allt eftersom kortegen gled Hornsgatan fram tätnade åskådarleden och när man passerade Maria kyrka började stenar kastas mot Fersens vagn varvid ett glas krossades.⁴⁵¹ När man passerat Slussen och Kornhamnstorg svängde upp mot Stora Nygatan kastades både stenar, mynt och andra föremål och kusken Bauer berättar hur "han fått ett slag uti huvudet, så att han nedfallit mot fotbrädet men dock strax upprest sig och fortsatt körningen."⁴⁵²

Redan i början av den relativt smala Stora Nygatan började kortegen, och då särskilt Fersens vagn, få svårt att ta sig fram genom människomassorna, stenkastningen tilltog, allt fler rutor i riksmarskalkens vagn krossades och slutligen träffades Fersen själv flera stenar.⁴⁵³ Kusken G Lindqvist uppger att folket på Stora Nygatan stoppat hästarna, lossat draglinorna "varigenom hästarna råkat i oordning och vagnen stannat."⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ Fabeln "Rävarne", tryckt i Nya Posten 14 juni 1810; Nerman, s. 32ff.

⁴⁴⁸ J Bauer, Kärnärtsrättsprotokoll (KR), volym 35–38, fol. 267, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, Riksarkivet (RA).

⁴⁴⁹ J G Boethius, KR, fol. 1210, RA.

⁴⁵⁰ J Bauer, KR, fol. 267, RA.

⁴⁵¹ Skjöldebrand i Schück (1904b), s. 106. Skjöldebrand uppger att han bevittnade händelserna.

⁴⁵² J Bauer, KR, fol. 267, RA.

⁴⁵³ C Zetterlund, KR, fol. 1290, RA.

⁴⁵⁴ G Lindqvist, KR, fol. 228, RA.

Ryttmästare C E Brunow berättar att han sett en karl gå fram till Fersens vagn, sticka sin käpp in genom ett av de gapande fönsterhålen, och ”knacka Excellensen i huvudet och därvid yttra:- Din sakramentskade rackare, du har ej sluppit oss ännu!”⁴⁵⁵ I samband med ett besök hos en bekant boende på Stora Nygatan blev Rasmus Nyerup vittne till upploppet. Han stod vid ett öppet fönster och hörde rop och larm längre ner från gatan. Hans dagboksanteckning fortsätter:

Lidt efter kom riksmarskalk Fersen kjørende. Ham var det Pøbels hujen og skrigen gjeldte og der kastedes stene ind i kareten efter ham. Jeg saae Karetvinduerne indslagne, og manden siddende dødbleg i den skrækkeligste angst og forlegenhed.⁴⁵⁶

Vad man kan förstå började Fersens situation bli desperat och han såg uppenbarligen en möjlighet att lämna vagnen och söka skydd i huset utanför vilket vagnen stannat. Fanjunkaren G Bartholin uppger att han hjälpte Fersen att stiga ur vagnen och även ledsagade honom in i huset.⁴⁵⁷

När Nyerup fått höra att Fersen lämnat sin vagn beger han sig uppåt gatan mot det hus dit Fersen ska ha tagit sin tillflykt:

Jeg gik derhen ad gaden og saae nu ved bemeldte hus en overordentlig mængde mennesker med militair tilhest midt emellem Pøbelen. Hujen og raaben varer ved; strimlor af hans blaa baand holdes i vejret paa en stok. Pøbelen svinger med hattene og raaber hurra.⁴⁵⁸

När Fersen lämnat sin vagn fortsatte hela processionen den planerade vägen via Storkyrkobrinken upp till slottet. Regementspastor Jöns Persson Häggman befann sig vid denna tidpunkt sedan en stund tillbaka i Utters boklåda vid nämnda gata:

”Länge hade jag ej varit där, innan Processionen kom. Jag såg då på med de andra. Riksmarskalkens Ekipage var kungligt med krona på vagnstaket, präktiga hästar och remtyg, att det var lust att påse. Den gick närmast före liket, som stod uti en gammal likvagn med Serafimerordenskorset uppå – och i det hela mycket simpel. Strax observerades på Fersens vagn att den var tom, full med stenar och alla fönsterna utslagna.”⁴⁵⁹

Uppe vid slottet bevittnade Marianne Ehrenström processionens ankomst:

⁴⁵⁵ C E Brunow, KR, fol. 1226, RA.

⁴⁵⁶ Dagboksanteckning 20 juni 1810, Nyerup, s. 26.

⁴⁵⁷ G Bartholin, KR, fol. 39 och fol. 293, RA.

⁴⁵⁸ Dagboksanteckning 20 juni 1810, Nyerup, s. 26.

⁴⁵⁹ JPH, dagboksanteckning s. 28f, HS, KB.

Hästarna voro i fullt galopp, och efteråt kom riksmarskalkens galavagn, tom, med rutorna krossade, utan lakejer, utan eskort. Samtidigt kunde man höra gräsliga tjut.⁴⁶⁰

Generalen de Suremain befann sig också vid slottet men när han såg den decimerade likprocessionen red han omedelbart Kyrkobrinken ner och lyckades bana sig fram till huset dit Fersen hade tagit sin tillflykt. Han konstaterar upprört:

En ofantlig folkhop uppfyllde gatorna. Dess skrik, dess förbannelser tillkännagåvo den farligaste upphetsning. Generalen, [Silversparre, min anm.] som förfogade över tretusen man, talade till folket i stället för att handla.⁴⁶¹

I huset där Fersen nu uppehöll sig drev en vaktmästare Hultgren på andra våningen en krog och det var här, å detta näringsställes innersta rum, som Fersen hamnade. Men i säkerhet kom han inte - mycket folk trängde upp till krogen och in i rummet där Fersen vistades och han anklagades häftigt för allehanda brott.⁴⁶² En änkefru Bergner, som fanns i rummet, uppger att grosshandlaren Lexow gått fram till Fersen och utropat: "Du riksförrädare!"⁴⁶³ varefter samme Lexow, enligt löjtnanten A Hammarskjöld, gripit tag i Fersens Serafimerordensband och i det att han slitit av detta har sagt: "Av med detta ordensband! Du är ovärdig att bära det!"⁴⁶⁴

Ordensbandet, tillsammans med Fersens kappa, slängdes ut genom ett fönster och de församlade människomassorna slet sönder de båda persedlarna och många försåg sig med en bit.⁴⁶⁵ I folkmassan utanför Hultgrens hus fanns nu alltså också huvudstadens kommandant Silversparre som enligt egen uppgift försökte prata med människorna där.⁴⁶⁶

Silversparre tog sig nu upp till Fersen och försökte sedan, samtidigt som han fortsatte att diskutera med människorna, föra Fersen därifrån. När han sa att han skulle föra Fersen till Slottsvakten ropade folket, enligt Hammarskjöld: "Det duger icke. Vi veta nog hur han då bliver dömd. I arrest med honom under Råd-stugan eller Stadshuset!"⁴⁶⁷

Eskorterad av Silversparre kom så Fersen ut från Hultgrens hus och en bisarr vandring vidtog. Albrecht de la Chapelle, adelsman från Finland på tillfälligt besök i Stockholm, befann sig på värdshuset Lyktan vid Riddarhustorget och kunde med egna ögon iaktta händelseförloppet:

⁴⁶⁰ Marianne Ehrenström, Schück (1919), s. 144.

⁴⁶¹ De Suremain, s. 169.

⁴⁶² M Bergner, KR, fol. 366, RA; A Hammarskjöld, KR, fol. 154, RA.

⁴⁶³ M Bergner, KR, fol. 366, RA.

⁴⁶⁴ A Hammarskjöld, KR, fol. 473, RA.

⁴⁶⁵ A Ehrengrenat, KR, fol. 807, RA; U Mörck, KR, fol. 989, RA.

⁴⁶⁶ Silversparres rapport. Volym 41: 6, RA.

⁴⁶⁷ A Hammarskjöld, KR, fol. 154 och fol. 301.

När Fersen härunder framkom från Stora Nygatan till Riddarhus Torget, kunde jag från min ståndpunkt å Vårdshuset se tillgången. Han åtföljdes då af Silfversparren till häst och en person på hvardera sidan, som ledande Fersen, syntes ha för afsigt att skynda med honom undan folkhopen. Denna följde honom uti hälarne och tycktes utgöras af mera välklädde personer än det egentliga packet som utgjorde eftertroppen. På Fersens blottade gråa hjessa slog man oupphörligt med käppar och paraplyer, hvilka nedföllu på hans hufvud och axlar hvart ögonblick. Ett stort blodsår syntes redan på hjessan, men han höll sig ändå upprätt och tycktes tala med General Adjutanten som red bredvid honom.⁴⁶⁸

Någonstans en bit ut på Riddarhusorget skiljdes Fersen från sina ledsagare och under allt våldsammare misshandel knuffades och drogs han sista biten över torget och in på Rådhusgården. Marianne Ehrenström var på väg från slottet till sin bostad vid Gustav Adolfs torg när hon från kanslitrappan tittade ner mot Riddarhusorget:

[Då] märkte jag där en oerhörd folksamling. Hattar flögo i luften åtföljda av hurarop och skrik. Jag såg karlar och kvinnor med hemska utseenden, springa om varandra, fara ut i hotelser och rop: 'Stryp honom! Hugg huvudet av honom! Slit ut hjärtat ur bröstet på honom! Slå ihjäl alla dessa rackare till aristokrater! Ned med adeln!'⁴⁶⁹

Fersen fördes slutligen in i Rådhusets vaktrum. Här fortsatte misshandeln men avhölls också en summarisk tribunal mot honom. Drängen Engvall, som uppehöll sig i vaktrummet, berättar att Fersen erkänt sin skuld till inte mindre än tre konungars död, varpå de därstädes församlade personerna skall ha sagt: "Se nu är det nog. Det behövs icke mer. Nu skall du ut och dö efter vår lag!"⁴⁷⁰

Fersen släpades ut på Rådhusgården, som nu var fylld av människor. Många, däribland kryddkram-handlaren L J Boring, såg Fersen komma ut ...

⁴⁶⁸ de la Chapelle, s. 223; Han skrev först 1825 ned sina minnen i en skrift som han kallade "Underrättelser för mina barn." Jag menar att man trots det sena nedtecknandet kan fästa tilltro till hans uppgifter. För det första måste den oväntade dramatiken och brutaliteten överrumplat honom och bilderna och ljuden av det som utspelade sig framför hans ögon etsat sig fast i minnet. För det andra besvärades han troligen inte av några minnesproblem relaterade till hög ålder – vid tiden för upploppet var han 25 år gammal och således inte mer än 40 när han skrev ned sina minnen. För det tredje passar hans uppgifter väl in i den kontext andra vittnesmål har skapat.

⁴⁶⁹ Marianne Ehrenström, Schück (1919), s. 145.

⁴⁷⁰ L E Engvall, KR, fol. 755, RA.

... varvid ungefär 30 personer av folkhopen rusat till och släpat Hans Excellence fram på gården, omkullkastat och mördat honom under grymmaste misshandel därunder kläderna blivit från Hans Excellence' kropp slitna.⁴⁷¹

Fersen var död men redan nu fanns det tecken som tydde på att detta inte skulle bli upploppets slutpunkt. Betjänten A C Allén uppger att han hört någon säga: "Si nu är det gjort. Nu skola vi till grevinnan Piper!"⁴⁷² Fanjunkaren G Bartholin säger att han hörde folk ropa: "Nu är rackar'n död, nu skola vi till Piperskan, giftblanderskan, enögda Klingspor, Ugglas och Adlercreutz."⁴⁷³

Generallöjtnant de Suremain hade varit ute på Haga slott för att informera kungen om vad som höll på att hända i staden. När han var på väg tillbaka fick han höra att Fersen var död. Han skriver:

Jag fann oordningen på sin höjdpunkt. Ett brott förslog icke längre åt folkmassan, hvars raseri ökats genom den lätthet, den haft att begå det. Man talade högt om att storma slottet för att därstädes mörda riksmarskalkens broder och likaledes massakrera hans syster och göra processen kort med alla dem som utpekats åt hopens raseri.⁴⁷⁴

Bland människorna på Rådhusgården och Riddarhustorget var det många som fått tag på åtminstone en liten del av någon av de persedlar Fersen hade haft på sig. Överceremonimästaren von Hausswolff, som vid tvåtiden var på väg hem genom Staden, skriver i ett av breven till Posse:

[Jag] såg med förundran och fasa okända karlar med hyggelige kläder skryta för varandra med visade bitar och flikar av excellensens kläder och skjorta.⁴⁷⁵

de Suremain förvånades över att truppernas högsta befäl fortfarande agerade påfallande passivt:

⁴⁷¹ L J Boring, KR, fol. 330, RA. Om misshandlingen av von Fersen vittnar också det obduktionsprotokoll som upprättades vid obduktionen av hans kropp den 30 juni. Obducenterna har noga undersökt kvarlevorna och det digra protokollat omfattar 20 punkter där de olika skadorna noggrant redovisas. Noterbart är bland annat att man på flera ställen funnit blånader och sår efter spetsiga föremål, varför vittnesmålen om att paraplyspetsar använts blir trovärdiga. Likbesiktning 30 juni 1810, volym 41:15, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

⁴⁷² A C Allén, KR, fol. 1846, RA.

⁴⁷³ G Bartholin, KR, fol. 39, RA.

⁴⁷⁴ de Suremain, s. 170

⁴⁷⁵ von Hausswolff till Posse, Clason & Petersens, s. 235. Dessa troféer skulle komma att spela en viktig roll under den rättsliga processen efter upploppet – flera av de förhörda personerna besvärades med misstankar om att på något sätt varit inblandade i troféaffärerna. Se vidare nedan s. 182f, s. 259 och s. 315.

Faran ökades emellertid för varje ögonblick, som fick förlida ostraffat. Folket sökte vinna soldaterna, vilka en länge passiv roll endast kunde förödmjuka och göra lätta att förleda. Om detta lyckades var allt förlorat.⁴⁷⁶

Skjöldebrand gör en liknande iakttagelse när han något senare, som nyutnämnd överståthållare, ska ta sig från överståthållareresidenset på Slottsbacken till Rådstugan vid Riddarhustorget:

Folksamlingen hade otroligt ökat sig. Allt sammanräknat kan man antaga, att omkring tiotusen människor voro i rörelse, liksom i en krets kring slottet, på övre ändan av Skeppsbron, på Stora bron och Gustav Adolfs torg, men i synnerhet kring Storkyrkan, hela Kyrkobrinken och dit ledande gator.⁴⁷⁷

De Suremain hade nu ännu en gång ridit ut till Haga för att anmoda kungen att komma in till staden och sitt slott. Kungen hörsammade detta och efter sin ankomst till slottet sammankallade han statsrådet. Nu fattades beslut om att trupperna skulle börja ingripa för att skingra upploppsdeltagarna.⁴⁷⁸ Dessutom beordrades att en första truppförstärkning skyndsamt skulle ta sig till huvudstaden (*marche forcée*), samt att ett cirkulär skyndsamt skulle sändas till samtliga svenska läns landshövdingar.⁴⁷⁹ Under eftermiddagens senare del börjar så de dittills påtagligt passiva trupperna att agera i syfte att skingra människomassorna. Gardisten Tigerstedt berättar att ...

... därefter befalldes mig ånyo skingra folkskockningar uti Storkyrkobrinken, som överallt överföllö truppen med sten, både från husen och gatan ...⁴⁸⁰

och ett av befälen, löjtnant G M Lagerheim, beskriver hur ...

... flera fruktlösa försök gjordes av kavalleriet att skingra pöbeln, vilken, då chock gjordes, kastade sig åt sidorna och inåt Trångsund och sedan eskvadronen var förbi återkom med förökad fräckhet och fördubblade rop. Även kastade den sten.⁴⁸¹

Våldsamheterna fick alltmera karaktären av regelrätta gatustrider i kvarteren runt det kungliga slottet. Skjöldebrand, som ännu en gång är på väg mot Riddarhustorget, konstaterar:

⁴⁷⁶ de Suremain, s. 171.

⁴⁷⁷ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 111f.

⁴⁷⁸ Engeström, Tegnér (1876), s. 154; Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 111.

⁴⁷⁹ Statsrådsprotokoll 20 juni 1810, Krigsexpeditionens registratur serie B 1 a: volym 143, RA.

⁴⁸⁰ F A Tigerstedt, KR, fol. 1670, RA.

⁴⁸¹ G M Lagerheim, KR, fol. 165, RA.

Jag gick nu för tredje gången igenom den vilda hopen och då jag kom ner till hörnet av torget hörde jag chefen för den skvadron som stod där, ropa: 'För sista gången säger jag er till: skiljs åt, annars hugger jag på.' De besvarade detta med begäbbande åtbörder och några röster hördes ropa 'Kom om du vågar.' Då kommenderade officeren: 'Gevär ut!', varpå skvadronen i file, på tre mans front, i fullt galopp gjorde sig väg i hopen och högg åt båda sidor. Då hördes många skrin av blesserade och Kyrkobrinken blev tom.⁴⁸²

Hos en del av upploppsdeltagarna spred sig nu uppenbarligen en känsla av att upploppet hade kraft att utvecklas till en utmaning mot hela överheten, inklusive kungen. General Adlercreutz skriver i sin rapport angående massan, att "de begynte nu avancera upp mot Slottet, förolämpade både befäl och manskap, hurrade och skrålade."⁴⁸³ När så kanoner kördes fram sa, enligt egen uppgift, hattmakaregesällen J Bergman till ett militärt befäl: "Nådige herre, varföre skall man skjuta på folket? Det gör ju intet ont."⁴⁸⁴ Gardisten J Pettersson hörde en viss J Nordeman säga till soldaterna i Storkyrkobrinken: "Håll nu med oss, så kunna både ni och vi få rätt."⁴⁸⁵

Fram emot kvällen kommer det till oroligheter både runt Slottet och på Nya Norrbro.⁴⁸⁶ Lars von Engeström är på väg från Haga där han meddelat drottningen att kungen ämnar kvarstanna på slottet:

På Drottninggatan anhöll överste Rodais min vagn, för att berätta mig, att då lossades skott vid slottet. På Norrbro slungades en sten emot min vagn.⁴⁸⁷

Militären agerar resolut, sabelhugg, hästsparkar och skarp ammunition dödar eller sårar ett antal personer, uppgifterna om hur många varierar kraftigt i de olika källorna.⁴⁸⁸ Nyerup blir ögonvittne även till händelserna vid Norrbro. Klockan åtta på kvällen noterar han:

Stimlen, hujen og raaben varer ved. Pøbelen paa gaden saae jeg forsynede sig med murstene af en dyngse som var samlet paa et sted, hvor man var ifærd med at bygge en gaard, tæt ved broen som fører til Gustaf Adolphs Torv. Militairet er

⁴⁸² Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 115. De Suremain gör en liknande iakttagelse: Suremain s. 172

⁴⁸³ Adlercreutz rapport, Årstrycket 1810.

⁴⁸⁴ J Bergman KR, fol. 68, RA.

⁴⁸⁵ J Pettersson KR, fol. 1730, RA.

⁴⁸⁶ De Suremain, s. 172. Silversparres rapport, volym 41:6 (RA). Adlercreutz rapport, Årstrycket 1810.

⁴⁸⁷ Engeström, Tegnér (1876), s. 154

⁴⁸⁸ Exempelvis Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 538ff ("minst ett hundratal") och de Suremain, s. 172 ("tolv till femton personer"). I ett försök att bringa klarhet i denna fråga har jag analyserat ett protokoll som upprättades vid ett möte hos Kongl. Collegium Medicum den 27 juni 1810. Till mötet var stadens utövande läkare kallade. Totalt redovisas 20 personer som antingen svårt skadade (11 st) eller döda (9 st). Flera av de skadade har förmodligen senare avlidit. Suremain uppskattning verkar rimlig, men mörkertalet är givetvis stort. Protokollet finns i volym 41:16. Riksarkivet.

nu virksomt. Patrouiller ses i mængde i alle gader. Kongen er indkommet fra Haga. Man skal have skudt paa folket, hvorved nogle skal have tilsat livet.⁴⁸⁹

Men än är det inte slut. Senare på kvällen samlas stora skaror på Gustav Adolfs Torg. Den ursprungliga tanken är att man ska bege sig till Blasieholmen för att där angripa det fersenska palatset.⁴⁹⁰ Nu är emellertid myndigheterna mera på alerten och har redan förekommit massan genom att postera militära styrkor runt denna byggnad. I stället drar människorna iväg norrut längs Drottninggatan - målet är den hatade af Ugglas hus.⁴⁹¹ Någon gång mellan nio och tio på kvällen iakttar von Hausswolff, som bor i huset mittemot af Ugglas', hur den gamle aristokratens hus attackeras med intensiv stenkastning som krossar många fönster.⁴⁹²

Mot halv 10 om aftonen strök ett detachment pack eller folkmassa åt Drottninggatan och på mindre än 3 minuter voro alla fönster i första våningen och flera i den andra med hurrande utslag i det hus som tillhör hans excellens m.m. greve af Ugglas och ligger i hörnet av Drottninggatan och Lilla Vattugrändens.⁴⁹³

Lärlingen E Holm har hört folk uppmana varandra att bege sig till af Ugglas hus och han har även sett:

... flere okända taga åt sig stenar och skynda sig Lilla Vattugrändens utföre, ävensom han, under det han vandrat Karduanmakargrändens för att komma till sitt hem, hört fönstren inslås med häftig klang.⁴⁹⁴

Befälhavaren för den beridna militärstyrka som ska undsätta af Ugglas, löjtnant Jacob Tersmeden, uppger i sitt vittnesmål att han när han kom fram till af Ugglas hus såg hur "folket höll på att stena och sökte att inträda uti huset."⁴⁹⁵

Dagens sista militära chocker skingrade massan som drog sig in i gränderna runt Drottninggatan. von Hausswolff konstaterar nöjt från sin utkikspost att den militära insatsen:

⁴⁸⁹ Nyerup, s.28. Bron som avses är Nya Norrebro.

⁴⁹⁰ Skjöldebrand, Schück (1904b), s.116.

⁴⁹¹ af Ugglas hade varit chef för den allmänt avskydda hemliga polisen.

⁴⁹² Dagboksan-teckning av von Hausswolff 20 juni 1810, Clason & Petersens, s. 224.

⁴⁹³ Ibid.

⁴⁹⁴ E Holm, KR, fol. 872, RA.

⁴⁹⁵ J Tersmeden, KR, fol. 179, RA.

... började jaga dessa ogärningsmän på ett utmärkt sätt, så att lugnet vid pass klockan 11 om aftonen var återställt i den trakten. [-] Jag saknar ord att rätt berömma denna trupps snabbhet...⁴⁹⁶

Den världsliga makten i Stockholm fick i detta läge hjälp av en ännu högre makt - omkring klockan 10 på kvällen började att kraftigt regn falla.⁴⁹⁷ Regnandet skulle komma att fortgå flera timmar och kanske har överståthållare Skjöldebrand rätt när han konstaterar att "detta höll mycket folk kvar i sina hus och avsvlade dem, som voro ute."⁴⁹⁸

Avslutningsvis ska också nämnas att det dagarna efter upploppet cirkulerade ett rykte att upploppsdeltagarna även haft för avsikt att ta sig ut till Haga, där drottningen fortfarande uppehöll sig. Drottningen hade, enligt egen utsago, uppmanats av sin betjäning att vara beredd att hastigt lämna Haga. Om detta skrev drottningen själv i sina anteckningar så här: "Man hade nämligen under det folkmassan var på väg mot Ugglas hus hört den utropa att dem (sic) ämnade supera på Haga."⁴⁹⁹

Marianne Ehrenströms syster, grevinnan Taube, som tjänstgjorde hos drottningen under upplopsdagen, har relaterat en liknande version, som Ehrenström återger så här:

Mot kvällen kom kammarherre Bergensträhle för att å konungens vägnar säga henne att hon måste hålla sig beredd att resa, kanske samma natt, att folket var ursinnigt på henne och att hennes person kunde bli utsatt för excesser om hopen fölle på idén att marschera ut till Haga.⁵⁰⁰

Ryktet har nått den oftast välinformerade von Hausswolffs. I sina anteckningar angående den 20 juni skriver han så här:

Man har sagt mig, att jakten efter packet blivit fullföljd, till dess man om natten hunnit sprida dem; ty de hava yttrat sin tanke att begiva sig till Haga, där hennes Maj:t med sitt hov var.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Dagboksanteckning av von Hausswolff 20 juni 1810, Clason & Petersens, s. 224f.

⁴⁹⁷ DA 5/7 1810, s. 1 och IT 13/7, s. 3.

⁴⁹⁸ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 117.

⁴⁹⁹ Marianne Ehrenström, Schück (1919), s. 149.

⁵⁰⁰ Ibid.

⁵⁰¹ Dagboksanteckning av von Hausswolff 20 juni 1810, Clason & Petersens, s. 225. Ett rykte om planer på någon form av angrepp på Haga har uppenbarligen florerat men spridningen och dess eventuella sanninghalt har inte närmare kunnat fastställas. Dock kan noteras att ryttmästare Alric Åkerhjelm, som deltog i insatsen mot av utanför af Ugglas' hus, i sitt vitnesmål inför Kärnäränsrätten konstaterar att varje gång man skingrade folksamlingarna drog upploppsdeltagarna sig in på sidogatorna under fortsatt stenkastning och rop om att återsamlas på Brunkeberg. (Å Åkerhjelm, KR, fol. 180, RA) så tankar om och uppmaningar till fortsatta våldsamheter torde ha förekommit ännu sent på kvällen.

Man kan utan tvekan betrakta Karl Augusts likprocession som ett exempel på ett tillfälle där massan var inbjuden av makten.⁵⁰² Den sörjande stockholmsbefolkningen skulle beredas tillfälle att tillsammans med makten visa ett ömsesidigt deltagande i sorgen efter den älskade kronprinsen. Från myndigheternas sida var målet att banden mellan folk och furste ännu en gång skulle aktualiseras, förnyas och förstärkas, varför allmänheten förväntades uppträda lugnt och värdigt och på så sätt visa att man mottagit och besvarat maktens invit. Men de gångna månaderna, särskilt de senaste tre veckorna hade, som jag visat ovan, hos många skapat en stämning som präglades av misstro och ilska visavi makthavarna. Alla rykten och nyheter som rörde omständigheterna kring den älskade kronprinsens frånfalle diskuterades och debatterades dagarna i ända och det förekom ju till och med uppmaningar till och rykten om upplopp och revolt. Man kan utan tvekan slå fast att bland människorna i huvudstaden fanns många som på något sätt ville visa sitt missnöje med sakernas tillstånd och därför, denna juniförmiddag tog sig ut och i väg för att ta plats någonstans längs kortegevägen.

⁵⁰² Se s. 65f.

15. Fersenska upploppet röster

I detta avsnitt vill jag försöka komma åt hur man ska tolka och förstå vad människorna yttrade och gjorde under det fersenska upploppet. En given svårighet när man som historiker vill försöka få tag på vad människor på gator och torg vid denna tid tyckte, tänkte, kände och sa är ju att dessa åsikter, tankar, känslor och uttalanden lämnat så extremt få avtryck i de källor som finns att tillgå. Det rättsliga material som fersenska upploppet genererat erbjuder här på ett sätt en unik möjlighet att direkt kunna "höra" vad människor faktiskt sa. Jag har ovan redovisat det väldiga omfånget av undersökningen som genomfördes för att finna och döma Fersens mördare. I de hos Riksarkivet förvarade 6 volymerna förhørs- och rättegångsprotokoll finns sålunda uttalanden av dels de omkring 1000 personer som förhördes hos Överståthållareämbetet och dels de drygt 650 personer som blev föremål för kämnärsrättens intresse under de många och långa rättegångsmånaderna.⁵⁰³ När den här typen av utsagor analyseras måste hänsyn givetvis tas till det faktum att när frågorna ställdes var upploppet krossat och att myndigheternas primära ambition var att hitta den eller de skyldiga. De svarande är genomgående försiktiga i sina svar och försöker oftast distansera sig själv, både tidsmässigt och fysiskt, från de mest dramatiska delarna av upploppet. Vanligt är också att man refererar till något man hört någon annan säga, ofta då en namngiven "annan person." En tredje svarsstrategi går ut på att man försöker framställa sig själv som en försvarare och "beskyddare" av Fersen och vän med militären.

Hedman har i sitt arbete undersökt vad han kallar den verbala och motoriska aktiviteten bland deltagarna i upploppet.⁵⁰⁴ Hans primära mål har varit att koppla ihop denna aktivitet med yrkestillhörigheten hos dem som varit aktiva. Hans analys visar att de som varit mest framträdande vad gäller denna parameter är stadens lågavlönade ämbets- och tjänstemän, samt olika grupper hantverkare, handlanden och arbetare. Jag vill fokusera min undersökning på de repliker som faktiskt fölls, eller möjligen av någon uppgivits ha fallts och är medveten om att man får vara mycket försiktig med att dra alltför långtgående slutsatser av det som de förhörda "säger har sagts." Jag menar dock att detta "muntliga" material är användbart i försöken att inifrån, mitt bland de deltagande människorna, få en bild av upploppet och hur det utvecklades. Jag har, med utgångspunkt från min läsning av den tidigare presenterade moderna forskningen om folklig protest, skapat fyra kategorier av yttranden. Dessa är:

⁵⁰³ Av dessa volymer utgör två de renskrivna protokollen från förhören hos Överståthållareämbetet och de övriga fyra utgörs av protokollen från Kämnärsrättens behandling av ärendet. RA

⁵⁰⁴ Hedman (1969), s.63ff.

1. Yttranden som signalerar äldre traditionella föreställningar
2. Yttranden som signalerar nyare politiska idéer
3. Yttranden som signalerar misstro, olydnad eller hot mot militär/polis/aristokrati/överhet
4. Yttranden som signalerar upploppets stegvisa utveckling

I appendix 1 redovisas 51 uttalanden från förhörda personer såsom de registrerades i protokollen från kämnärsrättens behandling av ärendet.⁵⁰⁵ Sammantagna menar jag att de kan ge en kompletterande bild av stämningarna, känslorna och tankarna som fanns hos deltagarna i fersenska upploppet.⁵⁰⁶

Redan tidigt denna dag var det mycket folk i rörelse. De senaste veckorna hade varit sprängfyllda med rykten om vad som skulle kunna komma att hända när kronprinsens lik kom till staden. Nyfikenheten var stor när Stockholms befolkning gick man ur huse efter att ha tackat ja till myndigheternas inbjudan att övervara denna ceremoni. Ännu en gång skulle makten och allmänheten mötas för att i någon mening befästa det ömsesidiga samhällskontraktet. Trots att förutsättningarna denna gång var ovanligt dramatiska fanns det hos myndigheterna som vanligt en ambition att i första hand möta befolkningen med försiktighet och samförstånd som ledstjärnor.⁵⁰⁷

Den verbala aktiviteten riktad mot Fersen började redan när processionen passerade Hornstull. Till en början handlade det om mer eller mindre oartikulerade rop och skrik blandat med hänfullt hurrande.⁵⁰⁸ Efter hand som processionen skred Hornsgatan fram och närmade sig Staden (Gamla Stan) kompletterades den verbala aktiviteten med stenkastning och efter hand även kastande av tyngre föremål. Så här långt torde deltagarnas ambition ha varit att visa sitt missnöje, skymfa och möjligen på något sätt förnedra den person som enligt den sanning som gällde bland allmänheten bar skulden för kronprinsens död. En bit in i Staden händer något, Fersens vagn stoppas och Fersen själv tar sig ut ur vagnen och antingen tvingas eller eskorteras in i Hultgrens hus. Nu konfronteras Fersen med anklagelserna och i replikerna från Hultgrens hus syns tanken om folkets traditionella rätt att, som ställföreträdare för en överhet som inte gör sin plikt, döma och straffa. ("Den rackarn bör ej leva. Han skall mördas. Vi skola mördra honom på stället" och "... ni har mördat vår kronprins och skall därför straffas eller ock utkastas genom fönstret.") Här finns också inslag av någon form av nationalism, som ju är en idé av yngre datum. Fersen anklagas för att inte vara svensk ("Nu är er tid kommen och ert hyckleri och elakhet skall få sitt slut. Ni är ingen redlig svensk" och "... jag är född fransos, men nu är jag svensk och vill försvara svenska folkets ära") och denna betoning

⁵⁰⁵ Vissa av dessa uttalanden återfinns även i föregående avsnitt s. 161ff.

⁵⁰⁶ I analysen nedan använder jag inte explicit samtliga 51 uttalanden, men de som inte används ligger väl i linje med de som redovisas här; de som inte används kan studeras i Appendix 1.

⁵⁰⁷ Denna strategi är den vanliga vid denna tid.

⁵⁰⁸ Angående hurrandets innebörd – enligt Svenska Akademiens ordbok var hurrandet tidvis ett sätt att skymfa och förnedra misshagliga personer eller företeelser.

av svenskhet dyker också upp bland människorna utanför Hultgrens hus ("Låt se ni ären svenskar go'vänner" och "Håll i er gossar, vi äro svenskar allehopa"). I de hultgrenska rummen sker också något som skulle kunna kallas ett symboliskt upphävande av de aristokratiska privilegierna. Man rycker av Fersen hans blåa serafimerordensband samtidigt som han anklagas för att vara en lögnare och en fiende till Sveriges allmänhet ("Du ljuger din bov och är för mycket övad i hovintriger för att tala sanning" och "...hur vågar ni som varit orsak till vår älskade kronprins' död visa er för allmänhetens ögon. Är det inte nog att ni berövat Sverige dess enda hopp, ni vill även insultera dess undersåtar som ni alltid ansett för pack och emot vilka ni uppfört er på det mest högfärdiga och förolämpande sätt") Det hela avslutas med att ordensbandet kastas ut till folket på gatan och därmed är Fersen avaristokratiserad varför han nu tituleras "herr Fersen." Innan han åter är ute på gatan får vi också höra uttalanden som markerar misstro mot överheten när det blir tal om hur man ska hantera Fersen i fortsättningen ("Nej icke åt slottet, där får han nog tillfälle att komma undan. Det duger icke, vi veta nog hur han då bliver dömd" och "Det skall tusan jävlar därmed vara nöjd, kommer han idag i arrest så kommer han ut i morgon och då dömer han huvudet av oss") samtidigt som människorna tar sig allt större verbala friheter gentemot polis och militär ("Fäll ej bajonett mot oss gossar, det duger intet" och "Här har du intet att beställa, utan gå dina färde" och "Vi gillar ingen vakt, den bör gå bort, eljest blir det värre"). Under Fersens golgatavandring från Hultgrens hus ut på Riddarhustorget inleds den direkt fysiska misshandeln, stundom ackompanjerad av uttalanden som ger revolutionära associationer ("Låt dem gå på, ni påminner er ju franska revolutionen; man bör understödja republikanerna" och "Är ni en riktig medborgare, så slå ni med). Ute på torget, där Livgardet till häst endast gör tafatta försök att ingripa, blir upploppsdeltagarna alltmer offensiva. Soldaterna uppmanas att ansluta sig till upploppet ("... håll nu med oss, så kan både ni och vi få rätt" och "Ni borde låta bli det, utan hjälpa menigheten" och "Gossar gör ej motstånd, ty det är ej någon fara), att inte ingripa ("Låt bli det där, annars får du detsamma som Fersen") eller att helt enkelt hålla sig undan ("... borde göra gemensam sak med folket och hålla sig undan"). I dramats sista akt släpas ju Fersen in i Rådhusets vaktrum där något som närmast kan kallas en ytterst summarisk rättegång äger rum. Det är bråttom ("... inom några timmar är han fri igen och kan åter verka. Vi bör därför göra processen kort"), domen faller snabbt ("Se nu är det nog. Det behövs icke mer. Nu skall du ut och dö efter vår lag") och verkställigheten låter inte vänta på sig. Både dessa senaste uttalanden och de som görs någon timme senare när Fersens lik ska föras från platsen skvallrar återigen om att äldre föreställningar om lag och rätt fortfarande är viktiga ("Han ska till galgbacken" och "...under oväsen och skrålande ville [man] föra Hans Excellences' lik till avrättsplatsen.")

Efter mordet sprider sig uppenbarligen en känsla av makt och gemensam styrka bland människorna ("Här är jag general, är ni av mitt parti så linden I en näsduk runt armen" och "Herre, vi är femton hundra; nu skola vi passa på" och "Vi har ej känt varandra förut. Nu skola vi bli bröder" och "Det är väl inte så farligt. Vi lära väl alla vara av en och samma tanke") och så småningom utbryter kravallerna i Storkyrkobrinken upp

mot kungliga slottet och på Norrbro, som binder samman Staden med Norrmalm. Vid båda tillfällena gör militären chock med dragna sablar medan gevär och kanoner skjuter skarpt ("Vad ni gör soldater, så skjut ej på folket, ty edra officerare har varit stora kanaler mot oss" och "Det är alldeles oerhört att dragonerna våga på detta sätt hantera folket, som förhållit sig så raska" och "Nådige herre, varföre skall man skjuta på folket? Det gör ju intet ont.") Upploppet har nu utvecklats till att i allt högre grad utgöra ett ifrågasättande av och angrepp på den rådande samhällsordningen ("Idag bryr ni väl er inte om att se så noga efter" och "Det är bra att det är förbi med den långa räven, men jag tror väl icke att det är slut därmed" och "Det är ej slut med det här. Det finns ännu fler förrädare kvar och om jag än ska uppoffra mitt liv, så ska här bliva annorlunda"), det talas om hur man ska gå vidare ("... ja, ja mamma, lilla du får väl se mer innan kvällen då det börjar brinna" och "I afton klockan 8 ska vi råkas; den som då ej går med han är pultron") och målen specificeras ("Nu är det gjort, nu ska vi gå till grevinnan Piper" och "Klockan 8 i afton samlas vi utanför Fersiska huset å Blasieholmen och då skola vi vara raska" och "Nu är rackarn död. Nu skola vi till Piperskan, giftblanderskan, enögda Klingspor, Ugglas och Adlercreutz").

Sammantaget skapar upploppsdeltagarnas uttalanden bilden av en huvudstad präglad av upprorsanda och revoltstämning. Många är de som i ett eller flera sammanhang denna dag gått långt, ja till och med mycket långt, över gränsen för vad som är brukligt i samband med massans möte med makten. Landets näst högste befallningshavare, tillika huvudrepresentant för den svenska aristokratin, har skymfats, misshandlats och mördats inför ögonen på tusentals människor. Många av deltagarna har kastat sten mot Fersens i hans vagn, pucklat på honom med påkar och knytnävsslag, stuckit paraplyspetsar genom hans sargade kropp, slitit och dragit i hans döende lemmar och sparkat och hoppat på riksmarskalksliket. Mot militär och polis har man varit inblandade i regelrätta gatustrider och när soldaterna har svarat med att skjuta och hugga skarpt har ett stort antal personer konkret fått erfara konsekvenserna härav.⁵⁰⁹ Upploppets fokus har sedan vidgats till ett anfall mot hela det etablerade samhället och det har uppenbarligen funnits planer på att attackera Blasieholmen (där Fersens bostad fanns) och åtminstone rykten om att gå mot Haga (kungaparets sommarresidens där drottningen uppehåll sig). Att oroligheterna upphörde efter attacken mot af Ugglas hus på Drottninggatan får förmodligen tillskrivas en kombination av ett plötsligt skyfall och en resolut militär insats.

Under alla omständigheter måste det rimligen vara så att när dagen går mot sitt slut fyller ord, bilder, känslor, ljud och dofter från upploppstimmarna många stockholmares tankar och samtal. Man har upplevt något som till en början varit ett evenemang som hämtat sin dramaturgi ur välkända, traditionella föreställningar och beteenden. Sedan har något hänt, gränser har överskridits och mer eller mindre artikulerade

⁵⁰⁹ Se not 488, s. 168.

framåtblickande visioner om en möjlig samhällsförändring har ackompanjerat den sena eftermiddagens och kvällens händelser.

Ingen vet ju vad morgondagen kommer att innehålla, i varje stund är den ett oändligt spektrum av möjligheter och förväntningar och samtidigt ett bråddjupt hav av oro och ångest. Men alla som på något sätt upplevt upploppsdagen var säkert på det klara med att de bevittnat/varit med om något mycket stort, mycket ovanligt, mycket omtumlande. Ingen hade ju tillgång till det facit som är vårt utan här fanns tusentals olika framtidsscenarier, mer eller mindre sannolika men alla, just där och just då, fullt möjliga. Om vi gör som Christopher Hill har föreslagit, nämligen mentalt försöker ta oss tillbaka till timmarna, minuterna när allt hände, till de ögonblick då framtiden ännu var oskriven tid, när alla framtidsalternativ ännu låg öppna, måste att människorna i Stockholm denna kväll haft en undran med sig när de lade sig att vila i sommarnatten: Vad händer i morgon, och vad händer sedan?

16. Fersenska upploppet anatomi.

I detta avsnitt kommer jag med hjälp av bland annat konfliktrepertoarbegreppet att fokusera på det våld som utövades under upploppets olika faser. En fasindelning är givetvis en efterhandskonstruktion men jag bedömer att en sådan är nödvändig för att resultaten ska bli tydliga. I någon mån kommer framställningen här att kompletteras med ytterligare vittnesbörd ur källmaterialet. Genom att först titta på varje fas för sig och först i steg två relatera dem till varandra vill jag skapa en förståelseram och ge upploppet den betydelse och den innebörd det hade och fick i en samtida kontext.⁵¹⁰

Ante mortem

Hurrarop, smädelser och spottloskor

Massan vid fersenska upploppet gav prov på flera olika typer av skymfande beteende av både verbal och fysisk natur gentemot överheten. Som framgått av redogörelsen för händelseförloppet ropade man smädelser och hurrade, slungade ut glåpord och skickade i väg spottloskor. Redan i början av likprocessionen skymfades Fersen av massan och från den långa upploppsdagen har jag funnit flera rapporter om hur han och andra överhetens representanter utsattes för olika former av skymfningar och ärekränkande beteenden.

Det finns ju inom modern historisk forskning många resultat som pekar på dels att äran och hedern haft en nyckelroll i det mellanmänskliga samspelet i det förindustriella samhället, dels att olika former av skymfning och skändning av personer som förbrutit sig mot allmänt accepterade normer och regler varit vanliga och verkningsfulla inslag i människornas vardag.⁵¹¹ I samspelet mellan människor hade olika "rädda-ansiktet" beteenden och ritualer stor betydelse. I en värld där man levde och arbetade både fysiskt och psykiskt tätt inpå varandra blev den privata, personliga sfären med nödvändighet liten och just därför försvarades den ihärdigt och intensivt.

Dagligen och stundligen erfor människorna de skarpa statusgränserna i det hierarkiskt ordnade samhället och därför blev rätt sätt att tilltala, närma sig och behandla andra människor en önskvärd kunskap och försvaret av den personliga integriteten en

⁵¹⁰ En tidigare version av texten i detta avsnitt återfinns i min artikel "En besynnerlig jäsning fortfor bland folket" i Österberg (red), s. 73 – 102.

⁵¹¹ Se Beik, passim; Edgren 2021, s. 124ff samt där (s. 125) angivna källor.

både för individerna och samhället i stort nödvändig förmåga. Varje individ hade en, kanske liten och obetydlig men dock, aura av okränkbarhet runt sig och en viktig beståndsdel i denna var namn, heder och anseende. Man fäste stor vikt vid att upprätthålla denna personliga försvarszon, eller som en historikern William Beik uttrycker saken:

The result was a constant struggle to maintain one's deserved share of esteem by monitoring the appropriateness of others' responses and according to them no more than their due in return."⁵¹²

I idealläget skulle detta system av givande och tagande generera ett dubbelriktat och passande flöde av uppskattning och aktning människor och grupper emellan. I verkligheten uppstod förr eller senare någon form av konflikt. Att i det läget ta till våld var i och för sig fullt acceptabelt. Men eftersom målet inte var att krossa utan att förolämpa var det ofta möjligt att uppnå detta mål bara via hot om våld. Dessa hot kunde ofta vara nog så aggressiva och bloddrypande, men de hade alltså som yttersta syfte inte att förgöra utan att tränga in i antagonistsens privata sfär och skada hans heder och ära.

Ytterligare ett utmärkande drag för dessa strider var att de utkämpades i offentligheten. Det var omgivningens dom som var avgörande i denna kamp om äran. De olika ansiktsräddande beteendena kunde dessutom ofta präglas av särskilda ritualer med ofta teatraliska och spektakulära inslag.

Sammantaget har vi att göra med ett väl utvecklat och djupt rotat system för hantering av de oundvikliga konflikterna i den urbana miljön. I detta ligger också fröet till sättet att agera när omständigheterna fick konflikterna att växa utanför och bortom det personliga och individuella planet. Smädelserna, glåporden och spottloskorna mot Fersens vagn längs hela Hornsgatan liksom hurraskriken riktade mot de militära befälharna i Storkyrkobrinken var ett naturligt och spontant sätt för människorna att uttrycka sig i den konfrontationssituation som förelåg.

Stenar, mynt och vedträn

Ett återkommande inslag i de förindustriella massupploppen är kastandet av stenar och andra lösa föremål, antingen direkt mot överhetspersoner eller mot hus som i någon mening kunde knytas till myndighetspersoner/utövning. Jag menar att vi här har att göra med en form av våld som kan sägas utgöra en mellanform mellan, eller innehålla element från både, verbalt och fysiskt våld.

Det är klart att en rejäl sten slungad direkt mot en person var avsedd att tillfoga kroppsskada men dock inte primärt av dödlig natur. Avsikten var fortfarande att skymfa och förödmjuka. Detta faktum blir ännu klarare om man betänker att det ofta kastades "lättare" föremål, som till exempel mynt, grus, lera och vedträn. Den höga

⁵¹² Beik, s. 29.

”föredranseffekten” i att se en överhetens representant insmord med lera och smuts och kanske, om än tillfälligt, försatt ur stridbart skick, är ju inte svår att föreställa sig.

Stenkastning mot mer eller mindre officiella byggnader hade ju givetvis inte heller som mål att förstöra desamma. Återigen handlar det om symbolik och gester. Stenarna krossade framför allt fönsterrutor, ett symboliskt angrepp på överhetens ansikte, eller möjligen ögon och öron. Det är inte svårt att se likheterna med dessa handlingar och de hängningar av dockor föreställande misshagliga makthavare som var vanliga vid denna tid, företrädesvis i Frankrike och England.⁵¹³

Från Fersenupploppen finns en lång rad vittnesbörd om hur olika föremål var i luften under hela upploppsdagen. Redan innan likprocessionen lämnat Södermalm kastades småsten och mynt mot det fersenska ekipaget och vid Kornhamnstorg och längs Stora Nygatan började större föremål kastas, företrädesvis stenar, vedträn och takpannor. På Storkyrkobrinken utsattes militären för stenkastning och senare under eftermiddagen angreps till och med det kungliga slottet. Värt att notera är också att det sista våldsutbrottet den 20 juni faktiskt var den stenkastning mot af Ugglas hus som enligt vissa uppgifter krossade samtliga fönster på husets gatusida.

Den omfattande föremålskastning som kantar hela den förindustriella upploppshistorien kunde komma till stånd delvis beroende på ett tydligen allmänt urbant fenomen, som William Beik kort och kärnfullt sammanfattar så här: ”Stones seem to have been lying about everywhere, and they were a prime resource in moments of tension.”⁵¹⁴

Men detta förhållande var givetvis inte orsaken till stenkastningen - de många lösa föremålen erbjöd bara ett adekvat redskap för massan när man upplevde att den verbala skymfningen inte var tillräcklig, när överhetens ära och heder behövde skadas kraftigare än vad som kunde åstadkommas med hjälp av glåpord och smädelser. Vad gäller fersenupploppets första fas, dvs fram till dödandet av Fersen, menar jag att denna kvalitativa likhet mellan de två konflikthanteringsmetoderna är tydlig - avsikten med orden såväl som stenarna var att skymfa, förnedra och möjligen skrämja. När vi kommer till händelserna senare under dagen kan det möjligen vara så att sten- och föremålskastningen har andra över- och undertoner. Därför behandlas dessa händelser senare.

Hugg och slag

Både mot Fersen och andra utövades under upploppsdagen fysiskt våld både med och utan tillhyggen. Materialet ger dock inget stöd för en karaktäristik av massans inställning till fysiskt våld i termer av ohämmad våldsmentalitet och tygellösa excesser. Tvärtom måste man konstatera att våldet, utom det mot Axel von Fersen själv, riktades mot specifika och avgränsade mål, antingen det gällde byggnader eller människor, samt att det till sin karaktär uppenbarligen var ringa till måttligt.

⁵¹³ Se exempelvis Tilly, C. *The Contentious French*; Thompson, E P. *Customs in Common*.

⁵¹⁴ Beik, s. 31.

Man kan fråga sig om det förindustriella samhället ska beskrivas som mer eller mindre våldsbenäget än 1800- eller 1900-talets samhällen.⁵¹⁵ Man kan å ena sidan hävda att man i äldre tid levde närmare vardagsvåldet och var van vid betydligt mera blod än senare århundradens människor och därför lättare tog till ohämmat våld i vissa situationer. Mot detta kan man invända med argumentet att människorna förr levde så tätt inpå och var så intimt och konkret beroende av varandra att våldet inte tilläts ”gå för långt”, det fanns gränser för hur våldsam man fick lov att bli. Kanske är jämförelsen över tid inte så intressant, det är möjligt att skillnaderna mellan då och nu inte är så stora. Låt oss nöja oss med att konstatera att i ett visst läge övergår det verbala våldet i alltmera reellt dito. Modern massforskning menar, som framgått av min genomgång av forskningsläget, och som jag kunnat verifiera utifrån mitt eget material, att våldet härvidlag oftast är begränsat och målinriktat. Detta synsätt fokuserar människors medvetenhet om olika samhälleliga missförhållanden samt vem eller vilka som rimligen kan hållas ansvariga för dessa. Våldets yttersta syfte är att i någon mening offentligt uppmärksamma och straffa dessa personer.

Det är ju dock så att själva tillgripandet av fysiskt våld måste ses som någon form av gräns-överskridande, en kvalitativ tröskel passeras. En intressant fråga blir då om förändringen är resultatet av en medveten strategi eller om det mera handlar om en sorts inbyggd automatik där det ena ger det andra. Jag skulle vilja se det hela ungefär så, att någon heltäckande strategisk planering från någon enskild eller grupp förefaller mycket osannolik - det tycks snarare vara så att upploppets fasvisa utveckling är ett resultat av intuitiva beteenden och spontana åtbörder som modellerades utifrån vardagsverklighetens situationer. Med detta avser jag inte att införa någon form av upploppsdeterminism, utvecklingen var givetvis inte på något sätt förutbestämd. Enskilda personer, uttalanden, handlingar har hela tiden, och speciellt tydligt i samband med fasövergångarna påverkat riktningen och styrkan. Men svaren på dessa stimuli har formulerats utifrån en kombination av medvetna och undermedvetna faktorer, och i den process som upploppet utgjorde fått sin slutliga mening och innebörd.

När Fersen flydde in i det hus där vaktmästare Hultgren drev sin krog var han visserligen redan fysiskt skadad men hans blesstyrer var fram till denna tidpunkt resultatet av kastandet av lösa föremål. I samband med att han tog sig in i portgången fortsatte föremåls- och glåpordskastandet men det finns i materialet ännu ingen uppgift om personellt fysiskt våld mot Fersen. Under den stund - förmodligen c:a 30 minuter - som Fersen vistas i Hultgrens lokaler inträffar uppenbarligen det kvalitativa språng som jag ovan antytt, för när han åter kommer ut på gatan överöses han med sparkar och slag, man river och sliter i hans kläder och hår, han misshandlas med träpåkar och paraplyer. Man kan fundera över vad som hände, vilka händelser eller personer eller andra element som gjorde denna förändring möjlig. Till detta återkommer jag i den avslutande analysen men vill redan här nämna en möjlighet. Inträngd och delvis instängd i den

⁵¹⁵ Se exempelvis Ruff (2001); Söderberg, (1993).

Hultgrenska krogens innersta kammare blev Fersen av en av de sedermera huvudanklagade utsatt för ett mera symboliskt än fysiskt övergrepp - grosshandlaren Lexow slet i samband med en häftig ordväxling av honom det blå Serafimerordensbandet. På något sätt verkar det som om han därmed uppfattades som ett mera lovligt byte - en av de främsta symbolerna för hans aristokratiska tillhörighet och därmed följande överordnade ställning hade avlägsnats, nu kunde "vanligt" fysiskt våld användas även mot rikets näst högste befallningshavares person.

Fersens väg ut från det Hultgrenska huset, genom folkmassan på Stora Nygatan och Riddarhustorget och över Rådhusgården kan närmast beskrivas som en kort, men för varje minut allt våldsammare, Golgatavandring. Man sparkade och knuffade honom, rev sönder hans kläder och slet hårtussar från hans hjässa samtidigt som skurar av knyt-nävs-, paraply- och träpåksslag utdelades. Massan hade talat, Fersen var dömd. Den summariska tribunalen i Rådhusets vaktrum bekräftade bara ett redan fastslaget faktum, inget annat än dödsstraff kunde komma i fråga och dess verkställande var nu endast en tidsfråga.

Dödande och förnedring

Innan jag går vidare vill jag återigen varna för att se massans våldsanvändande, både vad gäller arten och graden, *uteslutande* som en återspeglning av traditionella folkliga föreställningar om vad som var riktigt och rätt. Bland andra Arlette Farge och Colin Lucas har ju påpekat att massans våld också kan ses som en imitation av det statliga, legala våld som makten regelbundet utövade inför menighetens ögon och öron.

Jag menar att de två synsätten mycket väl kan kombineras. Visst finns det i massans dömande och slutliga dödande, tydliga inslag av imitation av de offentliga avrättningarna, där ju människorna kunde få bevittna hur en dödsdömd före avrättningen utsattes för en hel serie officiellt sanktionerade grymheter, och sedan, efter den ofta utdragna avrättningsproceduren, hur hans kropp förnedrades genom att till exempel styckas varpå den stympade kroppen och dess delar slutligen uppvisades för alla och envar. Det kan i detta sammanhang parentetiskt nämnas att Riddarhustorget var just den plats i Stockholm där medborgare som förbrutit sig mot makten innan avrättningen fick schavottera offentligt.

Men visst ser vi också i massans agerande inslag av det ritualiserade våld som Natalie Zemon Davies kallar "rites of violence", alltså en sorts våldets liturgi med sina rötter i folkliga föreställningar som bitvis närmast kan karaktäriseras som magiska eller övernaturliga.⁵¹⁶ De olika ritualerna syftade till att rena samhället genom att förnedra dess fiender och på så sätt göra dem mindre hotande. Riterna tjänade också syftet att fullborda en avhumanisering av den dödsdömde - en mental process som alltid föregick den fysiska bestraffningen och som syftade till att skänka deltagarna/domarna/bödlarna

⁵¹⁶ Davies, 179ff.

en sorts kollektiv skuldfrihet. Det är inte svårt att i den utdragna dödsmisshandeln av Fersen och i den därpå följande skändningen av hans kropp se dessa våldets riter. När Fersen slogs, sparkades och trampades till döds, när man spottade på, och med paraplyspetsar och pinnar genomborrade den döende kroppen och slet åt sig delar av hans söndertrasade kläder, var det alltså, bestialiteten till trots, inte frågan om en djurisk pöbels tygellösa excesser. Det handlade i stället om massans metod att döma och avrätta den person som man ansåg mer än någon annan symboliserade en hatad aristokrati och när den döende/döda kroppen förnedrades så renades samhället rituellt från det av människorna upplevda hotet mot en förväntad ny och bättre samhällsordning.

Post mortem

Plundring och troféer

Men våldet mot Fersens person upphörde inte i och med att han var död. Nu accelererade nämligen en process som egentligen påbörjats i samband med att misshandeln inleddes och som jag skulle vilja beskriva som någon form av symboliskt/rituellt trofé-samlande. Redan under den tid han befann sig i de Hultgrenska rummen på Stora Nygatan slet man ju av honom det blå serafimerordensbandet. Detta klipptes och revs sedan i mindre bitar, som blev åtråvärda troféer. Under dramats blodiga slutscener på Riddarhustorget berövades ju Fersen både sina personliga tillhörigheter, som värjehäng, fickur och hårpung, smycken och till sist även sina kläder. Stora delar av denna "kvarlåtenskap" skars eller revs i småstycken som slutligen fördelades bland massan. Dessa konkreta manifestationer av upploppsdagen spreds, uppvisades och till och med såldes vida kring, dels i Stockholm men också i andra delar av Sverige.⁵¹⁷ Där om vittnar inte minst den kungörelse/efterlysning om och av icke återlämnade fersenpersedlar som överståthållare Skjöldebrand lät publicera den 22 augusti 1810.⁵¹⁸ Vid laga ansvar uppmanas medborgare som innehar eller har kunskap om innehav av fersenföremål att träda fram och återlämna dessa eller informera om var dessa eventuellt kan finnas. Att troféerna spritts utanför Stockholm framgår tydligt av kungörelsens sista mening:

⁵¹⁷ 1. von Hausswolff till Posse 25 juni 1810, Clason & Petersens s. 218: "Med mina egna ögon såg jag, en halv timma efter sedan han var expedierad, välklädda karlar gå framför mig och visa flikar och remsor av hans kläder och med glättiga ansikten beskåda och jämföra sin trofé."

2. Wetterstedt till Lagerbielke 23 juni 1810. Boëthius (1881) s. 216: "Hans ordensband och kläder avslets, utdelades och och buros i triumf."

3. Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker s. 559: "Följande dagar försåldes i Uppsala och andra långt avlägsna platser såsom relikier eller troféer bitar av hans kläder, kappor och till och med hår, vilka gått ur hand i hand."

⁵¹⁸ DA 22/8 1810, s. 1.

Kongl Maj:ts samtliga befallningshavande i Riket anmodas även att hvar och en i sitt län, låta utfärda en lika kungörelse, samt benäget meddela mig de upplysningar vilka såmedelst för ändamålets vinnande erhålles.⁵¹⁹

Myndigheternas bedömning är uppenbarligen att troféer från upploppet kan finnas var som helst i landet. Detta innebär ju också kunskapen om det inträffade är vida spridd och att det då faktiskt finns en risk att huvudstadsoron ska ”smitta av sig.”

Givetvis inställer sig omgående frågan om vilka föreställningar och idéer som kan ha legat bakom dessa troféaffärer. En möjlighet är att människor i och med innehavet av en del av Fersens klädedräkt upplevde att de fick ett konkret bevis på att det oerhörda verkligen hade hänt. Man skulle också kunna se sönderslitandet av Fersens kläder som en sorts symbolisk styckning och spridandet av ”relikerna” som ett yttersta sätt att verkligen döda, ja kanske rent av ”äta upp” honom. En tredje möjlighet skulle kunna vara att se troféjakten som ett segerherrens tillägnande av de besegrades tillhörigheter för att på så sätt markera sin triumf. Under alla omständigheter bildar dessa möjligheter sammantaget ett möjligt korrektiv till bilden av den djuriska och oreflekterade massan.

Mitt empiriska material kan inte ge något definitivt svar på frågan om vad som låg bakom troféaffärerna, men jag kan konstatera att även myndigheterna ägnade påfallande stort intresse för resterna av riksmarskalkens klädedräkt. Det är till exempel så att 12 av 40 inför kämnärsrätten åtalade stod till svars för att på något sätt varit indragna i troféaffärerna. Man kan spekulera i orsakerna. Det är möjligt att rättvisan så upprördes över detta utslag av bristande folklig respekt för överheten att man ville statuera många exempel. Men möjligen var det så att myndigheterna, på grundval av sin kunskap om massan, fruktade konsekvenserna av den djupare symboliken i att hundratals påminnelser om händelserna den 20 juni cirkulerade omkring bland människorna både i huvudstaden och i övriga landet.

Ett par vittnesuttalanden angående händelserna i samband med att kläderna slets av Fersens kropp talar, åtminstone indirekt, också för tesen om massans medvetna målinriktning. Dessa vittnesmål ger vid handen att människor i massan reagerade när försök gjordes att lägga beslag på de värdeföremål riksmarskalken burit på sig och härvid uttalade ett tydligt avståndstagande från plundring och tjuvnad. Jag menar att detta förhållande styrker tesen att massan inte var en tygellös mobb utan att den tvärtom, i sina emot vissa specifika mål inriktade aktioner, fungerade efter ett väl utvecklat system av normer och regler. Det fanns klara tabun; egendomsbrott var uppenbarligen, precis som i samhällets officiella lagstiftning, ett sådant.⁵²⁰

Innan Fersens kropp definitivt försvinner ur vår berättelse vill jag lyfta fram ytterligare en iakttagelse. När Silversparre fick syn på den vanställda kroppen gav han order om att denna skulle föras bort. Människor på platsen protesterade mot detta och talade om

⁵¹⁹ Ibid.

⁵²⁰ Snickaren J P Berg, KR, fol. 396, RA: ”Vi äro inga tjuvar utan endast hämnare av Karl Augusts död!”; Kaptenen E Skotte, KR, fol. 419, RA: ”Nej, fy fan. Ingen plundring!”

för Silversparre att man redan hade sänt efter rackarn, dvs bödelsdrängen, för att få Fersen transporterad till den ordinarie avrättningsplatsen i Stockholm. Efter viss tvekan gav Silversparre efter och red, enligt vittnesuppgifter, från platsen. En symbolisk avrättning av den redan döde var uppenbarligen vad som föresvävade människorna där på Rådhusorget. Det tycks mig inte alltför djärvt att även i detta agerande från massans sida identifiera element av medvetenhet och ordning - den folkliga rättsutövningen strävade efter att så långt som möjligt efterlikna, ja rent av imitera, det statliga, institutionaliserade våldet för att på så sätt uppnå största möjliga legitimitet.⁵²¹

Våld mot militären

Utan tvekan förändrades upploppets karaktär i samband med de ovan relaterade händelserna på Rådhusorget. Fersens död blev inte upploppets slutpunkt utan den frilade och gav i stället näring åt massans anti-aristokratiska känslor och stämningar. Det var inte bara Fersen utan hela den gamla gustavianska aristokratin och snart även kungen själv, som utgjorde hotet mot förhoppningarna om bättre förhållanden. Kungamaktens inställning i förhållande till Fersen kan enligt vissa uppgifter ha präglats av vissa oklarheter. Eventuellt hade anvisningarna från Kunglig Maj:t till ansvariga militära befäl varit tvetydiga, i så fall indirekt syftande till att Fersen på något sätt skulle tillåtas bli komprometterad av massan. Det finns till exempel en rapport från Silversparre, stadens kommandant, till Kärnärätsrätten 30/7 1810, där denne skriver att han inte utan kungens befallning inför rätten vill uppges: "... vilka skriftlige som muntlige ordres Kongl. Maj:t mig i förenämnda ämne täckts meddela ..."⁵²²

Militärens relativa passivitet under de hittills timade händelserna hade möjligen av massan tolkats som en form av tyst samförstånd i frågan om hur Fersen skulle hanteras. När nu kungen, genom att beordra de kraftfulla militära åtgärder mot massan som beskrivits i den inledande berättelsen, tydligt visade var hans lojalitet ytterst låg, fanns hos människorna på gatorna runt Riddarhusorget vid tretiden den 20 juni 1810 inte längre någon tvekan - det var massan mot makten.

Militären fick ta den första stöten. När människorna vällde uppför den trånga Storkyrkobrinken mot Storkyrkan och vidare mot Slottet förhöll sig de militära befälharna inte längre passiva - man beordrade laddning med skarp ammunition, kanoner kördes fram och beridna soldater gjorde upprepade chocker mot de rasande folkhopparna. Det som utspelade sig på gatorna runt det kungliga Slottet, Smedjebacken och och Norrbro mellan ungefär klockan halv fyra och sex på eftermiddagen kan närmast beskrivas som regelrätta gatustrider där sabelhugg, gevärskulor och kanonskott möttes med stenkastning, påkslag och glåpord. Massans våld var under den första fasen av

⁵²¹ Silversparres rapport, volym 41: 6 (RA); Adlercreuz rapport, Årstrycket 1810; von Hauswolff till Posse 21 juni 1810, Clason & Petersens, s. 216.

⁵²² Silversparres rapport, volym 41: 6 (RA).

denna del av upploppet inte primärt målinriktat utan mera reaktivt och framför allt inriktat på konkret självförsvar gentemot de militära angreppen men metoderna var desamma som använts tidigare. Snart fick emellertid upploppet åter en specifik inriktning.

Attack mot kungens hus

Tvårs igenom många politiska och ideologiska kvarlevor som kommer emot oss från det förindustriella europeiska samhället finner vi, som jag visat i forskningsöversikten, en grundläggande föreställning om något slags förhållande eller kontrakt mellan makten och människorna i form av ett system av ömsesidiga förpliktelser emot, eller i varje fall förväntningar på, varandra. Det var ur denna tanke som idéen om massans rätt att agera växte fram - om makten svek sina förpliktelser och inte tog sitt ansvar måste människorna agera som ställföreträdare åt myndigheterna för att ytterst återställa den rådande samhällsliga ordningen. Kungen stod som yttersta garant för detta avtal och till honom kunde man oftast vända sig om makten på någon lägre nivå skulle svika. När massan pressade på de militära avspärningarna och började kasta glåpord och stenar mot kungens boning överskreds en oftast respekterad gräns - själva kungamakten sattes i fråga. Att så verkligen var fallet finns i mitt material, förutom de faktiska våldshandlingarna mot slottet, stöd för på två olika sätt:

För det första finns det ett vittnesuttalande där kungens integritet misstänkliggörs - när det i samband med händelserna vid det hultgrenska huset blir tal om att föra Fersen till slottet hörs protester: "Nej icke åt Slottet, där får han nog tillfälle komma undan."⁵²³

För det andra finns det faktiskt ett uttalande post festum undertecknat av Karl XIII som styrker uppfattningen att "något verkligen höll på att hända." I en kungörelse från den 2 juli, som delvis kan sägas utgöra överhetens version av händelserna den 20 juni, heter det nämligen bland annat:

Vi nödgades sålunda kväva vår medfödda ömhet för var och en av våra undersåtar, och genom bruket av den lagliga makt Försynen lagt i våra händer, övertyga en förvillad menighet att Samfunds-Bandet ännu icke var brutit.⁵²⁴

Även den världsliga maktens högsta representant upplevde uppenbarligen att kontraktet höll på att brytas. Kungens försök att försäkra menigheten om att "... samfundsbandet ännu icke var brutit ..." känns närmast desperat och tyder definitivt på att myndigheterna tog våldet den 20 juni på djupaste allvar.

Vidare kan man utifrån denna reaktion knappast anklaga myndigheterna för att betrakta massan som en djurisk och omedveten mobb. Man insåg tydligt att det var

⁵²³ A. Hammarsköld, KR, fol. 154, RA.

⁵²⁴ Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse av 2 juli 1810, Årstrycket 1810.

mycket värre än så - människorna i Stockholm reste politiska krav och var beredda att gå långt för att få dem tillgodosedda.

Den anti-aristokratiska slutklämmen

När upploppseftermiddagen övergick i kväll spred sig oroligheterna till de ”finare” kvarteren på Norrmalm. Med startpunkt på Gustav Adolfs Torg drog massan två gånger iväg mot två specifika mål.

Första gången gällde det Fersenska palatset på Blasieholmen. Här antogs Fersens system uppehålla sig och eftersom hon ansågs lika inblandad i den föregivna förgiftningskomplotten mot Karl August som brodern gick nu drevet efter henne. Tydligt var detta en av de militära befälhavarna förutsedd utveckling, för när massan nådde Blasieholmen fann man soldater utposterade överallt. Efter sporadisk stenkastning drog sig massan tillbaka. Vid denna tidpunkt hade Albrecht de la Chapelle begivit sig ut på stan igen, efter att under några timmar vistats i sin lägenhet på Fredsgatan.⁵²⁵ När han passerade Gustav Adolfs torg på väg mot Nya bron blev han vittne till en händelse som indikerar att upplopps målbild nu hade förändrats. Han berättar:

På en af de uppstående hörnstenarne invid trottoiren hade placerat sig en Mansperson sådan som han troligen kommit ur Smedjan, Svart och med skinnförklä framtill. Denne frihets hjelte höll ett ifrigt tal för sina kringstående åhörare, Spärrade ut med bågge armarne och slog ofta med Knytnäfvarne på sitt Läderförklä. Jag tyckte mig här se i miniatur hvad som tilldrog sig i stort vid Franska Revolutionen;⁵²⁶

Mannen han såg och hörde var alltså mitt upp i ett uppenbarligen intensivt brandtal, i hjärtat av Stockholm inte långt från slottet. Innehållet i agitationen kan vi ana oss till via två av de la Chapelle's formuleringar: Han ger talaren titeln ”frihetshjälte” och han tycker sig i denna händelse se likheter med vad som ”tilldrog sig i stort vid Franska Revolutionen.” Jag menar att det de la Chapelle bevitnade låter oss ana till vilken nivå upploppet nu nått. Målet var inte längre begränsat till att visa missnöje med den uppkomna situationen (Karl Augusts förmenta förgiftningsdöd) eller ens att bestraffa de som kunde anses skyldiga till kronprinsens fränfalle. Nu handlade det uppenbarligen om större saker. Är det så att frihetshjälten på Gustav Adolfs torg likt en fransk revolutionär argumenterade för frihet, jämlikhet och broderskap? de la Chapelle ger oss inga fler ledtrådar till innehållet i agitationen, men insatt i den kontext som jag beskrivit ovan framstår min hypotes som åtminstone sannolik.

Det andra våldsutbrottet den här kvällen skulle också komma att bli det sista denna långa upplopps dag. I den tätande juniskymningen drog massan längs Drottninggatan

⁵²⁵ Angående hans tidigare förehavanden, se s. 164f.

⁵²⁶ de la Chapelle, s. 227f.

mot landshövding Samuel af Ugglas' hus. Att massan riktade sin vrede mot just af Ugglas var ingen slump. Hans impopularitet byggde, förutom att han var en representant för aristokratin, på att han under flera år varit chef för den hemliga polisen i Stockholm. Intensiv stenkastning krossade de flesta av husets fönsterrutor, försök gjordes att slå in en port, man ropade och skrek att man ville ha ut Ugglas och ge honom samma behandling som Fersen fått. Det krävdes att en beriden skvadron gjorde upprepade chocker in i folkmassan för att skingra massan. Människorna hade inte så mycket att sätta emot när sabelhuggen skar genom mörkret - man tillämpade den vanliga taktiken och drog sig undan in på angränsande smågator och gränder. Enligt ryttmästare Alric Åkerhjelm rapport tycks det inte som man hade för avsikt att ge upp.

Väldsverkarna skingrades snart efter en verkställd chock men fortforo dock där-
under med deras vanliga vapen stenkastning och rop att åter samlas på Brunke-
berg, men jag förekom detta därmed att jag genast ryckte dit med trupper.⁵²⁷

Det tycks som de allt mera alerta militära insatserna tillsammans med det kraftiga regn som började falla strax efter klockan 10 på kvällen definitivt satte punkt för våldsamheterna i Stockholm den 20 juni 1810.

En folkmassa kan formeras och ställa krav utan att våld uppstår. Denna företeelse kan kallas demonstration eller manifestation. Men när massans kravställande får inslag av våld kan demonstrationen gradvis sägas övergå till ett upplopp. Detta är vad som hände i Stockholm den 20 juni 1810. Jag hävdar att ett sätt att komma åt innebörden av uploppet är att systematiskt undersöka det våld som utövades, både kvantitativt och kvalitativt. Därför har jag i föregående avsnitt presenterat och analyserat de olika former av våld som utmärkte uploppets olika faser. Dock förhåller det ju sig så att flera av de olika formerna av våld i varierande grad förekommer mer eller mindre samtidigt i många av uploppets ovan relaterade stadier. Till en början handlar det mest om verbalt och symboliskt våld i form av smädelser och spottloskor. När man börjar kasta föremål mot processionen och Fersen befinner vi oss i en övergångsfas - stenarna som kastas kan inte bara skymfa och förnedra, de kan också skada rent fysiskt. Det fysiska våldet blir allt mera uttalat, inte minst i samband med att Fersen släpas ut ur det Hultgrenska huset. Här finner vi också en transformationsfas på så sätt att det symboliska våld som det innebar att serafimerorden slets av Fersen tycks ha utgjort förutsättningen för och legitimerat det alltmera fysiska våld han sedan utsattes för. Det rituella våldet utgör, som tidigare visats, det dominerande inslaget i själva dödandet och den efterföljande troféjakten. När så massan försöker förflytta sig upp mot slottet inträffar ytterligare en övergång; uploppet utvecklas till regelrätta gatustrider med allt grövre fysiska våldsinslag. Själva attacken på kungens hus innehåller moment av både fysiskt och symboliskt våld, kanske framför allt det sistnämnda i det att man här överskred en gräns, den oskrivna lagen om ett ömsesidigt förpliktigande förbund mellan folket och dess furste

⁵²⁷ A Åkerhielm, KR, fol. 180, RA.

överträdde när stenar och rop slungades mot det kungliga slottet. Den avslutande attacken mot af Ugglas' hus präglas av samma kombination symboliskt/fysiskt våld.

Det våld som under upploppet utövades av massorna präglades uppenbarligen av de icke-fysiska inslagen - vi finner återkommande exempel från hela upploppsdagen på det verbala, symboliska och rituella våldets helt dominerande roll. En ytterligare indikation på att denna slutsats är relevant utgörs av det faktum att förutom Axel von Fersen själv så dömdes under upploppet inte någon överhetsperson, militär eller polis. Däremot finns det, som ovan visats, uppgifter som pekar på att minst ett tiotal, kanske betydligt fler, av människorna i massan fick sätta livet till i samband med oroligheterna.⁵²⁸

Ett grundläggande element i den folkliga protesten under tidig-modern tid är alltså utan tvekan inslagen av våld. Detta våld tycks ha mycket av sina utgångspunkter och sin förankring i vardagslivets olika konfliktsituationer. Så menar exempelvis William Beik att folklig protest under denna tid "borrowed gestures used in private quarrels and spoke to popular conceptions of honour."⁵²⁹

Men detta är givetvis inte hela sanningen. Upploppsrepertoaren innehöll också ett antal föreställningar om vad som kunde betraktas som rätt eller fel respektive rimligt eller orimligt. Dessa ideologiska element var uppbyggda av både äldre och nyare idéer om hur samhället borde vara konstruerat. Inom forskningen kring folkliga protester är det vanligt att tillmäta nya, utifrån kommande idéer en gradvis allt större betydelse jämfört de äldre ju närmare vår egen tid den aktuella undersökningsperioden befinner sig. Detta resonemang bygger, åtminstone implicit, på tankefiguren att en utveckling skett från ett tillstånd där människor i äldre tid hade en mera begränsad informations- och upplevelsehorisont till ett läge där människor under senare tider nått en allt högre grad av samhällelig medvetenhet. Jag menar att detta synsätt har många poänger och ett inte oväsentligt förklaringsvärde. Dock tror jag att en komplettering av denna tolkning kan vara på sin plats. I min analys av fersenska upploppet tycker jag nämligen kunna se också en annan sorts utveckling. Så här: I en konkret situation startar våldet, målen är till att börja med begränsade och så även våldet. Vissa förutsättningar gör att en förändring inträder - i en bakom- och underliggande kontext, som i och för sig är känd, inplaceras det som sker och får en mening, kraven blir mera allmänna och långtgående och även våldet förändras. Poängen är att det kanske handlar mera om en kvantitativ än om en kvalitativ förändring. Ensam eller i en liten grupp kan man utöva socialt våld i form av stenkastning mot en lokal fiendes hus men när en folkmassa krossar fönster hos allmänt kända aristokrater blir det hela lite större, politiskt om man så vill, men den grundläggande kvaliteten är densamma. När man som enskild sliter av sin antagonists huvudbonad kan man sägas utöva symboliskt våld, när en hel folkmassa sliter till sig delar av en maktthavares klädedräkt, är våldet fortfarande symboliskt men kan möjligen på grund av sin högre magnitud dessutom definieras som mera politiskt.

⁵²⁸ Se not 488, s. 168.

⁵²⁹ Beik, s. 250.

Jag menar utifrån detta att när man ska förstå innebörden av våldsamma upplopp, som komplement till utvecklingsperspektivet över tid, behöver se denna inre upploppsutveckling där konkreta och vardagliga krav stegvis blir mer allmängiltiga och potentiellt samhällsomstörtande. Jag menar alltså att händelserna den 20 juni 1810 inte kan sägas ha varit präglade av spontana, omedvetna impulser eller tygellösa, oreflekterade excesser. Det tycks tvärt om som om människorna i Stockholm hade en klar bild av vem/vilka som kunde hållas ansvariga för kronprinsens död. Man ställde alltmer långtgående krav och med de metoder man kände till försökte man uppnå vissa specifika mål.

Det blir här naturligt att anknyta till Tillys definition av begreppet konfliktrepertoar såsom jag tidigare presenterat den.⁵³⁰ Jag finner då:

1. Hela upploppet präglas av att ett begränsat antal handlingar och beteenden kommer till användning. Dessa är välkända och väldefinierade för människorna i massan.
2. Under upploppets första del tycks de allra flesta vara medvetna om att det finns gränser för hur långt man kan gå.
3. Vissa delar av repertoaren är en imitation av de former och uttryck som myndigheterna använder i sin maktutövning

Så långt fungerar Tillys analyser. I fersenska upploppet finns emellertid en, eller egentligen två, förändringsprocesser som inte enbart kan förklaras med hjälp av Tillys version av konfliktrepertoar-begreppet.

Utan tvekan är det så att människorna i massan den 20 juni 1810 vad gäller de medel som användes följde ett manuskript som var både väldefinierat och välkänt. Detta gällde initialt också målet för de handlingar som utfördes. Glåporden, spottloskorna och stenarna var en missnöjesdemonstration som syftade till att smutskasta och förnedra. Men två gånger förändrades ju denna målbild:

1. När Fersen avaristokratifierats gav sig massan rätten att, på grund av den upplevda sanningen att denne man och hans syster mördade Karl August, nu fångsla, döma och verkställa straffet. Målet alltså förändrat men metoderna som användes låg fortfarande inom ramarna för en traditionell repertoar grundad i gemensamma föreställningar (shared understandings) om människornas rätt att agera ställföreträdare för en överhet om denna inte agerade som man förväntade sig.
2. Den andra målbildsförändringen inträffar ju i upploppets senare del. Det som hänt har uppenbarligen skapat en föreställning om gemensam styrka och makt. Nu är målet för handlingarna inte riktade mot en specifik person, nu gäller det hela den rådande samhällsordningen. Men metoderna och handlingarna är fortfarande hämtade ur den traditionella och välkända repertoaren – rop och skrik, uppvigande tal, påkar och stenkastning.

⁵³⁰ Se s. 51ff.

Så det vi ser här är dels hur den utvecklingsprocess som upploppet genomgår snabbt vidgar och förändrar målet för massans agerande men också hur den handlingsrepertoar som används är den traditionella. De gångna 12 månadernas intensiva samhällsdiskussioner på den plebejiska offentlighetens arenor har förberett och möjliggjort målbildsförändringen medan massans metoder är oförändrade.

17. Sammanfattning II

Människorna i Stockholm gick uppenbarligen man ur huse den 20 juni 1810. Flera tusen, kanske ända upp emot 10 000 personer begav sig denna förmiddag, precis som den tidigare nämnde J H Borg, ut på stan för att beskåda de ceremonier som skulle genomföras till den döde kronprinsens ära/minne.⁵³¹ Än en gång var massan inbjuden att tillsammans med överheten delta i vad man skulle kunna kalla den offentliga sorgebearbetningens inledning.⁵³² Men i det oskrivna avtalet mellan parterna ingick också den traditionella ritualen av återförsäkran om den ömsesidiga respekten och gemensamma tilltron till det alla förenande "samfundsbandet."⁵³³ Utgångsläget denna förmiddag var alltså att myndigheterna förväntade sig att massan genom ett värdigt och lugnt uppträdande skulle hålla sin del av avtalet medan massan såg ett myndighetsagerande präglad av återhållsamhet och försoning som det självklara scenariot. De gångna tre veckornas intensiva ryktesspridning och upphetsade diskussionsklimat hade dock inte helt undgått de styrande. Detta framgår bland annat av överståthållare Klingspors tidigare återgivna formulering om konsekvenserna av någon form av olämpligt uppträdande i samband med likprocessionen.⁵³⁴ Så en viss mental beredskap torde ha funnits bland såväl polis- som militärledningarna. Men att det hos många av de människor som gav sig ut för att övervara ceremonierna skulle finnas tankar/planer på att aktivt visa sitt missnöje med sakernas tillstånd har uppenbarligen inte föresvävat myndigheterna. Dels hade den utkommenderade militära truppen en alltför liten numerär för att kunna klara av att hårdbevaka hela processionsvägen, dels saknades skarp ammunition i både gevär och kanoner. Och, som jag ovan har redovisat, redan tidigt stod det klart att massan inte skulle hålla sig till det förväntade manuskriptet.

Med hjälp av konfliktrepertoarbegreppet och den fasindelning jag använt mig av går det att urskilja två olika processer i upploppets dynamik, där både mål och medel präglas av en kombination av traditionella och välkända konfliktbeteenden och nya mer eller mindre unika diton.

⁵³¹ Hur många som var ute den 20/6 är svårt att fastställa, den enda uppskattningen som föreligger i källorna är Skjöldebrands "omkring tiotusen människor", Sjödebrand, Schück (1904b), s. 111.

⁵³² Denna skulle enligt ceremonielet fortsätta under minst en vecka fram till begravningen och innehålla dels några dagars lit de parade på Slotet, dels ett par dagars visning av kronprinsens förslutna kista på dess katafalk i Riddarholmskyrkan.

⁵³³ Ordet samfundsbandet återkommer ofta i den officiella retoriken så som den formuleras i exempelvis de kungliga kungörelserna

⁵³⁴ Kommandes den, som emot all förmodan skulle sig på ett eller annat sätt förbryta, att genast gripas och till laga ansvar befordras. (DA 18/6 1810, s. 1).

Högljudda missnöjesyttringar med fokus på Fersen i stället för respektfull tystnad ackompanjerade likprocessionen redan på Hornsgatan och allt eftersom man närmade sig stadens centrum tog sig protesterna, både verbala och fysiska, allt våldsammare uttryck. Målet var att utpeka, utmana och förnedra den person man givit skulden för kronprinsens död. De medel som användes var hämtade ur den gängse, väl inarbetade konfliktrepertoaren.⁵³⁵ Men redan i det hultgrenska huset inleddes ett förlopp som i sin förlängning skulle komma att förskjuta och förändra både massans mål och medel. Genom den avaristokratisering som Fersen genomgick när serafimerbandet slets av honom och kastades ut till människorna på Stora Nygatan blev det möjligt för den folkliga rättvisan att inte bara misskreditera och förnedra honom utan faktiskt också att både fängsla, döma och straffa den skyldige. Det som sedan hände på Riddarhustorget var resultatet av en länge uppdämd frustration i kombination med en av och i själva upploppsprocessen nyväckt glöd. Massan trädde över en gräns, både mål och medel ändrade karaktär när den traditionella upploppsrepertoaren tillfälligt övergavs. Nu gällde det att för gott göra sig av med den skyldige och det kunde bara ske genom att den folkliga rättvisan utdömde lagens strängaste straff.

När Fersen dödats tycks ett tillfälligt lugn ha uppstått eftersom det dröjde någon timme innan oroligheterna tog fart på nytt. Det förefaller i den givna kontexten fullt möjligt att många upploppsdeltagare under denna "paus" faktiskt uppsökte något av Stockholms cirka 700 näringsställen för att få sig en bit mat eller åtminstone någon form av flytande förfriskning. Samtalen mellan kroggästerna, upploppsdeltagare eller inte, måste på dessa den plebejiska offentlighetens främsta arenor, präglats av det som just hade inträffat och tankar/planer på vad som nu skulle komma att hända.

I det som kom att ske under senare delen av eftermiddagen och kvällen framgår tydligt hur målbilden ännu en gång förskjutits och förändrats. I sina försök att ta sig fram till maktens hjärta, kungliga slottet, utkämpade massan regelrätta gatustrider mot de nu alerta militära styrkorna i kvarteren runt kungens boning. På Norrbro möttes massans stenkastnings- och påkattacker med hästchocker och sabelhugg. Från Gustav Adolfs torg marscherade massan mot överhetens hemvist på Drottninggatan, krossade fönstren i Ugglas hus och skingrades först med hjälp av nya hästchocker och nya sablar. I ryktes-spridningen efter upploppet talades det till och med om att massan hade haft för avsikt att gå mot Haga, där drottningen för tillfället vistades. Nu var målet inte längre knutet till en person, utan i takt med att upploppets omfattning expanderade utvecklade sig målet alltmer till en protest mot rådande samhällsförhållanden. Samtidigt ser vi att metoderna som användes återigen var hämtade ur den traditionella konfliktrepertoaren. Den kyliga junidagens sista timmar bevitnade ett ursinnigt angrepp på hela den rådande samhällsordningen där människornas krav inte längre handlade om att bara straffa de som ansågs ligga bakom förgiftningen av Karl August, utan i allt högre grad att värna om och slutligen även rädda den förhoppning om en utveckling mot bättre samhällsförhållanden som man befارade skulle grusas i och med kronprinsens död.

⁵³⁵ Glåpord, stenkastande och föremålskastande, olika förnedrande beteenden.

V. EFTER

18. Juni-Juli 1810 – Veckorna efter upploppet

Fortsatt oro

Sent på kvällen onsdagen den 20 juni började alltså ett kraftigt regn falla över Stockholm. Efter att på plats själv ha upplevt stora delar av dagens upplopp begav sig den under eftermiddagen till ny överståthållare hastigt utnämnde Anders Fredrik Skjöldebrand till sin nya arbetsplats i Tessinska palatset på Slottsbacken. Här sammanstrålade han med polismästare Olof Wannqvist och i samråd med honom planerade han de polisinsatser som bedömdes akut nödvändiga. Han beordrade att:

... de [polisbetjäningen] under den instundande natten skulle beständigt vara i rörelse och genast tillkännagiva [-] om någon folksamling syntes eller oordning förspordes.⁵³⁶

Runt midnatt satte sig Skjöldebrand till häst och red, i den blöta och kylslagna juninatten, omkring i huvudstadens centrala delar, särskilt Gamla Sta'n och Norrmalm. Han kunde härvidlag konstatera att det överallt rädde "den djupaste tystnad" och de enda han mötte var "patruller och polisbetjänter, som tittade fram då jag kom."⁵³⁷ Väl åter inomhus kände han sig väldigt hungrig, men ingen förtäring stod att uppbringa vid denna tidpunkt. Han satte sig därför ner och började formulera de kungörelser som huvudstadens befolkning snart skulle få ta del av.⁵³⁸

Skjöldebrands beskrivning av natten som lugn motsägs av Wetterstedts kommentarer i det tidigare citerade brevet, där han ju skriver att folk även under natten samlades, att jäsningen var stark och att man hittade uppviglande skrifter på gatorna.⁵³⁹ von Hausswolff, som befinner sig i händelsernas centrum, konstaterar i ett brev dagen efter upploppet, att lugnet verkar "någorlunda återställt", åtminstone dagtid, men att detta förmodligen beror på att: "Alla nödiga mått och steg till dämpande av bullret och försvar togs i går eftermiddag och även idag."⁵⁴⁰

⁵³⁶ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 118.

⁵³⁷ Ibid, s. 119. Skjöldebrands efterhandsbedömningar av läget kan mycket väl vara påverkade av hans behov av att framstå som en av dem som kraftfullt agerade för att förhindra nya oroligheter.

⁵³⁸ Ibid.

⁵³⁹ Se s. 30.

⁵⁴⁰ Hausswolff till Posse 21/6 1810, Clason & Petersens, s. 225.

Men några rader senare i samma brev andas inte samma tillförsikt. Han berättar att drottningen som kom till staden fram emot kvällen den 21 juni, eskorterades av Livgardet till häst, som skulle ”vara till hands i händelse av utbrott.”⁵⁴¹

I detta avsnitt står den fortsatta oron i huvudstaden i fokus. Frågan är varför Stockholm fortsatte att vara en orolig huvudstad och hur myndigheterna reagerade och agerade för att stoppa dessa oroligheter och förebygga uppkomsten av nya.

*

Redan under de tidiga morgontimmarna dagen efter upploppet fanns en kungörelse uppslagen i gathörnen.⁵⁴² Kung Karl XIII talar i denna, med anledning av onsdagens händelser, till sitt folk i allvarliga, ömsom faderliga, ömsom hotfulla formuleringar. Han avser ”med all den lagliga makt Oss tillhör, förekomma ytterligare uppträden” och proklamerar ett allmänt utgångsförbud från och med klockan 11 på kvällen. Den militärstyrka som beordrats till staden ska vaka över lugnet och säkerheten och har instruktioner att upplösa alla folksamlingar, i första hand med lämpor och uppmaningar. Om en folksamling trots detta inte skingras ska soldaterna ”i vidrigt fall, med makt skingra den. Var och en har således att skylla sig själv om några obehageliga följder kunna förefalla.”⁵⁴³ I den kungörelse rörande likprocessionen som fyllde Dagligt Allehandas onsdagsupplagas förstasida hade angivits att allmänheten under ett par för- och eftermiddagstimmar kunde beredas tillträde till kronprinsens lit de parade på torsdagen och fredagen innevarande vecka samt kommande veckas måndag och tisdag. Den korta notisen överst på DA:s första sida denna torsdagsmorgon var ett tydligt bevis på att något anmärkningsvärt, som kullkastat dessa planer, hade inträffat:

Endast för Militaire och Civile Stater och Korpser, Magistraten samt Borgerskapets femtio Äldste lemnas idag tillträde på de förut utsatte timmar, att bese Högslig H K H:s Kronprinsens Lik.⁵⁴⁴

Överceremonimästaren Leonard von Hausswolff noterar i det tidigare citerade brevet denna förändring, i det att han konstaterar att Kronprinsens lik inte, som tänkt var, visats upp för allmänheten ”emedan man velat undvika alla folksamlingar.”⁵⁴⁵

Skjöldebrand begav sig klockan 10 på förmiddagen upp till kungen och kunde där meddela att enligt de polisrapporter han hunnit få så rådde i staden ”ett fullkomligt

⁵⁴¹ Ibid.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ DA 22/6 1810, s. 1.

⁵⁴⁴ DA 21/6 1810, s. 1.

⁵⁴⁵ Hausswolff till Posse 21/6 1810, Clason & Petersens, s. 225f.

lugn.”⁵⁴⁶ Han fick också vid detta tillfälle kungens medgivande att omedelbart låta trycka och publicera de två kungörelser han författat under natten. I den första meddelades att en belöning om 500 riksdaler skulle utgå till den eller de som ”författat och utspritt anmaningar till upproriska och våldsamma uppträden här i staden.”⁵⁴⁷ Av kungörelsen framgår också att personer som framträder i denna sak kan räkna med strafflindring om det skulle vara så att de själva på något sätt varit inblandade i det förmenta brottet: ”Kongl. Maj:t [kommer] låta honom av gunst och nåde vederfaras den lindring i lagens stränghet som utmärker Kongl. Maj:ts hjärtelag för de vilseförda, ...”⁵⁴⁸

Den andra kungörelsen tar ännu en gång upp förgiftningsryktena i samband med kronprinsens död och i denna utlovas en belöning på 20 000 riksdaler till den eller de som kan upptäcka och anmäla något som kan bevisa att detta dödsfall ”skulle hava timat genom uppsåtlig åtgärd av någon, eho det vara må.”⁵⁴⁹

Här öppnar man alltså upp för att det kan ha begåtts ett brott, något som kungörelsens sista rader ytterligare förstärker:

Mätte den högste som ser i människors hjärtan, tillåta att brottet, om det finns, bliver lagligen straffat, eller ock, att en från urminnes tid ädel och hedrad Nation befrias från en så smärtande misstanke,⁵⁵⁰

På väg från kungen stötte Skjöldebrand på utrikesstatsminister Lars von Engeström. Denne visade sig vara mycket kritisk till innehållet i den andra kungörelsen och menade att formuleringarna bara stärkte, ja rent av legitimerade, misstankarna om att Karl August verkligen blivit förgiftad. Skjöldebrand och von Engeström skildes i oenighet och båda kungörelserna nådde offentligheten.⁵⁵¹ Noteras kan att von Engeströms uppfattning/farhågor angående denna kungörelse delades av bedömare även utanför landets gränser. I ett brev från Sveriges ambassadör i Paris till kung Karl XIII heter det att belöningskungörelsens formuleringar gett intryck av att det kunde finnas ”ett tvivel hos själva den svenska regeringen angående orsakerna till prinsens död.”⁵⁵²

Regnet som hade börjat på onsdagskvällen fortsatte under större delen av torsdagen och temperaturen stannade under eftermiddagen vid blygsamma 11 grader. Detta till

⁵⁴⁶ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 121f. Återigen får vi här tänka på Skjöldebrands behov av framstå som den som hade initiativet.

⁵⁴⁷ DA 25/6, SPT 25/6, SP 25/6 1810.

⁵⁴⁸ Ibid.

⁵⁴⁹ SPT 25 juni 1810, i ett särskilt bihang till tidningen. 20 000 Riksdaler år 1810 är en svindlande hög summa. Omräknat till våra dagar rör det sig om ett belopp om minst 3,5 miljoner SEK.

⁵⁵⁰ Ibid. Vi kan konstatera att innehållet och formuleringarna i dessa båda kungörelser inte fullt ut harmonierar med den känsla av att ha allting under kontroll som Skjöldebrand i sitt ovan anförda uttalande uppenbarligen ville påskina.

⁵⁵¹ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 122f.

⁵⁵² Friherre G. Lagerbjelke till kung Karl XIII, 16 juli 1810, Boëthius (1881), sid. 246.

trots rörde sig mycket folk på stan, men allt tycks, åtminstone på ytan, varit relativt lugnt.⁵⁵³ von Holst berättar i ett brev till Karl Augusts bror, att på torsdagen:

... har alting vaeret roelig. Man merker ikkun, at enhver, der passerer paa Gaderne, bliver skarp og nøye betraget af de Forbigaaende, og at man endnu i de fleeste Ansigter tydeligen kan see Forbitrelsen malet.⁵⁵⁴

Han tror också att ytterligare utbrott inte är troliga, eftersom myndigheterna har vidtagit "kraftige Foranstaltninger."⁵⁵⁵

En av dessa kraftiga åtgärder var att sändebuden från främmande makter omedelbart skulle underrättas om det inträffade samt försäkras om att kung och regering vidtagit alla nödvändiga åtgärder för att garantera den personliga säkerheten och säkerställa att ingen kränkning av folkrätten skulle ske. Uppdraget formulerades på kungens order av utrikesstatsminister Lars von Engeström redan under onsdagseftermiddagen och på torsdagen inkom svar från flera av de adresserade sändebuden.⁵⁵⁶

Marianne Ehrenström noterar också att lugnet tycks ha lägrat sig dagen efter upploppet. Sen eftermiddag eller tidig kväll anländer drottningen till Stockholms slott från sommarresidenset Haga. Även Ehrenström noterar de kraftåtgärder från myndigheternas sida som von Holst nämner. Hela drottningens resväg kantades av uppställt kavaleri som allteftersom hennes vagn passerade slöt upp bakom densamma och på så sätt bildade en mäktig eskort. Detta till trots så skriver hon att:

... folket skockade sig på gatorna, och då hon for förbi, hotade man henne med knytnävarna, gjorde grimaser åt henne samt spottade och kastade okvädningsord efter vagnen.⁵⁵⁷

Drottningen beskriver själv sin resa från Haga och konstaterar att hela garnisonen var under vapen. Gustav Adolfs borg var besatt av artilleri och runt slottet var kanoner uppställda och omgivningarna bevakades av vakter till häst och till fots. Det hela, skriver hon, "gav detsamma [slottet] mera utseendet av en fästning än ett kungligt residens."⁵⁵⁸

Märta Helena Reenstierna hade själv bevittnat onsdagens likprocessions första del från ett fönster i ett hus vid korsningen Hornsgatan och Stora Skinnarviksgatan. Hon skriver att sorgen över kronprinsens död var stor bland både bättre och sämre folk och uppfattade också att det kastades glåpord mot von Fersen där han åkte förbi i sin

⁵⁵³ Hausswoff till Posse 21/6 1810, Clason & Petersens, s. 225.

⁵⁵⁴ Holst till hertig Fredrik Christian 22/6 1810, Clason (1925), s. 287.

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ IT 2/7 1810, s. 1.

⁵⁵⁷ Marianne Ehrenström, Schück (1925), s. 152. Ehrenström är troligen inte ögonvittne till detta, men har förmodligen fått det hela berättat för sig av sin syster som i sin egenskap av hovfröken hos drottningen säkert var med på färden.

⁵⁵⁸ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 551.

galavagn. Det fortsatta skeendet blev hon dock varse först i efterhand när nyheterna om det som hänt senare under likprocessionen nådde henne i hemma på Årsta framåt kvällen. På torsdagen får hon en fyligare rapport om vad som hänt under onsdagen samt information om att huvudstaden nu är starkt övervakad, att kanoner har placerats ut på torg och större platser och vakter vid alla stadens portar.⁵⁵⁹

*

Fredagen den 22 upphörde framåt middagstid det intensiva regn som pågått i ett och ett halvt dygn. Det klarnade upp och under eftermiddagen sken solen från en klarblå himmel.⁵⁶⁰ Kungens redan under torsdagen offentliggjorda kungörelse om det som inträffat publicerades två gånger om i Dagligt Allehanda, dels på den för kungörelser brukliga platsen på tidningens första sida, dels efter det vanliga bihanget till tidningen som ett "Ytterligare bihang" om två sidor.⁵⁶¹ Att man från myndighetshåll fäste stor vikt vid de timade händelserna visar sig också i det förhållandet att även två av stadens andra tidningar, Stockholms Posten och Inrikes Tidning, publicerade kungörelserna om upploppet på sina respektive förstasidor denna dag.⁵⁶²

På förmiddagen tilläts allmänheten för första gången bese det kungliga liket.⁵⁶³ Kungen hade beslutat att Karl Augusts lit de parade skulle vara under tre dagar i stället för fyra, som ursprungligen var tänkt. Under denna första dag utbröt oro bland de församlade och drottningen skriver i sin dagbok att folkmassan försökte bryta sig igenom vakterna och att det till och med var nära att man nödgades skjuta skarpt.⁵⁶⁴

Årstafrun Märta Reenstierna får under dagen höra mer om läget i Stockholm och gör på kvällen följande anteckning i dagboken: "Från Staden omtaltes blott att där var mycken oro, sinnens rörelser, Patrouller och Vagter, att hindra mordscener."⁵⁶⁵

I sina anteckningar denna fredagskväll gör von Hausswolff en kort notering: "En del af Upplands regemente inkom mot aftonen och kamperar på Skepps-holmen."⁵⁶⁶

En omfattande militär uppladdning har därmed inletts och under de närmaste dagarna kommer temperaturen, i dubbel bemärkelse, att stiga. I takt med att värmen och sommaren äntligen anländer till Stockholm hårdnar myndigheternas grepp om

⁵⁵⁹ Reenstierna, s. 427.

⁵⁶⁰ DA 5/7 1810, s. 1.

⁵⁶¹ DA 22/6 1810.

⁵⁶² SP 22/6 och IT 22/6. I IT dessutom i en Extra Bilaga.

⁵⁶³ Hausswolff, dagboksanteckning 22/6 1810 i Clason & Petersens, s. 226 och Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 555.

⁵⁶⁴ Ibid.

⁵⁶⁵ Reenstierna, s. 427.

⁵⁶⁶ Hausswolff, dagboksanteckning 22/6 1810, Clason & Petersens, s. 226.

huvudstaden alltmer. Upplands regemente hade redan den 20 fått order om att omedelbart avmarschera till huvudstaden, liksom också Östgöta grenadjärer, en bataljon av Finska gardesgarnisonen samt Livregementsbrigadens tre regementen.⁵⁶⁷ Överståthållarämbetet fick under lördagen den 23 juni föreläggande om att anordna förläggning för totalt 2000 soldater och 1000 hästar.⁵⁶⁸ När brigadadjutanten C G Löwenhielm klockan 6 nästa morgon, i spetsen för Livregementsbrigadens kyrassiär-, husar- och grenadjärkårer anlände till Stockholm, mötte han en huvudstad i något som han beskrev som krigstillstånd: "Överallt såg man kanoner uppställda, man mötte patruller till häst och fots, [-]"⁵⁶⁹

*

Redan på onsdagskvällen hade jakten på ansvariga för och inblandade i dagens händelser inletts. En av de första som fastnade i polisens nät var den tidigare nämnde löjtnanten mechanicus vid Kungliga arméns flotta Joel Herman Borg, som vid arresteringen befanns vara "af drycker öfverlastad" samt på sin surtout ha "fästadt ett slitit eller klippt stycke från ett Kongl. SvärdsOrdens Commendeursband."⁵⁷⁰ Borg var också den förste som förhördes vid de förhör hos Överståthållareämbetet som inleddes på torsdagsförmiddagen.⁵⁷¹ Samtidigt fortsatte arresteringarna av misstänkta:

Dagarna efter blefvo åtskillige misstänkte för delaktighet i upploppet arresterade [-] bland dem åtskillige hantverkare och gesäller ...⁵⁷²

Arresteringar af brottsliga och misstänkta personer fortfara.⁵⁷³

Dagligen häktades personer, som voro mer eller mindre misstänkta för delaktighet i mordet på den olycklige Fersen.⁵⁷⁴

⁵⁶⁷ Wennerström, s.230f.

⁵⁶⁸ I en jämförelsevis liten notis i DA 23/6 anmodar överståthållare Skjöldebrand samtliga husägare som tillhör ridderskapet eller adeln, att klockan 12 denna dag komma till Riddarhusets Deputationsrum för "öfverläggning uti en Inquarteringsfråga." (DA 23/6, s. 2).

⁵⁶⁹ Löwenhielm (1927), s. 42.

⁵⁷⁰ ÖÄ 21/6, RA. Se diskussionen om "trofésamlandet", s. 182f.

⁵⁷¹ Undersökningen blev omfattande och avslutades inte förrän den 11 september. Då hade över 900 personer förhörts under 96 halv- eller heldagssessioner (62 dagar), volym 41, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

⁵⁷² Hamilton i Carlqvist, s. 52f.

⁵⁷³ Hausswolff i dagboksanteckning 23/6 1810, i Clason & Petersens, s. 226.

⁵⁷⁴ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 552.

Söndagen den 24 juni var också midsommardagen eller med kyrkans språkbruk, den helige Johannes Döparens dag. Framåt förmiddagen började stadens kyrkor ringa samman sina församlingar. Det verkar, bland annat med tanke på Skjöldebrands uppgift om att uppemot tio tusen personer deltog i kravallerna under onsdagen, inte osannolikt att det runt om i kyrkbänkarna denna sommarsöndag fridsamt satt många som fyra dagar tidigare bevittnat och/eller deltagit i våldsamheterna. Kanske dök minnesbilder av de förödande militära kavallerichockerna upp när prästen läste dagens episteltext ur profeten Jesajas 40:e kapitel:

Gräset torkar bort, blomstret förvissnar,
när Herrens andedräkt blåser därpå,
Ja, folket är gräs!⁵⁷⁵

Kanske kändes den kalla, regntunga och blodiga upploppsdagen ofattbart avlägsen när menigheten gemensamt stämde in i dagens gradualpsalm och sjöng:

Med blid och livlig värma till allt som varit dött
sig solens strålar närma, och allt blir återfött.⁵⁷⁶

Om von Hausswolff bevistade någon gudstjänst vet vi inte, men han var uppenbarligen ute och rörde sig i Stockholm denna midsommardag. I den ljusa och ljumma junikvällen skrev han:

Ingen af de kungl. personerne voro idag på Djurgården, och intet af de förnäma,
utan endast fotgångare har varit på promenaderna i myckenhet, men med lugn.⁵⁷⁷

Det var söndag kväll, temperaturen låg ännu klockan åtta kvar på nästan 20°C och Sveriges huvudstad hade genomlevt några synnerligen dramatiska och omskakande dagar. Så här på tröskeln till nästa vecka surrade staden av rykten, upproriska paskiller hade spritts ut på gator och torg, det polisiära och militära greppet hårdnade alltmer.⁵⁷⁸ Det var som nämnts förbjudet att visats ute efter klockan 11 på kvällen och varje folksamling skulle efter anmaning från polismän eller vakter omedelbart upplösas. Dessa

⁵⁷⁵ Then svenska psalmboken 1695.

⁵⁷⁶ Then svenska psalmboken 1695, psalm nr 317.

⁵⁷⁷ Hausswolff, dagboksanteckning 24/6 1810, Clason & Petersens, s. 226.

⁵⁷⁸ Hausswolff till Posse 25 juni 1810, Clason & Petersens, s. 218. I brevet finns bland annat följande rader: "Nästan över allt utströs paskiller och gemena skrivelser, och ett pris på femhundra riksdaler banko är utlovat till den, som kan upptäcka någon, som utströr sådana."

förbud åtnjöt uppenbarligen inte den respekt hos allmänheten som myndigheterna hade räknat med.

Jag har, för att få en bild av situationen i Stockholm dagarna närmast efter upploppet, gått igenom Poliskammarens diarium avseende dessa dagar. Redan under natten till torsdagen arresterades ett flertal personer som inte årtlytt polispersonalens uppmaningar att bege sig hem.⁵⁷⁹ Under torsdagen och natten till fredagen åker ytterligare personer fast; brottsrubriceringarna är oftast "påträffats kringstrykande" eller "utevarande."⁵⁸⁰ Natten till lördag grips totalt 16 personer som befunnits vara "olovligen utestrykande."⁵⁸¹ Under lördagen arresterades den hos von Fersen anställda betjänten Jacob Löfstedt, som skall: "förledne afton och idag på morgonstunden haft misstänkte yttranden, hwilka syftat därhän att eld skulle sättas på Excellencens hus."⁵⁸²

Samma förmiddag inställde vakten gossen Carl Fredric Blomberg som på Gustav Adolfs Torg försökt riva ner ett av de uppslagna kungörelseanslagen.⁵⁸³ Bland de tolv personer som fördes in till poliskammaren under det kommande dygnet hittar vi bland andra en Ture Fredric Hoffman. Han har inte bara brutit mot utgångsförbudet utan även: "af en soldat velat köpa patroner."⁵⁸⁴

Natten mellan söndag och måndag fastnar så ytterligare 17 personer i det nät av övervakning som "de här i staden särskilt detacherade Wachter" nu spinner allt tätare runt huvudstaden.⁵⁸⁵

*

Polismakten stod inte ensam i sitt arbete. Sedan gammalt fullgjorde Stockholms Garnison, framför allt i fredstid, en omfattande insats vad gäller försvar och övervakning av huvudstaden. Redan vid riksdagen i Västerås 1544 beslutades att Stockholms garnison skulle utgöras av en permanent styrka om upp till 800 man. Efter flera omorganiseringar och en successiv utökning av numerären bestod Stockholms garnison år 1809 av knappt 3000 man. Garnisonens uppdrag innefattade, förutom vakthållning och bevakning av offentliga byggnader och platser, en omfattande brandberedskapstjänst samt patrulltjänstgöring på gator och torg runt om i huvudstaden.⁵⁸⁶ Det var denna

⁵⁷⁹ Diarium 1810, s. 496 – 499, Äldre poliskammaren (ÄPK), Överståthållareämbetet för polisärenden 1 (ÖÄ), Stockholms Stadsarkiv (SSA).

⁵⁸⁰ Ibid, s. 499 – 501.

⁵⁸¹ Ibid, s. 501.

⁵⁸² Ibid, s. 505.

⁵⁸³ Med största sannolikhet en av kungens kungörelser angående upploppet.

⁵⁸⁴ Diarium 1810, s. 506., ÄPK, ÖÄ, SSA.

⁵⁸⁵ Ibid, s. 508 – 512.

⁵⁸⁶ Wennerström, s. 5ff.

truppstyrka om närmare 3000 man som myndigheterna såg sig tvungna att omedelbart efter upploppet förstärka. Hur många soldater var det då som under dagarna efter upploppet anlände till Stockholm? Som ovan nämnts fick ÖÅ i uppdrag att ordna förläggning åt 2 000 man och 1 000 hästar. Det verkliga antalet soldater var troligen större; om man utgår från respektive truppavdelnings nominella storlek skulle det kunna handla om närmare 5 000 man som kommenderades till huvudstaden.⁵⁸⁷ Så några dagar efter upploppet har antalet soldater troligtvis varit någonstans emellan fem och åttatusen. Med tanke på att Stockholms befolkning vid denna tid uppgick till cirka 65 000 personer blir det inte svårt att förstå att man allmänt uppfattade staden som "belägrad."⁵⁸⁸ Överceremonimästaren von Hausswolff beskriver i ett brev hur han upplever situationen i huvudstaden i början på den andra "belägringsveckan: "Här är mycket militär, och allt liknar belägring. Operahuset, till och med de kungl. rummen, är kasern för Andra gardet; på torget [Gustav Adolfs Torg] stå kanoner."⁵⁸⁹

Krigsarkivets handlingar från dagarna efter upploppet innehåller mycket information om de olika insatser man genomförde för att komma till rätta med den uppkomna situationen, en situation som uppenbarligen kunde beskrivas i termer av ett "insurrectionstillstånd."⁵⁹⁰ Nedan följer ett axplock ur dels de generalorder som dagligen utfärdades, dels de rapporter som upprättades vid ett antal bevakade platser runt om i staden.⁵⁹¹

I en av tre generalorder (GO) från den 21 juni beordras förband ur Kungliga arméns flotta att omedelbart avlösa Andra gardeskompaniet som står skyddsvakt (*sauve garde*) vid de utländska sändebudens bostäder (1 befäl och 12 – 20 man på varje ställe).⁵⁹² Samma dag beordras en extra kanonservis till Gustav Adolfs Torg samt ska till Högvakten vid Slottet omedelbart rekvireras 10 000 skarpa patroner.⁵⁹³

I GO av den 22 juni beordras Svea Artilleriregemente att sköta vakthållningen vid stadens samtliga tullar.⁵⁹⁴ Härvidlag stadgades det: "Befälhafvarna äger att uppteckna

⁵⁸⁷ Upplands regemente 1200 man, 1 bataljon ur finska gardesregementet 600 man, Östgöta grenardjärer 1200 man, Livregementesbrigaden 2000 man.

⁵⁸⁸ Till exempel Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 553ff; Björnstierna, s. 187f; Marianne Ehrenstöm, Schück (1925), s. 151f; Hamilton, Carlqvist, s. 53.

⁵⁸⁹ Hausswolff till Posse 2/7 1810, Clason & Petersens, s. 231.

⁵⁹⁰ Hamilton, Carlqvist, s. 53.

⁵⁹¹ Gustav Adolfs Torg, Södermalmstorg, Kungsholmstull och Danvikstull.

⁵⁹² Generalorder (GO) 21/6 1810, punkt 3, Generalorder 1810–1811 (GO), Befälhavande generaladjutanten, Generaladjutantsexpeditionens arkiv, Krigsarkivet (KrA). Åtminstone fem utländska sändebuds bostäder bevakades, nämligen Rysslands, Frankrikes, Danmarks, Preussens och Österrikes.

⁵⁹³ GO 21/6 1810, punkt 4 och punkt 5, Generalorder 1810–1811 (GO), Befälhavande generaladjutanten, Generaladjutantsexpeditionens arkiv, Krigsarkivet (KrA).

⁵⁹⁴ Dessa var Norrtull, Roslagstull, Ladugårdslandstull, Djurgårdstullen, Kungsholmstullen, Carlbergstullen, Hornstull, Skanstull, Danvikstull.

alla resande såväl till som ifrån staden; Tull-rapporterna insändas till Öfveradjutanten af dagen innan kl 6 fm och kl 6 em.⁵⁹⁵

Redan i denna generalorder visar sig också myndigheternas oro för hur förhållandet mellan militären och stadens befolkning ska kunna hållas på en hanterbar nivå. Allt underbefäl och manskap åläggs nämligen att om någon, vem det än kan vara, inleder samtal med soldaterna syftande till att på något sätt ”förmå dem att avvika eller icke fullgöra sina skyldigheter eller lyda sitt befäl, densamma då genast arresteras.”⁵⁹⁶ Det utlovas dessutom en belöning om 30 Rd Banco till de eller den som fullgör sin skyldighet enligt denna order.⁵⁹⁷

I en av två extra generalorder från samma dag ges direktiv hur det införda utgångsförbudet ska hanteras. Om någon påträffas som olovligt vistas ute efter klockan 11 på kvällen åligger det ”alla Patrouiller densamma arresteras och föra till närmaste vakt.”⁵⁹⁸ Den mycket omfattande generalordern av den 24 juni visar tydligt myndigheternas ambition att, inför den stundande veckan, inte lämna något åt slumpen. I punkt 7 stadgas det att alla trupper som kommer till staden omedelbart ska rekvirera skarpa skott och flintor från artilleriförrådet och i punkt 9 ges till samtliga förband instruktioner om hur staden ska övervakas från och med måndag.⁵⁹⁹

Dagrapporterna (DR) från Gustav Adolfs Torg ger ytterligare information om läget. I rapporten av den 21 juni framgår att den befintliga vakten om 4 befäl och 40 gardister först förstärktes med 2 befäl och 26 gardister ur Andra Gardesregementet. Under kvällen (21.30) kommenderades ytterligare förstärkning till torget, nu i form av 2 befäl och 30 gardister ur Livgardet.⁶⁰⁰ I samma rapport berättas att folksamlingar flera gånger har upplösts och att en mindre styrka om 1 befäl och 16 soldater varit utgången på patrullering i omgivningarna. Man har också arresterat 7 personer. I rapporterna för de närmast följande dagarna noteras att vaktstyrkan på torget är till omfånget oförändrad, att patrulleringar genomförts enligt order, att överadjutanten visiterat vakten flera gånger per dag och att arresteringar har genomförts.

⁵⁹⁵ GO 22/6 1810, punkt 3, Generalorder 1810–1811 (GO), Befälhavande generaladjutanten, Generaladjutantsexpeditionenens arkiv, Krigsarkivet (KrA).

⁵⁹⁶ Ibid, punkt 1.

⁵⁹⁷ 30 Rd B:o motsvarar 5 000 kr i dagens penningvärde

⁵⁹⁸ Extra GO 22/6 1810, punkt 8, Generalorder 1810–1811 (GO), Befälhavande generaladjutanten, Generaladjutantsexpeditionenens arkiv, Krigsarkivet (KrA).

⁵⁹⁹ GO 24/6 1810, punkt 7 och punkt 9, Generalorder 1810–1811 (GO), Befälhavande generaladjutanten, Generaladjutantsexpeditionenens arkiv, Krigsarkivet (KrA).

⁶⁰⁰ Dagrapport från Gustav Adolfsborgsvakten (DR), 20/6 1810, Överkommendantexpeditionen 1786–1916, Krigsarkivet (KrA.)

De redan på torsdagen påbörjade förhören av misstänkta hos Överståthållareämbetet pågick under hela helgen, för att sedan komma att fortsättas ända in på hösten. Myn-digheternas starka ambition att upptäcka, lagföra och bestraffa de för mordet skyldiga kan knappast missuppfattas. Under fyra dagar, 21/6 – 24/6, utsattes 12 av de under helgen arresterade personerna för synnerligen noggranna förhör.⁶⁰¹ Av protokollen framgår att man dels förhörde de misstänkta en och en, dels att man tidvis kallade in andra misstänkta eller presumptiva vittnen för att konfrontera den huvudförhörde med de uppgifter dessa andra personer kunde bidra med. Detta var en tidsödande metod och dessutom arresterades hela tiden nya misstänkta som skulle förhöras. Så när tillför-ordnade justitiekanslern Wilhelm af Klinteberg under söndagseftermiddagen den 24 juni avslutade förhöret med en viss Otto Johan Tandefelt anade han kanske att detta bara var början på en process som skulle komma att bli mycket långvarig.⁶⁰² Under alla omständigheter var den stad som han och de övriga i förhören deltagande personerna efter avslutat värv gav sig ut i starkt präglad av de senaste dagarnas händelser. von Hauswolff ger oss en bild av stämningen:

Vid tullarne, då man reser ut, frågas efter hvart man ämnar sig, och sedan klockan 11 om aftonen får ingen vara på gatorne. Täta hästpatruller gå natt och dag. Så länge allt detta iakttages, torde lugnet bon gré mal gré vara, och den vackra ljusa tiden torde äfven hindra sammanskockningar, men när allt detta upphörer, torde man mera behöfva frukta.⁶⁰³

Han berättar också att Operahuset, ja till och med de så kallade kungliga rummen, nu används som kasern för en del av de inkallade militära styrkorna, att officerarna är in-kvarterade i prinsessans matsal och det långa, smala galleriet samt att ”de gemena ligga i trappor och förstugor, och hästarna stå där på gården samt uti inkörsvalvet, och spill-ningen förs ej bort, utan man går mjukt.”⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Fersenska mordet, Överståthållareämbetets förhörprotokoll, volym 39: Nr 209: 1–60 (RA). De tolv förhören omfattar cirka 120 tättskrivna sidor i folioformat.

⁶⁰² Man kan utan tvekan skriva under på actors beskrivning av undersökningen såsom varande av ”...ovanlig och tröttande vidlyfthet.” (Fersenska mordet, volym 41:1) Tandefelt var för övrigt en av dem som dömdes som ansvarig för dödandet av Fersen.

⁶⁰³ Hauswolff till Posse 2/7 1810, Clason & Petersens, s. 231.

⁶⁰⁴ Ibid.

Förgiftningsryktena lever vidare

I Stockholms fyra största dagstidningar finns under veckan efter upploppet nästan dagligen kungörelser och annan information med anknytning till det detta.⁶⁰⁵ På måndagen publiceras i tre av de fyra tidningarna den tidigare nämnda Skjöldebrandska kungörelsen som bland annat innehåller information om att en belöning om 500 riksdaler utgår till den som kan medverka till upptäckandet av de som författat och spritt ut uppmaningar till "...upproriska och våldsamma uppträden ..." före och under upploppet föregående onsdag.⁶⁰⁶ Att anonymitet och straffflintring utlovas understryker bara myndigheternas iver att snabbt kunna fångsla och straffa de till mordet på von Fersen skyldiga.

De sedan länge florerande förgiftningsryktena, som snabbt har etablerat ett tydligt och lättbegripligt motiv till dödandet av von Fersen, förstärks och mer eller mindre legitimeras genom två dokument som under veckan publiceras in extenso i samtliga fyra tidningar.

Det handlar för det första om ett memorial från justitiekanslersämbetet med anledning av den undersökning angående förgiftningsryktena som på kungens order igångsattes den 7 juni och som fortfarande pågår.⁶⁰⁷ JK meddelar att personer i kronprinsens närhet har förhörts, "dock inte under ed." Detta senare beror på att det ju inte är fastslaget "om ett brott verkligen är begånget" och därför inte finns något formellt åtal i ärendet. Undersökningen ska, meddelas det, fortsätta utifrån Kungl. Majt:s avsikt, att "all möjlig upplysning i detta grannliga ämne sökas bör, så länge någon minsta sannolikhet återstår att vinna den."

Denna, och andra formuleringar visar en tydlig ambivalens från myndigheternas sida – att kronprinsen skulle vara förgiftad är ju bara ett utspritt rykte men ingen möda ska sparas i ansträngningarna att få reda på sanningen "om någon brottslig åtgärd vållat eller medverkat till Hans Kunglig Höghets död."⁶⁰⁸

JK ber också kungen att uppmana alla trogna undersåtar som tror sig kunna bidra med upplysningar som kan styrka att "ett verkligen utövat brott till förkortande av Hans Kunglig Höghets dyrbara dagar" faktiskt förövats, och därutöver kunna bidra med information om vem eller vilka som kan vara skyldiga, att träda fram. JK öppnar för möjligheten att ett brott faktiskt är begånget, vilket framgår av fler formuleringar i memorialen. Sålunda heter det att "något verkligt existerande brott än ej är uppdagat", samt angående frågan om de återstående vittnesförhören ska kunna ge ytterligare upplysningar i ämnet "kommer att vid undersökningens fortgång visa sig."⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ DA 25/6, 26/6, 28/6, 30/6; IT 27/6, 30/6; SPT 25/6, 26/6; SP 25/6, 26/6, 27/6, 29/6.

⁶⁰⁶ DA, SPT och ST 25/6.

⁶⁰⁷ DA 26/6, SPT 25/6, IT 30/6, SP 26/6.

⁶⁰⁸ Ibid.

⁶⁰⁹ Ibid.

Sammantaget, menar jag, har JK:s skrivningar knappast bidragit till att dämpa förgiftningsryktena. Det verkar snarare vara så att myndigheterna själva tvekar.

Som om detta inte var nog. I samma tre tidningar publiceras under veckan den andra, tidigare nämnda, kungörelsen från överståthållare Skjöldebrand. Den inleds på följande sätt:

Som till råga på den sorg Hans Kunglig Höghet Kronprinsens dödliga frånfälle hos konungen och var redlig svensk uppväckt, ett ohyggligt rykte är utbrett att denna för riket oersättliga förlust skulle hava härrört av andra än naturliga orsaker; alltså ock på det ingenting må lämnas oförsökt, som kan leda till upplysning i ett så bedrövt ämne, ...⁶¹⁰

Säkert höjde den tidningsläsande stockholmare på ögonbrynen när han eller hon kom längre ner i texten och blev varse den stora belöning som väntar den som kan lämna upplysningar om att Karl Augusts död har orsakats av någon form av uppsåtlig åtgärd från någon. Här ser vi då återigen formuleringar som öppnar för att ett brott verkligen kan ha begåtts. Dessutom verkar det ju vara så, med tanke på den enorma skillnaden i belöningssummornas storlek, att man fäster mycket större vikt vid att undersöka förgiftningsryktena än att komma fram till vem eller vilka som orsakat upploppet den 20 juni.⁶¹¹

I den allt tyngre övervakade huvudstaden saknades det säkert inte samtalsämnen på krogar och näringsställen denna vecka och med tanke på de ovan diskuterade kungörelserna torde den förmenta förgiftningen av Karl August stått högt på agendan. Det skulle emellertid visa sig att sista ordet i denna fråga långt ifrån var sagt. Redan på onsdagen den 27:e tillställde JK kungen ännu en skrivelse.⁶¹² JK skriver att undersökningen av förgiftningsryktena fortgår, att det fortfarande finns vittnen som ska förhöras och att Axel von Fersens bror, greve Fabian von Fersen, hos konungen anmält en önskan om att

... sanna förhållandet måtte varda uppdagat, så att fullligen kunde utredas, huruvida dess framlidne broder, hans excellence riksmarskalken greve Axel Fersen, som blivit ett offer för misstanken och hämnden, varit brottslig eller oskyldig, ...⁶¹³

JK har därför beslutat att överlämna ärendet till Svea hovrätt för "laga rannsaking." Frågan om förgiftningsryktenas sanningshalt har därmed lyfts upp på en högre nivå. Vittnen ska nu förhöras under ed och undersökningen ska noggrant genomföras utan

⁶¹⁰ DA 26/6, SPT 25/6, SP 26/6.

⁶¹¹ 500 Rd B:o jämfört med 20 000 Rd B:o motsvarar 90 000 SEK jämfört med 3,5 miljoner SEK

⁶¹² Publicerad i IT 30/6 1810 och i DA 2/7 1810. Skrivelsen upptar en och en halv tidningssida.

⁶¹³ Ibid.

hänsyn tagen till om någon eventuellt kommer att besväras av vad som kan tänkas komma fram. JK uttrycker en stark förhoppning om att sanningen verkligen ska upp-dagas och han meddelar också att rannsakingens resultat kommer att offentliggöras tillsammans med alla protokollen från förhören vid Överståthållareämbetet, vilka ”skola oförtövat till trycket befordras.”⁶¹⁴

Det kan hos allmänheten dessa dagar knappast råda någon tvekan om allvaret i myndigheternas sätt att ta sig an frågan om orsakerna till Karl Augusts död och förgiftnings-alternativet framstår definitivt inte som avfört. Rannsakingen i Svea hovrätt skulle komma att dra ut på tiden och slutfördes, som vi senare ska se, inte förrän i november månad. Mytbildningen kring Karl August hade fått nytt bränsle och föreställningen om att nationens tilltänkte frälsare verkligen giftmördats kunde leva vidare.

Belägring, bränder och bråk

Vi har redan sett hur den mycket snabbt kraftigt ökade militära närvaron i Stockholm har fått flera iakttagare att beskriva huvudstaden som belägrad. Här ytterligare några exempel:

Drottningen berättar att slottet under dagarna efter upploppet bevakades av ”talrika trupper.”⁶¹⁵ Hon kunde/vågade uppenbarligen ej heller röra sig fritt utan tvingades framleva sina dagar instängd på slottet.⁶¹⁶ När de kungliga, som brukligt var, flyttat ut till sommarresidenset Haga under första veckan i juli, anordnades även här en så stark bevakning att drottningen själv tyckte att Haga mer liknade ”en belägrad fästning än ett lustslott.”⁶¹⁷

Marianne Ehrenström beskriver att alla vägar till slottet var besatta med trupper, att ingen släpptes in utan giltigt passerkort, samt att

Patruller marscherade dag och natt genom gatorna, och klockan 10 på kvällen skulle var och en vara hemma och portarna låsta.⁶¹⁸

Dagarna efter upploppet sammanträdde statsrådet för att diskutera hur man, i ljuset av det som hade hänt, skulle hantera det förestående riksdagsmötet. Hovkansler Wetterstedt argumenterar för en flyttning med bland annat följande formuleringar:

⁶¹⁴ Ibid.

⁶¹⁵ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 553; Marianne Ehrenström, Schück (1925), s. 152.

⁶¹⁶ Marianne Ehrenström, Schück (1925), s. 152.

⁶¹⁷ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juli 1810, Klercker, s. 569.

⁶¹⁸ Marianne Ehrenström, Schück (1925), s. 152. Passerkort och utgångsförbud infördes dagarna efter upploppet.

Riksens ständer kunna ej mellan upphöjda vapen, i skötet av en nära i belägrings-tillstånd varande stad, i grannskapet av en folkmassa, som redan visat, till vad ytterligheter den kan bringas, bibehålla den frihet och den säkerhet för sina överläggningar, som Eders Maj:ts tänkesätt i förening med grundlagarnas förskrifter så ovillkorligen kräva.⁶¹⁹

Vid mötet med statsrådet tre dagar senare, då beslut om flyttningen ska fattas, argumenterar två ledamöter på följande vis. Först friherren Rosenblad som trodde:

att den ringare klassen, i synnerhet under den nu varande jäsningen lätteligen åter kunde bringas till sådana ytterligheter, som kunde bli vådliga för riksens ständers frihet och säkerhet.⁶²⁰

Därefter justitiestatsministern greve Gyllenborg:

Menigheten var i rörelse och ett allmänt misstroende förspörjdes; riksens ständers frihet och säkerhet syntes lika lite bevarad i skötet av en i jäsning varande stad, som om fienden stod för dess portar.⁶²¹

GW Hamilton skriver i sina memoarer att han har full förståelse för beslutet att flytta det till den 23 juli sammankallade riksdagsmötet till Örebro, eftersom huvudstaden var ”starkt besatt med militaire, försedd med vakter och utdragna canoner överallt, [och] med jäsning bland pöbeln.”⁶²²

Friherren Claes Fleming, som var den som kom att axla lantmarskalksuppdraget vid riksdagen i Örebro, skrev en dryg vecka efter upploppet ett brev till A. G. Mörner. I detta gjorde han bedömningen att mordet på Fersen kunde vara ”signalen till utförandet af större planer” samt att risken var stor att det hela skulle komma att leda till en ”folkrevolution.”⁶²³ I ett annan brev, avfattat ett par dagar tidigare, ställt till utrikesstatsministern Lars von Engeström, slog han fast att risken var stor för ”mord och plundring i Rikets mest befolkade landsdelar” samt att landshövdingarna genast borde ”erhålla rättighet att disponera den i länen varande militärstyrka.”⁶²⁴

Fleming fruktade alltså här att nya oroligheter var att vänta och inte bara i Stockholm utan även på andra håll i landet. Den av myndigheterna fruktade ”folkrevolutionen” kan för många, hög som låg, dagarna och veckorna efter upploppet ha tett sig som en

⁶¹⁹ Statsrådsprotokoll 25/6 1810 i Historiska Handlingar 17, s.68f.

⁶²⁰ Ibid, s.76.

⁶²¹ Ibid, s.76.

⁶²² Hamilton, Carlqvist, s. 53.

⁶²³ Fleming till A G Mörner 30 juni 1810, citerat i Wibling, s. 265 och s. 271.

⁶²⁴ Fleming till von Engeström 27 juni 1810, s. 1f, kort #9259, L- v. E-s samling av brev erhållna åren 1786–1823, Ep.E. 10:8–9, Lars von Engeström, Handskriftssamlingen, KB.

realistisk risk/förhoppning.⁶²⁵ Sedan ett drygt år tillbaka pågick, som jag visat, en enorm medial aktivitet där frågor om samhällsförhållanden och samhällsförändringar stod högt på agendan. Grewesmöhlens pamflett "*Påminnelser och tilläggningar*" innehöll ju till exempel en ohöljd lovprisning av just "folkrevolutionen" som en möjlighet att förändra samhället.

von Hausswolff återkommer, som vi redan sett, kontinuerligt i sina brev till den militära närvaron i staden. Sålunda skriver han den 28 juni: "Nog hafva vi trupper, så att man på den räkningen bör tro sig kunna vara säker, ..."⁶²⁶

Och en vecka senare angående oron för fortsatta, nattliga oroligheter: "...fast man alltid lagt sig med bekymmer, dock nu mindre, sedan man har så mycket militär."⁶²⁷

Trots den massiva militära närvaron var lugnet uppenbarligen inte återställt. Under de fyra veckorna närmast efter upploppsveckan rapporteras att bränder börjat anläggas på olika ställen och av polisrapporterna framgår att utgångsförbudet absolut inte efterlevdes fullt ut samt att respekten för den polisiära och militära ordningsmakten lämnade mycket övrigt att önska. Det visar sig också från och med början av juli att oro och lydnadsbrott blivit allt vanligare i soldatleden. Dessa händelser omtalas ofta som militärmyterier och jag återkommer till dem nedan.

Redan på onsdagen 27 juni utfärdas en kungörelse där överståthållare Skjöldebrand uttrycker sin stora oro med anledning av de senaste dagarnas händelser.⁶²⁸ Han uppehåller sig särskilt vid de försök som tycks ha gjorts, att i stadens utkanter anlägga eldsvådor, vars syfte anges vara att locka bort de militära styrkorna från stadens centrala delar och på så sätt öppna upp för nya oroligheter. Skjöldebrand nämner i kungörelsen explicit ett sådant försök som har utförts natten mellan den 26:e och 27:e. I Poliskammarens diarium av den 27:e finns mycket riktigt en notering om en anlagd brand på Ladugårdslandet i stadens nordöstra delar och det förefaller troligt att det är denna Skjöldebrand syftar på i kungörelsen. I polisrapporten heter det, att flera personer har tagits i förvar för att höras: "angående det försök till eldsvåda som av illasinnade förledne natt kl ½ 4 blivit gjort."⁶²⁹

Tonen i Skjöldebrands kungörelse skiftar mellan att vara faderligt omhändertagande ("Regeringen spar ingen omsorg att freda Edra personer och egendom från yrselns och laglöshetens anfall") och direkt hotfull ("...alla folksamlingar, på vad ställe eller tid som helst, skola mötas på så sätt, som till allmän varning är kungjort..."). Tillförordnade överståthållaren betonar att de i staden posterade trupperna under inga som helst omständigheter kommer att lämna sina kommenderingar och att det åligger stadens samtliga husägare och hyresmän att tillse att alla husportar hålls stängda nattetid, alla gluggar

⁶²⁵ Fleming ger för övrigt i samma brev också uttryck för sin egen rädsla att bringas om livet i samband med eventuella oroligheter i landet. Ibid, s. 4.

⁶²⁶ Hausswolff till Posse 28/6 1810, Clason & Petersens, s. 228.

⁶²⁷ Hausswolff till Posse 5/7 1810, Clason & Petersens, s. 236f.

⁶²⁸ DA 28/6 1810.

⁶²⁹ Äldre Poliskammarens Diarium, 27 juni 1810, SSA.

till vedkällare nog kontrolleras och att ordentligt tillsyn av tjänstefolk och underlydande verkställs.

Vi kan finna noteringar om brandincidenter och oro för bränder även i andra källor. von Hausswolff är i ett brev från måndagen den 25:e uppskrämd av allt som hänt och konstaterar att det råder ”fruktan för eld och pillage.”⁶³⁰ Hans farhågor tycks besannade då han i en dagboksanteckning från den 27:e nämner den tidigare redovisade branden på Ladugårdslandet.⁶³¹ Dagen efter skriver han ett brev där han nästan ordagrant citerar Skjöldebrands kungörelse.⁶³² Han har också uppenbarligen tillgång till inofficiell information då han konstaterar ”att man fått reda på nidingssmannen, som jämte en käring äro häktade.”⁶³³ Den ovan nämnda polisrapporten redovisar nämligen att gardisten vid Kungl. Svea Livgarde Carl August Baumi den 27:e arresterades tillsammans med ”qvinnspersonen Maria Lindberg.”⁶³⁴ Det visade sig att Baumi övernattat hos Maria Lindberg, som bodde i ett av de brandhärjade husen i kvarteret Sjöhästen på Ladugårdslandet.⁶³⁵ Då inget kunde bevisas angående parets eventuella medverkan till den uppkomna branden överlämnades ärendet till Livgardets krigsrätt med hänvisning till att Baumi den gångna natten olovligen hade vistats utanför kasernen.

Drottningen karakteriserar i sin dagbok Stockholm som en stad i oro och förvirring.⁶³⁶ Hon menar att den intensiva ryktesspridningen, den utbredda misstänksamheten och de allt flera upphetsande ströskrifterna skapar en oro för att ett skräckvälde, likt det under franska revolutionen, är i antågande. Rykten går, enligt henne, om att det finns planer på att sätta eld på slottet genom att brännbara ämnen ska kastas in i källargluggarna.⁶³⁷

I sina ”Tidstavlor” anger C Adlersparre att det under de första 8 dagarna efter upploppet anlagts mordbränder ”på flera ställen” och Bergman vet att berätta att försök flera gånger gjordes att ”rända eld på huvudstaden” för att på så sätt skapa tillfällen till mord och plundring.⁶³⁸ Såsom ansvarig för stadens säkerhet betonar Skjöldebrand i sina memoarer hur hans kraftfulla insatser snabbt fick slut på mordbränderna. Han anger att fem försök att anlägga bränder i stadens utkanter upptäcktes under de första dagarna

⁶³⁰ Hausswolff till Posse 25 juni 1810, Clason & Petersens, s. 220.

⁶³¹ Ibid, s. 226. Man kan möjligen i detta sammanhang fundera över ryktesspridningens betydelse för nyhets-spridningen vid denna tid. Sveriges huvudstad var, med europeiska mått mätt, närmast en småstad med en befolkning på ungefär 65 000 personer.

⁶³² Ibid, s. 228.

⁶³³ Ibid.

⁶³⁴ Äldre Poliskammarrens Diarium (ÄPK), s. 517, SSA. Paret gifte sig året därpå. (Svea Livgardes församlings kyrko-arkiv; husförhörlängder, A I a 1/11, bild 44, Stockholms stadsarkiv.)

⁶³⁵ 1810 års husnummer: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Gamla_stan_husnummer_1729.jpg.

⁶³⁶ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 553.

⁶³⁷ Ibid, s. 554.

⁶³⁸ C. A. Adlersparre (1850a), s. 182; Bergman, s. 248.

efter upploppet, varav en är den tidigare relaterade branden på Ladugårdslandet.⁶³⁹ Han menar, vilket ju framgår av skrivningarna i kungörelsen, att syftet har varit att locka bort trupperna från stadens centrala delar och konstaterar helt kort att ”efter denna publikation (kungörelsen 27 juni, min anmärkning) upphörde mordbrandsförsöken.”⁶⁴⁰

Möjligen har försöken att anlägga bränder varit ett övergående fenomen och sannolikt är Adlersparres, Bergmans och Skjöldebrands uppgifter mera baserade på rykten än faktiskt verifierbara sanningar. Det finns åtminstone inte i Poliskammarens diarium flera uppgifter om misstänkt anlagda bränder. De relativt kraftfulla åtgärder som Skjöldebrand initierade är måhända mer ett uttryck för myndigheternas stora oro för ytterligare oroligheter än för den faktiska mordbrandsfrekvensen.

*

Flera av de citerade uttalandena i föregående avsnitt handlar ju om den fortsatta jäsningen bland folket. Hur såg det då ut på gator, krogar, torg och arbetsplatser under veckorna efter upploppet? En genomgång av Poliskammarens protokoll och diarium ger en bild av den verklighet som rådde.⁶⁴¹ Jag har delat upp diariets ärendenoteringar i tre huvudkategorier:

1. Ärenden med brottsrubriceringar av typen olydnad, våld (verbalt eller fysiskt) och andra handlingar riktade mot någon form av överhet. Exempel: Otidigheter mot polis/militär, otillbörliga eller tvetydiga uttalanden, olovligt utevarande eller kringstrykande, bullersamt uppträdande och andra beteenden som orsakat folksamlingar, någon form av brott begånget i samband med själva upploppet, nedrivande av uppslagna kungörelser, försök att av soldater köpa patroner.
2. Ärenden med andra brottsrubriceringar. Exempel: Stölder, misshandel, fylleri, arbetsvägran, avvikande från arbetsplatser, olovligt eldande, öppethållande av näringsställen utöver tillåten tid.
3. Ärenden av icke brottslig natur. Exempel: Försummad gaturenhållning, föreläggande om åtgärder utifrån genomförda brandsyner, uppflutna lik, övergivna spädbarn, självmord.

⁶³⁹ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 125.

⁶⁴⁰ Ibid.

⁶⁴¹ Diarium 1810, s. 1 – 1179, ÄPK, ÖÄ, SSA. Jag har gått igenom samtliga ärenden för perioden 22 maj – 19 juli 1810. Vad gäller perioderna januari – maj 1810 och augusti – December 1810 har jag för varje månad slumpmässigt valt ut 4 dagar och gått igenom dessa dagars samtliga ärenden.

Jag har analyserat materialet utifrån olika temporala perspektiv där utgångspunkten varit en jämförelse mellan tiden före och tiden efter upploppet den 20 juni. Följande visar sig:

1. Under perioden 22/5 – 19/6, dvs de fyra sista veckorna innan upploppet, utgjorde ärendena av kategori 1 endast cirka 12% av det totala antalet ärenden, som var 241 stycken.
2. Under perioden 21/6 – 19/7, dvs de fyra första veckorna efter upploppet, var motsvarande siffra för kategori 1 ärenden 62% av det totala antalet ärenden, som var 245 stycken.
3. Betraktar vi månaderna före upploppet, det vill säga januari till och med maj så pendlar siffran för kategori 1 ärenden mellan 10 och 15%.
4. Tittar vi på perioden augusti till och med december så är det först i december som andelen kategori 1 ärenden är nere på vårens nivå (17%). Under perioden augusti, september och oktober utgör andelen kategori 1 ärenden runt 40% av det totala antalet ärenden för respektive månad.⁶⁴²

Analysen visar att jäsningen, mätt i antalet omhändertaganden där brottsrubriceringen tillhört Kategori 1, dröjde sig kvar i huvudstaden under lång tid efter upploppet. I ljuset av detta förhållande blir den fortsatta militära närvaron i Stockholm begriplig. Som vi senare ska se började man först i slutet av september att försiktigt reducera densamma.

Vilka var det då som var ute? Jag har undersökt vilka yrkeskategorier de under perioden 21/6 – 14/8 arresterade personerna tillhörde. Totalt finns i mitt material cirka 110 olika yrkesbeteckningar. Jag har kategoriserat dessa på följande sätt:

1. Personer med etablerat yrke (till exempel fabrikör, tracteur, postmästare, sockerbruksmästare, vaktmästare, fältskär, urmakare).
2. Gesäller i olika yrken.
3. Lärlingar i olika yrken.
4. Övriga (till exempel betjänter, drängar, arbetare, sjömän).

Under perioden arresterades totalt 196 personer misstänkta för brott av kategori 1. Av dessa tillhörde 119 personer någon av de två första yrkeskategorigrupperna. Detta innebär att 60% av de som under de 8 veckorna närmast efter upploppet åkte fast för anstiftan eller försök till anstiftan av fortsatt oro var personer ur kategori 1 eller 2, dvs personer med viss ekonomisk och social status, personer ovanför den samhälleliga botten där man tidigare ofta velat placera de människor som deltog i aktioner av den typ vi här talar om. Här finns anledning att återknyta till Hedmans forskningsresultat. Han har ju visat att en klar majoritet av upploppsdeltagarna var just personer ur någon av de två yrkeskategorigrupperna. Det blir då inte särskilt förvånande att det är den här

⁶⁴² Augusti 42%, September 38%, Oktober 36%.

typen av individer som bär huvudansvaret för den ökade oron i huvudstaden tiden närmast efter upploppet.⁶⁴³

*

Den fortsatta oron i Stockholm tog sig också ett annat uttryck. I källorna finns det nämligen uppgifter om militära myterier under veckorna efter fersenska upploppet.

Skjöldebrand är den av de samtida bedömarna som vidlyftigast uppehåller sig vid de oroligheter bland de i staden förlagda soldaterna som uppenbarligen, åtminstone i någon form, ägde rum men vars omfattning, tidsutdräkt och konsekvenser det finns mycket divergerande uppgifter om. Skjöldebrand menar i sina memoarer, att de som låg bakom upploppet den 20 juni inte var nöjda utan nu valde en annan väg för att uppnå sina syften: ”De sökte att vinna trupperna, och ehuru dessa under upploppet varit retade genom förolämpningar, började förförelsen att småningom göra framsteg.”⁶⁴⁴

Skjöldebrand anger inte något exakt datum för när de påstådda incidenterna ska ha börjat, men menar att det hela satte i gång dagarna kring Karl Augusts begravning, som kom att äga rum fredagen den 13 juli. Han menar vidare att den redan uppgjagade stämningen i huvudstaden väsentligt förstärktes av ”upproriska, eldtändande skrifter och dagblad, som lästes af pöbeln och även av soldaterna.”⁶⁴⁵

Specifikt pekar han här ut den nystartade tvådagars tidningen Allmänna Opinionens Organ som utkom med sitt första nummer onsdagen 4 juli och i vilken man kunde läsa ett ”lovtal över den nationella kraftyttringen” i samband med mordet på Axel von Fersen.⁶⁴⁶ Skjöldebrand anger att oroligheter och försök till myterier ägde rum inom flera av förbanden: Svea Livgarde, Andra Gardet, Kungliga Arméns flotta, Svea artilleriregemente och Livgardet till häst.⁶⁴⁷

Att någonting var på gång inom soldatleden i den av flera tusen man besatta staden har även noterats av andra memoarförfattare. Björnstierna menar för sin del att tendenser till soldatmyterier förekom inom samtliga gardesregementen men att oron var störst vid Livgardet till häst.⁶⁴⁸ Mörner anger Andra gardesregementet och Livgardet till häst

⁶⁴³ Se s. 61f.

⁶⁴⁴ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 124.

⁶⁴⁵ Ibid.

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 131f. Han skriver: ”Emellertid började förförelsen att värka bland trupperna. [...] ...okända personer inlät sig i tal med utsatta poster, ville övertala dem att hålla med folket, om det skulle resa sig. ...”

⁶⁴⁸ Björnstierna, s. 187. Han skriver: ”Inom alla gardesregementen visade sig förebud till myteri; [...] I rättan tid upptäcktes der en plan att nedsabla underbefälet och häkta officerarne.”

som de allvarligaste oroshärdarna.⁶⁴⁹ C G Löwenhielm talar i allmänna ordalag om oron för att trupperna skulle förledas till oroligheter av externa krafter och ger exempel på den lössläpplighet och moralupplösning som rådde.⁶⁵⁰ Bergman anger, utan explicit källhänvisning, ett antal olika orsaker till den fortsatta oron i staden varav två är särskilt intressanta i det här sammanhanget:

1. Försök att förleda den väpnade styrkan
2. Spridandet av uppviglingsskrifter bland soldater.⁶⁵¹

Den första korresponderar ju väl med de ovan relaterade påstådda försöken att medelst anlagda bränder bringa oro och upplösning i soldatleden. Den andra syftar troligen på publiceringen av de ovan nämnda artiklarna i Allmänna Opinionens vilken ju tidsmässigt sammanfaller väl med militärorolig-heternas början.

En iakttagare med en något annorlunda utkikspunkt är Jöns Persson Häggman. Han var vid denna tidpunkt regementspastor vid Kungliga arméns flotta och Skeppsholmens församling och har efterlämnat sina dagböcker från åren 1808 – 1816. Han talar om ett flertal oroligheter bland de i staden förlagda regementena och pekar speciellt ut Svea Livgarde, Andra gardet och Svea artilleriregemente.⁶⁵²

En samlad bedömning utifrån dessa rapporter måste bli att oro i någon form och i någon omfattning förekommit i soldatleden och att denna förvänat och skrämt både överhet och myndigheter. Dock föreligger här, som tidigare nämnts, uppenbarligen både osäkerhet och delvis divergerande uppfattningar angående omfattningen av, graden av planering och om det funnits någon gemensam, övergripande plan och målsättning med olydnadshändelserna.⁶⁵³ Frågan blir då vad det finns för officiell dokumentation som skulle kunna skapa klarhet i denna fråga. En rapport från dåvarande befälhavaren för Livgardet till häst, greve Gustaf Löwenhielm, pekar ut fyra hästgardister, Adolph Jansson, Eric Dillström, Hindich Tillman och Eric Heyster, som ledare för myteriförsöket.⁶⁵⁴ Jansson medger att han på uppmaning av gardister från Svea

⁶⁴⁹ H Mörner, s. 101f. Han skriver: "Garnisonen gjordes vacklande, kanske genom utdelade penningar, eller genom förespeglingar af bättre tider efter ett brytande av samhällsskicket."

⁶⁵⁰ Löwenhielm, s. 42f. Han skriver: "Sedernas lössläpplighet var mycket stor. Jag minns en middag som vi hade på ett värdhus utanför staden. Vi redo i fullt dagsljus genom staden och var och en hade en flicka bredvid sig, även hon till häst och iklädd regementets uniform. Jag behöver ej säga mera därom för att bevisa till vilken grad fräckheten var driven."

⁶⁵¹ Bergman, s. 245. Han skriver: "Emellertid hade man sedan början af Juli månad kommit en vidlyftig plan på spåren, den der gick på ingenting mindre ut, än att förmå soldaterna vid de i hufvudstaden förlagde regementen, att undanröjda alla sina officerare, välja deras efterträdare bland sina egna leder, o.s.v."

⁶⁵² JPH, dagboksanteckning, s. 35, HS, KB. Han skriver: "Flere oroligheter hafva förefallit bland åtskillige corpser – och det tros att desse rätt gärna önskade någon allmän resning, ... [–] Artilleriet lära av samma skäl blifvit orolige, och då man hotat dem med Dragonerne, skall svaret hafva varit: De äro välkomna; vi skole hälsa dem med drufvhagel."

⁶⁵³ Dessutom är en del av källorna av sentida datum.

⁶⁵⁴ Löwenhielm, G. Rapport, Nr 11: Handlingar angående Fersiska Upploppet, s. 1f, Tjänstgörande general-adjutanten för armén, Generaladjutantexpeditionen, KrA.

Livgarde, försökt uppvigla hästgardet emot befälet, att han spritt uppgifter om att myteriet redan var genomfört vid Svea Livgarde, ...

...att befälet därstädes vore qväst, och manskapet ymnigt försedt med brännvin, vin och flickor, samt med fullkomlig frihet; och yttrat att nu vore Tempo för Livgardet till häst att följa deras exempel, ...[-] Planen var att om natten mörda underofficerarne och arrestera officerarne om de ej ville gilla Revolutionen.⁶⁵⁵

Uppgifterna i Löwenhielms rapport korresponderar väl med de iakttagelser vi tidigare tagit del av. Noterbart är också att ordet "revolution" används. Det är uppenbart att händelserna i Frankrike 20 år tidigare satt sina spår. Detta blir ännu tydligare i formuleringen "jakobinska stämningar" som förekommer hos en del av memoarförfattarna.

Det finns i protokollen från Poliskammaren flera noteringar från första hälften av juli om soldater som efter att ha blivit vederbörligen bestraffade vid respektive regemente, har avförts från rullorna och därefter överlämnats till Överståthållarämbetet för vidare åtgärd.⁶⁵⁶ En analys av samma källa för de 8 veckorna närmast efter upploppet indikerar också att det är under de två första veckorna i juli som oron bland militären kulminerar. Av 85 diarieförda händelser där soldater varit inblandade inträffar 44, dvs drygt hälften, under de två veckorna mellan 2/7 och 16/7.⁶⁵⁷ Ytterligare stöd för denna tidsmässiga förläggning av oroligheterna ger historikern Jan Dahlström i sin analys av det som hände.⁶⁵⁸ Förutom de ovan angivna källorna har han använt sig av de uppgifter om "myterierna" som finns i generalmönsterrullor, straffrullor och krigsrättsprotokoll för Svea livgarde, Livgardet till häst, Svea Artilleriregemente och Andra gardet. Hans slutsats blir densamma som min, dvs att oroligheterna bland soldaterna i staden inträffade i början av juli.⁶⁵⁹ Så långt den tidsmässiga placeringen av soldatoroligheterna. När det gäller omfattningen och graden av planering blir det genast svårare. Man kan konstatera att memoarförfattarnas svepande och dramatiska formuleringar i detta sammanhang har begränsat stöd i de övriga källdokumentet. Dahlström menar att memoarförfattarna överdriver både omfattningen och planeringsgraden av de oroligheter som faktiskt inträffade. Dahlström talar till och med om källornas gåtfulla tystnad och menar att de officiella källorna endast kan redovisa 16 soldater som möjliga konspiratörer och av dessa endast en med tydliga subversiva intentioner.⁶⁶⁰ Dahlströms slutsats blir att oron bland soldaterna huvudsakligen måste förstås som en spontan protest mot upplevda missförhållanden vad gällde tjänstgöringens omfattning, förläggningarnas kvalitet och

⁶⁵⁵ Ibid, s. 2.

⁶⁵⁶ Diarium, 2/7 – 16/7 1810, ÄPK, ÖÄ, SSA.

⁶⁵⁷ Ibid.

⁶⁵⁸ Jan Dahlström: "*Schnapps, freedom and wenches.*"

⁶⁵⁹ Ibid, s. 404. Dahlström anger specifikt att de första arresteringarna av orosmoment inom regementena är daterade den 7:e juli och de sista den 16:e eller 17:e juli 1810.

⁶⁶⁰ Ibid, s. 395ff ("*The enigmatic silence of the official documents*") och s. 401.

lönenivåerna. Han menar sig slutligen kunna identifiera mycket få om ens några exempel på målinriktade och eller planerade politiska eller samhällsomstörtande ambitioner bland upprorsmännen. Dock kvarstår faktum att ett antal soldater vid åtminstone 4 av de i Stockholm förlagda militära enheterna arresterades, straffades, ströks från rullorna och överlämnades till de civila myndigheterna för vidare åtgärd. Dessutom arresterades, som ovan visats, ytterligare ett antal soldater, anklagade för förseelser som kan knytas till oron i soldatleden.⁶⁶¹

Soldatupprorens orsaker och innebörder överdrivs måhända av memoarskrivarna och myndigheternas rädsla kan i efterhand synas överdriven, men om man försöker anlägga ett dag för dag perspektiv där den slutliga utgången givetvis inte är känd, så kan det som gjordes, sades och tänktes komma att framstå i en annan dager. Vi måste betänka den extrema situation som vid denna tidpunkt rådde i Sveriges huvudstad: den uppjagade stämningen utifrån ryktena om att Karl August blivit förgiftad, det dramatiska upploppet och den därpå följande militära belägringen, störtfloden av tryckta och handskrivna alster med mer eller mindre samhällsomstörtande innehåll. Insatt i detta sammanhang ter sig memoarförfattarnas oro för dramatiska konsekvenser av soldatmyterierna tämligen realistisk. Två samtida iakttagare, med helt olika utgångspunkter, ger följande bild av stämningarna tre veckor efter fersenska upploppet. Trolle Wachmeister, skriver i sina anteckningar:

Senare tiders lynne hos folk och ämbetsmän hade vant officerare och vakter i tjänsteutövning att tåla all slags förödmjukelse; och varje försök att mota ett skymfande eller en oordentlighet annorlunda än med tålmod och med parlamenteringar, som ökade oförsämldheten, bedömdes som ett ingrepp i allmänna säkerheten.⁶⁶²

Regementspastorn Häggman avslutar sin dagboksanteckning om den fortsatta oron på följande sätt:

Hela detta bullret har tryckt till de stora foglarnas [aristokraterna; min anm.] förut yfviga fjädrar, och om de än föresätta sig att resa dem igen, så märker man dock, med hvilken varsamhet det sker, och liksom för att känna sig före.⁶⁶³

Det är lätt att i dessa kommentarer få en bild av att överheten tagit intryck av den senaste tidens turbulens. Vi ska senare se att försiktighet och hänsyn till den folkliga opinionen skulle vara framträdande drag vad gäller myndigheternas agerande även under de närmaste månaderna.

⁶⁶¹ De vanligaste förseelserna är "utestrykande" och "otidigheter", Diarium, 2/7 – 16/7 1810, ÄPK, ÖÄ, SSA.

⁶⁶² Trolle-Wachtmeister, Tegner (1889), s. 251.

⁶⁶³ JPH, dagboksanteckning, s. 35, HS, KB.

Jag har ovan redovisat och analyserat myndigheternas mycket snabba och enormt omfattande reaktion på händelserna den 20 juni. Generellt präglas hela det officiella agerandet av en kombination av yrvakenhet inför det som inträffat och en stark beslutsamhet att förhindra ett upprepande.

Jag väljer här att stannat upp inför tre förhållanden:

1. Antalet soldater som kommenderades till Stockholm låg, som jag tidigare visat ovan, någonstans mellan 5000 och 8000 man. Tittar man närmare på dessa siffror kan man få ytterligare en dimension av den verklighet som mötte människorna i Stockholm sommaren 1810. Staden hade ju vid denna tid ungefär 65 000 innevånare. Om antalet soldater var 5000 innebär det att det gick 1 soldat på var 13:e stockholmare. Om antalet soldater var 8000 skulle förhållandet bli en soldat på var 8:e stockholmsbo.

Ett rimligt mellanvärde skulle kunna vara 6500 man, vilket i så fall skulle innebära 1 soldat per 10 inv.⁶⁶⁴ Detta skulle motsvara kanske så många som 100 000 soldater i nuvarande Stockholm eller 10 000 soldater på gator och torg i en stad av Lunds storlek. Det är ganska lätt att utifrån dessa siffror förstå att människorna i huvudstaden kände sig belägrade. Det är också uppenbart att upploppet, så som det utvecklade sig, till den grad skrämde de styrande att dessa extra-ordinära åtgärder så akut vidtogs.

2. Redan under natten mot den 21:e juni skedde de första arresteringarna och på förmiddagen inleddes förhören hos Överståthållareämbetet. Dessa pågick, som jag tidigare redovisat, med några undantag, vardag som söndag ända fram till och med den 11 september. Man hade då på totalt 62 dagar hållit 96 förhörs-sessioner och gripit och förhört drygt 1000 personer.⁶⁶⁵ Det rättsliga efterspelet i Kämnärsrätten inleddes den 1:e augusti och avslutades den 9 maj 1811. Då hade totalt 650 personer förhörts inför rätten.⁶⁶⁶ Både omfattningen och tidsutdräkten innebär att detta då var en av de största rättsprocesserna genom tiderna.⁶⁶⁷ Det officiellt sanktionerade syftet var naturligtvis att hitta och lagföra den eller de personer som mördat Axel von Fersen. Detta budskap marknadsförs ju i den belöningskungörelse som några dagar efter upploppet nådde allmänheten. Som vi har sett utlovades i kungörelsen också strafflinndring eller straffrihet för angivare vilket ju stärker bilden av att man ville komma till ett snabbt och definitivt avslut på det som hänt.

⁶⁶⁴ 6500 man totalt skulle ganska väl matcha uppgiften i C. A. Adlersparre (1850a), s. 181, att 4000 soldater kommenderades till staden, för att förstärka den befintliga garnisonstyrkan om knappt 3 000 man.

⁶⁶⁵ Fersenska mordet, vol 42: #5 och #6, RA.

⁶⁶⁶ Fersenska mordet, vol 42: #3 och #4, RA.

⁶⁶⁷ Staf, s. 326.

Men de stora antalet gripanden och rannsakingar kan också tyda på att man från statsmaktens sida dels ville statuera exempel inför framtiden, dels, åtminstone temporärt, oskadliggöra potentiellt farliga och upproriskt sinnade personer för att på så sätt, åtminstone i ett kortare perspektiv, förebygga nya oroligheter.

3. Min analys av vilka det var som greps och ställdes inför förhör som jag redovisat ovan visade ju klart att en majoritet av de gripna var mer eller mindre väletablerade yrkesverksamma tjänstemän, affärsmän och hantverkare. Myndigheterna kan knappast varit omedvetna om detta faktum och bör ha fått något att tänka på. Officiellt kunde man lägga skulden för upploppet på den oupplysta pöbeln som drivits av en allmän blodtörst och primitiv plundringlust och därmed avfärda upploppet som ett högst tillfälligt utbrott som dessutom med kraft och beslutsamhet kvävts i sin linda. Men om vi ser till myndigheternas agerande under resten av året kan man ana en medvetenhet om att upploppet troligen för många hade en djupare och mera långtgående innebörd: femton månader av allt intensivare diskussioner och debatter kring alla de stora samhällsfrågorna har engagerat stora delar av huvudstadens befolkning och inte gått spårlöst förbi. Oroligheterna under veckorna efter upploppet i kombination de militära myteriförsöken har alldeles säkert hos myndigheterna skapat en rädsla för ett större samhällsomstörtande, kanske till och med en "folkrevolution."

En gräns hade överskridits när landets näst högste befallningshavare hade fängslats, dömts och avrättats såsom skyldig till mordet på Karl August. Den folkliga rättskipningen hade talat. Myndigheternas reaktion i form av den massiva repressionen, de hotfulla formuleringarna i kungörelserna och riksdagens plötsliga flyttning till Örebro tillsammans med det allt hetsigare diskussionsklimatet, militärmyterierna och anspänningen inför begravningen av Karl August – allt detta både bidrog till och förklarar den fortsatta oron i Stockholm under veckorna efter upploppet. Dessutom var ju förgiftningsryktena fortfarande i högsta grad aktuella, inte minst genom att myndigheternas försök att genom öppna redovisningar av de undersökningar som genomfördes inte alls fick det förväntade förtroendeåterskapande resultatet utan snarast bidrog till att öka misstankarna mot makthavarna och fördjupa förtroendeklyftan mellan överheten och menigheten.

19. Karl Augusts begravning

Här kommer jag att redogöra för och analysera turerna kring begravningen av Karl August. På grund av upploppet kunde denna inte ske som planerat utan blev drygt två veckor försenad och genomfördes först den 13 juli. Även i detta avsnitt kommer myndigheternas agerande före och under denna begravning att stå i fokus. Jag inleder med att komplettera föregående avsnitts analys av veckorna just efter upploppet.

Förberedelser

Strax efter klockan 12 den 20 juni 1810 återkom alltså kronprins Karl August till sin förlorade huvudstad när det ståtliga liktåget sakta skred fram över Liljeholmsbron. Till skillnad från riksmarskalken Axel von Fersen nådde faktiskt det kungliga liket sin, enligt det officiella ceremonielet, avsedda, slutdestination, riddarsalen (Serafimersalen) i västra slottsvalvet i det kungliga slottet.⁶⁶⁸ Denna sal hade inrättats till likrum och på en upphöjning mitt i rummet placerades kistan, efter det att Karl August blivit klädd i serafimerdräkt. Som tidigare visats skulle kronprinsen, enligt det utfärdade ceremonielet, ligga på lit de parade i denna sal från och med torsdagen den 21 juni till och med onsdagen 27 juni och allmänheten skulle beredas tillträde under fyra dagar, den 21:e, 22:e, 25:e och 26:e. Den sista dagen som också var dagen för bisättningen i Riddarholmskyrkan, skulle manskapet från Stockholms garnison få tillfälle att beskåda kronprinsens lik. Händelserna under senare delen av den 20:e juni kom dock att innebära vissa förändringar, vilket den tidigare redovisade notisen i *Dagligt Allehanda* tydligt visar.⁶⁶⁹ Hausswolff noterar också detta i sin dagbok och anger att syftet med förändringen är att ”undvika alla folksamlingar.”⁶⁷⁰ Redan nästa dag kunde dock den intresserade allmänheten ta farväl av sin älskade kronprins enligt den uppgjorda tidtabellen.⁶⁷¹ Intresset var uppenbarligen stort. Drottningen skriver, som vi redan har sett, i sin dagbok att den första dagen var ”ganska stormig.”⁶⁷² De utposterade trupperna runt slottet till trots försökte folkmassan, som hon beskriver som ”orolig och bullersam,” flera gånger att bryta sig igenom vakterna.

⁶⁶⁸ IT 22/6 1810, s. 1f.

⁶⁶⁹ DA 21/6 1810.

⁶⁷⁰ Dagboksanteckning av Hausswolff 21/6 1810, Clason & Petersens, s. 225f.

⁶⁷¹ Ibid, s.226.

⁶⁷² Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal juni 1810, Klercker, s. 555.

Dag två och tre blev lugnare, troligtvis beroende på ”att folket hade fått veta, att alla vakter hade laddade gevär.”⁶⁷³ Även under dag två verkar mycket folk velat få en sista skymt av Karl August för von Hausswolff noterar kort att han själv inte sett liket eftersom han ”ej gärna tränges med pack.”⁶⁷⁴ På tisdagen den 26:e visades det kungliga liket för sista gången för allmänheten och samtidigt meddelades i två av stadens tidningar att den till onsdagen den 27:e planerade bisättningen skjutits upp tills vidare.⁶⁷⁵ Under torsdagen bereddes garnisonens soldater möjlighet att hedra den döde kronprinsen och på fredagen genomfördes i liksalen en liten ceremoni i samband med att man lade på och skruvade fast locket på likkistan.⁶⁷⁶ Hausswolff noterar härvidlag att någon ny bisättningsdag ännu ej är fastställd men tolkar den allmänna stämningen så att kungen förmodligen kommer att låta tidpunkten för bisättning och begravning sammanfalla eftersom då ”... folket ej få dubbla anledningar att skocka sig.”⁶⁷⁷ Hausswolffs förmodan visar sig korrekt, kungen beslutade några dagar senare, utan angivande av ett exakt datum, att bisättning och begravning skulle äga rum samtidigt.⁶⁷⁸

Beskedet om nytt begravningsdatum skulle komma att dröja och detta är inte speciellt märkligt; myndigheterna ville, som vi nedan skall se, vara ordentligt förberedda denna gång, så att scenerna från den 20 juni inte på några villkor skulle kunna upprepas. von Hausswolff uttrycker detta på sitt eget sätt: ”Dagen [för begravningen (min anmärkning)] lärers ännu ej vara bestämd, utan lärers man vilja afbida mera säkerhet om tranquillité.”⁶⁷⁹

En annan fråga kom nu att bli aktuell. Redan den 1 juni hade kallelse utgått till en urtima riksdag i Stockholm den 23 juli.⁶⁸⁰ Syftet var att ännu en gång utse en tronföljare. Men upploppet och dess efterverkningar fick kung och statsråd att ändra sig. Söndagen den 1 juli kungjordes från predikstolarna i stadens kyrkor att den urtima riksdagen skulle flyttas till Örebro, med start den 23 juli.⁶⁸¹ Uppenbarligen ansågs inte huvudstaden längre var tillräckligt säker för ett riksmöte där skulle kunna genomföras under betryggande former. Den kungliga kungörelsen formulerades så här:

Blod har flutit och Vi har varit tvungna att inkalla en betydande militär styrka för att stävja det våld och laglöshet som rått. Även om våldsamheter blivit hindrade och avböjda är jäsningen fortfarande stark och hotelser om våld förnyade. Vi har insett att huvudstaden ännu inte återfått sitt lugn, trots Våra kraftiga

⁶⁷³ Ibid.

⁶⁷⁴ Dagboksanteckning av Hausswolff 25/6 1810, Clason & Petersens, s. 226.

⁶⁷⁵ DA 26/6 1810, s. 1 och SPT, 26/6 1810, s. 1.

⁶⁷⁶ Dagboksanteckning av Hausswolff 28/6 1810, Clason & Petersens, s. 227.

⁶⁷⁷ Hausswolff till Posse 28/6 1810, Clason & Petersens, s. 228.

⁶⁷⁸ Hausswolff till Posse 2/7 1810, Clason & Petersens, s. 233.

⁶⁷⁹ Hausswolff till Posse 28/6 1810, Clason & Petersens, s. 228.

⁶⁸⁰ Årstrycket 1810.

⁶⁸¹ Årstrycket 1810 och AOO 1, s. 4.

åtgärder och att ett utbrott skulle kunna äga rum. Vår huvudstad är inte lämplig för den urtima riksdagen.⁶⁸²

Den redan uppgjagade stämningen i huvudstaden fick under den kommande veckan ytterligare bränsle av artiklar i två av stadens nystartade tidningar. Onsdagen den 4 juli utkom, som tidigare redovisats, första numret av tidningen Allmänna Opinionens Organ. Det första numret inleds med en programförklaring och följs av den första i en serie artiklar med rubriken ”*Reflexioner i anledning af de oroligheter, som föreföllo i Hufvudstaden den 20 i förlidne månad.*” Innehållet i dessa är tämligen sensationellt. Så här skriver man exempelvis i tidningens andra utgåva, lördagen den 7 juli:

Svenska menigheten, sägom icke Pöbeln, ty de fleste av dem som blivit arresterade för delaktighet i anfaller på greve Fersen lärar vara av den så kallade medelklassen, visade i och under detta anfall en så kraftfull karaktär, så mycken allvarsamhet och nästan värdighet, att då man nödgas beklaga dess förvillelse, att i trots av lagarna själv utkräva hämnd, kan man ej undgå att högakta, och beundra dess ömtålighet för svenska namnets ära, dess iver att utplåna den fläck som blivit hela nationen påtryckt och som enbart med blod kunde avtvås.⁶⁸³

Ett tydligare ställningstagande till försvar för det som skedde på Riddarhustorget är svårt att föreställa sig. Formuleringarna väckte naturligtvis uppseende och tidningens upplaga visar att intresset för vad som skulle komma att tryckas var stort; enligt Wibling uppgick upplagan under juli månad till cirka 1400 exemplar, det vill säga nästan i paritet med de stora tidningarna.⁶⁸⁴ Det tämligen ohöljda försvaret för våldsutövandets i tidningens andra utgåva följdes upp och elaborerades ytterligare i nästa nummer av AOO, som utkom onsdagen 11 juli, två dagar innan Karl Augusts begravning:

Denna laglöshet har likväl haft en werkan, som ingen offentlig undersökning, icke den högtidligaste bestraffning, så fullkomligt kunnat åstadkomma: den har befriat Swenska Nationen inifrån den wanära, som eljest skulle ewigt åtföljt dess namn, den har återgifwit henne hedern, och skall förskaffa henne främmande Nationers aktning. Att ett folk, som alltid wisat lydnad för Lagarna, aldrig trampat dem under fötterna, en gång glömmar sin återhållsamhet och offentligen uppreser sig, är redan märkwärdigt: men att det uppreser sig, icke för någon sak som omedelbart rör det sjelf, utan för att hämnas förlusten af en älskad Prins, är lika owanligt som aktningswärt. Att det vid detta tillfälle äfwen wisat en energi och ett mod som det icke ens kunna sjelf tilltro sig, samt ett nit, af inga andra afsigter ohelgadt, måste inge främmande Nationer en hög tanka om dess karakter, och helt och hållit utplåna minnet af det brott, som i dess sköte blifwit begånget. Man

⁶⁸² Årstrycket 1810.

⁶⁸³ AOO no 2, s. 1.

⁶⁸⁴ Wibling, s. 19f. Siffran avser antalet prenummeranter.

finner lätt, att en laglig bestraffning icke skulle haft samma werkan, ty genom den hade blott Lagen yttrat sig, icke Folket; men det är just Folket, som får dela wanäran af ett sådant brott, om det ej rättfärdigar sig sjelf genom en offentlig gärning. En laglig bestraffning gör också ett wida mindre starkt och waraktigt intryck. För owanliga händelser fordras owanliga hjälpmedel.⁶⁸⁵

Det kan inte råda någon tvekan om att AOO:s artiklar fick stort genomslag. Överståthållare Skjöldebrand konstaterar sålunda i sina memoarer att artiklarna ”bidrogo icke litet att underhålla jäsningen. I Allmänna Opinionens Organ lästes ett loftal öfver den nationella kraftyttringen vid Fersens mord.”⁶⁸⁶

Artiklarna blev givetvis, som vi senare ska se, föremål för diskussion och debatt i tidningar och pamfletter under sensommaren och hösten 1810.

Dagen innan begravningen, som slutligen hade bestämts till fredagen 13 juli, publicerades så en artikel i Nya Posten som troligen bidrog till att ytterligare höja temperaturen inför begravningen. Det handlade om en fabel med rubriken ”*Pesten ibland djuren*.”⁶⁸⁷ I denna säger sig kung Lejon (Karl XIII) ha dåligt samvete för att han ”...månet menlöst lam i stycken hafver slitit...”⁶⁸⁸ (det dödliga våld som utövades mot massan den 20 juni) men en man vid hovet, som anges vara kungens favorit, säger att han handlat rätt: ”Hvad? några lumpna får af Er sin bane fått? Jag vet just annars ej, hvartill de äro gjorda, om ej att klippas och att slukas blott.”⁶⁸⁹

Varken innehållet eller tidpunkten för publicerandet kan vara en tillfällighet. Det tydligt anti-aristokratiska anslaget dagen före kronprinsens begravning tyder återigen på att starka krafter ville söka påverka opinionen till protester.

Begravningsdagen

Så kom då begravningsdagen. Uppenbarligen gick det rykten i staden om att nya oroligheter var att vänta i samband med begravningsceremonierna. Överståthållare Skjöldebrand uppger i sina memoarer att han fått flera rapporter om detta.⁶⁹⁰ Utrikesstatsminister von Engeström hade uppenbarligen också kännedom om dessa rykten. Han skriver i sina memoarer att han lämnade följande not på skrivbordet i sitt tjänsterum innan han begav sig till den stundande högtidligheten:

⁶⁸⁵ AOO no 3, s. 1

⁶⁸⁶ Skjöldebrand, Schück (21904b), s. 124.

⁶⁸⁷ NP, 12/7 1810.

⁶⁸⁸ Ibid.

⁶⁸⁹ Ibid.

⁶⁹⁰ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 129f.

Med lugnt och fredat samvete går jag mitt öde emot. Skulle jag idag falla ett offer för en villa, hvilken förmodligen icke egt rum om man följt mina råd, så hoppas jag af regeringen och alla hedervärda landsmän, att försorg drages om mina efterlemnade, hustru och barn.⁶⁹¹

Ytterligare en indikation på att rykten om oroligheter och mer eller mindre våldsamma uppträden var i omlopp ges i en artikel i Allmänna Opinionens Organ dagen efter begravningen. I artikeln, som är ett referat av begravningsceremonierna, heter det bland annat: "Den så högt fruktade gårdagen är äntligen förbi, ..." ⁶⁹²

Att myndigheterna hade för avsikt att till varje pris förhindra oroligheter den 13 juli kommer tydligt till uttryck i de fyra kungörelser från Överståthållareämbetet som publicerades i Dagligt Allehanda den 11 och 13 juli. I den första används både vädjanden och hot. Nödvändigheten av stillhet och lugn betonas samtidigt som eventuella störningar av ordningen sägs komma att leda till "utländskt ok och slaveri." ⁶⁹³ Allmänheten försäkras vidare om att samhällsordningen inte är hotad "oaktat utspridda, förfärande rykten." ⁶⁹⁴ Man varnar för försök att ofreda begravningsprocessionen eller de utkommande trupperna eftersom "man ej kan svara för följden av soldatens förolämpande under hans tjänstgöring." ⁶⁹⁵ Avslutningsvis betonas vikten av att omedelbart hörsamma vaktens, patrullers och polisbetjäningens direktiv och påpekanden. Fredagen den 13 juli finns inte mindre än tre olika kungörelser i Dagligt Allehanda. Den första är identisk med den som publicerades i onsdagens tidning och i den andra ges noggranna anvisningar till begravningsgästerna. ⁶⁹⁶ Det meddelas att alla som fått biljetter till högtiden bör vara på plats i Riddarholmskyrkan klockan tre e.m. och anvisning om lämpligaste färdväg till kyrkan ges. Vi kan här konstatera att myndigheternas inbjudan till massan att övervara begravningsceremonierna, särskilt begravningsprocessionen från slottet till Riddarholms-kyrkan, denna gång har en helt annan ton än den som gällde inför likprocessionen den 20 juni. Men inte nog med detta. Det gällde också att se till att Stockholms innevånare inte på något sätt skulle vara disponerade för att ännu en gång ta till våld. Skjöldebrands tredje kungörelse denna dag är kort, men tydlig:

Till vinnande af nödig ordning och säkerhet, har jag funnit angeläget härigenom förordna, att alla krogar och minuteringsställen skola tillslutas samt all öl- och brännvinsförsäljning upphöra idag ifrån klockan 2 e.m. till klockan 9 i afton, vid

⁶⁹¹ Engeström, Tegnér (1876), s. 158. Med tanke på den mycket kraftfulla militära uppladdningen som nedan redovisas, torde man kunna sluta sig till att både Skjöldebrands oro och Engeströms ångest var väl förankrad i åtminstone dessa två myndighetspersoners egna bedömningar av läget och tillståndet i huvudstaden inför begravningen.

⁶⁹² AOO no 4, s. 1.

⁶⁹³ DA 11/7 1810, s. 1.

⁶⁹⁴ Ibid. Här syns ytterligare en indikation på den pågående ryktesspridningen.

⁶⁹⁵ Ibid.

⁶⁹⁶ DA 13/7 1810, s. 1.

3 Rd 16 Sch. vite, dertil så väl krögare och näringsidkare som de vilka under berörde tid på slika ställen sig uppehålla, skola vara förfallne;
Men ifrån klockan 9 till 11 må de åter hållas öppne till afsalu af mat och drickesvaror.⁶⁹⁷

Stockholms upp emot 700 krogar och minuteringsställen skulle alltså hållas stängda för att allmänheten inte skulle kunna ägna eftermiddagen åt upproriska samtal och eller andra tvivelaktiga aktiviteter. Innebörden av den första kungörelsens tvetydiga inbjudan blir uppenbar i och med att man nu samtidigt ser till att kraftfullt stänga ner krogarna, som ju var en av den plebejiska offentlighetens främsta arenor. Myndigheterna vill helt enkelt att människorna ska hålla sig hemma i stillhet denna dag.⁶⁹⁸ Att åter låta näringsställena hålla öppet de två sista timmarna innan klockan 11 på kvällen verkar vara en tydlig eftergift åt en allmän opinion som de styrande alltmer både kände och fruktade.

Det är framstår redan här tydligt att man från överhetens sida denna gång inte hade för avsikt att lämna något åt slumpen. Detta blir ännu klarare när man tar del av den militära uppladdningen inför begravningshögtiden. Dagen före begravningen utgick en extra generalorder som i detalj föreskrev truppernas uppgifter under begravningsdagen. De trupper som skulle deltaga beordrades att samlas fredagen den 13 juli klockan tre på garnisonssparadplatsen vid Skeppsbron där de efter att ha laddat sina gevär med skarp ammunition skulle erhålla sina förhållningsorder. De utkommenderade trupperna var: En bataljon av Kungliga Svea Livgarde, en bataljon av Kungliga andra gardet, Kungliga Livregementesbrigadens grenadjärbataljon, en bataljon av Kungliga Upplands regemente samt Stockholms Stads borgerskaps infanteri. Tanken var att dessa trupper efter samlingen skulle avmarschera för att tillsammans bilda den så kallade haijen längs den väg som begravningsprocessionen skulle ta.⁶⁹⁹ Redan vid de rum i Slottets båda västra flyglar, varifrån kronprinsens kista med uppvaktning och alla processionens deltagare skulle utgå posterades soldater ur Kungliga Svea Livgarde och deras del av denna mänskliga mur fortsatte ut över den Yttre borggården. Därefter tog de andra utkommenderade bataljonerna vid. Från rummen på slottet skulle processionen ta vägen över Yttre Borggården och sedan förbi förbi Storkyrkan. Därefter skulle den svänga ner på Storkyrkobrinken hela vägen ner till Riddarhustorget. Efter att ha passerat Riddarhustorget skulle man ta bron över till Riddarholmen och därefter vägen fram till Riddarholmskyrkans stora dörrar. Varenda meter av den knappt halvkilometerlånga sträckan skulle sålunda kantas av dubbla led av soldater med skarpladdade gevär. Av samma

⁶⁹⁷ Ibid.

⁶⁹⁸ Detta handlade givetvis också om det faktum att många åt sina måltider på stans många näringsställen

⁶⁹⁹ Extra Generalorder (XGO) 12/7 1810, punkt 1, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantexpeditionens arkiv (GA), Krigsarkivet (KrA).

Haij är två jämnlöpande rader av personer(soldater) uppställda där någon högt uppsatt person skall passera, eller i och för någon ceremoni. (SAOB: https://svenska.se/saob/?id=H_0001-0091.j6m1&pz=7)

generalorder framgår att Riddarholmskyrkan skulle bevakas redan från och med klockan 4 på begravningsdagens morgon.⁷⁰⁰ I denna extra generalorder utfärdas slutligen tydliga direktiv kring kanonsalut och klockringning i stadens kyrkor. Salut om två salvor à 216 skott skulle skjutas från både Skeppsholmen och Nya Kungsholmsbron.⁷⁰¹

Men inte nog med detta. På morgonen den 13 juli utfärdas ännu en generalorder med ytterligare och än mer detaljerade direktiv inför begravningen. Svea Artilleriregemente beordras att placera 2 sexpundskanoner, dels på Riddarholmen, dels på planen nedanför Lejonbacken. Samtliga ska vara försedda med ”nödig service och skarp ammunition.”⁷⁰² Ur Kungliga Livgardet till häst och Livregimentesbrigadens husarer ska en skvadron ta ställning på Yttre borggården, en skvadron besätta alla avenyer eller gatumynningar emellan Storkyrkan och Riddarhustorget, en skvadron ta ställning på Kornhamns torg, en skvadron vid Munkbron och en skvadron på Slottsbacken. Till kanonbetäckning på Nya Kungsholmsbron och under Lejonbacken ska vardera en skvadron avgå, kompletterade med 50 man till vardera platsen ur Kungliga Upplands regemente. Slutligen beordras 50 man av Finska kompaniet att utgöra kanonbetäckning på Riddarholmen och 100 man av Andra gardet att formeras på Riddarhustorget.⁷⁰³

Generalorderens senare del innehåller ett antal olika anvisningar om hur man från militärens sida ska agera dels för att förebygga olika former av ”oordningar”, dels hur man ska hantera situationer där någon form av oro uppstår.⁷⁰⁴ Det heter för det första att endast kvinnor och ”en och annan känd person” får lov att närma sig haijen. Detta för att ”minsta trängsel” inte ska uppkomma. Vidare ska trupperna på Kornhamnstorg bedriva patrullering på Jerntorget, Stora Nygatan och Skeppsbron, trupperna på Skeppsbron patrullera Slottsbacken och kavallerivakten på Gustav Adolfs torg låta patrullera åt Drottninggatan och Ladugårdslandet.

Åtgärderna som trupperna beordras att vidta om ”minsta oordning förspörjas” är detaljerade och gör att generalordern sticker ut jämfört med exempelvis de som utfärdades inför likprocessionen den 20 juni. Jag citerar därför direkt några relevanta passager:

Skulle på något ställe minsta oordning förspörjas åligger det trouppen som närmast är *genast ditmarschera*, skingra folket och befordra ordning; våga någon sätta sig emot, anmanas de att derifrån afstå; låta de sådant icke verka *göres genast Choque på dem*, [-] och skulle de våga överfalla militären med slag eller stenkastning, *skjuts och hugges skarpt utan afseende på person*, [-] skulle någon oordning eller uplopp inträffa där kanoner är stationerade, [-] *må druvhagelsskott genast*

⁷⁰⁰ Extra GO 12/7 1810, punkt 12, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantexpeditionens arkiv (GA), KrA.

⁷⁰¹ Ibid.

⁷⁰² GO 13/7 1810, punkt 1, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantexpeditionens arkiv (GA), KrA.

⁷⁰³ Ibid, punkt 2, KrA

⁷⁰⁴ Ibid, punkt 3, KrA

användas,[-] skulle från något hus sten eller annat nedkastas på Militairen skola alla ingångar till sådant hus besättas, värden arresteras och en executionstroupp inrymmas i huset (mina kursiveringar).⁷⁰⁵

Dessutom ska, om oväsande eller upplopp inträffar, Staden spärras av från resten av Stockholm på så sätt att Södra slussen dras upp och passagen över Norra bron stängs.

Borta är den anda av försiktighet och varsamhet i mötet mellan myndigheter och menighet som präglade den första delen av händelserna den 20 juni och som så grundligt misslyckades. Man kan notera att här lämnas inget utrymme för minsta tvekan eller obeslutsamhet, utan eventuell oro ska ”genast” mötas med våldsåtgärder. Vassa sablar, skarp ammunition och druvhagelsskott ska användas utan hänsyn till vem det drabbar.⁷⁰⁶ Allt är uppenbarligen underordnat målet att förhindra ett nytt 20 juni.

En hårdbevakad processionsväg, militärpatruller med skarpladdade vapen på gator och torg, envisa rykten om planerade upplopp och dödshot; detta är förutsättningarna som gäller när de som ska delta i likprocessionen börjar samlas i Pelarsalen och Serafimersalen i Kungliga slottets båda västra flyglar strax efter klockan tre denna eftermiddag, då solen skiner från en klarblå himmel och temperaturen närmar sig 25 grader.⁷⁰⁷ Det är många som ska följa Karl August på hans sista resa. Processionen kommer att bestå av 36 avdelningar, där det kungliga liket i sin kista på en likbår, buren av 16 kommandörer av Kungl. Svärds- och Nordstjärneordnarna, kommer som nummer 24. Enligt traditionen ska processionen inledas av en grupp barnhusgossar med lärare, där efter kommer representanter för olika delar av hovet. Kommendörer och riddare av Svärds-, Nordstjerne- och Serafimerorden ska komma härnäst och efter de danska och svenska ordenstecknen följer så dagens huvudperson. I den senare delen av processionen återfinns riksmarskalken, hovkanslern och Justitiekanslern, statsrådet under ledning av justitiestatsministern Gyllenborg och utrikesstatsministern von Engeström samt representanter för Rikets herrar och Högsta domstolen. Sist ska Livregementesbrigadens och arméns flottas officerare gå.⁷⁰⁸

Strax efter klockan 4 skickades en raket upp från raketposten vid Kungliga slottet. Detta var signalen för alla stadens kyrkor att börja sin ringning och för begravningsprocessionen att starta. Karl Augusts absolut sista resa var påbörjad och halvannan timme senare vilade han äntligen i den kungliga karolinska graven i Riddarholmskyrkans nedre regioner.

⁷⁰⁵ Ibid.

⁷⁰⁶ Druvhagel är en typ av ammunition som användes förr i kanoner. Den bestod av en säck fylld med kulor som kom att likna en klase druvor, därav namnet. När kanonen avfyrades spred kulorna ut sig i ett brett fält ungefär som från ett stort hagelgevär. Druvhaglets räckvidd var relativt kort och det var därför särskilt effektivt mot infanteri.

⁷⁰⁷ DA 23/7 1810, s. 1; JPH, dagboksanteckning, s. 35, HS, KB.

⁷⁰⁸ IT 16/7 1810, s. 1f.

De extra-ordinära säkerhetsåtgärderna tycks ha lyckats till hundra procent. Inga oroligheter, än mindre upplopp finns registrerade i källorna, ingen kom till skada än mindre dödades, trots alla rykten och hot som cirkulerat dagarna innan begravningen. Skjöldebrand konstaterar att allt var lugnt och att oväntat lite folk syntes till. Han själv red, under hela begravningsakten, omkring i Staden, beredd att rycka in där och om det behöves. Han avslutar med att säga: "Begravningen slutades och var och en kom hem till sitt, utan att på minsta sätt ofredas."⁷⁰⁹

Samma intryck förmedlas av pastor Häggman. Han konstaterar att begravningen har genomförts "i all stillhet" vilket kan bero på att "alla möjliga varsamhetssteg voro vidtagne."⁷¹⁰ Han noterar också att få åskådare hade infunnit sig och gör funderingen att detta kunde bero på att det fanns "*en tyst överenskommelse folket emellan att ej gå åstad för att se.*" Han skriver också att de rykten som varit i omlopp "gjort denna dagen förfärlig och vållat att många höga personer, som bort vara med, endast stodo nämnde på papperet."⁷¹¹

Utrikesstatsminister Lars von Engeström deltog ju i begravningsprocessionen och han konstaterar helt kort att "folket höll sig stilla både vid fram- och återtaget ifrån kyrkan."⁷¹² Han noterar också en närmast tragikomisk episod. Hans båda statsrådskollegor Adlerbeth och Adlercreutz skulle gå sida vid sida i processionen. Adlerbeth hade hört ett rykte att det skulle finnas folk utställda för att skjuta Adlercreutz, vilket denne själv inte kände till. Adlerbeth försökte därför hela tiden, för att inte själv bli träffad, gå några steg framför eller bakom Adlercreutz men denne såg till att så snabbt som möjligt komma jämsides med Adlerbeth.⁷¹³ De två herrarnas trixande måste för åskådarna tett sig tämligen komiskt men visar också till vilken nivå ryktesspridningen hade tagit sig.

Märta Reenstierna valde, liksom uppenbarligen många andra, att inte delta i begravnings-ceremonierna. Hon skriver att man från Staden kunde höra kanonsaluterna. Dagen efter berättades det för henne att "sorgen hade varit så allmän, att soldaterna, som utgjorde haijen, liksom alla andra åskådare, hade storgråtit."⁷¹⁴

I den generalorder som utfärdades dagen efter begravningen uttryckte kungen sin tacksamhet gentemot såväl manskap som befäl och beordrade en extra förplägning om 8 respektive 16 shilling banco till alla som deltagit.⁷¹⁵

Den fruktade dagen var över och Karl August hade äntligen fått ro i de mörka källarvalven under Riddarholmskyrkan. Men minnet av honom och allt som förevarit under

⁷⁰⁹ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 130f.

⁷¹⁰ JPH, dagboksanteckning, s. 35, HS, KB.

⁷¹¹ Ibid.

⁷¹² Engeström, Tegnér (1876), s. 158.

⁷¹³ Ibid.

⁷¹⁴ Reenstierna, s. 428.

⁷¹⁵ GO 14/7 1810, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutants-expeditionens arkiv (GA), KrA.

det gångna halvåret skulle hållas levande under lång tid. Till detta återkommer jag nedan.

Åtgärder den 20 juni jämfört med den 13 juli

Först som sist kan jag bara konstatera att Karl Augusts begravning blev en uppvisning i minutiös militär och polisiär övervakningskonst. En jämförelse mellan åtgärderna inför den 20 juni och motsvarande inför den 13 juli ger ett slående resultat. Skillnaderna i åtgärder och därmed förväntningar från myndigheternas sida syns på åtminstone tre plan.

Kungörelser inför respektive begivenhet

Den 18 och 19 juni publiceras i Dagligt Allehanda kungörelsen som informerar om att likprocessionen skall framföras genom staden den 20:e.⁷¹⁶ Texten innehåller i huvudsak logistisk information, det handlar om processionsrutten och hur övrig trafik i staden ska flyta under tiden som processionen drar fram. Kungörelsen avslutas med ett par försiktigt formulerade uppmaningar, där överståthållaren förväntar sig att ”tystnad och stillhet må utmärka Allmänhetens uppförande” samt att ordningsmaktens eventuella föreskrifter ”blifwa utan motsägelse åtlydda.” Kungörelsens sista mening är en närmast pliktskyldig formulering om att den som inte rättar sig efter givna tillsägelser genast kommer att ”gripas och till laga ansvar befordras.” På själva processionsdagen publiceras en kungörelse som endast innehåller information om vad som händer med det kungliga liket efter avslutad likprocession, vilka dagar allmänheten kan bevista Karl Augusts lit de parade, när bisättning ska ske, och när likkistan på dess katafalk i Riddarholmskyrkan kan beses av allmänheten. Detta innebär sammantaget att massan som vanligt bjöds in för att bese/delta i sorgeceremonierna och att myndigheterna inte förväntade sig att oroligheter skulle kunna uppstå.

Den 11 och 13 juli publiceras i Dagligt Allehanda kungörelsen om Karl Augusts begravning. Den skiljer sig drastiskt från den ovan redovisade. Här vädjar man till samhällets rättänkande medborgare och varnar för ”att om de orolige kunde vinna överväldet skulle oundvikliga följderna därav bli utländskt ok och slaveri.” Vidare stadgas, till undvikande av oordningar, att alla husägare under begravningsdagens förmiddag ska genomsöka samtliga vindar i sina hus för att försäkra sig om att obehöriga inte uppehåller sig där, samt därefter låsa vindarna. Husägarna måste också se till att inga obehöriga har tillgång till fönster i husen längs processionsvägen. Alla uppmanas att uppföra sig lugnt och värdigt eftersom ”man inte kan svara för följderna av soldatens förolämpande under hans tjänstgöring.” Tydligare kan det knappast bli. Med undantag för ett

⁷¹⁶ DA 18/6 och 19/6 1810.

antal personer som försetts med biljett till föreställningen, så var den stockholmska massan definitivt inte inbjuden att övervara Karl Augusts begravningsprocession.

Militära förberedelserna inför respektive begivenhet

Den militära ordergivningen inför 20 juni omfattar endast utposterande av trupper för vakthållning och parad på fyra av stadens torg, längs kortegevägen samt soldater vid slottsporten och vid trapporna upp till riddarsalen på slottet. Detta framgår av de sex generalorder som utfärdades den 18, 19 och 20 juni.⁷¹⁷ Formuleringarna i dessa ger intrycket att myndigheterna uppfattade sig ha allt under kontroll. Generalordern för den 20 juni innehåller sålunda endast en instruktion om vakthållning ”hos det kungliga liket” på Stockholms slott. Övriga punkter i generalordern utgörs av rutinkommenderingar för den kommande veckan. Symptomatiskt nog handlar den sista punkten i denna generalorder, som alltså var den sista som utfärdades inför upploppsdagen, om en kommendering till änkedrottningens stall för hö-arbete.⁷¹⁸ Det finns heller inga order om utdelande av ammunition, varken skarp eller lös.⁷¹⁹

Kontrasten mot den minutiösa bevakningen av varje meter och minut som planerades inför begravningsakten den 13 juli och som redovisats ovan, är slående. Jag vill särskilt lyfta fram de mycket konkreta och skarpa anvisningar den samlade militära styrkan fick för att möta minsta tecken på oro. Här handlade det inte om samförstånd och förhandling. Oroliga folkskockningar skulle mötas med skarpa skott, hästchocker, huggande sablar och druvhagelssalvor.⁷²⁰

Andra övergripande åtgärder

Vad gäller den 20 juni finns inga ytterligare åtgärder vidtagna. Likprocessionen förväntas uppenbarligen lugnt och värdigt kunna passera genom staden inför en tyst och lugn publik. Efter avslutad procession återgår allt och alla till vardagens vanliga rutiner.

Inför den 13 juli beordras vad som närmast kan kallas en nedstängning av huvudstaden. I den andra kungörelsen i Dagligt Allehanda den 13 juli, föranstaltas, som ovan redovisats, att Stockholms alla krogar och näringsställen ska hållas stängda från och med klockan två em till och med klockan nio em. Vi har också sett att en total avspärrning av Gamla Stan ska genomföras vid minsta tillstymmelse till oroligheter.

⁷¹⁷ GO 18/6, XGO 18/6, GO 19/6, XGO 19/6 (1), XGO 19/6 (2), GO 20/6, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantexpeditionens arkiv (GA), KrA.

⁷¹⁸ GO 20/6 1810, KrA.

⁷¹⁹ Wennerström, s. 221.

⁷²⁰ Se s. 227f.

Utan tvekan blir det samlade intrycket att myndigheterna absolut till varje pris ville förhindra ett upprepande av 20 juni händelserna. Denna övergripande målsättning kom att styra alla förberedelser inför Karl Augusts begravning och fick till och med myndigheterna att överge en av grundvalarna för manifesterandet av det ömsesidiga förtroendet mellan furste och folk i det att man delvis frångick principen om att utan förbehåll bjuda in massan till ett offentligt evenemang av denna typ. Tvärtom vidtogs de ovan redovisade mycket kraftfulla åtgärderna för att aktivt hindra Stockholms befolkning att närvara vid den avlidne kronprinsens begravning.

Samtidigt slås man av myndigheternas närmast krampaktiga försök att i sina kungörelser rörande upploppet, samtidigt som man förklarar varför man varit tvungen att tillgripa våld, vilja återförsäkra allmänheten om kärleken till undersåtarna och tron på det ömsesidiga förtroendets fortbestånd. Denna balansgång mellan ensidig maktutövning och kommunikativt samförstånd kommer allra tydligast till uttryck i Karl XIII:s kungörelse av den 2 juli 1810.⁷²¹ Denna ovanligt omfångsrika kungörelse kan sägas utgöra myndigheternas försök att skaffa sig tolkningsföreträde i frågorna om upploppets orsaker och konsekvenser. Den inleds nämligen på följande vis: ”Vi vill *nu i ett sammanhang upplysa er om detta* för oss så smärtsamma utbrott av laglöshet och självsvald.”⁷²² (Min kursivering)

När den distribuerades ut över huvudstaden och landet åtföljdes den dessutom av två centrala dokument. Det ena var generaladjutanten Adlercreutz redogörelse angående upploppet och den andra utgjordes av Justitiekanslersämbetets första utlåtande i frågan om orsakerna till Karl Augusts död. I kungörelsen förklarar och försvarar kungen det våld som han tvingats beordra trupperna använda för att stoppa oroligheterna. Han skriver att upploppsdeltagarna efter att Fersen dödats började ”utveckla vidsträcktare och *för hela samhället ännu vådligare avsikter*.”⁷²³ (Min kursivering)

Även överheten noterade alltså den tidigare redovisade inriktningsförändring upploppet genomgick efter riksmarskalkens död. Förklaringen till att han som konung till sist nödgats ge order om att möta våld med våld formuleras så här:

Och sedan den [den utposterade militära styrkan (min anm.)] av sammanskockade *folkmassor* som strömmade mot *vårt eget slott*, blivit dels med stenar, dels med ord förolämpad, slutligen genom några få skott bibehålla lagarnas helgd;⁷²⁴ (Min kursivering)

Därefter kommer tre passager i kungörelsen där det ömsesidiga förtroendets fortsatta giltighet formuleras på följande sätt:

⁷²¹ Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse av 2 juli 1810, Årstrycket 1810. Tidigare citerad, s. 185.

⁷²² Ibid.

⁷²³ Ibid.

⁷²⁴ Ibid.

Vi nödgades således kväva vår medfödda ömhet för var och en av våra undersåtar, och genom bruket av den lagliga makt Försynen lagt i Våra händer, övertyga en förvillad menighet att *Samfundsbandet ännu icke var brutit...* (Min kursivering)⁷²⁵

..... förlita er på er konungs verksamma åtgärder till lugnets bibehållande och den personliga säkerhetens beskydd samt övertyga er kraftigt om den *okullstötliga sanning, att enighet befäster Samhällen ...* (Min kursivering)⁷²⁶

..... vi uppmanar er därför allvarligen att *i fast förbund med oss, genom samdräkt och lugn* göra oss av den allsmäktiges välsignelser förtjänta, och tillsammans leva och dö såsom självständiga svenska män. (Min kursivering)⁷²⁷

Det är svårt att inte dra slutsatsen att fersenska upploppet blivit en väckarklocka för myndigheterna som säkert nu insåg att opinionen som talat den 20 juni mycket väl kunde tala igen. Det robusta agerandet inför Karl Augusts begravning kan också tala för att man nu tillskrev upploppet djupare och mera omfattande, för samhällsordningen potentiellt oroande, ideologiska föreställningar bland gemene man än som tidigare varit fallet. Samtidigt visar det sig hur viktigt det var att hela tiden, trots den genomförda våldsamma och blodiga maktdemonstrationen, lyfta fram och betona det eviga bandet mellan furste och folk.

I detta sammanhang ser vi att myndigheterna i sitt sätt att agera efter fersenska upploppet följde en medveten och väl beprövad metodik. Kraftfull fysisk repression i kombination med återkommande försäkringar om försoning och samförstånd.

Den allestädes närvarande mångtusenhövdade militära styrkan, utgångsförbudet, den snabbt igångsatta och omfattande arresteringsvågen, de lika snabbt påbörjade polisförhören hos Överståthållareämbetet och de bara några veckor senare inledda domstolsförhandlingarna inför stadens kämnärsrätt – ingen har rimligen kunnat undgå att förstå allvaret i myndigheternas reaktion. Samtidigt betonar och framhäver överheten kontinuerligt i sin kommunikation med menigheten målsättningen att reparera eller återskapa de ömsesidiga banden mellan furste och folk så att allas liv kan återställas till det läge som rådde före upploppet. Här blir myndigheternas användning av den dubbla strategi som diskuterats tidigare tydlig.⁷²⁸

⁷²⁵ Ibid.

⁷²⁶ Ibid.

⁷²⁷ Ibid.

⁷²⁸ Se s. 56f och s. 67f.

20. Det nya tronföljarvalet

Sverige stod nu inför sitt andra tronföljarval inom loppet av knappt ett år. I detta avsnitt ämnar jag undersöka hur detta val gick till och de kopplingar jag menar finns mellan tronföljarvalet och fersenska upploppets förspel, förlopp och omedelbara konsekvenser. Turerna kring valprocessen kom att bli många och är delvis välkända. Min avsikt är att lyfta fram några mindre bekanta förhållanden, premisser och överväganden bakom det utifrån sett sensationella valet av Jean Baptiste Bernadotte till svensk kronprins.

I populär svensk historieskrivning utgår man oftast från att Karl Augusts plötsliga död gjorde tronföljdsfrågan akut, varför Karl XIII redan den 1 juni kallade till urtima riksdag. Att denna fick flyttas till Örebro brukar nämnas liksom att kungens och regeringens klara avsikt var att erbjuda Karl Augusts bror, Christian Fredrik av Augustenborg, möjligheten att bli svensk tronföljare. Härfter låter man friherre Carl Otto Mörner inta scenen och beskriver hans agerande som den enskilt absolut viktigaste faktorn bakom valet av Bernadotte. Några exempel:

1. Mörners ”hurtiga aktion...” banade vägen för valet av Bernadotte.⁷²⁹
2. Hela historien kring Mörners agerande får ett ”tycke av ödets outgrundliga lek.”⁷³⁰
3. Mörners ”... självrådiga uppträdande...” kom ”... kraftigt bidra till Bernadottes val till tronföljare.”⁷³¹
4. Mörner sökte ”på eget bevåg” upp Bernadotte.⁷³²
5. ”Saken [tronföljdsfrågan] tog en avgörande vändning i och med att en svensk kurir, den unge löjtnanten Carl Otto Mörner, på eget bevåg tog kontakt med marskalk Jean Baptiste Bernadotte och erbjöd honom den svenska kronan.”⁷³³
6. ”Det var den unge löjtnanten Carl Otto Mörner, som mer eller mindre på eget bevåg ”⁷³⁴

⁷²⁹ Å Holmberg, s. 9.

⁷³⁰ Ibid, s. 10.

⁷³¹ Den Svenska Historien del 11, s. 115.

⁷³² Andersson, s. 329.

⁷³³ Norborg, s. 157.

⁷³⁴ Larsson & Marklund, s. 233f. Jag återkommer senare i detta avsnitt till vad den etablerade historieforskningen säger i denna fråga

Mörner och Bernadotte

Till att börja med kan vi konstatera att Bernadotte inte var ett helt okänt namn i Sverige vid denna tid. En tidig, kanske första, kontakt mellan den franske revolutionsgeneralen och svenska officerare ägde rum hösten 1806 under det så kallade pommerska kriget.⁷³⁵ Den svenske översten Gustaf F Mörner fick i augusti detta år order att organisera ett fältregemente om 1000 man som skulle överföras till Pommern. Sent i september landsteg regementet under Mörners ledning på Rügen med uppdraget att besätta hertigdömet Sachsen–Lauenburg. Så skedde men det militära läget blev emellertid snart allt mera kritiskt, då överlägsna franska styrkor närmade sig. Svenskarna fick order att bryta upp och ta sig till Stralsund. Man marscherade mot Lübeck för att därifrån försöka ta sig sjövägen till Stralsund. Fransmännen han dock ifatt svenskarna och den 7 november tillfångatogs de svenska styrkorna av de franska under ledning av den franske marskalcken Jean Baptiste Bernadotte. I sina rapporter hem berättar Mörner att Bernadotte behandlar den tillfångatagna svenska styrkan utmärkt väl och i två brev till kung Gustav IV Adolf skriver han att den franske marskalcken flera gånger pratat om Sverige och landets utrikespolitiska ambitioner men att Mörner avstått från att fördjupa sig i ämnet eftersom han inte ansåg sig bemyndigad att diskutera politik. De tillfångatagna officerarna förlades i Longwy på gränsen mellan Frankrike och Luxemburg. I samband med att Napoleon hösten 1809 gav order om att de svenska soldaterna skulle skickas hem fick Mörner av Karl XIII uppdraget att sköta förhandlingarna kring frigivandet med fransmännen. Mörner återkom till Sverige i mars 1810. Några månader senare, i början av juni, befann han sig i Linköping och där mötte han generallöjtnant de Suremain som var på väg tillbaka till Stockholm från ett längre besök i Paris.⁷³⁶ Under deras samtal har, enligt de Suremain, Mörner sagt, att med utgångspunkt från den situation Sverige nu hamnat i, skulle det bästa vara ”att taga en fransk general, en karl med godt hufvud och godt sätt, t. ex. fursten av Ponte Corvo.”⁷³⁷

Bland Mörners officerskollegor från den franska fångenskapen har det utan tvekan funnits fler som såg Bernadotte som en mycket lämplig tronföljare. Hans militära begåvning, vinnande sätt och milda sinnelag omvittnades av flera svenska officerare.⁷³⁸ Rolf Karlbom menar i sin artikel ”Bernadottes väg till Sverige” att det var när dessa officerare återvände till Sverige och gav luft åt åsikter liknande Mörners ovan citerade, som det skapades ett begynnande momentum för Jean Baptiste Bernadotte.⁷³⁹ Det var

⁷³⁵ Artikel om Gustaf F Mörner, urn:sbl:8720, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Ulf Söderberg), hämtad 2020-08-06.

⁷³⁶ de Suremain, s. 163f. Detta besök torde ha ägt rum ett par dagar innan den 8 juni, då Suremain enligt egen uppgift ankom till Stockholm.

⁷³⁷ Ibid. Ponte Corvo var ett furstendöme i Italien, beläget mellan Rom och Neapel, som 1806 förlänats Bernadotte av den franske kejsaren.

⁷³⁸ Trolle Wachtmeister, Tegnér (1889), s. 256.

⁷³⁹ Karlbom (1979), s. 192.

för övrigt inte alls ovanligt vid denna tid att det speciellt inom militära och akademiska kretsar fördes resonemang kring tronföljdsfrågan i linje med de ovan relaterade.⁷⁴⁰

Friherre C Otto Mörner, som under sommaren 1810 skulle komma att spela sin roll i tronföljarvalet, var på långt håll släkt med ovan nämnde Gustaf F Mörner. Otto fick, efter skolgång i Uppsala, sin militära utbildning vid Livregementets värvade bataljon i Stockholm och lyckades 1803 få beviljat att i "lärosyfte få gå i fransk krigstjänst." Han vistades i Paris drygt sju månader och hann under denna tid knyta flera viktiga kontakter. Han uppger själv att han påverkats mycket av sina franska erfarenheter och åter hemma i Uppsala beskriver hans omgivning honom som "jakobin."⁷⁴¹

1808 kommenderades han som adjutant åt brigadchefen A v Schwerin till det norska fälttåget och skall redan där pratat med en fältpräst om behovet av en fransk marskalk som ledare, exempelvis Bernadotte. När budet om Karl Augusts död nådde Uppsala begav sig Mörner till Stockholm där han hade kontakter på högsta politiska nivå. Mörners blivande hustru (bröllopet stod i november samma år) var nämligen syster till Gustaf af Wetterstedt, hovkansler och en av de ledande personerna i statsrådet.⁷⁴²

I ett regeringssammanträde dagen efter det dystra beskedet från Kvidinge hed hade man beslutat att sända en kurir med brev till den franske kejsaren med information om Karl Augusts död samt också försöka inhämta Napoleons mening i tronföljdsfrågan.⁷⁴³ Mörner övertalade sin blivande sväger att försöka utverka tillstånd för honom att också få bege sig till Paris och Wetterstedt fick utrikesstatsminister von Engeström att bevilja detta önskemål.⁷⁴⁴

Den officiella kuriren avreste från Stockholm lördagen den 2 juni på kvällen och Mörner, i sällskap med majoren och baronen Anckarsvärd, onsdagen den 6 juni. Mörner kom till Paris den 20 juni och inledde sin resa tillbaka en vecka senare för att återkomma till Stockholm den 12 juli. Han fick omedelbart träffa hovkansler Wetterstedt och utrikesstatsminister von Engeström.⁷⁴⁵ Den sistnämnde beskriver mötet i sina anteckningar:

⁷⁴⁰ Ibid.

⁷⁴¹ Artikel om C Otto Mörner, urn:sbl:8738, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Magnus Mörner), hämtad 2023-02-15.

⁷⁴² Ibid

⁷⁴³ von Engeström i "Berättelse om vad som har gemenskap med valet av tronföljare efter kronprinsen Carl Augusts fränfalle d 28 maj 1810", s. 7, kort #9244, Lars von Engeström, (D 1066), Handskriftssamlingen, KB.

⁷⁴⁴ Engeström menar att han som en väntjänst till sin regeringskollega Wetterstedt lät sig övertalas att låta även Mörner få agera kurir till Paris med en dubblett av brevet till Napoleon. (Engeström, Tegner (1876), s.159.)

Det officiella skäl som angavs för att legitimera Mörners dublettoppdrag var att man på detta sätt försäkrade sig om att depeschen inte skulle komma på avvägar, exempelvis "uppsnappas" av danskarna.

⁷⁴⁵ Mörner (2000), s. 18f. I det följande hämtas uppgifter om C O Mörners aktiviteter från den relation av hans resa till Paris som han själv nedtecknade redan 24 augusti 1810, alltså långt före de senare, mera

Han (Mörner) kom in. ---- Det gör mig ont, sade jag honom, att herr Baronen icke fått längre roa sig uti Paris. Vad förer er så hurtigt hem? Har ni ont eller gott att säga oss? ---- Gott, svarade han. ---- Nå Gud ske lov, det äro vi icke vana vid. Var äro era depescher? ---- Jag har inga sådana, [-]. ---- Vad medförer ni då? ---- Att jag förmått prinsen av Ponte Corvo att emottaga Svenska Kronan. - ---- Hur kunde ni tala med honom utan att vara befullmäktigad?⁷⁴⁶

von Engeström uppger att han och Wetterstedt blivit både överraskade och förvånade över Mörners förehavanden trots att ingen av dem rimligen kan ha svävat i okunnighet om de pro-franska strömningar inför tronföljarvalet som ovan beskrivits och att båda i grunden ville ha en ”fransk” lösning på tronföljdsfrågan. Kanske var det hans snabba aktion och dito resultat som överraskat dem. Wetterstedt hade för övrigt redan i oktober 1809 varit inne på tanken att en fransk hertig vore lämplig som svensk tronföljare.⁷⁴⁷ Vid mötet, till vilket även statsrådet von Essen anslöt sig, lovade bägge parter att hålla tyst om saken tills vidare. Redan nästa dag fick dock Mörner klart för sig att nyheten om hans förehavanden läckt ut varför han ansåg sig löst från det avgivna tysthetslöftet. Han ägnade nu tre dagar åt att i samtal med olika personer, bland annat kamrater vid Upplands regemente som var förlagt till Stockholm och riksdagsmän på väg till Örebro, argumentera för hertigens av Ponte Corvo kandidatur. Kungen och statsrådet, som tidigt bundit sig för att föreslå Karl Augusts bror som tronföljare, noterade med stigande missnöje Mörners aktiviteter och denne kände att marken började brinna under hans fötter. När så hans militäre chef överste Lagerbring uppmanade honom att skyndsamt lämna staden för att undgå arrestering och internering på Vaxholm begav han sig natten mellan den 17:e och 18:e juli hem till Uppsala. Hans avsikt var att därifrån resa till riksdagen i Örebro men erhöll natten mellan den 19:e och 20:e en skriftlig order från överste Lagerbring att Kungl. Majt beslutat att han var tvungen kvarstanna i Uppsala tills vidare och att han således ej fick begagna sin ”permission att resa till Örebro.”⁷⁴⁸ På detta sätt förhindrad att på plats i Örebro fortsätta kampanjen för Bernadotte fick han i stället ”arbeta hemifrån.” Han uppger själv att han agiterade intensivt för det franska alternativet, både i samtal och brevkorrespondens. Hans aktiviteter dessa veckor har resulterat i åtminstone ett handskrivet och två tryckta alster som bevarats åt eftervärlden och som vi strax ska återkomma till.

kända, relationerna publicerades 1829 respektive 1853. Denna tidigaste handskrift förvaras på Nordiska Muséet och återges i sin helhet i Mörner (2000).

⁷⁴⁶ von Engeström, i ”*Berättelse ...*”, s. 19f, KB. Engeström anger i sina memoarer dock felaktigt datum för detta möte (6 juli). Att det verkligen ägde rum den 12:e styrks dock av Engeströms eget brev till Lagerbielke av den 13 juli där han bland annat skriver: ”*Baron Otto Mörner kom igår såsom en bomb med den underrättelsen att kejsaren önskar prinsen av Ponte Corvo till svensk tronföljare.*” Dessutom är det så att givet Mörners uppgift om avresedatum från Paris är korrekt så hade han aldrig hunnit till Stockholm till den 6 juli.

⁷⁴⁷ Karlbom (1979), s. 185f.

⁷⁴⁸ Mörner (2000), s. 66.

Vad hände egentligen i Örebro?

Först måste dock i all korthet utvecklingen vid den urtima riksdagen i Örebro relateras. Datum för riksdagens öppnande var ju satt till den 23 juli men inte förrän den 30:e inleddes de officiella förhandlingarna med kung Karl XIII:s öppningstal och riksdagspredikan. Det fanns flera tronföljarkandidater men under de första två veckorna tycktes hertigen av Augustenborg vara klar favorit. Den 11 augusti uppsöktes von Engeström av den franske köpmannen Jean Antoine Fournier som uppgav sig komma som representant för Bernadotte. von Engeström valde att betrakta Fournier som "ombud" för Bernadotte och i de besked von Engeström den 12 och 13 gav kungen och statsrådets ledamöter utifrån sitt samtal med Fournier framhävdes de ekonomiska, territoriella och handelsmässiga fördelar ett val av Bernadotte skulle innebära.⁷⁴⁹ På några dagar svängde opinionen helt. Den 16:e tog hemliga utskottet ställning för Bernadotte, den 17:e röstade statsrådet enhälligt för honom, den 18:e förelades ständerna kungens proposition som föreslog den franske marskalken till tronföljare och tisdagen den 21 augusti valdes han med acklamation i alla fyra stånden till ny svensk tronföljare.⁷⁵⁰

Nu åter till förhållandena strax innan riksdagsöppningen i Örebro. Bernadottes namn hade, som ovan visats, redan tidigt varit på tapeten, åtminstone i vissa kretsar. Här blir nu frågan dels om hur stor spridning uppgifterna om Bernadotte hade fått, dels om vilken grad av allmänt intresse som tronföljarvalet rönt. Överståthållare Skjöldebrand, som i och med kungens avresa till Örebro den 19 juli hade högsta befälet över samtliga trupper i Stockholm, skriver den 23 juli ett brev till utrikesstatsminister Lars von Engeström, som ju befinner sig i Örebro. Här får vi en första antydning om vilka stämningar som rådde:

Ett allmänt rykte går att franske kejsaren proponerar pr. Ponte Corvo. Alla spion-underrättelser instämma, att han av mängden önskas, och man talar om ingenting annat i hela staden.⁷⁵¹

I ett brev från professor Olof Swartz till professor Erik Acharius av den 24 samma månad skriver Swartz, med anledning av ett rykte i Stockholm att Napoleon uttalat sig för Bernadottes kandidatur: "Hela staden vet knappt till sig för, jag vet icke vad glädje."⁷⁵²

⁷⁴⁹ Engeström, Tegnér (1876), s. 175f. Engeström sammanfattar på följande vis sina samtal med Fournier: Bernadotte utlovade:

1. 8 miljoner francs att insättas i svenska riksgäldskontoret inom 6 månader
2. Likvidering av alla svenska handlares fordringar hos franska regeringen
3. Bernadottes enskilda egendomar i Frankrike och Hannover ska kunna bytas mot de områden som fransmännen skänkte bort under deras ockupation av svenska Pommern
4. Prinsen ska göra allt för att främja den svenska utrikeshandeln [kontinentalsystemet till trots]

⁷⁵⁰ Weibull, s. 35.

⁷⁵¹ Skjöldebrand till von Engeström 23 juli 1810, Schück (1904b), s. 221.

⁷⁵² Schwarz till Acharius 24 juli 1810, citerat i Wibling, s. 289.

Swartz menar också att ett val av Bernadotte skulle få en lugnande effekt på stockholmsopinionen.⁷⁵³

de Suremain gör bedömningen att man ibland samhällets förnämre kretsar betraktade Mörners tilltag, som nu uppenbarligen var mera allmänt bekant, som närmast löjväckande. Men genom att tanken på Bernadotte som tronföljare, bland de lägre klasserna "dagligen afhandlades i sällskap och på källare, vandes folket omärkligt vid namnet Bernadotte."⁷⁵⁴

Ytterligare en samtida brevskrivare ser tydligt den betydelse för tronföljarvalet fersenska upploppet har haft. I ett brev från Gustav Löwenhielm till G F Åkerhielm skriver den före den 17 augusti 1810: "Man kan med sanningen säga att Bernadottska dynastin verkligen sättes på svenska tronen genom upphovsmännen till d. 20:e juni."⁷⁵⁵

Björnstierna noterar att Mörner efter sin ankomst till Stockholm och möten med statsrådet beordrades att "genast begiva sig till sitt boställe och där förbliva tills vidare." Detta till trots "spred sig nyheten hastigt."⁷⁵⁶

Lars von Engeström noterar i sina anteckningar dagarna innan han beger sig till Örebro, att hans regeringskollega Wetterstedt efter Mörners "besök" nu öppet förespråkar Bernadotte. Trots att Engeström egentligen inte önskar hertigen av Augustenborg, eftersom han har "säkra underrättelser om hans beskedliga oduglighet", står han dock fast vid att förorda den danske prinsen så länge detta är kungens önskan.⁷⁵⁷ Men, skriver han: "Allmänheten är likväl stämd för prinsen af Ponte Corvo."⁷⁵⁸

Drottningen, som av olika skäl inte var på plats i Örebro, hade lämnat Stockholm samma dag som kungen. Tanken var att hon skulle bo på slottet i Strömsholm, cirka 6 mil från Örebro. Då hon på väg dit gjorde ett längre uppehåll hos prinsessan Sofia Albertina på Tullgarn anlände hon inte till Strömsholm förrän i månadsskiftet juli/augusti. De informationer hon fick från Örebro tydde på att hertigen av Augustenborg var favorit till att bli vald. Dock avslutar hon denna dagboksanteckning: "Men i Stockholm däremot talades redan i början av månaden mycket om fursten av Ponte-Corvo."⁷⁵⁹

Skjöldebrand, som kontinuerligt underrättar von Engeström om tillståndet i huvudstaden, skriver i brev till denna den 8 augusti: "Här är lugnet fullkomligt. [-] Men valet sysselsätter starkt stadens innevånare af alla klasser."⁷⁶⁰

⁷⁵³ Ibid.

⁷⁵⁴ de Suremain, s. 175f.

⁷⁵⁵ Löwenhielm till Åkerhielm 17 augusti 1810, Söderhjelm (1939), s. 235.

⁷⁵⁶ Björnstierna, s. 194.

⁷⁵⁷ Engeström, Tegnér (1876), s. 163.

⁷⁵⁸ Ibid.

⁷⁵⁹ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal augusti 1810, Klercker, s. 574. Det framgår inte om drottningen med "i början av månaden" avser juli eller augusti.

⁷⁶⁰ Skjöldebrand till Engeström 8/8 1810, Schück (1904b), s. 221.

Baron Mörner befinner sig alltså i Uppsala belagd med förbud att resa därifrån. Han beskriver hur han försöker sprida sin övertygelse om nödvändigheten av att utse Bernadotte till tronföljare.⁷⁶¹ Han försöker skaffa ombud som kan framföra hans sak i Örebro, men då detta misslyckas beslutar han sig för att låta trycka sina tankar. I ett dokument på 4 sidor, betitlat ”Tankar om Thronföljden” utvecklar han argumenten för ett utkörande av Jean Baptiste Bernadotte till svensk tronföljare. Dessa kan sammanfattas på följande sätt:

1. Den före detta kungafamiljen utesluts för alltid från Sveriges tron.
2. En nära koppling till Napoleon är ovärderlig för Sveriges framtid. En sådan förbindelse uppnås genom att Bernadotte har både vänskapsband och släktskapsband med kejsaren.
3. Bernadotte har visat lysande egenskaper både som militär och statsman.
4. Tronföljden kommer att vara säkrad eftersom Bernadotte har en 11-årig son.⁷⁶²

Mörner berättar att ”några hundra exemplar” avsändes till Örebro samt att Stockholm och flera andra orter också fick ta emot hans alster. Exakt när detta dokument skrevs, trycktes och spreds är inte helt lätt att fastställa. Klart är att det måste ha skrivits efter den 20 juli eftersom Mörner först denna dag insåg att han inte skulle kunna resa till Örebro. Det är också troligt att tillkomstdatumet ligger före den 30 juli. Denna dag publicerades nämligen en artikel i StockholmsPosten, som under förevändningen att det borde vara intressant för var och en att känna till något om de män som varit med om att forma dagens Europa, börjar artikeln med att ”meddela vad ur allmänna handlingar blivit sammandraget om franske marskalken prinsen av Ponte Corvo.”⁷⁶³

Artikeln lyfter fram både hans militära bedrifter och politiska framgångar. Efter kort presentation av hans privatliv, där man inte underlåter att nämna hans familjemässiga band till Napoleon samt att han har en son, avslutas artikeln med en kort och mycket positiv karaktäristik av hans utseende. Om man jämför artikeln med Mörners ”Tankar om thronföljden”, finner man att artikeln i fråga närmast är ett sammanfattande referat av Mörners text. Under alla omständigheter har Mörners text och Stockholmspostens artikel utan tvekan bidragit till att intensifiera de redan pågående diskussionerna i tronföljdsfrågan.

Örebro tidning, som under riksdagen kom ut med tre nummer i veckan, inleder redan torsdagen den 2 augusti en artikelserie om Jean Baptiste Bernadotte. I sex på varandra följande nummer av tidningen presenteras och lovordas den franske marskalken i långa och detaljrika artiklar, som upptar nästan en tredjedel av den samlade textmängden i Örebro tidning 2/8 – 14/8.⁷⁶⁴ Dessa artiklar lästes, förutom av riksdagsmän

⁷⁶¹ Mörner (2000), s. 68.

⁷⁶² Ibid, s. 68–71.

⁷⁶³ SP 30/7 1810, s. 4.

⁷⁶⁴ Örebro Tidning (ÖT) 2 augusti, 4 augusti, 7 augusti, 9 augusti, 11 augusti och 14 augusti.

och tidningsläsande allmänhet i Örebro, av människor runt om i landet då tidningen, med någon dags fördröjning, var tillgänglig på många orter. Den 15 augusti publiceras i samma tidning ytterligare en lång artikel om Bernadotte, nu med en kort version av de Fournierska utfästelserna infogade.⁷⁶⁵

På kvällen den 16 augusti fick häradshövdingen i Uppsala, A E Afzelius, ett brev från Örebro, skrivet av hans äldre bror överdirektören Pehr Afzelius. Detta brev innehöll en kort version av innehållet i de löften Fournier avgivit. Afzelius kontaktade Mörner, som den 17 augusti ombesörjde att texten lämnades till tryckning. Det hela resulterade i ett "flygblad" med titeln "Utdrag af ett bref från Örebro, dateradt den 13 augusti 1810."⁷⁶⁶ Flygbladet spreds, under dagarna närmast efter den 17 augusti, förmodligen på samma sätt som det tidigare relaterade "Tankar om tronföljden", i vida kretsar och väckte uppmärksamhet både i Sverige och utomlands. Sålunda publicerades i två av Stockholms tidningar veckan efter tronföljarvalet en artikel som skarpt kritiserade innehållet i flygbladet.⁷⁶⁷ Författaren avfärdar helt föreställningen att de fournierska löfterna skulle bidragit till att Bernadotte valdes, utan menar

... att det varit Prinsens av Ponte Corvo stora och allmänt erkända egenskaper och inga lösa rykten om fördelar som bestämt Riksens Ständer, att åt denne furste överlämna tronföljden, ...⁷⁶⁸

Den 29 augusti publicerades så flygbladet på första sidan i den nystartade tidningen *Elegant Tidning* och därmed blev Afzelius' och Mörners version att turerna kring tronföljarvalet allmänt kända.⁷⁶⁹ Sveriges ambassadör i Paris, Gustav Lagerbielke, skrev den 21 september ett brev till von Engeström där han säger att flygbladets publicering kan få till följd "att vi blir komprometterade hos främmande makter."⁷⁷⁰

Bara några dagar efter tronföljarvalet den 21 augusti, alltså innan flygbladet spreds, börjar diverse tryckta alster om den nyvalde kronprinsen att bjudas ut till försäljning via annonser i de stora tidningarna.⁷⁷¹ Som vi senare ska se fortsätter denna annonsering

⁷⁶⁵ ÖT 15 augusti, s.2. Detta visar att innehållet i de löften Fournier givit, trots allt nått offentligheten bara ett par dagar efter Fourniers möte med Lars von Engeström.

⁷⁶⁶ Det torde här vara på sin plats att påpeka att det i vissa källor felaktigt anges att flygbladet först publicerades i en Uppsala-tidning. Weibull (a.a., s. 34) hänvisar till "Uppsala Dagblad 13 augusti", men det fanns vid denna tid inte någon tidning med detta namn och just den 13/8 skrevs brevet från Örebro som först den 17/8 resulterade i flygbladet. I Mörner (2000) sägs att texten i Afzelius brev publicerades "... som ett i Uppsalatidningen annonserat flygblad." (Mörner 2000, s. 25). Detta stämmer inte heller eftersom Upsala-Tidning inte gavs ut från och med halvårsskiftet 1810 fram till och med december 1811. Däremot publicerades flygbladet i den i Uppsala tryckta tidningen *Elegant Tidning* den 29 augusti 1810.

⁷⁶⁷ DA 28/8, s. 1 och IT 29/8, s. 1.

⁷⁶⁸ Ibid.

⁷⁶⁹ *Elegant Tidning* (ET) 29/8, s. 1.

⁷⁷⁰ Brev från Lagerbielke till von Engeström 21/9 1810, Boëthius (1881), s. 301.

⁷⁷¹ DA och IT 24/8, SP 25/8 och SPT 29/8.

under större delen av hösten. Här ska endast StockholmsPostens formuleringar i denna tidnings första "Bernadotte-annons" uppmärksammas. I lördagsupplagan av den 25 augusti återfinns på sidan 4 en annons som vet berätta att nästkommande måndag, alltså den 27:e, utkommer en broschyr med biografiska och historiska underrättelser om furs-ten av Ponte Corvo. Denna broschyr, som upptar två ark och endast kostar 6 skilling banco, kommer att finnas i flera av stadens boklådor och riktar sig till "den del av allmänheten, som ej haft tillfälle att läsa hwad som hittills i Tidningspapper och eljest i Tryck bliwit anfördt rörande vår nya kronprins."⁷⁷²

Denna formulering indikerar ju två saker:

1. Det fanns, utanför de politiska, militära och akademiska kretsarna, en bredare allmänhet som var intresserad av och sökte kunskap om landets framtida styre.
2. Olika trycksaker och förmodligen även handskrivna lappar, med information/agitation i tronföljdsfrågan måste ha cirkulerat och diskuterats bland allmänheten redan tidigare under sommaren.

Varför blev det Bernadotte?

I tidigare forskning har framför allt två skäl till valet av Bernadottes angivits: Dels att Napoleon önskade detta val, med de realpolitiska fördelar detta förhållande till kejsaren skulle ge Sverige, dels behovet av en stark ledare, inte minst militärt, som skulle kunna återge Sverige dess forna glans, kanske till och med Finland eller Norge.

Jörgen Weibull vill i sin forskning kring Karl XIV Johan se ett tredje skäl, nämligen de ekonomiska och handelsmässiga vinster som Bernadotte, via Fournier, utlovade. Weibull menar att von Engeströms skickliga hantering av Fourniers "löften" var helt avgörande för händelseutvecklingen och att den verkliga kungamakaren 1810 inte var Mörner, utan Lars von Engeström.⁷⁷³

Rolf Karlbom tonar, liksom Weibull, ner Mörners roll som "kungamakare" och menar att det alls inte är fruktbart att se Bernadottes kandidatur som en mans verk. Han lyfter i stället fram det faktum att det utan tvekan kan fastslås att det fanns en Bernadottevänlig opinion i landet redan under hösten 1809 och att denna fick nytt bränsle i den upprörda stämning som budet om Karl Augusts död och misstänkta förgiftning väckte redan de första dagarna i juni 1810.⁷⁷⁴

Turerna kring valet av Jean Baptiste Bernadotte till svenska tronföljare har ju undersökts och diskuterats ända sedan den urtima riksdagen i Örebro under stor enighet fattade sitt beslut den 21 augusti 1810. I min analys ovan har jag velat visa att Bernadottes kandidatur inte tillkom utifrån några tillfälligheternas spel, såsom det stundom

⁷⁷² SP 25/8, s. 4.

⁷⁷³ Weibull, s. 39.

⁷⁷⁴ Karlbom (1979), s. 192.

framställs i en del av dagens populära historieforskning.⁷⁷⁵ Det är ju tvärt om så att det finns många indikationer på en tidig opinion för Bernadottes kandidatur i tronföljdsfrågan speciellt inom vissa militära kretsar. Så långt ansluter jag mig till Weibulls och Karlboms slutsatser.

Jag vill emellertid här föra detta resonemang ett steg vidare och samtidigt relatera tronföljdsfrågan till det fersenska upploppet. Klart är att tanken på att sätta en fransk general på den svenska tronen diskuterades redan 1809 och faktum är att Bernadottes namn dyker upp redan under våren detta år. Det handlar om två tidningsartiklar i Inrikes Tidningar.⁷⁷⁶ I den första berättas att den svenska majoren de la Grange avrest söderut för att i Dresden möta den franske marskalken, fursten av Ponte Corvo, och till honom överlämnat en skrivelse från fältmarskalken greve Klingspor. de la Grange har rapporterat att han "med utmärkt hövlighet och välvilja blivit emottagen" av fursten. Denne har också svarat på skrivelsen vars innehåll bland annat utgjorts av en "på H K H hertigen riksföreståndarens befallning gjord proposition om stillestånd." Fursten av Ponte Corvo har svarat att han vill avvakta kejsarens beslut i frågan, men han har dock genast "utfärdat ordres till generallöjtnanten Gratien, som kommenderar i Hansestäderna och på Östersjökusten, att inställa alla fientligheter mot Sverige." I den andra artikeln nämns Bernadottes namn (fursten av Ponte Corvo) i samband med att de la Grange rapporteras ha återkommit till Sverige med svar från den franske kejsaren. Vi kan konstatera att Bernadotte redan här inför offentligheten framställs i mycket positiv dager trots att han än så länge representerar ett land som Sverige ligger i krig med.⁷⁷⁷ Under sommaren 1809 utsågs ju Karl August till svensk tronföljare men trots detta fortsatte, åtminstone på diplomatisk nivå, funderingarna kring Sveriges framtid. Englands charge d'affaires i Stockholm, John Foster, skrev i en depesch till sin chef utrikesminister Bathurst, att Sverige, för att undvika att bli beroende av Ryssland, borde "kasta sig i armarna på Frankrike" och att

.... åtskillige personer har icke blygts för att säga att den klokaste politik Sverige kunnat följa varit om man till tronföljare valt den franske generalen Bernadotte.⁷⁷⁸

Jag har ju ovan argumenterat för att de enorma förväntningar om ett återupprättande av Sveriges makt och glans som lades på Karl Augusts axlar inte så mycket handlade om hans person och egenskaper utan mera om vad man skrev in i den roll en kronprins kunde förväntas spela. Det vakuum som uppstår i och med hans död fylls med spekulationer om och kring en ny tronföljare. I de flesta ovan redovisade samtida bedömningarna av situationen verkar slutet av juli vara den tidpunkt då stockholmsopinionen

⁷⁷⁵ Se s. 233.

⁷⁷⁶ IT 14/4 1809, s. 1 och IT 2/5 1809, s. 1.

⁷⁷⁷ Jfr med G Mörners berättelser, s. 190f.

⁷⁷⁸ Foster till Bathurst 31 oktober 1809, Strömbäck, s. 82.

mera allmänt lyfter fram Bernadotte som tronföljarkandidat.⁷⁷⁹ Men det finns uppgifter som tyder på att Bernadotte "varit på tapeten" betydligt tidigare. Vi har redan noterat att drottningen i sin dagbok för juli månad skriver att det i Stockholm talades om Ponte Corvo redan i början på månaden.⁷⁸⁰ Den nyutnämnde ryska ambassadören i Stockholm Peter van Suchtelen står i tät brevkontakt med sin chef den ryske utrikesministern Romantzov. I ett av sina brev, daterat den 2 juli, redogör han bland annat för de effekter Karl Augusts död haft på den svenska nationen. Vad gäller tronföljdsfrågan skriver han att det nu offentligt livligt diskuteras olika namn men att ingenting ännu är avgjort. Dock, skriver han: "Man har till och med talat om en fransk general, nämligen om Bernadotte."⁷⁸¹

Suchtelens brev ger en klar bild av att han noga och initierat följer händelseutvecklingen och det faktum att han redan den 2 juli kan konstatera att Bernadotte diskuteras bland gemene man bör rimligen innebära att den franske generalens namn börjat cirkulera redan under juni månad. Det kanske till och med är så, som jag redogjort för ovan, att formuleringarna om en prins från fjärran land i "Rävarna", som ju publicerades den 14 juni, anspelar på just Bernadotte. Detta betyder i så fall att vi kan förlägga bernadotteagitationens startpunkt till början av juni, möjligen ännu tidigare. Jag vill här även påminna om den tidigare citerade annonsen i StockholmsPosten den 25 augusti. Formuleringarna i denna tyder ju också på att Bernadottes namn flitigt har cirkulerat i huvudstaden under sommaren.

Kungen förordade ju i det längsta Carl Augusts bror som ny tronföljare och vändades inför ryktena om att en fransk revolutionsgeneral utan blått blod i sina ådror, hade seglat upp som en kandidat. I ett samtal den 13 augusti, mellan kungen och en av hans nära förtrogna, general de Suremain, dryftades den uppkomna situationen och följande replikskifte uppstod:

de Suremain: "Det ser ut som om Bernadottes parti vore stort i Stockholm."

Kungen: "Skjöldebrands rapporter innehålla ingenting annat. Han svarar inte för lugnet i staden om man inte väljer Bernadotte."⁷⁸²

De Suremain redogör även för att de underrättelser från Stockholm som nådde riksdagsmännen i Örebro samfällt talade om att "jäsning rådde i hufvudstaden."⁷⁸³ Tar vi dessa ovan presenterade uppgifterna tillsammans med de som redovisats tidigare kan vi ana att det kanske har funnits ytterligare motiv till att Bernadotte blev vald,

⁷⁷⁹ Se s. 237f.

⁷⁸⁰ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal augusti 1810, Klercker, s. 574.

⁷⁸¹ Suchtelen till Romantzov 2/7 1810, Ahnfeldt, s. 108.

⁷⁸² de Suremain, s. 192. Som överståthållare hade Skjöldebrand tillgång till ett nät av informatörer som dagligen gav honom en bild av läget i Stockholm.

⁷⁸³ Ibid., s. 188.

nämligen oron för en potentiellt hotfull huvudstadsopinions reaktion om tronföljarvalet skulle sluta med en annan kandidats seger.

Jag menar att Weibulls analys av tronföljarvalet, där han ser utrikesstatsminister von Engeström, och inte Mörner, som den verkliga kungamakaren som skickligt utnyttjar de av det franska sändebudet Fournier utlovade fördelarna för Sverige vid ett val av Bernadotte, för att manövrera riksdagen till detta beslut, fortfarande är relevant. Men jag vill, utifrån mina resultat, hävda att von Engeströms motiv inte enbart behöver ha varit en övertygelse om att en fransk general skulle vara det bästa för Sverige. Med händelserna och stämningarna i huvudstaden under de gångna två månaderna i färskt minne och inför trycket av den stockholmsopinion som så brutalt givit sig till känna i samband med upploppet och där det nu aktivt agiterades för Bernadotte är det fullt tänkbart, menar jag, att von Engeström också drivits av en oro för vad som skulle kunna ske om Bernadotte inte valdes till tronföljare.

Att betrakta de fersenska upploppen som en av orsakerna till valet av Bernadotte har knappast diskuterats i det senaste seklets forskning/litteratur kring tronföljdsfrågan. En genomgång av denna forskning/litteratur visar att man sällan eller aldrig diskuterat en bredare folklig opinion som en aktör.⁷⁸⁴ Bakgrunden till och orsakerna bakom valet av Bernadotte har hos samtliga i stället handlat om en eller flera av följande faktorer och förhållanden:

1. Sveriges behov av en stark man för att styra upp de kaotiska inrikespolitiska förhållandena
2. Sveriges behov att med en kraftfull militär ledare kunna återta Finland och på sikt kanske också inlemma Norge i ett nytt, starkt Sverige
3. Fördelarna med en koppling till och vänskapligt förhållande med Frankrike/Napoleon
4. De ekonomiska och strategiska fördelar som utlovats via Fournier

Samma forskningstradition har till huvudaktörer utsett Otto Mörner, tillfälligheternas märkliga spel och i någon mån hos vissa Lars von Engeström.⁷⁸⁵ Mörners initiativ och/eller ödets ingripande tycks för många historiker än idag utgöra den troligaste förklaringen till valet av Bernadotte. Så heter det till exempel i förordet till antologin "Bernadotte – Det började i Örebro" att valet av Bernadotte är "ett sagoäventyr" samt att "mera slumpvis har väl aldrig förfogats över en krona."⁷⁸⁶ Även i de senaste årtiondenas bernadottelitteratur återkommer Sveriges vid denna tidpunkt stora behov av en stark man som huvudmotiv för det val som gjordes.⁷⁸⁷ Sjöström menar att Bernadotte kom

⁷⁸⁴ Följande verk har studerats: Alin (1899), Forssberg (1942), Höijer (1943), Weibull (1957), Karlsson (1979), Lagerqvist (2005), Torstensson (2009), Alm (2010), Ekedahl (2010), Nyberg (2015), Sjöström (2018), Ahlander (2019).

⁷⁸⁵ Weibull är den förste och störste förespråkaren för von Engeström.

⁷⁸⁶ Torstensson (2009), s. 9.

⁷⁸⁷ Se exempelvis Sjöström (2018) och Ahlander (2019).

till ett land i kris men att han genom sin styrka och beslutsamhet segrade över finanskris, föråldrade arbetssätt och nationell apati och kan därför, menar Sjöström, med rätta kallas det moderna Sveriges grundare.⁷⁸⁸ Ahlander är inne på samma spår och menar att Bernadotte räddade ett Sverige som befann sig vid avgrunden.⁷⁸⁹ Och visst, det fanns utan tvekan vid denna tid en bred och djup opinion för en stark ledare, till och med en man av fransk börd, vilket Karlbom ju övertygande har visat. von Engeström, Wetterstedt med flera förordade egentligen detta alternativ men av respekt för kungen, som tidigt uttalat sig för den döde kronprinsens bror med förhoppningen att Fredrik Christian skulle kunna bli lika populär som Karl August, så drevs den kungliga linjen vidare. Med Fourniers anbud som motiv fick emellertid von Engeström en utmärkt förevändning att svänga opinionen och bakom ridåerna och under ytan skymtar, menar jag, ett annat skäl, än deournierska löftena, till helomvändningen. Fersenska upploppet hade visat hur den stockholmska opinionen kunde agera, massan hade talat och kunde så göra igen, kanske skulle allt gå överstyr i nya oroligheter och upplopp inte bara i huvudstaden utan i hela landet, ja till och med en blodig revolution, som den franska – här såg von Engeström riskerna, möjligheterna och räddningen. Med kraft drev han nu Bernadottes kandidatur, fick hemliga utskottet att enhälligt förorda den franske marskalken och förmådde kungen att ge upp sitt stöd för hertigen av Augustenborg. Den övertalade monarken presenterar för ständerna förklaringen till sin helomvändning till förmån för Bernadotte i sitt tronföljartal den 18 augusti 1810:

Med djup känsla av Fäderneslandets fordringar, med ökad föresats att dem genom ett skyndsamt tronföljareval uppfylla, lyssnade Kongl Maj:t med benägenhet åt sitt Folks röst som högt yttrade sig för fursten av Ponte Corvo.⁷⁹⁰

När han här säger sig ha lyssnat till sitt folks röst, som högt har yttrat sig för Ponte Corvo, kan det i klarspråk betyda att han lyssnat på sin utrikesstatsminister von Engeström och gjort hans bedömningar, av vilken hänsyn man borde ta till huvudstadens starka opinion för Bernadotte, till sina.

Under alla omständigheter så utsågs alltså Jean Baptiste Bernadotte den 21 augusti 1810 enhälligt till Sveriges tronföljare. Det skedde under närmast euforiska former och uppenbarligen var glädjen och lättnaden inte minst bland riksdagsmännen stor.⁷⁹¹ Det festades och dracks rejält, självaste ärkebiskopen ska kraftigt berusad fått ledas hem och vid borgarståndets festtillställning denna dag framfördes en sång där några versrader ger en klar bild av den koppling mellan Karl August och Bernadotte som gjordes av många.⁷⁹² Första strofen beskriver hur hos Svea (Sverige) tänts ett hopp eftersom:

⁷⁸⁸ Sjöström, s. 9f och Sjöström, s. 19f.

⁷⁸⁹ Ahlander, bokens titel och Ahlander, s. 111–123.

⁷⁹⁰ Talet tryckt i SP, 23/8.

⁷⁹¹ Bergman, s. 277ff och de Suremain, s. 194.

⁷⁹² ET 29/8, s. 2f.

Allt vad hon ryckt ur Danas famn
och ur Dess egen famn försvunnit
Hon endast med förändrat namn
I Galliens sköte återfunnit.

Fortsättningsvis prisas alla den nye tronföljarens goda egenskaper och i sista strofen ropar man så:

Kom blif oss allt vad AUGUST var!

Att stora förhoppningar fästes vid Jean Baptiste Bernadotte ger ju detta skaldestycke en klar bild utav och han sågs uppenbarligen som en arvtagare till, ja näst intill en reinkarnation av, Karl August.⁷⁹³

Den koppling jag etablerat mellan fersenska upploppet och valet av tronföljare stärks av nedanstående två citat. En samtida krönikör, den nyutnämnde justitiekanslern H G Trolle Wachtmeister, gör två iakttagelser som i min tolkning av bakgrund och orsaker till tronföljdsfrågans lösning ter sig högst relevanta:

Uppträdet den 20 juni flyttade riksdagen från Stockholm till en liten stilla stad, där ingen rörelse kunde ske, och dit alla oliktankande kom med föresats, att i frågan om tronföljarvalet förena sig om en person som kunde skydda dem för en pöbelrevolution och som hade starka armar nog för att avvålla anarkin. Alla partier intressen vek för det enskilda, att ej bliva ihjälslagen på öppen gata.⁷⁹⁴

... denne kronprins hade ej varit här om ej mordet d. 20 juni inträffat.⁷⁹⁵

Det första citatet ger ytterligare en dramatisk bild av den rädsla för nya oroligheter som uppenbarligen föresvävade myndigheterna under månaderna efter upploppet. Det andra visar att redan samtiden fann kopplingar mellan upploppet och valet av Bernadotte. Det var alltså inte Karl Augusts död i sig som berett vägen för den nye kronprinsen utan upploppet den 20 juni.

⁷⁹³ Till detta kan möjligen läggas det faktum att Bernadotte ju var ett barn av den stora franska revolutionen, känd för sin klarsynthet och tolerans. Till hans kandidatur kunde utan tvekan knytas de förhoppningar om framtida samhällsförändrande reformer vad gäller privilegiefrågor och representationsfrågorna, som hans företrädare fått bära. Det förefaller troligt att riksdagsmännen i Örebro inte var helt omedvetna om detta förhållande när de den 21 augusti gick till beslut i tronföljdsfrågan.

⁷⁹⁴ Trolle Wachtmeister, Tegnér (1889), s. 254.

⁷⁹⁵ Ibid.

21. Fortsatta skrivelser och debatter i tidningar, pamfletter och ströskrifter

Jag ämnar i detta avsnitt försöka spegla stämningarna i Stockholm under andra halvåret 1810 genom att analysera vad som skrevs och debatterades i olika varianter av tryckta media. Jag vill komma åt hur de mediala diskussionerna av olika frågor såg ut under månaderna efter upplöppet och hur stämningarna i huvudstaden påverkades av dessa. Utgångsläget en månad efter upplöppet är att Stockholm är en stad i spänning och belägring. Den militära styrka som mobiliserades under de första dagarna efter upplöppet finns i sin helhet kvar i huvudstaden. De enda styrkorna som under sommaren lämnade staden var två skvadroner ur Livregementesbrigadens husarkår som inträffade i Örebro den 19 juli för att där tjänstgöra under den stundande riksdagen. För övrigt fortsatte den stränga vakthållningen och inte förrän i slutet av september minskades denna successivt.⁷⁹⁶ Att stämningen i Stockholm fortfarande var synnerligen spänd kan man indirekt utläsa av en artikel i AOO den 11 juli. I denna berättas att det går rykten om att Örebro har brunnit:

Ett rykte är utspridt, hwars werklihet wore afskywärd, men för mensklighetens heder hoppas wi, att ondskan endast yttrat sig i dikten. Det säges, att Örebro Stad afbrunnit. Wi skulle wisst icke anfört detta rykte, eller åtminstone strax förklarat det för falskt, om icke de försök som i Hufvudstaden blifwit gjorde, att genom mordbrand åstadkomma oreda och nya oroligheter, wisade en möjlighet att man kunna wåga detsamma i Örebro, för att werka uppskof i Riksdagen eller dess återflyttning till Stockholm.⁷⁹⁷

Artikeln i frågan är mer än en sida lång och hela tiden poängteras dels att det hela ju visserligen är ett rykte men också att möjligheten att ryktet kan vara sant faktiskt finnes. Genom formuleringarna bibringas läsarna en bild av en stat i upplösning, där myndigheterna tappat kontrollen och där folket via olika aktioner skulle kunna ta kommandot över händelseutvecklingen.

Veckan efter Karl Augusts begravning närmade sig riksdagen i Örebro alltmer. Kungen och drottningen lämnade Stockholm torsdagen den 19/7. Karl XIII for direkt till Örebro medan Hedvig Elisabeth Charlotta på vägen till Örebro skulle besöka prinsessan Sofia Albertina på Tullgarn, söder om Stockholm. Detta innebar att hon

⁷⁹⁶ Wennerström, s. 233.

⁷⁹⁷ AOO 11/7 1810, s. 3f.

behövde färdas tvärs igenom hela Stockholm, från Haga slott i norr till stadens södra tull. Hennes resväg vållade bekymmer eftersom den allmänna jäsningen fortfarande var stark och drottningen ofta utgjorde måltavla för missnöjesyttringarna.⁷⁹⁸ Enligt vissa källor spreds handskrivna lappar och uppsattes anslag på husknutarna i vilka drottningen utmålades som ansvarig för den påstådda förgiftningen av Karl August och därför ”förtjenade att uphängas i sina egna tarmar.”⁷⁹⁹

Frågan här blir alltså hur media hanterade, rapporterade och speglade den rådande socio-politiska situationen i Stockholm. Analysen av de mediala diskussionerna under denna period bygger på en genomgång av de fyra stora tidningarnas utgivning juni – december 1810. Framställningen kompletteras med dels en närmare granskning av de två relativt nya tvådagartidningarna AOO och NP, dels en genomgång av en av de så kallade ströskrifterna, Ströskrift utan Prenumeration.

Det går att identifiera vissa centrala teman kring vilka de fortsatta skrivierna och debatterna i huvudsak rörde sig under denna period. Dessa är följande fyra:

Karl August – kanske förgiftad och definitivt död, men ändå levande
Att hålla liv i, eller döda, ett upplopp
Bernadotte – att göra en framtida kung
Upplopp, tryckfrihet och allmän opinion

Tidningarna har lästs med inriktning på följande:

1. Nyheter om aktuella förhållanden och händelser i form av kungörelser, meddelanden och notiser i de fyra tidningarna. Dessa återfinns i regel på tidningarnas första 2 – 3 sidor.
2. Analys av de politiska frågor som debatterades i samtliga sex här studerade tidningar. Den politiska debatten syns mest i NP och AOO. Då och då finns även debattartiklar i de övriga fyra tidningarna.
3. Analys av omfång av och innehåll i de tryckta alster som dagligen utbjöds i annonser i de två sexdagartidningarna DA och SP. Dessa annonser återfanns i de båda tidningarna under ”Till salu finnes.” Jag har gått igenom samtliga annonser i DA och SP under perioden juli – december 1810 och registrerat antalet annonser från stadens boklådor. I annonserna bjuds ibland ett eller två objekt ut till försäljning, ibland flera. Detta innebär att antalet objekt till försäljning är betydligt högre än det antal annonser som redovisas i tabell 1, Appendix 2. Siffrorna talar ändå sitt tydliga språk och vi kan konstatera att det varje månad i de två tidningarna tillsammans fanns runt 500 annonser från stadens boklådor, det vill säga i genomsnitt 20 st om dagen. Innehållet i de alster som salufördes var av synnerligen skiftande karaktär. Här finns en mängd

⁷⁹⁸ de Suremain, s. 192, Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 132, Löwenhielm, s. 43.

⁷⁹⁹ Ehrenström; Boëthius (1888), s. 608. Dessa paskiller började dyka upp redan direkt efter att kronprinsens död blivit känd.

alster som på ett eller annat sätt berör Karl August och Jean Baptiste Bernadotte, det finns även många objekt med information från 1810 års båda riksdagar samt officiella dokument relaterade till upploppet den 20 juni. Dessa annonser behandlas närmare i de följande avsnitten. Men jag vill först helt kort illustrera den stora spännvidden vad gäller ämnena som de annonserade trycksakerna kunde behandla. Jag har identifierat sju olika kategorier och åskådliggör nedan varje kategori med tre exempel.⁸⁰⁰

1. Samhälle och politik

Försök om medlen att i Sverige förena laglig frihet med monarkisk regering. (SP 13/7)

Om lagstiftande maktens organisation i en stat. (DA 11/8)

Vikten av de 3 nordiska rikenas förening. (DA 11/8)

2. Religion

Filosofiska brev om själens tillstånd efter döden. (DA 3/9)

Andaktsövningar för sjuka och sängliggande. (DA 2/7)

Handbok för kristelige religionslärare. (DA 19/10)

3. Naturvetenskap och teknik

Newtons filosofiska system lämpat efter unge herrars och fruntimmers begrepp. (DA 8/10)

Atlas över stjärnhimmelen. (DA 19/10)

Yttrande om lerhusbyggnader. (SP 3/8)

4. Historia

Historia om Förenta Amerikas självständighet och frihetskrig mot England. (DA 27/7)

Engelska revolutionens historia. (DA 26/10)

Reflexioner över konung Gustaf III:s leverne, character och inflytande på svenska nationen. (SP 30/8)

5. Mänskliga relationer

Den inbillade kärleken och lyckliga äktenskapet eller De älskande utan kärlek. (SP 2/8)

Samtal om ålderdomen. (SP 9/8)

Enkel och sund lefnadsfilosofi för unga världsborgare. (SP 9/8)

6. Vardagskunskap

Daglig hjälprea i köket. (SP 1/8)

Handbok i brännvinsbränning och destillering. (SP 15/8)

Svinkreaturens rätta och fördelaktigaste skötsel. (DA 2/7)

7. Diverse blandat

⁸⁰⁰ Samtliga här upptagna skrifter annonserades ut flera gånger, men här anges endast ett av tillfällena.

Inträdespredikningar i Solna och Ulriksdals församlingar av kyrkoherden doktor J.O. Wallin.⁸⁰¹ (SP 13/8)

Fru Widströms erotiska sånger. (DA 16/7)

Hur man kan bevara barn och ungdom för otukt i allmänhet och självbefläckelse-laster i synnerhet, samt bota dem, såvida de redan fallit deruti. (DA 3/9)

Det torde väl knappast vara en överdrift att av detta dra slutsatsen att den tidnings- och pamflettkonsumerande stockholmare hade tillgång till en rik väv av kunskap och information om många, ja till och med kanske de flesta av tillvarons frågor och förhållanden.

Karl August, kanske förgiftad och definitivt död, men ändå levande

Som vi redan har kunnat konstatera kom nyheten om Karl Augusts död den 28 maj till allmänhetens kännedom ovanligt snabbt. Kuriren från Skåne nådde Stockholm på förmiddagen den 31 maj och redan morgonen därefter fanns nyheten i stadens två dagliga tidningar.⁸⁰² Vi har också sett hur myndigheterna under de två första veckorna i juni försöker övertyga allmänheten om att Karl August avlidit av naturliga orsaker men att dessa försök närmast fick motsatt effekt. Förgiftningsteorin var alltså absolut inte avförd från agendan när vi närmar oss tidpunkten för Karl Augusts begravning. Några dagar innan denna akt ska gå av stapeln börjar det på tidningarnas annonsidor marknadsföras diverse tryckta alster kopplade till begravningen. De tre tidigaste av dessa är:

”Skaldestycket i anledning av Svea Rikes kronprins CARL AUGUSTS död” (A)

”Sveriges tårar vid en ömt älskad furstes kronprins CARL AUGUSTS grav” (B)

”Orden till musiken vid H K H Kronprins CARL AUGUSTS jordfästning” (C)

En genomgång av samtliga juli månads utgåvor av Dagligt Allehanda och Stockholms-Posten ger följande resultat vad gäller de tre trycken:

Annons om 1. ”Skaldestycket ...” publicerades 5 gånger i DA och 22 gånger i SP mellan 5/7 och 31/7.

Annons om 2. ”Sveriges tårar ...” publicerades 6 gånger i DA och 16 gånger i SP mellan 10/7 och 31/7.

Annons om 3. ”Orden till ...” publicerades 7 gånger i DA mellan 12/7 och 30/7.

⁸⁰¹ Detta är den J O Wallin som bland annat står bakom ett flertal psalmer i vår nuvarande psalmbok

⁸⁰² DA 1/6, s. 1 och SP 1/6, bihang.

Man kan också, enligt annonser i DA den 11:e, 16:e och 18:e juli, köpa en gravyr ”som föreställer Hans Kunglig Höghet Svea Rikes kronprins Carl Augusts lik på paradssängen i liksalen på Kungliga slottet.” (D)

Strax efter begravningen saluförs ytterligare två alster:

”Barnsligt offer av ett uppriktigt sörjande hjärta i anledning av H K H Kronprinsens CARL AUGUSTS död.” (E) Annonseras i Dagligt Allehanda 5 gånger mellan 16/7 och 26/7.

”Kronprinsens av Sverige hastiga död på Qvidinge hed i Skåne. En återblick på hans ärofulla levnad och en parallell mellan honom och den svarte prinsen av England.” (F) Annonseras i Stockholms Posten 6 gånger mellan 23/7 och 28/7.

Vid denna tid blev tidningarnas ekonomi alltmer baserad på annonsintäkter.⁸⁰³ Den intensiva annonseringen tyder onekligen på att det fanns en marknad för dessa skrifter eftersom annonsörerna uppenbarligen var beredda att betala för ett stort antal annonser för en och samma skrift. Jag menar att omfattningen och djupet av den sorg många uppenbarligen bar med sig ännu två månader efter dödsfallet avspeglas i utbudet av och annonseringen för tryckta alster kopplade till den döde kronprinsen.

Redan i månadsskiftet juni-juli publicerades i InrikesTidningar och Dagligt Allehanda den skrivelse tillförordnade JK den 27:e juni ingav till kungen angående fortskridandet av de undersökningar om orsakerna till förgiftningsryktena, som han ansvarat för sedan den 7:e juni.⁸⁰⁴ Han meddelar i denna skrivelse bland annat att han nu avser att överlämna till Svea hovrätt. Frågan om orsakerna till Karl Augusts död har härmed flyttats upp på en högre nivå och förgiftningsryktena får en allt högre grad av legitimitet. Och inte nog med detta. Under juli månads sista vecka kan man i DA och SP hitta annonser om följande trycksaker:

”Protocoll hållne hos Överståthållareämbetet i Stockholm angående de om vålandet till H K H Kronprinsens död gängse rykten och misstankar.”⁸⁰⁵(G)

”Alla till Kungl. Coll. Medicum inkomna rapporter, brev och förklaringar samt Collegii avgivna utlåtanden rörande högsalig H K H Kronprinsen CARL AUGUSTS hälsotillstånd, sjukdomstillfälligheter, dödsfall, obduktion och dödsorsaker; äro under tryckning och hoppas man kunna nästa vecka lämna dem fullständiga i Deléns och Comp. bokhandel.”⁸⁰⁶ (H)

⁸⁰³ Oscarsson, Gustafsson & Rydén, s. 209 och Boberg, s. 80ff.

⁸⁰⁴ IT 30/6, s. 2f; DA 2/7, s.2f.

⁸⁰⁵ DA 25/7, 27/7, 30/7 samt SP 26/7, 27/7, 31/7.

⁸⁰⁶ DA 30/7.

”Från trycket kommer med första att utgivas: Kungl. Svea Hovrätts Protocoller, hållne vid undersökningen angående allmänna ryktet att H K H Kronprinsens CARL AUGUSTS död skall genom förgift blivit vållad.”⁸⁰⁷ (I)

Åtminstone två slutsatser kan dras utifrån ovanstående:

1. Formuleringarna i de officiella dokumenten signalerar att det råder stora oklarheter angående kronprinsens död och att undersökningen fortsätter på högsta nivå (Svea hovrätt).
2. Myndigheterna har valt en offentlighetspräglad strategi visavi frågan om förgiftningen. Syftet med denna har säkert varit att så effektivt som möjligt undanröja varje tveksamhet i frågan vilken den verkliga dödsorsaken var. Mycket tyder på att ansträngningarna haft motsatt effekt.

Vi ska nu följa den fortsatt utvecklingen av utbudet av ströskrifter och andra produkter med anknytning till Karl August under hösten 1810. Analysen bygger på en genomgång av samtliga nummer av huvudstadens två sexdagarstidningar Dagligt Allehanda och StockholmsPosten för perioden 1/8 – 31/12 1810.

Inledningsvis kan vi konstatera att så gott som samtliga de för juli månad redovisade trycken även fortsättningsvis, under längre eller kortare tid, bjöds ut via annonssidorna. Dessutom tillkom nu ett antal nya objekt. Dessa annonser presenteras nedan och i tabell 2, Appendix 3 åskådliggörs tidpunkter och frekvens.

Likpredikan öfver högsalig hans kongl. höghet Carl August Svea Rikes kronprins hållen av doctor C von Rosenstein, biskop i Linköping (J)

Personalier öfver högsalig hans kongl. höghet Carl August, Svea Rikes Kronprins (K)

En nyligen utkommen Estampe som visar porträtt av vår avlidne kronprins... [-] ...som enligt underskriften var Thronens stöd och Folkets hopp, ... (L)

Porträttet öfver H. K. H. CARL AGUST (M)

Högtsalig Hans Kongl. Höghet Kronprinsens Buste och Medaillon af gips. (N)

⁸⁰⁷ DA 31/7.

Klagan och hopp vid kronprinsen CARL AUGUSTS grav (O)⁸⁰⁸

Med högvederbörligt tillstånd visas högsalig H K H Kronprinsen CARL AUGUSTS bild pousserad i vax uti naturlig storlek, klädd uti dess storamiralsuniform. (P)

Bihang till Linköpingsbladet nr 87 år 1810 af professor Lodin.⁸⁰⁹(Q)

Christian Augusts Mindekrands, tryckt i Christiania 1810. (R)

Kommentarer:

1. Orden till musiken ... (A) finns till salu ända tills slutet av oktober
2. Kronprinsens av Sverige hastiga död ... (E) är tillgänglig till början av september
3. Kopparsticket (L) annonseras sista gången 30 oktober
4. Dokumentsamlingen från Collegi Medicum är tillgänglig till slutet av september
5. Visningen av vaxmodellen av Carl August annonseras det om 20 gånger från och med den 17 oktober till och med 31 december.

Både minnet av den döde tronföljaren och ryktena om förgiftning lever, liksom efterfrågan på tryckta alster, uppenbarligen vidare under hela hösten 1810. Dessutom finns några artiklar i de två tidningarna som ytterligare understryker detta.

Onsdagen den 3:e oktober publiceras i StockholmsPosten ett insänt bidrag med titeln ”Anmärkningar i frågan om långsamma förgiftningar.” Författaren argumenterar emot uppfattningen att personers sjuklighet och eventuella död skulle kunna förklaras med att dessa personer blivit exponerade för långsamt verkande gifter. Det är från början uppenbart att författaren anspelar på de seglivade ryktena om den påstådda förgiftningen av Karl August och i artikelns senare del tar han bladet från munnen och nämner explicit den döde kronprinsen. Han avfärdar alla förgiftningsrykten och menar att Karl Augusts tidiga död helt kan förklaras av hans tidigare livsföring. Han går också till angrepp mot professor Lodin och anklagar honom för att ha gjort förgiftningsteorin trovärdig genom sina tvetydiga yttranden till Collegi Medicum.⁸¹⁰

Den 20 november publicerar så Dagligt Allehanda Hovrättens utslag i målet angående förgiftningsryktena. Utslaget presenteras i en 24-sidig bilaga som utgör hovrättens dom i ärendet och som nu i sin helhet kommer allmänheten till del.⁸¹¹ Man kan

⁸⁰⁸ Såldes tillsammans med *Glädjesång öfver Furstens af Ponte Corvo utkorande till tronföljare*, se s. 259 och s. 266f.

⁸⁰⁹ Professor Lodin var den läkare som hade undersökt Carl August när han på sin resa söderut till Skåne gjorde ett uppehåll i Linköping. Lodins rapport avfärdade inte helt förgiftningsteorin.

⁸¹⁰ SP 3 oktober 1810, s.1ff

⁸¹¹ DA 20/11, Bilaga (24 sidor)

förmoda att man från myndigheternas sida hoppades att detta skulle bli sista ordet i diskussionerna kring hur Carl August egentligen dog. Vi skall senare se att så inte blev fallet. Diskussionerna runt omständigheterna i samband med hans död levde vidare under hela hösten 1810. I tidningar, pamfletter och ströskrifter uttrycktes dels den djupa sorgen och stora saknaden efter den älskade tronföljaren men det fanns också plats för fortsatt argumentation i frågan om hur han egentligen hade dött. Förgiftningsteorierna tycktes vara mer eller mindre omöjliga att dementera, trots flera försök. Inte ens när hovrättens ovan nämnda dom i ärendet publicerades sattes det punkt för frågetecknen kring Karl Augusts död.

Det blir här intressant att närmare undersöka vad den tidigare nämnde professor Lodin i Linköping kom att spela för roll i förgiftningsdiskussionerna. Han var ju läkaren som undersökte den på väg mot Skåne åkande Karl August efter det att denne under eftermiddagen den 10 maj börjat må dåligt och kräkt flera gånger på vägen från Norrköping till Linköping. Den 7 juni begärde Collegium Medicum in upplysningar från Lodin angående hans undersökning av Karl August. Lodins utlåtande var försiktigt formulerat men han avvisade inte misstankarna om att det kunde röra sig om någon form av förgiftning. JK begärde den 15 juni in ett förtydligande från Lodin och i sitt svar av den 20 juni tog han bladet från mun och menade att Karl August verkligen kunde ha blivit förgiftad, och i så fall sannolikt med det ”långsamt tärande vegetabiliska giftet Aqua Tofana.”⁸¹² Lodins kommunikation med myndigheterna har troligen inte kommit allmänheten till del innan upploppet, och har därmed inte här utgjort en del av den förgiftningsryktesvåg som beredde vägen för händelserna den 20 juni. Men, som jag visat ovan, var många, långt efter upploppshändelserna, fortfarande övertygade om att Karl August verkligen blivit förgiftad. Lodin hamnade senare under sommaren i skriftlig polemik med både Collegium Medicum och JK eftersom dessa bryskt avfärdade Lodins idéer och tveklöst ville slå fast att Karl August dog av naturliga orsaker, nota bene apoplexi. Och nu, om inte förr, nådde Lodins bedömningar en större allmänhet. Redan den 30 juli kan man nämligen på bästa annonsplats i Dagligt Allehanda hitta följande meddelande:

Alla till K. Coll. Medicum inkomna rapporter, brev och förklaringar, samt Collegii avgivna utlåtanden, rörande Högtal. H. K. H. Kronprinsen Carl Augusts helso-tillstånd, sjukdomstillfälligheter, dödsfall, obduktion och dödsorsaker: äro under tryckning, och hoppas man kunna nästa vecka lemna dem fullständiga i Deléns & Comp. bokhandel.⁸¹³

Uppenbarligen föreligger från utgivarnas och boklådeennehavarnas sida en stark förväntan om att efterfrågan på denna produkt ska vara stor. Skriften är 100 sidor lång och

⁸¹² Philipson (1810).

⁸¹³ DA 30/7, s. 2.

här kan man bland annat ta del av professor Lodins förgiftningsteorier.⁸¹⁴ Marknadsföringen av denna trycksak pågår en bit in på hösten och dess innehåll bidrar säkert till att förgiftningsryktena hålls vid liv och till och med får ny näring.⁸¹⁵ Men inte nog med detta. Efter det att Lodin i den tidigare nämnda artikeln i StockholmsPosten den 3 oktober kraftigt kritiserats för sina uttalanden i förgiftningsfrågan ser han sig föranlåten att ännu en gång tillskriva Collegium Medicum. I denna inlägga som är daterad den 27 oktober, bemöter han kritiken i StockholmsPosten samt upprepar sin övertygelse om att den före detta kronprinsen mycket väl kan ha blivit förgiftad. Lodins skrivelse publiceras in extenso i Linköpingsbladet den 31 oktober i en 10 sidor lång bilaga.⁸¹⁶ En dryg månad senare, under december månads första hälft, meddelas så i Dagligt Allehanda att ett särtryck av bilagan finns till salu i Wiborgs boklåda för endast 4 sh b:co, dvs en för många högst överkomlig summa.⁸¹⁷

Saknaden och sorgen efter den älskade kronprinsen fortsatte alltså att manifestera sig i den mediala aktiviteten under hösten. Här två ytterligare exempel från årets slut:

1. I mitten av november publicerades i StockholmsPosten och Dagligt Allehanda en hyllningsdikt som egentligen riktade sig till den nye tronföljaren. Diktens sista strof uttrycker dock tydligt sorgen och saknaden efter Carl August:

Och må Du, likt en nyss begråten Prins
så dyrkad bli, som han var dyrkad worden;
ja! för att önska vad mest heligt finns:
O! bliw en ann' CARL AUGUST i vårt Norden!⁸¹⁸

2. I årets näst sista upplaga av SP kunde man läsa att Svenska Akademien den 20 december haft sitt årliga möte under vilket bland annat prisutdelning i den årliga författartävlingen om Svenska Akademiens stora pris ägt rum.⁸¹⁹ I kategorin "skaldekonst" segrade en dikt av major Carl Gustaf Nordforss. Dikten bar titeln "*Sång över Sveriges Kronprins Carl August*" och är en 24 sidor lång, högstämd och lyrisk hyllning till den bortgångne kronprinsen och det livsverk han aldrig fick genomföra.⁸²⁰ Vid prisceremonin upplästes denna dikt och bland åhörarna fanns kronprins Karl Johan som tillsammans med drottningen bevistade denna begivenhet "incognito i en med galler försedd läktare."⁸²¹

⁸¹⁴ Philipson (1810), s. 15f.

⁸¹⁵ DA 4/9, 7/9, 12/9, 14/9 och 17/9.

⁸¹⁶ Linköpings Bladet 31/10, s. 5 – 14.

⁸¹⁷ DA 6/12, 10/12 och 14/12.

⁸¹⁸ SP 12/11, s. 1f.

⁸¹⁹ SP 29/12, s. 1f.

⁸²⁰ Dikten, som är 24 sidor lång, förvaras i original i Svenska Akademiens arkiv.

⁸²¹ SP 29/12, s. 1. Jag återkommer senare till den möjliga innebörden av denna underliga placering av landets tronföljare.

Att hålla liv i, eller döda, ett upplopp

Myndigheterna lyckades ju, som jag ovan visat, förhindra nya oroligheter i samband med Karl Augusts begravning, men svallvågorna från händelserna den 20 juni hade absolut inte minskat. Det är därför knappast förvånande att man på begravningsdagen i både Dagligt Allehanda och StockholmsPosten kan läsa att till salu finns: "Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse angående de våldsamma uppträden som den 20:e sistl. Juni uti Hufvudstaden förefallit."⁸²²

Kungörelsen, som presenterats ovan, är daterad den 2 juli och bör enligt gällande praxis ha lästs upp i alla stadens kyrkor söndagen den 8 juli.⁸²³ Som jag visat gav myndigheterna i denna sin syn på händelserna både före och under upploppet samt vilka konsekvenser man såg.⁸²⁴ I två bilagor redovisar general Adlercreutz och justitiekansler af Klinteberg sina synpunkter på upploppet och förgiftningsryktena. Återigen ser vi en vilja till öppenhet och transparens från kungens och statsrådets sida. Kungörelsen med bilagor bjuds under den närmaste månaden frekvent ut till försäljning. Sista gången i StockholmsPosten den 18 augusti och då har annonser för detta dokument varit införda 6 gånger i DA och 9 gånger i SP, hela tiden till det beskedliga priset om 4 sh. b:co.

Riksdagen i Örebro öppnades officiellt den 30 juli. Kungens öppningstal återgavs i sin helhet på nyhetsplats i Dagligt Allehanda den 3 augusti. Talets första del är en bitvis tårdrypande parentation över den bortgångne kronprinsen. Därefter prisas den majoritet av svenska folket som han menar har tagit avstånd från händelserna den 20 juni. Dessa beskrivs som "...våldsamma uppträden..." och

"... utbrott av laglöshet och självsväld..."⁸²⁵ Kungen fortsätter med att djupt beklaga att han "nödgets uppleva den bedrövliga dag, då, till bevarande av Lagarnas helgd och den personliga säkerheten, svenskt blod måste flyta för svenska vapen."⁸²⁶

När han så, i talets senare del, ska förklara flyttningen av riksmötet till Örebro beskriver han Stockholm som "... en nära i belägringstillstånd varande stad." Carls tal finns att köpa under större delen av augusti månad till en kostnad av 4 sh. R:gds.⁸²⁷

Upploppet och dess konsekvenser finns uppenbarligen högt på agendan trots att det nu gått två månader sedan det inträffade.

Under hela hösten utvecklas så två parallella processer som har stor betydelse när det gäller fortsatta diskussioner kring upploppet. För det första pågår det ända sedan tidningen AOO började komma ut en tidvis hetsig debatt i frågan. Till detta återkommer vi nedan. För det andra flyter kontinuerligt information från riksdagsförhandlingarna i

⁸²² DA 13/7, s. 3.

⁸²³ Se s. 185 och s. 231f.

⁸²⁴ Årstrycket 1810.

⁸²⁵ DA 3/7, s. 1f.

⁸²⁶ Ibid.

⁸²⁷ I DA 3/8, 4/8 och 9/8; i SP 3/8, 9/8, 18/8, 21/8, 22/8 och 24/8.

Örebro ut i landet. Det handlar här framför allt om tre serier av tryckta alster som salufördes på tidningarnas annonssidor:

1. *Riksdagstidningar från Örebro*. Redan den 27 juli, alltså tre dagar innan riksmötet öppnades, kunde man i en annons i både SP och DA läsa att det nu gick att prenumerera på 50 nr av detta alster. Dessa tidningar, som bestod av fyra till sex sidor i kvartoformat, kom att innehålla relativt kortfattade sammanfattningar av riksdagsförhandlingarna som prenumeranterna med jämna mellanrum kunde hämta ut i stadens boklådor. Det sista numret, som blev det 47:e, utkom dagen efter riksdagens avslutning den 12 november.
2. *Utdrag af ett bref från Örebro*. Det första numret av denna trycksak har vi redan stiftat bekantskap med. Under hösten, med början den 8 september, utkom ytterligare tre "*Utdrag af...*" och i månadsskiftet november/december kompletterades denna serie av "*Bihang till breffen från Örebro*." Dessa var mera personligt skrivna sammanfattningar av de viktigaste riksdagsbesluten.
3. Utdrag ur ståndens "*protocoller vid riksdagen i Örebro*." Den 14 augusti kunde man i både DA och SP läsa en annons om möjligheten att prenumerera på handlingar från riksdagen. Denna annonsering fortsatte under hela hösten och avslutades inte förrän i början på december.⁸²⁸ En prenumeration fungerade så att man mot en engångsavgift regelbundet i en viss boklåda kunde hämta ut ett antal "ark" som alltså innehöll de senaste avskrifterna av ståndens riksdagsprotokoll. Se tabell 3, Appendix 2.

Det har med andra ord utan tvekan funnits stora möjligheter för en bred allmänhet att hålla sig à jour med riksmötets debatter och beslut. En av de stora frågorna under hösten gällde kraven på en ny upplopps- och upprorslagstiftning. I sin avhandling *Massans röst* har Mats Berglund grundligt beskrivit och analyserat de olika turerna i riksdagsbehandlingen av denna, som det skulle visa sig, komplexa fråga. Efter det att en av borgarståndets representanter i statsutskottet tagit upp frågan den 30 augusti fick lagutskottet i uppdrag att bereda ärendet och presentera ett förslag till ny upprorslag. I slutet av september var ett lagförslag färdigt men detta blev föremål för livliga diskussioner hos alla de fyra stånden och det visade sig snart omöjligt att nå konsensus. Det hela slutade med ett beslut att ärendet skulle få vila och en anhållan hos kungen om att han skulle ta på sig ansvaret för att vara den som utdelade ordern om militära våldsinsatser för att möta eventuella framtida upplopp, allt enligt principen "våld må med våld mötas".⁸²⁹ Detta beslut meddelades landets samtliga befallningshavande och regementschefer i en skrivelse av den 31 oktober 1810.⁸³⁰ I denna relativt kortfattade skrivelse meddelas, att vid

⁸²⁸ I DA uppgår antalet annonser till hela 31 st.

I den sista annonsen i SP den 3 december saluförs "Samling av alla de tal, memorialer, mm, som vid urtima riksdagen i Örebro blifvit af trycket utgifne."

⁸²⁹ Berglund, s. 302ff.

⁸³⁰ DA 30/11 1810, s. 1.

eventuella framtida upplopp kommer myndigheterna "icke underlåta, att med yttersta eftertryck använda alla medel till samhällsordningens bibehållande."⁸³¹

Här bör vi dessutom påminna oss att förhören av, för inblandning i upploppet, misstänkta personer dagligen fortgick hos Överståthållareämbetet ända fram till den 11 september. Som jag visat ovan kom vid dessa förhör, som delvis genomfördes med åhörare, över 1000 personer att avlägga vittnesmål. Domstolsförhandlingarna inför Kämnärsrätten, vilka hade inletts den 28 juli kom att fortgå under hela hösten och avslutades inte förrän 20 mars nästa år. Då hade drygt 650 personer hörts, 65 åtalats och 40 suttit häktade.⁸³² Sammantaget innebär detta att ett mycket stort antal personer, direkt eller indirekt berördes av myndigheternas intresse för det timade upploppet, ett förhållande som givetvis också bidrog till att "hålla upploppet vid liv."

Det kan i detta sammanhang vara på sin plats att undersöka dels vilka brott de misstänkta åtalades för, dels vilka domarna blev. I actors (åklagarens) sammanfattning av kämnärsrättsförhandlingarna listas de 40 personer som suttit häktade och av honom bedöms vara de mot vilka de mest graverande anklagelserna kan riktas.⁸³³ Den vanligaste åtalpunkten är uppvigling, något 17 av de misstänkta anklagas för, medan någon form av inblandning i de så kallade troféaffärerna lades 12 personer till last. Tio personer åtalades för någon form av våldsamheter under upploppsdagen och tre för att innehaft eller vidarebefordrat en eller flera paskiller med samhällsomstörtande innehåll.

När domarna så slutgiltigt fastställdes blev resultatet att 21 personer frikändes helt.⁸³⁴ Ingen av de övriga 19 personerna dömdes till lagens strängaste straff och av de 5 som dömdes till internering på någon av landets fästningar benådades två inom två år, medan det är oklart hur lång fängelsevistelsen blev för de andra tre. Av de återstående 14 personerna dömdes 12 till fängelse på vatten och bröd i fyra till tjugo dagar, en till 40 par spörapp medan den siste, Joel Herman Borg, bedömdes vara så sinnesförvirrad att han placerades på huvudstadens dårhus Danviken. De milda domarna kontrasterar kraftigt mot omfånget av och intensiteten i polisförhören och domstolsförhandlingarna. Jag menar att vi här ännu en gång ser prov på den dubbla myndighetsstrategi som Lennersand och Sennefeldt diskuterat och analyserat: Kraftfull repression parat med budskap och beslut om nåd och försoning.

Det kan även finnas ytterligare en orsak till de milda domarna. När dessa fastställdes hade det ju gått ett år sedan upploppet och det kan ju, från myndighetshåll, ha funnits en tanke om att inte väcka upprorsminnen och upprorstankar till liv genom alltför hårda straff och mer eller mindre spektakulära offentliga verkställigheter av desamma.

⁸³¹ Det dröjde till den 30/11 innan denna skrivelse nådda offentligheten genom att den återgavs på första sidan av Inrikes Tidningar denna dag. Tidpunkten för offentliggörandet av kungens skrivelse var måhända inte någon tillfällighet; till detta återkommer jag senare.

⁸³² Register 1, 2 och 8, volym 42, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA.

⁸³³ Se appendix 2.

⁸³⁴ Nerman, s. 277–341.

Ett par veckor efter det att förhören hos Överståthållareämbetet avslutats publicerade DA tisdagen den 2 oktober en kungörelse från Skjöldebrand.⁸³⁵ I denna slogs fast att ”tillräcklig upplysning ej kunnat vinnas” angående vem eller vilka som anstiftat upploppet, än mindre om vem eller vilka som verkligen dödade Fersen. Därför har kungen beslutat att utfästa en belöning om 3 000 Rd B:o till den eller de

...som upptäcka anstiftarne eller huwudmännen till förenämnde uplopp, eller ock upgifwa af hvem eller af hvilka mordet å Herr Riksmarskalken m m Grefwe Fersen blifwit föröfwadt;...⁸³⁶

Denna information innebar sålunda att belöningssumman sexfaldigades, vilket förmodligen fick en del av Stockholms befolkning att, av olika skäl, ännu en gång aktualisera händelserna under upploppsdagen, nu snart 4 månader bort. Det faktum att undersökningen inte givit något resultat trots ”en lång rannsaking och alla gjorda forskningar” har knappast stärkt allmänhetens respekt för myndigheternas agerande i denna fråga, snarare tvärtom.

Minnet av det inträffade upploppet den 20 juni liksom tankar och spekulationer om nya, framtida oroligheter fick således kontinuerligt ny näring och torde ha varit en levande del av vardagsvärlden för många av Stockholms innevånare under hösten 1810.

Bernadotte – att göra en framtida kung

Som jag ovan har visat cirkulerade redan minst en månad innan den urtima riksdagens beslut att utse Jean Baptiste Bernadotte till Sveriges tronföljare tryckt information om denne man och hans tidigare liv. Det är dock först dagarna efter utkorandet som tidningarnas annonssidor börjar bjuda ut skrifter och bilder om och av den blivande kronprinsen Karl Johan. Nedan följer en översikt av detta material:

- Underrättelser om den av Svea Rikes Ständer till Kongl. Maj:ts efterträdare på svenska thronen utkorade Fursten af Ponte Corvo Johan Baptiste Julius Bernadotte, om dess famillie och dess föregående lefnad. (A)
- Sång den 21 augusti 1810. (B)
- Glädjesång öfver Furstens af Ponte Corvo utkorande till thronföljare [-] med melodie af Marseiller-Marchen.⁸³⁷ (C)
- Couplets sur l'apell du Prince de Ponte Corvo au throne de Suède. (D)

⁸³⁵ DA 2/10, s. 1.

⁸³⁶ Ibid.

⁸³⁷ Marseljäsen med svensk text!

- Reflexioner öfver fördelarne af Prinsens af Ponte Corvo val till svensk kronprins m m ⁸³⁸ (E)
- Sveriges utkorade kronprins, prinsens af Ponte Corvo, leverne med porträtt. (F)
- Anteckningar till prinsens af Ponte Corvo, Sveriges utkorade kronprins Johan Baptiste Julii leverne med porträtt. (G)
- Ett här graverat porträtt i stort 8:o format, af Swea Rikes utkorade kronprins, hans furstelige höghet, fursten av Ponte Corvo Johan Baptiste Julius Bernadotte. (H)
- Porträtt af prinsen Johan Bapt. Jul. Bernadotte, Swea Rikes utkorade kronprins i folioformat (I)
- Ett historieradt MiniaturePortrait af prins Josef Frans Oscar, son åt fursten af Ponte Corvo (J)
- Porträtt av Eugenie Bernardine, kronprinsessa av Sverige (K)
- Brev ifrån prinsen av Ponte Corvo till Hans Majestät Konungen av Sverige. (L)
- Officiell samling av Kongl. Majt:s brev till Hans Kongl. Höghet Kronprinsen, samt dess svar till Konungen. (M)
- Biografiska och historiska underrättelser om marskalken av Frankrike, Fursten av Ponte Corvo, numera vald till tronföljare i Sverige. (N)
- Levernesbeskrivning över Hans Kongl. Höghet, Swea rikes kronprins, Carl Johan. (O)

I tabell 4, Appendix 3 redovisas frekvens och varaktighet vad gäller annonseringen om de ovanstående objekten. Det omedelbara huvudintrycket är utan tvekan annonseringens omfång och intensitet. Flera av objekten annonseras under lång tid parallellt i DA och SP. Det förekommer även annonsering i de två övriga dagstidningarna Inrikes Tidningar och Stockholms Post Tidningar, dock i betydligt blygsammare skala. Det visar sig vid en noggrann genomgång att under perioden 24/8 – 31/12, som omfattar 109 tidningsutgivningsdagar, är det bara under 5 dagar som det helt saknas annonser om "bernadotteobjekt." Under fyra av dessa fem dagar fanns artiklar eller information om honom på nyhetsplats i någon av tidningarna, vilket innebär att under den aktuella perioden var den nye tronföljaren "på tapeten" 108 av 109 dagar. Det var med andra ord knappast en okänd man som den 2:e november gjorde sitt intåg i sin nya huvudstad, men till detta återkommer vi i nästa avsnitt.

Förutom den omfattande annonseringen rapporterade tidningarna på nyhetsplats om den fortsatta utvecklingen. Sålunda finns i DA den 24 och SP den 25 september meddelandet om att den till Paris utsände greve von Rosen återkommit till Örebro medförande två brev, ett från kejsar Napoleon och ett från prinsen av Ponte Corvo. Napoleon samtycker till valet av Bernadotte till svensk tronföljare och prinsen själv tackar ja och förbinder sig att snarast resa till sitt nya hemland. SP följer upp nyheten med att den

⁸³⁸ Dessa reflexioner återfinns i Örebro Tidning, nr 41–45, vilka alltså såldes som lösnummer i bokläderna.

26:e publicera en lång och lyrisk artikel om tronföljaren.⁸³⁹ Tre veckor senare publiceras i DA Bernadottes brev till Karl XIII, där han bland annat skriver att han ska påbörja resan norrut så snart som möjligt.⁸⁴⁰ Torsdagen den 18 oktober finns en notis om att Bernadotte lämnat Paris den 1/10 för att via Marfontaine i nordöstra Frankrike anträda resan till Sverige.⁸⁴¹ I SP måndagen 22/10 redogörs detaljerat för Bernadottes resa genom Tyskland.⁸⁴² Tidningen följer upp med att i torsdagstidningen samma vecka referera den fortsatta resan.⁸⁴³ Samma dag meddelar DA att kronprinsen passerat Kassel och efter ett uppehåll i Hamburg lämnat denna stad den 14:e oktober.⁸⁴⁴ Stockholms PostTidningar kan som första tidning den 26 oktober meddela att kronprinsen klockan halv fem på eftermiddagen den 20 oktober anlänt till Helsingborg och att han väntas till Stockholm den 29:e.⁸⁴⁵ I måndagsupplagan den 29:e relateras den fortsatta färden genom landet, vilken framställs som en triumffärd där kronprinsen välvilligt tagit emot personer ur alla samhällsklasser och där han hela tiden mötts av glada och hurrande människor. Denna rapport avslutas med orden:

Wäderleken har alltjämt varit gynnande och H.K.H:s *hälsa och lynne fullkomligen efter önskan.*⁸⁴⁶ (Min kursivering)

Inrikes Tidningar kan så onsdagen den 31 oktober, som första tidning, meddela att kronprinsen lyckligen anlänt till Stockholm på eftermiddagen den 30:e och att han denna dag (31/10) ska ta emot ständernas stora deputation.⁸⁴⁷

Datum för kronprinsens intåg i Stockholm sattes till fredagen den 2 november och dagen därefter avsattes för en stor illumination till kronprinsens ära. Inför dessa evenemang utfärdade ÖÄ två kungörelser, en den 30 oktober och en dagen efter.⁸⁴⁸ Publiceringen av och innehållet i dessa markerar tydligt att massan nu åter bjöds in till mötet med makten. Och att myndigheterna nu uppfattade eller åtminstone trodde, att det ömsesidiga förtroendet mellan furste och folk nu var återupprättat. I den första kungörelsen som publicerades tre dagar efter varandra på DA:s första sida, fastslogs att man

⁸³⁹ 3,5 av tidningens 4 sidor upptas av denna artikel.

⁸⁴⁰ DA 17/10, s. 1. Samma dag annonseras detta brev ut till försäljning i SP.

⁸⁴¹ DA 18/10, s. 1. Samma uppgift finns i SP 18/10, men här anges att resan till Sverige påbörjas 2:e eller 3:e okt.

⁸⁴² SP 22/10, s. 1. Frankfurt 5/10, Kassel 8/10, Hannover 9/10, Hamburg 11/10. Även i SPT 22/10, s. 2f.

⁸⁴³ SP 25/10, s. 1. Från Hamburg 14/10.

⁸⁴⁴ DA 25/10, s. 1.

⁸⁴⁵ SPT 26/10, s. 1. Samma information i DA 27/10, s. 1.

⁸⁴⁶ SPT 29/10, s. 1. Samma information i DA 29/10, s. 1 och SP 30/10, s. 1. Noteringen om "hälsa och lynne" återkommer jag till i nästa avsnitt.

⁸⁴⁷ IT 31/10, s. 1.

⁸⁴⁸ DA 1/11, s. 1f, DA 2/11, s. 1, DA 3/11, s. 1.

visserligen inte väntade sig några oordningar i samband med illuminationerna, men att man likväl såg sig tvingad att komma med vissa anvisningar. Första delen av kungörelsen handlar mest om logistiken i samband med festligheterna men därefter informerades om att på stadens alla större torg skulle trupper att vara utposterade och dessa hade order att "med foglighet afvända all begynnelse till oordningar." Skulle några oroligheter mot förmodan ändå förekomma uppmanas alla att skyndsamt bege sig därifrån. Vidare heter det: "Och torde det vara överflödigt att påminna om nödvändigheten att hörsamma vad af den väpnade styrkan eller af Policebetjeningen antydes."

För övrigt finns inte fler varningar eller hot i denna kungörelse. Vad gäller till exempel krogar och näringsställen, som ju tvingades hålla stängt i samband med Karl Augusts begravning, heter det bara att ordinarie stängningstider måste respekteras. Myndigheterna har inför dessa potentiellt "farliga" begivenheter uppenbarligen valt en mindre konfrontationsinriktad strategi än man gjorde i samband med fersenska upploppets senare del och Karl Augusts begravning. Myndigheterna tycks också beslutat sig för att denna relativt undfallande och defensiva strategi var den bästa för att garantera det lugn och den värdighet som eftersträvades. En formulering i slutet av kungörelsen stärker detta intryck:

Skulle någon anse sig av dem [trupperna eller polisbetjeningen; min anm] förolämpad, ehuru han utan motstånd rättat sig efter tillsägelsen äger den att följande dagen, eller dagarne, hos mig framföra sin klagan, då målet ofelbart skall lagligen behandlas.⁸⁴⁹

Jag menar att en rimlig slutsats av det ovan relaterade är att de mentala spåren av händelserna den 20 juni fortfarande fanns kvar. Massan hade på något sätt markerat och nu gällde det för myndigheterna att agera försiktigt så att inte upprorsandan på nytt fick liv. Att explicit öppna för möjligheten att till Överståthållaren framföra klagomål på polisens eller militärens agerande ger definitivt ett intryck av en defensiv, näst intill räddhågsen, inställning.

Den andra kungörelsen, daterad 31/10, publicerades liksom den första i DA den 1 november. Denna kungörelse uppehöll sig bara vid de praktiska arrangemangen i samband med kronprinsens intåg i staden dagen efter, exempelvis kortegens väg och råd till åskådarna. Det fanns i denna kungörelse inte minsta antydning om hot eller repressiva åtgärder för att möta eventuella oroligheter.

Av allt att döma blev Karl Johans intåg i Stockholm en i alla avseenden lyckad föreställning. SPT beskrev i en artikel på sin första sida detaljerat hela evenemanget. Artikeln avslutas på följande sätt: "H. K. H. intåg uppväckte hos den talrikt samlade menigheten den livligaste glädje som uttrycktes genom beständiga hurra-rop."⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Ibid.

⁸⁵⁰ SPT 5/11, s. 1f.

Andra källor styrker denna iakttagelse. Hamilton deltog som kammarherre i intågsprocessionen och han skriver följande: "Man har svårt att göra sig begrepp om den nyfikenhet som rådde hos alla, att få se honom. Man trängdes, skuffades, slogs i alla gathörn."⁸⁵¹

Skjöldebrand var den som i kraft av sitt överståthållareämbete tog emot och hälsade kronprinsen vid Norrtull där intåget skulle ta sin början. Han skriver: "Folkhopen var otrolig; allt som kunde röra sig var i rörelse, alla fönster voro fulla af välklädda fruntimmer."⁸⁵²

Han beskriver vidare hur kronprinsens kraftfulla och kungliga utseende "bragte entusiasmen till den största möjliga höjd." Färden till slottet gick genom folkfyllda gator och människornas bifallsrop följde honom hela vägen till slottet.

Livmedicus Pontin hade fått i uppdrag att medfölja den beskickning som skulle möta kronprinsen vid hans ankomst till Sverige för att sedan ledsaga honom hela vägen till Stockholm. Han bevittnade också intåget och beskrev det så här: "Genom illuminerade gator och upprymda hurrarop gick tåget långsamt till Slottet där den Kongl. familjen väntade;"⁸⁵³

Det är här värt att notera att trots att det i kungörelsen om intåget inte fanns ett ord om militär närvaro så bevakades begivenheterna av stora militärstyrkor.⁸⁵⁴

Glädjen och entusiasmen höll i sig även dagen efter intåget i samband med den stora illuminationen, som då genomfördes. Skjöldebrand skriver: "Folkmassan och glädjeron förhöllo sig som vid intåget."⁸⁵⁵

Drottningen, som tvärt emot rådande praxis, tillsammans med kungen åkte i en öppen vagn genom staden under illuminationen, har lämnat en detaljrik skildring. Hon menar att beslutet att hon skulle åka tillsammans med kungen hade sin grund i oron för att hon skulle utsättas för någon form av skymfningar under färden; med kungen vid sin sida bedömdes risken för detta mindre. Det finns indikationer på att rykten var i omlopp, rykten om att kungen kanske inte skulle våga sig ut för att möta folket, än mindre drottningen.⁸⁵⁶ Även denna dag var massor av folk ute för att beskåda

⁸⁵¹ Hamilton, Carlqvist, s. 57

⁸⁵² Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 148f. Ett av dessa "välklädda fruntimmer" var sannolikt Märta Reenstierna. Hon skriver i sin dagbok den 2 november att hon i ett fönster vid Stora Nygatan bevittnade kronprinsens intåg. Hon skriver också att han är "en vacker herre" och redan älskad av folket för sitt vänliga sätt. (Reenstierna, s. 431f)

⁸⁵³ Pontin, s. 89f.

⁸⁵⁴ GO 29/10 1810, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantexpeditionens arkiv (GA), KrA; Wennerström, s. 235.

⁸⁵⁵ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 149.

⁸⁵⁶ JPH, dagboksanteckning, s. 41, HS, KB. Vi har tidigare sett att det från en del håll riktades misstro, till och med avsky mot drottningen. – Drottningen själv skriver för övrigt om rykten om att massan skulle skymfa general Adlercreutz, detta på grund av hans roll som ansvarig för det våld som utövades under fersenska upproppet. (Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal november 1810, Klercker, s. 610).

evenemanget.⁸⁵⁷ Drottningen skriver att det var så mycket människor på gatorna att kortegen fick ta sig fram långsamt och att trängseln var stor runt den kungliga vagnen. I kungörelsen inför illuminationen nämndes, som vi har sett, att soldater skulle finnas utposterade ”på stadens större torg.” Drottningen ger sin bild av detta när hon i dagboken skriver att det på alla öppna platser fanns artilleri uppställt, att de utkommenderade trupperna bar laddade vapen samt att patruller både till häst och till fots patrullerade gator och torg. Pastor Häggman gör en liknande iakttagelse i det att han skriver: ”Många patruller woro i rörelse öfverallt och en stor escort var med de kongl.”⁸⁵⁸

Myndigheterna har, av allt att döma, tagit de säkra före det osäkra och sett till att både intägsdagen och illuminationsdagen övervakades av tillräckligt mycket militär och polis. Detta trots att kungörelserna inför festligheterna inlett med orden: ”Ehuru det icke kan förmodas, att någon slags oordning skulle kunna uppstå vid ett så glädjefullt tillfälle som en illumination.”⁸⁵⁹

Tidningarnas rapportering om kronprinsens förehavanden under de närmsta två veckorna efter intåget fortsätter, så det redan stora intresset för tronföljaren fick härigenom ytterligare näring. IT refererar i 6 på varandra följande nummer, under perioden 2/11 – 14/11, en del av kronprinsens åtaganden under sina första 10 dagar i Stockholm. Han tar emot ständernas stora deputation den 31:e oktober och skriver vid detta tillfälle under valakten.⁸⁶⁰ Den 5 november är det dags för ständernas hyllning varvid han även adopteras av kungen.⁸⁶¹ Den 6 november tar han emot ”Rikets höglofl. Ständer och samtliga Stater och Corpser för presentation” och den 10 november framträder han inför kungliga krigsvetenskapsakademien.⁸⁶² Alla tal som hölls vid dessa evenemang återges också. Tidningen ägnar sig även åt några tillbakablickar. Sålunda refereras den 7 november alla tal som hölls i samband med intåget i Stockholm. Den 8 november beskrivs en del av hans resa från Frankrike till Stockholm, den från Helsingör till Helsingborg. I tidningen lördagen den 10 november får läsaren ta del av de festligheter som mötte Bernadotte i Nyköping den 27 oktober.⁸⁶³

De övriga tre tidningarnas rapportering under denna period är inte lika omfattande som Inrikes Tidningars. StockholmsPosten ägnar sina tre första novembernummer åt att beskriva kronprinsens resa från Nyborg i Danmark via Köpenhamn och Helsingör till Helsingborg och Lund.⁸⁶⁴ Stockholms Post Tidningar trycker ett ingående referat

⁸⁵⁷ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal november 1810, Klercker, s. 610. Angående intägsdagen angav drottningen att ”en ofantlig folkmassa följde kortegen.” (Ibid, s. 608f).

⁸⁵⁸ JPH, dagboksanteckning, s. 41, HS, KB.

⁸⁵⁹ DA 1/11, 2/11 och 3/11, s. 1.

⁸⁶⁰ IT 2/11, s.1f.

⁸⁶¹ IT 6/11, s. 1f och IT 7/11, s.3

⁸⁶² IT 14/11, s. 1.

⁸⁶³ IT 7/11, s.1ff; 8/11, s.1f och 10/11, s. 1f.

⁸⁶⁴ SP 1/11, s.1; 2/11, s. 1; 3/11, s. 1.

av kronprinsens intåg den 2 november.⁸⁶⁵ DA informerar den 5 november om den förestående hyllningsakten i rikssalen och den 6 november om presentationen av Karl Johan som ska äga rum denna dag på kungliga slottet.

Under resten av november och första veckan i december finns i IT 5 artiklar om möten och besök kronprinsen genomfört.⁸⁶⁶ Under samma period har DA i 10 nummer information om var och när olika grupper i samhället ska avlägga sin trohetsed till den nye kronprinsen.⁸⁶⁷

Under årets sista tre veckor saknas artiklar om tronföljaren i tidningarna. En försiktig tolkning av detta torde kunna vara att den officiella aktiviteten efter den första månadens intensiva program minskade och att det därmed fanns mindre att rapportera. Det finns också uppgifter om att kronprinsen under en period under december inte var helt kurant.⁸⁶⁸ Som framgår av tabell 4 i Appendix 3 fortsatte dock annonseringen av bernadotteobjekt med oförminskad styrka månaden och året ut.

Avslutningsvis ska här uppmärksammas ytterligare två moment i den process som i samverkan med ovan beskrivna förhållanden medverkade till att forma den offentliga bilden av Sveriges nye kronprins. Det första momentet handlar om utseende. Bernadottes yttre imponerade uppenbarligen på alla han mötte. Vi har redan sett hur Märta Reenstierna, när hon bevittnar intåget i Stockholm, beskriver honom som en "vacker herre" och Skjöldebrand, som träffar honom första gången vid samma tillfälle karaktäriserar hans utseende som "manligt och kungligt." Drottningen tilltalas också av hans utseende: "Kronprinsen ser mycket bra ut, är lång och väl växt och har så ädel och majestätisk hållning att han ser ut att vara född till sin nuvarande ställning."⁸⁶⁹

Hon fortsätter med att lyriskt beskriva hans uttrycksfulla ögon och uttrycker stor förvåning över att han ej är av furstlig börd eftersom han, enligt henne, "är i varje tum en prins."⁸⁷⁰ de Suremain instämmer i hyllningskören och menar att förvåningen var stor när Bernadotte introducerades. Man hade, enligt honom, väntat en hållning och ett sätt "som smakade kasern", men blev direkt varse tronföljarens vackra yttre och hovmannaliknande ledighet och artighet. Han gör också iakttagelsen att kronprinsen tjusade såväl kungen som allmänheten och slår för sin del fast att "så stort är de yttre formernas värde."⁸⁷¹ När Hamilton ska beskriva Bernadottes utseende fastnar han först, liksom drottningen, för ögonen som han menar gav uttryck för de känslor och tankar som i stunden fanns hos kronprinsen. Han fortsätter med att konstatera att "hela

⁸⁶⁵ SPT 5/11, s. 1f.

⁸⁶⁶ IT 19/11, 20/11, 26/11, 4/12 och 5/12. Han har bland annat besökt Kungliga Vetenskapsakademien och Upsala Academi.

⁸⁶⁷ DA 17/11 – 3/12.

⁸⁶⁸ Till detta återkommer jag, s. 287f.

⁸⁶⁹ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal november 1810, Klercker, s. 607.

⁸⁷⁰ Ibid.

⁸⁷¹ de Suremain, s. 197.

physionomien gaf tillkänna en stark, kraftfull caracter, ett förtroende till sig själv som inger förtroende åt andra;⁸⁷²

Det finns uppenbarligen en tendens hos de samtida bedömarna att låta yttre egenskaper utgöra en direkt spegling av de inre; skönheten, manligheten och den goda hållningen betydde intelligens, handlingskraft och kunnande. Man anar här längtan efter en stark och lyhörd ledare som kunde lyfta Sverige ur det nuvarande, av många utifrån olika perspektiv betraktade, bedrövliga tillståndet. I detta sammanhang kan också nämnas att det är flera av de tryckta alster om tronföljaren som såldes i boklådorna under hösten förutom text också innehöll bilder på Bernadotte.

Det andra momentet rör kopplingen mellan Bernadotte och Karl August. Vi har redan sett hur man när tronföljarvalet var klart hos borgarståndet hyllade den nyvalde. Han sågs ju där som en ny Karl August, ja man skulle till och med kunna tolka formuleringarna, att Svea i Gallien "återfunnit" respektive "endast med förändrat namn", som att det var någon form av reinkarnation av den döde prinsen som nu valts till tronföljare. Förväntan om att Bernadotte skulle bli "allt vad AUGUST var" är en tankefigur som återkommer under hösten 1810. I den dikt vi tidigare stött på, som publiceras i både DA och SP strax efter intåget i Stockholm prisas ju Bernadotte i alla möjliga tonarter, och i diktens avslutande versrad uttrycks en intensiv önskan om att han ska bli "en ann' Karl August i vårt Norden."⁸⁷³ Här kan man notera en viss nyansering i kopplingen mellan Karl August och Karl Johan; den nye kronprinsen betraktas inte som en kopia av sin föregångare utan mer som en självständig person men vars tänkesätt och handlingar ska ha samma innebörd som Karl Augusts hade. Vid ständernas stora deputations uppvaktning av kronprinsen den 31 oktober inledde lantmarskalken Fleming med ett tal där tankefiguren dyker upp igen när han bland annat konstaterar att kronprinsen nu efterträder:

... en furste, hvilken ägde svenska folkets kärlek och som från de sälla rymder dit han bortgått lämnar Eders Kungl. Höghet den höga bestämmelse att sluta de verk han ej hann fullborda. Blive Eders Kongl. Höghet för Svea folk hvad Carl August för detsamma var, ...⁸⁷⁴

De två kronprinsarna kopplas vid ett tillfälle också ihop rent fysiskt. I en annons i DA den 12 oktober meddelas att i Utters, Deléns och Wiborgs boklådor finns två trycksaker till salu: "*Klagan och hopp vid kronprinsen Carl Augusts graf*" och "*Glädjesång öfver furstens av Ponte Corvo utkorande till tronföljare.*" Att två, eller flera, alster bjuds ut i samma annons är, som vi ovan har sett, inte något ovanligt. Det som gör denna annons speciell är att de båda trycksakerna säljes tillsammans som en, till ett pris av 8 Sh b:co. En

⁸⁷² Hamilton, Carlqvist, s. 57.

⁸⁷³ Se s. 255.

⁸⁷⁴ IT 2/11, s. 1.

konkretare markering av en sorts kontinuitetsföreställning, från Carl August till Karl Johan, är svår att förstå sig.

Annonser om objekt relaterade till både den gamle och den nye kronprinsen fanns det alltså ett stort utbud av under senare delen av 1810. Vissa dagar fanns enbart bernadotteobjekt till salu, andra dagar endast Karl-August objekt. Men under nästan 40% av perioden 24/8 – 31/12 fanns samma dag annonser av båda typerna. Det betyder att den tidningskonsumerande stockholmaren i genomsnitt två till tre gånger i veckan stötte på både den döde och den levande kronprinsen. Detta har säkert också bidragit till sammankopplingen mellan de båda tronpretendenterna.

I det här sammanhanget går det inte heller att negligera betydelsen av det faktum att alla de människor som under begivenheterna den 2 och 3 november, eller i något senare officiellt sammanhang under hösten, fick tillfälle att se tronföljaren, när som helst kunde göra ett besök på Drottninggatan 7 och där möta Carl August ”pousserad i vax uti naturlig storlek, klädd uti dess storamiralsuniform.”⁸⁷⁵

Mikael Alm har i sin avhandling studerat hur Gustav III och Gustav IV Adolf, för att säkra legitimitet åt sin maktutövning, med hjälp av bild- och textmaterial på olika sätt försökte skapa, utforma och styra bilden av sig själva visavi en allmänhet hos vilken nya idéer om hur samhället skulle styras trängde allt djupare ner i folklagen.⁸⁷⁶ Alm har också gått vidare och då undersökt betydelsen av de ceremonier och ritualer som kom att användas i samband med Bernadottes entré i sitt nya hemland.⁸⁷⁷ Han betonar att det övergripande målet med åtgärderna under installationsdagarna första veckan i november 1810 var att göra en riktig kung av den franske marskalken. Eftersom han helt saknade kungliga anor valde man i stället att lyfta fram dels hans militära meriter och bedrifter, dels hans tilltalande utseende och respektingivande hållning.⁸⁷⁸ Det var framgångarna på slagfälten och i politikens korridorer som gjorde honom kunglig, inte hans härkomst. Alms slutsatser rimmar väl med mina. Som jag har visat fanns en del text och bildmaterial om och av Bernadotte tillgängligt redan innan tronföljarvalet och månaderna innan hans ankomst till Sverige salufördes ett stort antal alster. Texterna fokuserade på hans militära bana medan bilderna framhävde hans fördelaktiga och furstliga utseende. Alm nämner emellertid endast i förbigående Karl August i det att han konstaterar att dennes installation skedde via samma ceremoniella arrangemang som användes då Bernadotte ”blev” kronprins. Som jag ovan visat byggdes Bernadottes legitimitet som blivande kung också upp via kopplingen mellan honom och Karl August.

⁸⁷⁵ Se hela annonstexten på s. 213. Intresset för utställningen varade in på det nya året. Märta Reenstierna och hennes son åkte den 30/1 1811 in till staden för att bese ”Prins Karl Augusts bild i vax” men fick då veta att utställningen sedan en tid tillbaka var stängd. Reenstierna, s. 438.

⁸⁷⁶ Alm (2009).

⁸⁷⁷ Alm 2015, s. 37.

⁸⁷⁸ Ibid, s. 49.

Upplopp, tryckfrihet och allmän opinion

För att analysen i detta avsnitt ska bli tydlig måste vi börja med att förflytta oss tillbaka till veckorna just efter upploppet. Tisdagen den 3:e juli kunde man mitt på sidan två i *Dagligt Allehanda* läsa en ganska oansenlig notis, inklämd mellan dödsannonserna och de många annonserna under "Till salu finnes." På två och en halv rad berättades att det nästa dag skulle komma ut en ny tidning på vilken man redan nu kunde prenumerera på 32 nummer. Tidningen var den Allmänna Opinionens Organ, som vi ju redan har stiftat bekantskap med.⁸⁷⁹ Ingen, utom möjligen tidningens innersta krets, har i detta läge rimligen kunnat ana vilka konsekvenser tidningens artiklar skulle komma att få. Onsdagen den 4:e juli, AOO's första utgivningsdag, fanns ännu en annons i DA; på samma plats i tidningen som dagen innan och med samma innehåll.⁸⁸⁰ Vi har redan redovisat hur tidningen i sina första nummer diskuterade och försvarade våldet i samband med fersenska upploppet. Viktigt att notera här är att tre av Stockholms stora tidningar dagen efter det att AOO:s första nummer sett dagens ljus i likalydande annonser informerade om att innehållet i första numret bestod dels av de tidigare nämnda "Reflexioner i anledning af de oroligheter ..." dels av en artikel om "Riksdagens flyttning till Örebro och det förestående Thronföljarevalet."⁸⁸¹ Bara dessa rubriker bör ha väckt förväntningar hos en kunskaps- och nyhetstörstande publik. Den skulle inte komma att bli besviken. AOO, som var en firsidig tvådagarsstidning i kvartoformat, skulle under sin korta existens komma att väcka många och starka känslor vilket bland annat ledde till att tidningens artiklar blev föremål för uppmärksamhet och kritik i stadens övriga tidningar.⁸⁸² Vidare utkom flera s.k. ströskrifter som också diskuterade de åsikter och ställningstaganden som framfördes i AOO:s artiklar.⁸⁸³ Dessutom förekom i dagstidningarna annonsering om var och när och till vilket pris lösa exemplar av AOO kunde köpas.⁸⁸⁴ Vi har ovan sett hur AOO i artiklar den 7 och 11 juli försvarade och hyllade våldsutövandet och de konsekvenser detta fick i samband Fersenska

⁸⁷⁹ DA 3/7, s. 2.

⁸⁸⁰ DA 4/7, s. 2.

⁸⁸¹ DA, SP och IT.

⁸⁸² Angående kritiken mot AOO, se nästa sida.

⁸⁸³ Tre av dessa är:

1. Några Reflexioner öfver Reflexionerna i anledning af de oroligheter som förefallit i hufudstaden den 20 i förlidne månad, införda i bladet: Allmänna Opinionens Organ; ställda till utgifvaren deraf. Tryckt hos: Directeuren och Kungl Fältboktryckaren P Bohm, 1810

2. Till utgifvarne af Dagbladet: Allmänna Opinionens Organ. Tryckt hos: Marquaradska Tryckeriet, 1810

3. Svar till herrar utgifvare af Allmänna Opinionens Organ af Författaren till Reflexionerna i Journal för Litteratur och Theater N:o 159, vilka åtföljt *Dagligt Allehanda*, N:o 161. Tryckt hos: Directeuren och Kongl FältBoktryckaren Peter Bohm, 1810.

⁸⁸⁴ Exempelvis DA 7/8, SP 10/8, SP 11/8. I denna annons informerades även om var man i övriga landet kunde köpa AOO.

upploppet. Denna linje fortsattes genom hela utgivningsperioden. Den i första numret påbörjade artikelserien ”Reflexioner i anledning af ...” fortsattes i nr 2, 3, 6, 19, 21, 23 och avslutades i nr 30 som kom ut den 29 september och som för övrigt kom att bli ett av AOO:s sista. De första artiklarna i artikelserien resulterade i upprörd polemik som publicerades i långa inlägg i *Dagligt Allehanda* den 18 och 21 juli och *Inrikes Tidningar* 23 juli och 1 augusti. Det är intressant att AOO i sina artiklar om upploppet drar en knivskarp gräns mellan det våld som utövades fram till och med Fersens död och de våldsamheter som därpå följde. I en av artiklarna heter det bland annat:

Wi hafwa nu genomgått och granskat alla händelserna på denna märkwärldiga dag; wi hafwa sett, huru Folket först med en allwarsamhet, som gränsade till wärdighet, utkräfd en blodig hämd på den förmenta mördaren af dess glädje och hopp, huru det sedan, med en brutalitet, som alltför illa swarade mot denna wärdighet, misshandlade och skymfde hans lik; wi hafwa sett, huru pöbeln, bragt i rörelse genom detta uppträde, och liksom missnöjd att ej nog hafwa deri deltagit, ännu vidare fortsatte oroligheterna.⁸⁸⁵

Axel von Fersen, den förmenta mördaren, var en symbol för hela den hatade aristokratien och dessutom ansvarig för giftmordet på Karl August – att döda honom, trots de tvivelaktiga metoderna, var acceptabelt. De följande upploppen var emellertid pöbelns verk. Denna gränsdragning ligger i linje med den definition av allmän opinion som gavs i tidningens första nummer. En allmän opinion beskrevs där som en ”verklig övertygelse som kunnat stadga sig, och som delas av de mest upplyste inom alla stånd och folkklasser.”⁸⁸⁶ AOO:s ställningstaganden ledde inte helt oväntat också till åtal och därmed följande rättegång. I SPT publicerades den 4 augusti tre skrivelser från Stockholms Kärnärtsrätt där åtal väcks mot tidningens utgivare Carl Delén. Åtalet gäller artiklarna om upploppet i AOO:s nr 2, 3, 4 och 6. Den rättsliga processen kan sedan följas via notiser, artiklar och annonser i både DA och SP. Sålunda återfinns både i SP och DA en polemik mellan Delén och rättsnotarien Staaf.⁸⁸⁷ I *Dagligt Allehanda* den 13 augusti informeras allmänheten om att protokoll från den rättsliga processen mot Delén ”snart utkommer” och den 22 augusti annonseras att ”Första arket av handlingar i Rättegången angående Dagbladet: Allmänna Opinionens Organ” nu kan köpas för 2 Sh b:co.⁸⁸⁸ De följande tre arken av handlingarna är snabbt ute på marknaden då de saluförs i annonser 23, 27 och 29 augusti.⁸⁸⁹ *Dagligt Allehanda* bidrar också till informationsflödet genom att annonser under första veckan i september bjuder ut ”Handlingar

⁸⁸⁵ AOO no 3, s. 1.

⁸⁸⁶ AOO no 1, s. 1.

⁸⁸⁷ DA 9/8 och 13/8, s. 2 och SP 10/8, s. 3f.

⁸⁸⁸ DA 22/8, s. 2 och SP 22/8, s. 4.

⁸⁸⁹ SP 23/8, 27/8 och 29/8, s. 4.

i Rättegången angående Dagbladet: Allmänna Opinionens Organ” för 6Sh B:o.⁸⁹⁰ Carl Delén dömdes för övrigt den 4 december 1810 till böter om 800 riksdaler B:o.

AOO:s långa diskussion om upploppet och dess konsekvenser, den debatt detta medförde samt den offentligt redovisade rättsliga processen mot tidningen bidrog med största sannolikhet till att tankarna på och minnena av upploppet utgjorde en aktiv del av människornas tanke- och samtalsvärld under hösten 1810. Men AOO innehöll även artiklar i andra ämnen. En genomgång av tidningens samtliga 32 nummer ger en bild av vad man talade om och vad man kunde offentligen ge uttryck för i Stockholm vid denna tid. Utan tvivel är frispråkigheten i AOO unik - i de flesta övriga tidningar är tonen försiktigare - men de ämnen som tas upp är i stort sett desamma.⁸⁹¹ Förutom diskussionerna om orsakerna till och konsekvenserna av upploppet den 20 juni så är kritiken mot undersökningen av Karl Augusts död, debatten om flyttningen av tronföljdsriksdagen till Örebro, själva tronföljdsfrågan, frågan om tryckfrihetens vara eller inte vara samt diskussionerna om vad som menas med en ”allmän opinion” vanliga ämnen under sommaren och hösten 1810. I Dagligt Allehanda och StockholmsPosten finns endast en handfull artiklar i de ovan angivna ämnena.⁸⁹² Tronföljdsfrågan behandlas i två artiklar i DA, upploppet uppmärksammas i två artiklar i samma tidning och tankar kring begreppet allmän opinion finns i en artikel i DA och en i SP.⁸⁹³ Tittar vi på AOO och Nya Posten blir bilden en annan. Under andra halvåret 1810 är finns i båda tidningarna ett antal artiklar som diskuterar upploppet, tronföljdsfrågan, förgiftningsundersökningen och tryckfrihetsfrågan.⁸⁹⁴

Så långt tidningarna som jag här definierar som periodiskt tryck med utgivning minst två gånger per vecka. Som ovan visats utgavs under denna period också ett antal så kallade ströskrifter som både till omfång, innehåll och periodicitet skilde sig från tidningarna.⁸⁹⁵ Min analys av Ströskrift utan Prenumeration har visat att artiklarna behandlade en rad aktuella samhällseliga förhållanden och fenomen som till exempel frågor om tryckfrihet, tronföljd och maktförhållandena i samhället. Dessutom ägnade man sig åt att polemisera mot artiklar i andra tryckta alster, till exempel mot innehållet i AOO:s artiklar om upploppet.

⁸⁹⁰ DA 3/9 och 6/9, s. 5.

⁸⁹¹ I de stora tidningarna, dvs DA, SP, IT och SPT är frispråkigheten tämligen begränsad. Däremot hittar man i tidningar som Nya Posten, Elegant Tidning och Journal för Litteraturen och Theatern exempel på en innehålls-nivå som åtminstone tidvis närmar sig den nivå som AOO befann sig på.

⁸⁹² Här medtages inte den ”officiella” artikelflora av typ kungörelser och myndighetsmeddelanden som vi redan konstaterat var ett frekvent inslag i de stora tidningarna.

⁸⁹³ DA 28/8, s. 1; DA 18/9, s. 1; DA 29/11, s. 1; DA 3/12, s. 1; DA 20/12, s. 1; SP 14/11, s. 1.

⁸⁹⁴ Se exempelvis NP 19/7, 26/7, 30/7, 9/8, 23/8, 3/9, 6/9, 10/9 och 27/9. Se också AOO 25/7, 28/7, 1/8, 8/8, 18/8, 22/8, 30/8, 1/9, 8/9, 22/9 och 3/10.

⁸⁹⁵ Dessa trycksaker omfattade oftast betydligt mer än de 4 – 8 sidor som var det vanliga för tidningarna. De utgavs mera oregelbundet och anslaget i artiklarna var mera direkt och omskrivningsfritt än motsvarande i tidningarnas artiklar.

Om vi slutligen till allt detta lägger vad jag skulle vilja kalla en slags intermedial kommunikation blir bilden av det mediala landskapet i Stockholm detta år mera komplett. Vi har redan sett hur utgivningen av AOO uppmärksammades i meddelanden i DA både dagen innan och samma dag som första numret av tidningen kom ut. Vi har också sett hur tre av de stora tidningarna dagen efter det att AOO:s första nummer spritts över staden meddelade både förekomsten av och innehållet i den nya tidningen.

Det visar sig att tidningarna och ströskrifterna "uppmärksammar" varandra. Detta sker i huvudsak på två sätt. För det första finns frekvent annonser i de stora tidningarna om de övriga tidningarna och ströskrifterna där man informerar om nya nummer och deras innehåll. I DA finns exempelvis under sommaren och hösten en lång rad annonser om den nya tidningen *ElegantTidning*, om ströskriften *Ströskrift utan Prenumeration* och om de båda veckotidskrifterna *Den oväldige granskaren* och *Åskådaren*, medborgerlig veckotidsskrift i statistiska och politiska ämnen.⁸⁹⁶ I DA finns också annonser om möjligheten att prenumerera på kollegan NP samt annonser om att nya nummer av denna tidning kommit ut.⁸⁹⁷ För det andra sker en offentlig diskussion av artiklar och inlägg dels mellan tidningarna, dels mellan tidningarna och ströskrifterna. Vi har tidigare sett artiklar i DA och IT som polemiserade mot AOO:s i de första exemplaren framförda åsikterna.⁸⁹⁸ Nya Postens publicerande av fabeln *Rävarne N:o 2* kritiserades skarpt i DA 29/11. *Ströskrift utan Prenumeration* drog på sig kritik från AOO eftersom den förstnämnda mycket tydligt argumenterat mot AOO:s tolkning av upploppet.⁸⁹⁹ Man kan alltså konstatera att tillgången på medial information under perioden var mycket omfattande. Detta blir ännu tydligare om vi dessutom beaktar den icke-tryckta information i form av handskrivna paskiller, flygblad och rykten som kontinuerligt penetrerade de nyhets- och ryktestörstande medborgarna i huvudstaden. Denna mediala mångfald utgjorde bränslet i samtalen, diskussionerna och debatterna på krogar och näringsställen, gator och torg, arbetsplatser och butiker.

Det finns här anledning att anknyta till både Darntons och Chartiers forskningsresultat.⁹⁰⁰ Darnton menar ju att det han kallar den underjordiska litteraturen i Frankrike under decennierna före revolutionen genom sin spridning och sitt innehåll bidrog till en radikaliserings och polarisering av den politiska debatten och i slutändan möjliggjorde en delegitimering av makten. Som jag visat översköldes Stockholm av en medial flodvåg från och med att tryckfrihetsbegränsningarna började lättas våren 1809. Denna flodvåg hade sina källor årtionden tillbaka, dels under perioder av relativt hög grad av tryckfrihet, men också under perioderna med tryckfrihetsinskränkningar, då den

⁸⁹⁶ DA 7/7, 12/7, 18/7, 23/7 (angående *Elegant Tidning*); DA 31/7, 1/8, 3/8, 6/8 (angående *Ströskrift utan Prenumeration*); DA 24/10, 26/10 (angående *Den oväldige granskaren*); DA 26/11 (angående *Åskådaren*).

⁸⁹⁷ DA 1/10, 3/12, 13/12.

⁸⁹⁸ DA 18/7, 21/7; IT 23/7, 1/8.

⁸⁹⁹ SuP nr 1, och AOO nr 5.

⁹⁰⁰ Se Forskningsöversikt, s. 46ff.

samhälleliga debattens ozensurerbara undervegetation i form av paskiller och rykten fortfarande kunde frodas. Jag menar att denna process aktivt bidrog till att, på samma sätt som Darnton visat vad gäller Paris före revolutionen, skapa den politiskt laddade situationen i Stockholm under våren 1810.

Chartier å sin sida menar ju att det inte nödvändigtvis är innehållet i de olika publikationer som allmänheten konsumerade vid denna tid som utgör den jordmån i vilken tankar om samhällsförändring bäst gror och växer sig starka. Han lyfter fram formerna för texternas tillgodogörande och menar att de nya läsvanor man kan se under 1700-talet i sig har betytt en allt högre grad av medvetenhet om, intresse för och kritik av samhällsprocesserna.

Jag finner det fruktbart att kombinera Darnton och Chartier för att skapa en bild av situationen i Stockholm. Jag menar att på stadens alla krogar och näringsställen, dessa den plebejiska offentlighetens huvudarenor, möttes en alltmer intresserad, nyfiken, påläst och medveten allmänhet. I denna miljö cirkulerade ständigt texter i alla dess former, rykten från när och fjärran, tal och tolkningar.⁹⁰¹ Här samverkade texternas innehåll och form med de olika sätt man tillägnade sig desamma i en dynamisk kommunikativ process där den egna receptionen ständigt testades mot andras. Här finner jag en av de absolut nödvändiga bakgrundsfaktorerna till det fersenska upploppet.

Den mediala aktiviteten fortsatte ju med oförminskad styrka under resten av år 1810. Det samlade intrycket av denna är att minnet av Karl August och minnet av upploppet, som dömde och straffade hans mördare, aktivt hålles vid liv under hela hösten. Till det senare bidrar också den diskussion om upploppshändelserna och en ny upploppslagstiftning vilken jag redovisat ovan. Skriverierna om Jean Baptiste Bernadotte samt den koppling som görs mellan den döde och den nu levande tronföljaren har också säkert också bidragit till en situation där diskussionerna och debatterna om upploppets orsaker såväl som dess konsekvenser varit en högst påtaglig och närvarande del av huvudstadsbefolkningens vardag hösten 1810.

Men inte nog med detta. Månaderna efter tronföljarvalet fortsatte ju den urtima riksdagen sin behandling av andra för riket viktiga frågor. Den långdragna diskussionen om en ny upplopps- och upprorslagstiftning mynnade ju ut i det kungliga dekret som ovan diskuterats. Uppenbarligen upplevde man stämningen i Stockholm och övriga landet som fortsatt orolig och spänd och röster höjdes för att redan nu besluta om inskränkningar i den tryckfrihetsförordning som beslutats så sent som den 9 mars. Den tryckfrihet som av många upplevdes som "tygellös" hade ju givit plats för de diskussioner och debatter som fördes i dels de två nya tidningarna AOO och NP, dels i den strida ström av pamfletter och ströskrifter som fortsatte att välla fram. Utan tvekan styrdes myndigheternas agerande av oro för att det labila politiska klimatet åter skulle kasta in Sverige i en akut krissituation. En inskränkning av tryckfriheten blir i denna

⁹⁰¹ Här är det på sin plats att påminna om att Darnton sätter likhetstecken mellan "rykten" och det han kallar "politiskt tal."

kontext en relevant åtgärd. Beslutet togs den 15 oktober och utkom i tryck strax därefter.⁹⁰² Motiveringen till beslutet formulerades så här:

Att, då Riksens Ständer kommit i erfarenhet hurusom författare uppträtt, vilka med förgätenhet av Lagens föreskrifter och Samhällets fordringar, åt allmänheten i tryck framställt sådana omdömen och yttranden vilkas vidare utspridande antingen skulle leda till upplösning av Samhällslevnadens heligaste band eller åter blottställa Fäderneslandet för de vådor varifrån det med de mest smärtande uppförringar blivit räddat;⁹⁰³

Man klargör sedan att straffpåföljden för brott mot denna förordning ska vara den som anges i Missgärningsbalken 6kap 5§ i 1734 års lagstiftning:

Var och en som i ont uppsåt diktar eller sprider kring landet ut lögn och falska rykten, dem där rör Rikets säkerhet eller kommer därmed allmänt buller och oväsende åstad; miste livet eller straffas med landsflykt, spö eller fängelse, efter som brottet är till.⁹⁰⁴

Detta är uppseendeväckande och vittnar om den rädsla som rådde. Beslutet innebär att man ”kör över” den kungliga förordningen av den 20 januari 1779 i vilken det stadgas att dödsstraffet tas bort för ett antal brott, bland annat de som nämns i missgärningsbalken 6kap 5§.⁹⁰⁵ Dessutom säger man att den nyligen (9:e mars) fastställda tryckfrihetsförordningen inte innebär någon förändring i detta stycke och övergår därefter till att mer utförligt förklara vad denna förordning innebär. Klart är att den som gör sig skyldig till brott ”genast må gripas och med avseende å brottets beskaffenhet, efter ovan berörde lagens rum straffas, samt skriften konfiskeras.”⁹⁰⁶

Slutligen slås det fast att kung och ständer anser att detta är en fråga av yttersta vikt eftersom den rör ”samhällets lugn och säkerhet.”⁹⁰⁷ Det kan knappast råda någon tvekan om hur de maktavande bedömde landets situation under hösten 1810. Att redan efter ett halvår återinföra dessa begränsningar i den nyvunna tryckfriheten talar sitt tydliga språk.

⁹⁰² Kongl. Maj:ts nådiga förklaring över 6kap 5§ Missgärningsbalken; RA ref SE/RA/1137/31.

⁹⁰³ Ibid. Här återkommer tankegången om bandet mellan myndighet och menighet.

⁹⁰⁴ Missgärningsbalken, 6kap 5§.

⁹⁰⁵ Olivecrona, s. 39.

⁹⁰⁶ Kongl. Maj:ts nådiga förklaring över 6kap 5§ Missgärningsbalken; RA ref SE/RA/1137/31. Formuleringen ”ovan berörde lagens rum” syftar på Missgärningsbalken 6kap 5§.

⁹⁰⁷ Ibid.

22. Tillståndet i Sverige vid utgången av 1810

Ingress

Stockholm 30/11 tidigt på morgonen

Natten mellan den 29:e och 30:e november var ovanligt mild för årstiden, temperaturen låg stadigt på omkring +4°C, det var molnigt och en svag vind från sydost drog genom gator och gränder.⁹⁰⁸ Mycket tidigt på morgonen, förmodligen omkring klockan 4, syntes en vagn, övertäckt med svart kläde, lämna Norrtull på väg söderut längs Norrtullsgatan. Vagnen eskorterades av ett antal poliser. Troligen togs vägen förbi Observatoriet, längs Drottninggatan, över Nya Bron, via Myntgatan och Riddarhustorget till Riddarholmen. Vagnen stannade på den öppna platsen framför Riddarholmskyrkan och lasten den medfört bars in i kyrkan.⁹⁰⁹

Stockholm 30/11 omkring klockan 8 fm

Bara några timmar senare lämnar de första exemplaren av dagens upplaga av Inrikes Tidningar tryckpressarna i Olof Grahns tryckeri i huset n:o 7 vid Nya Kungholmsbrogatan. Första sidan domineras helt av en skrivelse med kungens underskrift, ställd till Kongl. Maj:ts samtliga befallningshavande och Regementschefer. Efter de inledande artighetsfraserna går kungen ovanligt rakt på sak. Redan när man kommit till textens rad fyra och fem förstår säkert de flesta vad det hela handlar om: ”att genom en ny lag närmare stadga, vad som bör iakttagas till förekommande eller dämpande av upplopp;”⁹¹⁰

Mellan dessa två korta tidsutsnitt ur fredagen den 30 november 1810 finns ett direkt och viktigt samband. Till detta återkommer vi senare.

⁹⁰⁸ IT 19/12, s. 2: Väderleken anmärkt på Observatorium i Stockholm, i november månad 1810.

⁹⁰⁹ Enligt uppgifter i ett brev från von Hausswolff till greve Posse, Clason & Petersens, s. 244.

⁹¹⁰ IT, 30/11, s. 1.

Hur återställa ordningen och återupprätta ett förlorat förtroende?

Stockholm i december 1810 – hur kan man tänka sig tillståndet i Sveriges huvudstad efter ett år som definitivt inte blev det som många säkert hoppades på. Vi har ju tidigare sett att hos människorna i Stockholm fanns drömmar om ett lugnare år än det föregående, ett år av konsolidering och återupprättande av en sargad nation, ett år när den efterlängtnade tronföljaren skulle börja axla sin mantel, ett år av endräkt, sammanhållning och framtidshopp.

Verkligheten blev ju en helt annan då man i stället fick en vårvinter präglad av uppslitande riksdagsdebatter, inte minst kring den sk konskriptionsfrågan och allt ihärdigare rykten om aristokratiska konspirationer mot 1809-års regim och förgiftningsplaner mot kronprinsen. När riksdagen äntligen avslutades i början av maj och kronprinsen anträdde sin resa till Skåne verkade ändå de positiva framtidsförhoppningarna kunna bli verklighet. Dödsbudet från Kvidinge hed förändrade allt, tre veckors intensiv agitation och ryktesspridning kring orsakerna till Carl Augusts död kulminerade i en av de blodigaste incidenterna i svensk upploppshistoria.

Det blir här intressant att titta närmare på hur myndigheterna valde att hantera efterspelet till den samhälleliga kris som man nu upplevde. Vilka strategier användes för att i någon mening återställa ordningen och återupprätta det förtroendefulla förhållande mellan folk och överhet som ansågs utgöra grunden för samhällets existens. I mitt försök att närma mig detta problemkomplex hämtar jag inspiration från två svenska forskare. Marie Lennersand definierar tre möjliga strategier för hantering av en konflikts efterspel.⁹¹¹ Dessa är tystnadens, rättvisans och försoningens strategier. Tystnadens strategi går, enligt henne, ut på att genom att inte uppmärksamma konflikten alls se till att den glöms bort så fort som möjligt och i stället låter vardagen återvända till människorna så att de i lugn och ro kan återuppbygga sin tillvaro. Rättvisans strategi innebär en strävan att ställa saker och ting tillrätta igen genom att till exempel lagföra personer som deltagit i konflikten. Försoningsstrategier innebär ett öppet erkännande av vad som hänt samtidigt som man försöker skapa någon form av försoning mellan de inblandade parterna med målet att förebygga framtida konflikter. Karin Sennefelt diskuterar ingående överhetens sätt att behandla efterspelet till Dalupproret 1743.⁹¹² Hon menar att statsmakten, i sina försök att återupprätta sin legitimitet, använde en kombination av bestraffning och nåd. Som ett komplement till de kraftfulla vålds- och bestraffningsåtgärderna betonade överheten sin nåd visavi de som deltagit i konflikten. Jag finner det fruktbart att i analysen av myndigheternas agerande efter fersenska upploppet använda mig av olika kombinationer av element ur båda de ovan presenterade angreppssätten. Man kan ju utan tvekan slå fast att överhetens reaktion på upploppet efter att Fersen dödades innebar både snabb och våldsam repression. Vi har sett hur stadens befinthliga

⁹¹¹ Lennersand & Oja (red), s. 18ff.

⁹¹² Sennefelt, s. 248.

vapenmakt tämligen effektivt krossade upploppet samt hur stora militära enheter omedelbart kommenderades till Stockholm. Inom ett par dagar befann sig staden enligt samtida iakttagare i tillstånd av belägring, som i sin första fas varade åtminstone till mitten av augusti. Det är därför intressant att jämföra denna de facto reaktion med hur kungen/regeringen i sin officiella kommunikation med folket närmade sig det som hänt. Jag tittar därför i det följande närmare på de fyra första kungörelserna rörande upploppet, vilka utfärdades den 20, 21 och 28 juni samt den 2 juli.⁹¹³ I de två första som båda utfärdades inom 24 timmar efter upploppet, ligger tonvikten på vad som gjorts och behöver göras för att förhindra ett upprepanande av händelserna från upploppsdagen. I den första är tilltalet allvarligt och förmanande medan kungen i den andra kungörelsen använder en försonligare ton och betonar sin landsfaderliga kärlek till sina "trogna och älskade undersåtare." Upploppshändelserna benämns "uppträden" som i den första kungörelsens version orsakats av att "några laglösa" personer verkställt ett för svenska namnet kränkande Mord." I den andra heter det att "församlade folkmassor" med "kraftiga medel" skingrats och ordningen på så sätt återställts. Överheten vill uppenbarligen tona ner både omfattning och konsekvenser av upploppet och i stället fokusera på det som bör/ska gälla framöver och därvidlag inte minst poängtera vikten av samarbete mellan folket och myndigheterna. Sålunda heter det i kungörelse n:o 1 att kungen förväntar sig att alla stadens invånare ska "bidraga till ordningens och lugnets vidmakthållande" och i n:o 2 att "var och en i sin mån med lugn och enighet åtyda de befallningar som våra befallningshavande, å Våra vägnar, dem kungöra." I kungörelsen av den 28:e juni motiverar kungen varför det urtima riksdagsmötet måste flyttas till Örebro. Här beskrivs också upploppshändelserna i något annorlunda ordalag än tidigare. Det sägs till exempel att oroliga uppträden "till den höjd förefallit att blod flutit, dels genom några illasinnades raseri, dels genom de rättmätiga åtgärder som emot laglöshet och självsväld måst vidtagas;"

En vecka har ju gått sedan upploppet och information och diskussion om vad som inträffade har säkert stått högt, om inte högst, upp på agendan i kommunikationen människor emellan. Ingen i Stockholm kan ju heller ha undgått att märka den kraftfulla militära uppladdningen. Det är därför inte förvånande att följande två formuleringar finns i denna kungörelse: "Vi (har) varit nödsakade att hitkalla en betydlig Militairestyrka" och "denna Stad, där ordningen ännu måste medelst ett betydligt antal Troupes beredas och försvaras."

Anslaget och tonen i denna kungörelse känns mera erkännande och ursäktande än i de tidigare. Det tycks också som man insett att det inte är lönt att försöka mörklägga det som hänt. Ett antal personer har ju trots allt dödats och staden befinner sig i ett militärt järngrepp. Men i kungörelsen av den 2:e juli har tonfallet hårdnat igen. Oroligheterna beskrivs nu som "våldsamma uppträden" som framgångsrikt slagits ner och varje form av försök till nya störningar av den samhälleliga ordningen kommer att

⁹¹³ Årstrycket 1810.

bemötas och bestraffas å det ”eftertryckligaste.” Myndigheternas självklara överlägsenhet framhävs när det hävdas att upploppet avstyrdes ”genom några få skott.”⁹¹⁴ Denna kungörelse innehåller en vidlyftig beskrivning av händelseförloppet och myndigheternas åtgärder ända från Karl Augusts död. Dessutom finns, som ett bihang, befälhavande generaladjutanten Adlercreutz berättelse om upploppet. Det är tydligt att kungen på detta sätt vill lägga fast den officiella tolkningen av händelserna under den gångna månaden.⁹¹⁵ Allra viktigast var dock uppenbarligen att inskräpa hos alla att förtroendet mellan kungen och hans folk inte var förbrukat trots att han beordrat våld mot sina undersåtar, med blod och död som följd. Tvärtom vill han övertyga allmänheten om att just själva våldsanvändandet var det yttersta beviset på att bandet mellan kung och folk fortfarande var obrutet:

Vi nödgades således kväva vår medfödda ömhet för var och en av våra undersåtar, och genom bruket av den lagliga makt försynen lagt i våra händer, övertyga en förvillad menighet, att samfundsbandet ännu icke var brutit.

Här framgår med all önskvärd tydlighet att överheten anser sig ha återtagit initiativet och på sina villkor återupprättat att förtroendefullt förhållande till folket. Det måste anses högst diskutabelt om en bredare allmänhet delade denna övertygelse. Många kände med stor sannolikhet att överheten genom sitt agerande brutit bandet mellan folk och furste.

I dessa kungörelser finns både explicit och implicit hot om att statsmakten avser att förebygga och förhindra framtida upplopp. Den militära uppladdningen och den officiella retoriken inför begravningen av Karl August den 13:e juli, som jag redovisat tidigare, visar att man menade allvar med dessa försäkringar. Man har från myndigheternas sida uppenbarligen kommit fram till att vid detta tillfälle gällde det att direkt visa den handlingskraft och styrka som till slut hade slagit ner det fersenska upploppet. Som vi också har sett fick maktdemonstrationen avsedd verkan; Karl August kunde slutligen begravas utan oroligheter.

När Carl XIII den 30:e juli öppnar riksdagsmötet i Örebro återkommer tematiken från sommarens kungörelser. Han påpekar att han tidigt meddelat och förklarat vilka åtgärder han ansett nödvändiga för lugnets och samhällsordningens bevarande och uttrycker sitt beklagande över att detta i slutändan inneburit att ”svenskt blod måste flyta för svenska vapen.” Händelserna framställs som så allvarliga och samhällsomstörtande att myndigheternas våldsamma svar varit adekvat och nödvändigt. Handlingskraft och

⁹¹⁴ Denna formulering måste, för de som deltog i upploppshändelserna, framstått som ett rent falsarium, som knappast kan ha ökat förtroendet för kung och regering.

⁹¹⁵ Man kan här notera att denna kungörelse med bihang salufördes i många annonser i DA och SP under hela juli och större delen av augusti – DA 13/7, 14/7, 16/7, 18/7, 23/7 och 26/7. SP 13/7, 14/7, 19/7, 20/7, 21/7, 25/7, 3/8, 9/8, 13/8 och 18/8.

styrka har visats och nu gäller det, inte minst i ett skyndsamt val av tronföljare, att knyta banden mellan folk och furste än starkare.⁹¹⁶

Vi får heller inte glömma bort att från och med den 21:e juni pågick förhören med misstänkta hos Överståthållareämbetet, och från och med den 28 juli förhandlingarna i Kåmnärsrätten. Det stora antalet personer som förhördes respektive lagfördes innebar ju i sig ett uttryck för myndigheternas starka vilja att visa handlingskraft och att i slutändan skipa rättvisa. Dock måste denna ambition gradvis urholkats ju längre den rättsliga processen pågick utan påtagligt resultat och förmodligen nått ett lågvattenmärke när kungörelsen om den höjda belöningssumman för upptäckande av de skyldiga till upploppet publicerades den 2 oktober. Formuleringen i ingressen kan knappast bidragit till ett ökat förtroende för myndigheterna:

Som, oaktat en redan nog lång rannsaking och alla gjorda forskningar, tillräcklig upplysning ej kunnat vinnas om anstiftarna till det upplopp som timade den 20:e sistlidne Juni ...⁹¹⁷

Myndigheternas envisa upprepande av de ömsesidiga banden mellan kung och folk indikerar utan tvekan en osäkerhet från överhetens sida om hur det samhälleliga klimatet i huvudstaden egentligen är. Flera iakttagare, däribland Kungl. Maj:t själv, uppmärksammar en fortsatt jäsning, underhållen inte minst av den störtflod av tryckta alster som i en strid ström sköljer över staden. I ljuset av detta ter sig ansträngningarna att få till ett snabbt och lyckat tronföljarval som logiska; kanske den enda möjligheten till återupprättande av förtroendet mellan överhet och folk.

Vi har i avsnitt 20 följt tronföljarvalet och i avsnitt 21 sett hur den nye kronprinsen under hösten 1810 "marknadsfördes." Hans intåg i Stockholm var nästa möte till vilket allmänheten skulle inbjudas. Sommarens upplopp låg nu en bit bort och formuleringarna i de två kungörelser inför intågsbegivenheterna som publicerades i DA, skvallrar, som vi tidigare visat, om en viss försiktighet, kanske en ambition att inte "väcka den björn som sover" genom att alltför mycket påminna menigheten om sommarens händelser.⁹¹⁸ En förutsättning för att den nye tronföljaren skulle kunna bli den symbol för det fullständiga återupprättandet av bandet mellan kungen och undersåtarna var givetvis att intåget och den efterföljande illuminationen blev lugna och värdiga tillställningar. Det finns formuleringar i kungörelserna inför intåget som antyder att myndigheterna ville visa att man trodde allmänheten om att kunna ta sitt ansvar för de festliga begivenheternas lyckliga genomförande. Den ena av kungörelserna inleds exempelvis

⁹¹⁶ Talet återgivet i DA 3/8, s. 1f. Det kan också noteras att detta tal fanns att köpa i boklådorna under hela augusti månad.

⁹¹⁷ DA 2 oktober 1810, s. 1.

⁹¹⁸ Se, s. 262ff för en närmare analys av dessa kungörelser.

på följande sätt: ”Ehuru det icke kan förmodas att någon slags oordning skulle kunna uppstå vid ett så glädjefullt tillfälle som en Illumination,”⁹¹⁹

Tilliten visar sig dock inte total. I den andra kungörelsen nämns att trupper och polis kommer att finnas på gator och torg. Man är dock noga med att inte framställa denna ordningsmaktens närvaro i konfrontativa termer; poliser och soldater har som huvuduppgift att hjälpa människor tillrätta och att, för allas trevnad, se till att logistiken kring evenemangen fungerar smidigt.

Vi kan så här långt se att myndigheterna försökt använda både tystnads- och försöningsstrategier i sin hantering av efterspelet till den 20:e juni men också hur repressions- och bestraffningsåtgärder kombinerats med återkommande försäkringar om den kungliga nåden och de traditionella föreställningarna om de ömsesidiga banden mellan furste och folk.

Med den nye kronprinsen lyckligen installerad fanns nu en utbredd förhoppning om ljusare tider. Hans första veckor som tronföljare kunde man, som vi har sett ovan, i tidningarna följa, dels som reportage om hans medverkan i diverse offentliga tillställningar, dels som meddelanden om olika yrkesgruppers avläggande av ed inför honom. Allt verkade gå som planerat och optimismen inför framtiden har säkert fått ytterligare en knuff framåt när det i slutet av november stod klart att kronprinsessan av Sverige och inte minst hennes elvaårige son Oscar anträtt sin resa från Paris till Stockholm den 11 november.⁹²⁰ Två händelser/skeenden under årets sista veckor fick dock ännu en gång spänningsnivån i den hårt prövade huvudstaden att höjas.

En begravning

Inledningsvis presenterar jag nedan ett i Nya Posten och fyra i Dagligt Allehanda publicerade alster:

1. Måndagen den 26 november finns på sidan 2 i Dagligt Allehanda en annons från tidningen Nya Postens utgivare: ”Idag måndag utkommer av denna tidning n:o 69, innehållande Rävarne 2.”⁹²¹

Med tanke på det genomslag föregångaren haft bör förväntningarna på uppföljaren varit tämligen höga. Och troligen blev läsarna, oavsett vilken uppfattning de hade om Rävarne 1, inte besvikna när de fick Nya Posten i sin hand. Rävarne 2 är en kommenterad monolog som framförs av ”en demokrit [sic] av djurnationen.”⁹²² Talaren konstaterar, med anspelning på de avslutande

⁹¹⁹ DA 1/11 och 2/11.

⁹²⁰ SP 30/11, s. 1. Tidningens konsumenter kunde nu under hela december månad följa kronprinsens familjs resa norrut. SP 7/12, 10/12, 14/12, 17/12, 21/12, 31/12.

⁹²¹ DA 26/11, s. 2

⁹²² NP 26/11 1810, s. 1.

stroferna i Råvarne 1, att alla råvar nu ”till allmän säkerhet och gamman, uppbrände åren allesamman.”⁹²³

Men det finns visst några råvar kvar och det är till denna grupp han riktar sig, en grupp som han beskriver med orden ”En liten ettersvulstig flock, som sluppit brödernas elände.”⁹²⁴

Dessa överlevande råvar anklagar han för att ha en politisk ambition som endast ”går ut på herravälde, utöver kung och medborgsman.”⁹²⁵

Han beskyller även råvarna för att bedriva politiska manipulationer och avslutar med en hotfull uppmaning: ”Och preglén djupt i era minnen, den rönnbärssura vissheten; En Lejonprins gick bort, men det kom en igen.”⁹²⁶

Inför detta hot flyr de kvarvarande råvarna fältet och försvinner. Kvar blir bara ”en pipande råvinna som i en snara fastnad var.”⁹²⁷ Udden i denna fabel, som för övrigt upptog tidningens samtliga fyra sidor denna dag, är, som synes, ännu en gång riktad mot aristokratins företrädare. Förutom fördömanden och förlöjliganden av den resterande råvhopens göranden och låtanden innehåller Råvarne 2 också formuleringar hämtade ur det mer eller mindre radikala idégodssom rörde sig i tiden. Demokrit lovprisar exempelvis de fyra begreppen ”förnuftet, friheten, upplysningen och sanningen” och menar vidare att landets politiska befattningshavare, inte minst ”herrarna” borde utsatts för granskning av ”en demokritisk penna.”⁹²⁸

2. Torsdagen den 29 november upptas halva första sidan av DA av en artikel där en anonym författare går till storms mot Nya Postens utgivare med anledning av Råvarne 2. I kraftfulla ordalag underkänner artikelförfattaren både utgivarernas omdöme och åsikter och menar att det är med avsky man läser den här sortens ”sansculottiska produkter.”⁹²⁹
3. Lördagen den 1 december mötte DA:s läsare på tidningens första sida den skrivelse om framtida upploppshantering som dagen innan hade publicerats i Inrikes Tidningar.⁹³⁰ Denna version av skrivelsen vände sig dock inte till landets

⁹²³ Ibid.

⁹²⁴ Ibid, s. 2.

⁹²⁵ Ibid.

⁹²⁶ Ibid, s. 3. Här avses givetvis den bortgångne Karl August och den nyligen anlände Karl Johan.

⁹²⁷ Ibid, s. 4. Återigen anspelas här på von Fersens syster Sophie Piper och hennes förmenta roll i samband med Karl Augusts död.

⁹²⁸ Ibid, s. 3. Det förefaller här rimligt att namnet ”Demokrit” i någon mening anspelar på begreppen demokrati/demokrat. Möjligen kan den andra delen av agitatorns namn syfta på begrepp som kritisk/kritik och i så fall får vi en kritiskt granskande demokrat, en möjlig mardröm för en aristokrat.

⁹²⁹ DA 29 november 1810, s. 1. Sansculotterna har ju kommit att stå som en symbol och representant för småfolket (menu people) i den franska revolutionskontexten.

⁹³⁰ Se s. 274.

samtliga ”befallningshavande och regementschefer” utan var ställd direkt till Stockholms tillförordnade överståthållare Skjöldebrand.

4. Måndagen den 3 december upptas större delen av DA:s första sida av en anonym insänd artikel med rubriken ”Några reflexioner hämtade från uppträdet i Huvudstaden den 20 Juni.” Artikelförfattaren konstaterar att man fortfarande inte vet vem eller vilka som låg bakom upploppet som dödade von Fersen. Han/hon konstaterar också att Fersen blivit helt rentvådd och att han nu borde få en hans rang värdig begravning.⁹³¹
5. Tisdagen den 4 december publiceras i DA en anmärkningsvärt kort kungörelse på första sidan. Den är daterad samma dag, underskriven av överståthållare Skjöldebrand och texten lyder i sin helhet:

Till allmänhetens underrättelse länder att idag tisdag från kl 11 till 2 på dagen böra de som ämna sig från Norrmalm till Staden eller Söder och tvärtom taga vägen åt Skeppsbron.⁹³²

Det finns ett samband mellan dessa fem texter och kopplar vi på de två i ingressen till detta avsnitt presenterade ”tidsutsnittet” börjar konturerna av ett sammanhang skymta fram.

Den dödade von Fersens kvarlevor hade sedan upploppet förvarats i en enkel tråkista i en brädfodrad jordgrav i trädgården på Steninge gods, den fersenska familjens slott drygt fyra mil nordväst om Stockholm. En fråga som pockade på sitt svar var om och i så fall hur och när en begravning av Axel von Fersen skulle genomföras. Det fanns uppenbarligen kraftigt divergerande åsikter i denna fråga. Drottningen och von Hausswolff relaterar båda att majoriteten i statsrådet förordade en begravning i tysthet, gärna utanför Stockholm. Det fanns skrivelser i tidningarna där man argumenterade för att någon begravning alls icke behövdes. Kungen och enstaka statsråd, exempelvis Adlercreutz, menade att en begravning värdig von Fersens position absolut skulle genomföras.⁹³³ Det hela slutade uppenbarligen i en sorts kompromiss, men eftersom denna begravning, jämfört med andra offentliga tillställningar under året, lämnat relativt få avtryck i källorna, får vi utgå från de pusselbitar vi har när vi ska skapa en bild av skendet. Min tes är att det hos en ganska bred allmänhet fanns kunskap, eller i alla fall gissningar om, att en begravning stod för dörren. Det är knappast någon tillfällighet att NP den 26/11, dvs en vecka innan den tilltänkta begravningen, låter Rävorna 2 gå i tryck. Tidningens två tidigare fabelpubliceringar har ju båda skett bara några dagar innan först Karl Augusts likfärd och sedan hans begravning. Så, trots att inga officiella

⁹³¹ DA 3 december 1810, s. 1.

⁹³² DA 4 december 1810, s. 1. Den korta texten upptar knappt två rader på tidningssidan.

⁹³³ Hausswolff till Posse 6/12 1810, Clason & Petersens, s. 244ff och Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal november 1810, Klercker, s. 617ff och Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal december, Klercker, s. 624f.

meddelanden angående von Fersens begravning synts till, styrker tidningens agerande tesen att man åtminstone i vissa kretsar kände till att något var på gång. Den anonyme artikelförfattaren som i DA 29/11 kopplar ihop tankarna i Råvarne 2 med franska revolutionens sans-culottes påminner på detta sätt läsaren om hur Råvarne 1 triggade de samhällsomstörtande händelserna vid Karl Augusts likprocession den 20 juni och väcker därmed frågan om samma sak ska hända igen. Kungens meddelande den 1:e december innehåller, förutom ovan refererade formuleringar, en passage där han utan omsvep förklarar att man vid behov inte kommer att tveka att ”med yttersta eftertryck använda alla medel till Samhällsordningens bibehållande.”⁹³⁴ Eftersom meddelandet är daterat redan den 31 oktober blir publiceringen just denna dag ytterligare ett tecken på att ett större evenemang, där någon form av oroligheter kanske kan förväntas, ligger nära i tiden. Fortfarande föreligger emellertid ingen officiell information om en eventuell begravning. I DA:s ovan presenterade artikel av den 3:e december deklarerar författaren att det är en skandal att Fersen ännu icke är begravd. Såsom artikeln är utformad får man också intrycket att en begravning faktiskt är nära förestående; författaren skriver att människor nu ska få möjlighet att, till skillnad från den 20 juni, visa ett värdigt och lugnt beteende när de ”se dess likvagn” passera. I detta sammanhang bör också påpekas att det finns indikationer på att hot mot en planerad begravning framfördes i paskiller och anonyma brev. Dessa uppgifter finns i ett brev från den tidigare nämnde J. A. Ehrenström.⁹³⁵

Och så, när det korta meddelandet i DA av den 4:e december publiceras, är det i själva verket bara några timmar kvar tills begravningen av landets förre riksmarskalk ska inledas och de två raderna med enbart logistisk information kommer att vara den enda officiella kommunikationen i samband med denna begravning. Skillnaden mellan myndigheternas hantering av de tidigare skildrade evenemangen och detta är onekligen iögonfallande.⁹³⁶

⁹³⁴ DA 1/12 1810, s. 1.

⁹³⁵ Ehrenström, s. 617, not 1.

⁹³⁶ Här är det på sin plats att påpeka att flera författare/historiker felaktigt anger att von Fersen begravdes den 2 december (Hedvig Elisabeth Charlotta i sin dagbok; Nerman (1933), Sahlberg (1974), Lindqvist (2006) och Berglund (2009). Wibling menar å sin sida att begravningen ägde rum den 3 december. Det finns dock ingen som helst tvekan om att begravningen verkligen ägde rum den 4 december. Förutom trovärdiga uppgifter hos von Hausswolff (a.a. s. 244ff) och Reenstierna (a.a., s. 433) framgår rätt datum dels i de GO (generalorder) som utfärdades inför begravningen, dels i själva agendan för begravningen. Det är dock inte datumet i sig som i detta sammanhang är det viktiga. Men samtliga författare anger också att säkerhetsåtgärderna, såväl militära som civila, inför begravningen var välkända via proklamationer och kungörelser. Som jag visat var detta inte fallet vid von Fersens begravning. De fyra nämnda författarna har uppenbarligen utgått ifrån drottningens dagboksanteckningar för december 1810. Förutom att hon här anger begravningsdatum till den 2 december, skriver hon om omfattande officiella säkerhetsåtgärder, däribland kungörelser från överståthållaren om att krogar och näringsställen skulle hållas stängda under dagen. Min uppfattning är att drottningen blandat ihop Karl Augusts och von Fersens begravningar. Mitt antagande styrks av det faktum att hon i sina anteckningar från juli månad inte med ett ord nämner Karl

Denna näst intill totala officiella tystnad är dock inte hela sanningen om Axel von Fersens begravning. Den i krigsarkivet förvarade militära ordergivningen tillsammans med von Hausswolffs ögonvittnes-skildring vittnar om att statsmakten inte helt vågade förlita sig på tystnadsstrategin. En sammanfattande analys av den omfattande generalordern av den 3 december ger vid handen att den militära uppladdningen inför denna begravning, åtminstone vad gäller själva Staden (nuvarande Gamla Stan), var lika omfattande som vid Karl Augusts begravning.⁹³⁷ Och von Hausswolffs iakttagelser, som han återger i ett brev två dagar efter begravningsevenemanget, ger ett tydligt vittnesbörd om detta:

Hela vägen ifrån Slottet var besatt med trupper av alla regementen som är här, och man har sagt mig, att de alla hade skarpt laddat. Små detacherade hästpatrouilles gingo fram och åter, och man kunde nästan anse sig i belägringstillstånd.⁹³⁸

Drottningens bild av det hela stämmer väl med Hausswolffs. Hon skriver i sin dagbok att de utposterade trupperna med skarpladdade vapen hade besatt området runt slottet samt gator därifrån till Riddarholmskyrkan. Hon skriver också: "Starka patruller till fots och till häst tågade genom gatorna för att avstyra folksamlingar."⁹³⁹

Begravningsprocessionens start var utsatt till klockan 12. En timme dessförinnan samlades alla som hörde till själva processionen samt andra inbjudna i riks- och hovmarskalksrummen på slottet för att på stående fot inta lunch. När von Hausswolff återger turerna i samband med att processionen ska ställas upp får man en känsla av att det hela inte är så noga förberett. von Hausswolff är ju hovets överceremonimästare och som sådan extremt noga med etikett och procedurer i samband med den här sortens evenemang. Han irriteras av att ordningen mellan ekipagen i processionen inte blir den rätta, att närmast kaos råder när stallmästaren ska försöka bringa reda bland stallvagnarna på yttre borggården samt att flera av deltagarna, enligt honom, inte är korrekt klädda. Man får helt enkelt en känsla av att denna begravning inte hunnit förberedas så väl. Än troligare blir detta när von Hausswolff berättar att Riddarholmskyrkan fram

Augusts begravning den 13 juli. Dessutom det faktum att hennes anteckningar, som visats tidigare, gjordes i form av månadssammanfattningar vars tillkomstdatum kunde ligga en bra bit efter de aktuella händelserna. Till detta kan läggas att det inte finns någon kungörelse innehållande direktiv om stängda näringsställen eller andra begränsningar inför begravningen utfärdade av överståthållare Skjöldebrand, vilket en genomgång av i Riksarkivet förvarade "Länskungörelser, volym B1:A22" för november och december 1810, har visat.

⁹³⁷ GO 3/12, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutants-expeditionens arkiv (GA),KrA.

⁹³⁸ Hausswolff till Posse 6/12 1810, Clason & Petersens, s. 246. Drottningen nämner också att trupperna hade skarpladdade vapen och detta verifieras av följande passage i nämnda generalorder: "Så snart trupperna äro samlade till RegementsParade, skarpladdas gevären och efterses noga att Trouppen medhaver 20 skarpa skott och en reservflinta på man"; (GO 3/12, punkt 11).

⁹³⁹ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal december 1810, Klercker, s.626.

till veckan före denna begravning inte städats eller gjorts i ordning efter begravningsgudstjänsten för Karl August den 13 juli. Han skriver att städning, möblering och dekorering av kyrkan "måtte i förra veckan i största hast uti kylan nu göras."⁹⁴⁰

Mycket tyder sålunda på att det länge varit oklart om och i så fall hur begravningen av Axel von Fersen skulle gå till. När väl beslutet fattats har man försökt att i det längsta hemlighålla och tysta ner så mycket som möjligt, med den troliga ambitionen att begravningen skulle kunna passera mer eller mindre obemärkt. Hämtningen av Fersens kvarlevor genomfördes, som ovan redovisat, i största hemlighet och kistan förvarades i Riddarholmskyrkans mörker ända tills timmarna före begravningen, då den, enligt von Hausswolff, "i tysthet transporterades till riksmarskalksrummen." Men myndigheterna har av allt att döma kommit fram till att tystnadsstrategin behövde kompletteras. Man har inte kunnat frigöra sig från minnena och lärdomarna av sommarens och höstens händelser och därför säkrat upp hela evenemanget med kraftfull militär närvaro.

Det finns inga uppgifter som tyder på att några oroligheter inträffade i samband med riksmarskalkens begravning denna gråmulna decembertisdag när temperaturen låg kring nollstrecket och en kylig sydsydvästlig vind mötte processionsdeltagarna på väg över Riddarhustorget över Riddarholmsbron fram till kyrkan. Väl där inne fick åhörarna lyssna till ordensbiskop Gustaf Murrays predikan och det därefter av uppsalaprofessorn Lars G Rabenius upplästa minnetalet över den döde. Detta tal var till omfånget vidlyftigt och huvudinnehållet var en kronologiskt strukturerad exposé över Fersens ärofyllda liv. Talets sista del behandlade hans sista stund och den kränkning av lagarnas helgd och det kapande av Samhällsordningens band som mordet och upploppet inneburit. Den högstämda avslutningen vänder sig både till de okända förövarna och deras offer och här klargörs att det förutom den värdsliga och den himmelska domstolen finns ytterligare en, nämligen:

Framtidens – som skall en dag även för människors åsyn, framdraga till förtjänt nesa brottets stämplingar och återställa dess misshandlade offer i hela ljuset av dess obefläckade ära.⁹⁴¹

Begravningen var över klockan 2, utanför kyrkporten upplöstes begravningsföljet och en tid därefter började de utposterade militära enheterna, enligt direktiven i generalordern, att dra sig tillbaka.⁹⁴² Men sista akten i Axel von Fersens begravning återstod ännu. Myndigheternas oro sträckte sig längre än till själva begravningsakten. Enligt en extra generalorder utfärdad samma dag gällde nämligen att från och med klockan 9 på

⁹⁴⁰ Hausswolff till Posse 6/12 1810, Clason & Petersens, s. 246.

⁹⁴¹ Personalier över en av rikets herrar, riksmarskalken, generalen av kavalleriet, Uppsala Akademi kanslern, riddaren och kommandören av konungens orden, högvälborne greve herr Hans Axel von Fersen, Stockholm: Peter Sohm, 1811.

⁹⁴² GO 3/12, punkt 12, Generalorder 1810–1811, Befälhavande generaladjutanten 1808–1819, Generaladjutantsexpeditionens arkiv (GA),KrA.

kvällen till och med klockan 7 nästa morgon skulle varje halvtimme bevakningspatruller utgå till tre olika områden i huvudstaden. Dessa tre var: 1. Drottninggatan och greve Ugglas hus samt Falkenbergsska husen; 2. Blasieholmen och greve von Fersens hus; 3. Riddarholmskyrkan med omgivning. Det var givetvis ingen slump att dessa platser skulle specialbevakas, de var alla tre intimt förknippade med upploppshändelserna den 20 juni. Drottninggatan och särskilt Ugglas hus var ju det mål som folkmassan valde när militären lyckats förhindra att man "gick på rävjakt" på Blasieholmen. Riddarholmskyrkan och det intilliggande Riddarhustorget utgjorde en dubbel påminnelse om riksmarskalkens död. Osäkerheten om stämningen bland allmänheten var uppenbarligen så stor att man för undvikande av några som helst obehagliga överraskningar vidtog dessa extraordinära åtgärder.

Märta Reenstierna fick under senare delen av begravningsdagen besök av några bekanta som informerade henne om dagens händelser i staden:

De berättade, idag hade Axel Fersen högtideligt blifvit begravnen i Riddarholms Kyrkan, och innehöll Dagligt Allehanda, att ingen idag fick färdas från Söder till norr och tvärtom, [annat] än Skeppsbrovägen, för att vara säkra för en ännu utbrytande jäsning.⁹⁴³

Hennes lakoniska slutkommentar indikerar att det ännu ett halvt år efter upploppet, trots myndigheternas mörkläggningsförsök, fanns en medvetenhet/kunskap om de faktiska stämningarna i huvudstaden.

... och en förkylning

Bernadotte möttes uppenbarligen av jublande människomassor när han intog sin nya huvudstad den 2:e november. Vi har sett hur han av en enig riksdag valdes till tronföljare och den glädje och lättnad som tycks ha varit mångas reaktion omedelbart efter valet. Vi har också sett hur en aldrig sinande ström av information om den nye kronprinsen och hans familj fanns att tillgå under hela hösten, samt med vilket intresse hans och hans familjs respektive resor till Sverige följdes.

Karl Augusts tidigare adjutant och följeslagare sedan många år, von Holst, befann sig vid tiden för tronföljarvalet fortfarande i Stockholm. Hans uppdrag här var att bevaka det augustenborgska husets intressen i samband med bouppteckningen efter Karl August. Han kommunicerade regelbundet med Karl Augusts bror, som alltså länge var favorittippad vad gäller tronföljarvalet. Dagen efter det att valet har skett skriver Holst till Fredrik Christian och berättar att Bernadotte utsetts. Han informerar också om att man i Örebro allmänt talar om att den danske kungens inblandning i

⁹⁴³ Reenstierna, s. 433.

tronföljdsdiskussionerna är orsaken till valutgången.⁹⁴⁴ I ett brev till Fredrik Christian några veckor senare ger han en bild av efterspelet till tronföljarvalet och beskriver att rykten börjat spridas, rykten som säger att Bernadotte kanske inte kommer till Sverige och om han ändå kommer så blir hans liv här inte långt. Holst menar, att detta vore en katastrof för Sverige om något skulle hända tronföljaren och går så långt att han säger att resultatet i så fall utan tvekan skulle bli "eine innerliche Revolution wobey alle Grösse massakriert würden."⁹⁴⁵ Detta är ju i sanning en dyster framtidsvision men säkert inte gripen ur luften. Det politiska klimatet präglades av turbulens, osäkerhet och improvisation. För många utgjorde Bernadotte symbolen för stabilitet, återhämtning och framåtskridande så därför fick bara ingenting hända honom. Skjöldebrand förundras över den breda uppslutningen bakom den nye tronföljaren men förklarar densamma med en i många olika läger starkt förankrad längtan efter en stark ledare, som kan återge Sverige åtminstone delar av allt som gått förlorat.⁹⁴⁶ I ljuset av detta blir den tidigare nämnda formuleringen i nyhetsnotiserna i SPT och DA den 29 och 30 oktober angående hans resa mot Stockholm lätta att förstå. Det var viktigt att poängtera att landets blivande regent var frisk och alert och därmed klar för sitt stora uppdrag, eller som det ju stod i nyhetsnotisen "...H K H:s helse och lynne fullkomligen efter önskan."⁹⁴⁷

Och den nye tronföljaren kom ju faktiskt, trots ryktena om motsatsen, fram till Sverige och Stockholm. Trolle Wachtmeister beskriver hur han överväldigades av Bernadottes starka och behagliga personlighet och menar att man på honom kan tillämpa Shakespeares formulering "in every inch a king."⁹⁴⁸ Hamilton förmedlar liknande intryck och imponeras av tronföljarens sätt att kunna föra sig i olika officiella sammanhang. Han menar vidare att Bernadotte "var älskad av pöbeln" men att det fanns många som "fruktade att se samma missöde träffa honom, som enligt dess övertygelse drabbat Carl August."⁹⁴⁹

Han beskriver även rykten om stämplingar och planerade attentat mot Bernadotte. Hamilton tar också upp vikten av att kronprinsen är vid god hälsa och uttrycker sin tillfredsställelse över det faktum att Bernadotte, så vitt han vet, är frisk, "ty om någon olycka händt honom, den må hava kommit från menniskor eller av högre hand, hade ett utbrott vida grymmare och vidsträktare än det av den 20:e junii utan tvivel förestått."⁹⁵⁰

I december minskade, som visats, tidningsrapporteringen om kronprinsens förehavanden. Den näst sista artikeln om Karl Johan återfinns i IT den 4 december och

⁹⁴⁴ von Holst till Fredrik Christian, Clason (1925), s. 290. Holst skriver att Fredrik VI:s tronföljaranspråk "... an diesem Unglück Schuld ist."

⁹⁴⁵ Ibid, s. 291.

⁹⁴⁶ Skjöldebrand, Schück (1904), s. 144.

⁹⁴⁷ SPT och DA 29/10, s. 1.

⁹⁴⁸ Trolle Wachtmeister, Tegner (1889), s. 259.

⁹⁴⁹ Hamilton, Carlqvist, s. 60.

⁹⁵⁰ Ibid.

relaterar hur kronprinsen tagit emot representanter för kungliga vetenskapsakademien i det att han, med kungens medgivande, hedrats med titeln "Förste Ledamot."⁹⁵¹ Den sista artikeln där han nämns relaterar det möte hos Svenska Akademiens som hölls på Börshuset den 20 december och som jag tidigare nämnt. I artikeln meddelas ju att kungen och kronprinsen bevistade ceremonierna incognito "i en med galler försedd läktare."⁹⁵² Nästa gång han nämns är först den 12 januari när det i DA meddelas att det nästa dag blir cour hos kronprinsen och kronprinsessan klockan halv åtta på kvällen. Frågan är om och i så fall vad som kan ha inträffat. Drottningen kommer strax att ge oss ett möjligt svar på denna fråga.

Men först några ord om landets blivande drottning och hennes son. Vi har tidigare sett hur tidningarna lämnade fortlöpande rapporter rörande kronprinsessans och prins Oscars resa mot Sverige. Denna rapportering startade den 30 november då det i SP meddelades att resan från Paris påbörjats den 11 samma månad. Tre av tidningarna (DA, IT och SPT) rapporterade om det kungliga följets ankomst till Sverige och Helsingborg, vilken skedde den 22 december.⁹⁵³ IT och SPT informerade också om sällskapet fortsatta resa via Halmstad till Göteborg och om den sista etappen till Stockholm.⁹⁵⁴ Målet nåddes på kvällen söndagen den 6 januari, vilket SPT och DA snabbt informerade om.⁹⁵⁵ Dagarna efter informerades i DA om två begivenheter vid hovet, en cour och en presentation, där kronprinsessan och prins Oscar skulle vara huvudpersoner.⁹⁵⁶ Ingenstans i de ovan redovisade artiklarna nämns kronprinsen. Frågan inställer sig osökt: Vad gjorde Karl Johan?

Drottningens dagboksanteckningar för januari 1811 ger en ledtråd till svar på frågan: "I förra månaden ådrog sig kronprinsen förkylning med stark snuva, vilken var så svår att han i flera dagar knappast kunde öppna ögonen."⁹⁵⁷

Infektionen var uppenbarligen så svårartad att man satte in behandling med blodiglar och från och med julafton var han sängliggande i ett nästan mörkt rum. Ett mardrömsscenario och frågan är hur man hanterade detta. Drottningen ger uttryck åt den rädsla kronprinsens sjukdom gav upphov till, för ingen "kunde undgå att tänka på förra årets sorgliga händelse."⁹⁵⁸ Kan det också vara så att den egendomliga placeringen av kungen och Karl Johan vid Svenska Akademiens möte den 20 december var orsakat av att man inte ville visa upp en sjuk kronprins?⁹⁵⁹ Enligt drottningen hade kronprinsen planerat

⁹⁵¹ IT 4/12, s. 1.

⁹⁵² SP 29/12, s. 1.

⁹⁵³ IT 31/12, s. 1; DA 28/12, s. 1; SPT 28/12, s. 1.

⁹⁵⁴ IT 31/12, s. 1; SPT 5/1, s. 1.

⁹⁵⁵ SPT i en extra bilaga till tidningen den 7 januari; DA i en notis överst på första sidan den 8 januari

⁹⁵⁶ DA 9/1 och 10/1, s. 1.

⁹⁵⁷ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1811, Klercker, s. 635.

⁹⁵⁸ Ibid, s. 635.

⁹⁵⁹ Se föregående sida.

att åka sin hustru till mötes vid ankomsten till Sverige i Helsingborg, men sjukdomen gjorde detta omöjligt. Av samma orsak kunde han inte ta sig till Göteborg eller Ströms-holm utan fick nöja sig med att möta henne vid ankomsten till Stockholm på kvällen den 6:e januari, då han enligt drottningen hade frisknat till.

Mycket tyder alltså på att kronprinsen varit rejält sjuk och att han fick överge sin ursprungliga plan att möta sin familj och tillsammans med dem ta sig genom Sverige till Stockholm. Den tystnad som omger hans förehavanden under denna period skulle kunna tyda på att man försökte undanhålla allmänheten information om hans sjukdom. Förklaringen skulle i så fall vara den närmast paniska förskräckelse som många uppenbarligen kände inför ett möjligt "Karl August 2."

Man beslöt också att inte genomföra ett stort intåg i huvudstaden för den blivande drottningen och hennes son, trots att ett sådant var planerat. Enligt drottningen var det officiella skälet den stränga kylan. Och visst var det kallt. Under kvällen den 6 januari, då kronprinsessan anlände till Stockholm, och natten mot den 7 januari sjönk temperaturen ner till -16 grader och kylan höll i sig större delen av den kommande veckan.⁹⁶⁰ Drottningen menar dock att ett starkt bidragande skäl till att intåget ställdes in var det faktum att kronprinsessan inte ansågs bekväm i dessa sammanhang. Man bedömde att hennes ringa erfarenhet av officiella ceremonier skulle göra henne "mycket besvärad."⁹⁶¹ Om vi utgår ifrån drottningens bedömning av kronprinsens sjukdom är det kanske också möjligt att han vid denna tidpunkt inte var helt återställd och därmed inte i skick att på ett sätt som skulle ge önskad effekt visa upp sig för huvudstadens befolkning. Minsta antydning om svaghet skulle ju, i den rådande kontexten, kunna tolkas som ett tecken på att något inte stod rätt till med landets tronföljare. Bättre att vänta tills han var helt återställd.

Måhända har också en annan bedömning spelat in. Vid varje tillfälle där massan bjuds in till ett möte med makten finns ju risken att det hela ska gå över styr. Den kvardröjande oron för att nya oroligheter skulle kunna uppkomma i huvudstaden, tydliggjord inte minst genom myndigheternas agerande i samband med Bernadottes intåg i Stockholm och Axel von Fersens begravning, kom ännu en gång till uttryck under årets sista månad. Uppenbarligen kände man från kungens och regeringens sida ett behov av att få bättre information om vad som tilldrog sig i Sverige utanför Stockholm. Den 9 december undertecknar sålunda utrikesstatsminister von Engeström en skrivelse ställd till landets samtliga landshövdingar. Direktiven är tydliga. Minst en gång i vecka ska en rapport skickas in till utrikesstatsministern och den ska innehålla information om "vad sig i länet eller å gränsen tilldragit som kan äga gemenskap med ordningen och stillheten

⁹⁶⁰ IT 13/2, s. 2.

⁹⁶¹ Hedvig Elisabeth Charlotta, månadsjournal januari 1811, Klercker, s. 636.

i landet.”⁹⁶² Detta kvalificeras ytterligare genom följande förtydligande: ”Med ett ord allt vad som Ni tror kunna på minsta sätt fästa regeringens uppmärksamhet.”⁹⁶³

Skrivelsen avslutas med en uppmaning till landshövdingarna att beordra såväl underlydande magistratspersoner som kronobetjenter att med största skyndsamhet rapportera om allt vad som hänt på deras respektive orter. Det övergripande syftet med denna åtgärd torde ha varit att tidigt kunna spåra, och åtgärda, varje form av orostendenser i landet. Nedanstående formulering talar för sig själv: ”Att allmänna tänkesättet för eller emot Regering eller Förvaltning, samt misstänkta personers vistande, icke bör undgå er uppmärksamhet förstås av sig själv.”⁹⁶⁴

Formuleringarna i von Engeströms skrivelse skapar en bild av ett land som ännu ett halvt år efter sommarens oroligheter är starkt präglad av misstänksamhet och rädsla, ett land där myndigheterna är på sin vakt mot minsta tecken till oro och olydnad. Fersenska upploppet kastade en slagskugga över Sverige ända in i det nya året 1811.

⁹⁶² Cirkulär till landshövningarna av Lars von Engeström om rapporters insändande, Kapsel 26:6 Historiska Handlingar, de la Gardieska arkivet, Lunds universitetsbibliotek. Cirkulärtexten även återgiven i Crusenstolpe, M: *De närvarande*, s. 260; Engeström, Tegnér (1876) s. 183.

⁹⁶³ Ibid.

⁹⁶⁴ Ibid.

23. Sammanfattning III

Jag har visat hur myndigheterna snabbt fick överge sin försiktiga och konsensusinriktade hållning visavi massan under senare delen av eftermiddagen den 20 juni. Detta var inledningen till en längre period under vilken huvudstaden befann sig i något som bäst kan beskrivas som undantagstillstånd. Nu inleddes också en kamp om hur upploppshändelserna skulle tolkas och förstås. På ena sidan har vi överhetens tolkning så som den redan dagen efter upploppet kom till uttryck i kungörelserna som sattes upp på olika platser i staden samt ytterligare en dag senare publicerades i tidningarna. Här beskrevs det som hände som ett för svenska nationen kränkande mord genomfört av några laglösa personer och upploppet karaktäriseras helt enkelt med ordet ”uppträden.”⁹⁶⁵ Detta måste ses som ett myndigheternas försök att oskadliggöra både upploppets orsaker och dess möjliga konsekvenser. På andra sidan fanns tolkningarna av den typ som publicerades i AOO där upploppet beskrevs som en ansvarskännande folkmassas legitima utövande av folklig rättvisa/folklig makt.⁹⁶⁶ Denna tolkningstvist kom att gå som en röd tråd genom de inrikespolitiska diskussionerna under åtminstone halvåret efter upploppet.

Myndigheternas agerande tiden närmast efter upploppet kom att präglas av den dubbla strategi för återställande av ordningen som Lennersand/Oja och Sennefelt formulerat och diskuterat. Det gällde å ena sidan att med kraftfull fysisk repression och hotfulla mediala budskap skrämma/tvinga människorna till underkastelse. Vi har ovan sett vilka uttryck denna maktdemonstration tog sig. Men å andra sidan var det viktigt att visa att man från maktens sida var ytterst mån om att återställa eller återskapa förtroendet mellan överhet och menighet. I den officiella retoriken sådan den formulerades i de kungörelser som publicerades under dessa veckor kan man både på och mellan raderna förnimma myndigheternas oro över att det goda förhållandet mellan folket och dess styresmän gått förlorat i krutröken och blodpölarna i Storkyrkobrinken.⁹⁶⁷ I denna vågskål måste också läggas myndigheternas uppenbara behov av transparens vad gäller hanteringen av orsakerna till Karl Augusts död. En stor osäkerhet kom att prägla myndigheternas agerande visavi huvudstadens befolkning. Vidden av denna osäkerhet blir tydlig i det faktum att man underlåter att bjuda in massan till ceremonierna i samband med Karl Augusts begravning, ja man ser ju med alla medel till att hindra allmänheten

⁹⁶⁵ DA 22/6 1810, s. 1.

⁹⁶⁶ Se till exempel AOO 3, s. 1.

⁹⁶⁷ Det var ju här som de första regelrätta våldsamma kravallerna bröt ut.

från att kunna delta. Dessutom utgör den massiva militära och polisiära insatsen ytterligare en indikation på vidden av överhetens oro för nya upplopp.

Turerna kring valet av den franske generalen Jean Baptiste Bernadotte till svensk kronprins har intresserat många forskare genom åren.⁹⁶⁸ Dock har sällan någon koppling mellan händelserna i Stockholm under sommaren 1810 och valet av Bernadotte etablerats. Jag menar att mycket pekar på att ett av de viktigaste skälen, kanske det viktigaste, till att von Engeström kom att driva den "franska linjen" var den stora osäkerhet som rådde vad gällde stockholmsopinionens reaktion om Bernadotte inte utsågs. Fersenska upploppet och dess omedelbara konsekvenser framstår därför som en avgörande händelse i de senaste tvåhundra årens svenska historia.

Under hela hösten 1810 fortsatte de mediala svallvågorna efter sommarens tre stormiga månader.⁹⁶⁹ Tryckfriheten, som efter riksdagsbeslutet av den 9 mars, i stort sett var utan inskränkningar, innebar att den offentliga diskussionen kontinuerligt tillfördes nytt bränsle. Samtalen, meningsutbytena och debatterna på krogar, arbetsplatser, gator och torg, det vill säga den plebejiska offentlighetens olika arenor, har utifrån min analys rört sig runt de fyra teman jag presenterat ovan.

1. Omständigheterna kring Karl Augusts död var fortfarande en i högsta grad levande fråga inte minst beroende på myndigheternas sätt att hantera densamma. Parallellt med denna diskussion nådde lovprisningen av den döde tronföljaren nya höjder. I alla upptänkliga tonarter framhövs den storhet han ägde men som tyvärr ej hann göra några väsentliga avtryck.
2. Att få människorna i Stockholm att glömma upploppet har säkert varit ett av myndigheternas mål under hösten 1810. Av följande skäl lyckades man dock inte med detta: AOO:s artiklar, där upploppsdeltagarnas handlingar lovprisades, genererade en livlig medial debatt. Tillgången till information från riksdagsförhandlingarna i Örebro var mycket god så diskussionerna om ny upploppslag var ett ämne som stod högt på agendan. Den i offentligheten pågående rättsliga processen som syftade till att lagföra upploppsdeltagare, drog ut på tiden och involverade ett stort antal personer. Belöningskungörelsen av den 2 oktober sätter ånyo upploppet i fokus i det att allmänheten uppmanas att delta i letandet efter den eller de personer som arrangerat upploppet och dödat Fersen.
3. Det är knappast en överdrift att konstatera att Jean Baptiste Bernadotte rönt en enorm medial uppmärksamhet. Det stora antalet alster med anknytning till honom som bjöds ut i tidningarnas annonser och de detaljerade skildringarna av hans väg till Sverige talar sitt tydliga språk. Här skymtar också den oro som uppenbarligen fanns, oron över vad som skulle hända om han, av någon anledning inte skulle ta sitt nya rike i besittning. Den koppling som görs mellan honom och Karl August, där den förre framställs som den senares ersättare,

⁹⁶⁸ Se not 784, s. 244.

⁹⁶⁹ Jag avser här perioden från och med att Karl Augusts död blev allmänt känd den 1 juni 1810 till och med tronföljarvalet den 21 augusti 1810.

arvtagare ja nästan som en reinkarnation av den bortgångne, älskade kronprinsen fördjupar bilden av ett land och en huvudstad som desperat väntar på den som ska förverkliga framtidsdrömmen. Och han kom och han gjorde sitt intåg. Och till detta var massan åter inbjuden. Tonen i kungörelserna inför intåget och illuminationerna är mild, nästan vädjande, maktspråket från kungörelserna inför Karl Augusts begravning lyser med sin frånvaro. Överheten går ju till och med så långt att man öppnar för möjligheten att allmänheten till överståthållarämbetet kan anmäla upplevda övergrepp från ordningsmaktens sida. Makten sträcker ut handen till massan med förhoppningen om att få ett svar som bekräftar att det ömsesidiga bandet fortfarande finns och fungerar.

4. Jag har visat hur artiklarna om upploppet i Allmänna Opinionens Organ väckte stor uppståndelse framför allt genom sitt öppna försvar av massans dödande av Fersen. Men höstens mediala diskussioner berörde även flera andra ämnen, särskilt dessa tre:
 - a. Tronföljdsfrågan och dess lösning
 - b. Begreppet "Allmän opinion"
 - c. Tryckfrihetsfrågan

Och det var just kring frågan om tryckfriheten som det hettade till ordentligt. Kungens nådiga förklaring över Missgärningsbalkens sjätte kapitel innebar ju att den halvårsgamla tryckfriheten åter begränsades. Uppenbarligen fanns en så stark oro för konsekvenserna av tryckfrihetsbeslutet av den 9 mars att man redan den 15 oktober tog till det kraftfulla maktspråk som präglar kungens skrivelse. Dock måste man också konstatera hur myndigheterna åter använde sig av den dubbla strategin repression parat med samförstånd. Tryckfrihetsbegränsningarna motiverades ju med omsorgen om "sammällslevnadens heligaste band."⁹⁷⁰

Myndigheternas agerande under halvåret efter upploppet präglas för det första av en kombination av repression och samförstånd. Vi ser å ena sidan hur man kraftfullt och tydligt agerar för att återställa ordningen och förebygga nya oroligheter. Den kraftfulla insatsen under fersenska upploppets senare del, de omfattande arresteringarna, det militära jätgreppet om huvudstaden, de militära åtgärderna vid Karl Augusts begravning och Karl Johans intåg samt turerna kring den nya upploppslagstiftningen utgör tydliga exempel på denna repression. Å andra sidan ser vi prov på den försiktighet och vilja till icke konfrontativ inställning som ofta kommer till uttryck i massans möte med makten. Det kanske tydligaste exemplet på detta förhållningssätt är Skjöldebrands tidigare presenterade kungörelse inför Karl Johans intåg, där man öppnar för möjligheten för allmänheten att kunna anmäla eventuellt upplevt övervåld från ordningsmaktens sida. Myndigheterna testar för det andra, i samband med begravningen av Axel von Fersen, en tystnadens strategi där den förestående begivenheten helt förbigås i media, samtidigt

⁹⁷⁰ Kongl. Maj:ts nådiga förklaring över 6kap 5§ Missgärningsbalken; RA ref SE/RA/1137/31

som omfattande militära förberedelser vidtogs. För det tredje ser vi prov på hur man så snabbt som möjligt vill återskapa ett förtroendefullt förhållande mellan furste och folk. Det skyndsamma valet av en populär tronföljare och den stora mediala uppmärksamhet man lät denne röna i samband med resan och ankomsten till sitt nya kungarike talar sitt tydliga språk. Vi har också sett prov på den officiella retorik i vilken Karl Johan i alla möjliga tonarter framställdes som den trovärdige och rätte arvtagaren till Karl August, som vid denna tid var den som tydligast personifierade det varma och ömsesidiga förhållandet mellan kungen och hans undersåtar.

Nej, nyårsförhoppningarna inför det år som nu nått vägs ände och vilka vi stiftade bekantskap med i kapitel III.9 infriades knappast. Det turbulenta och omvälvande året 1809 följdes av ytterligare ett. De första månadernas relativa lugn och gryende framtidsförhoppningar förbyttes, som vi har sett, i oroligheter, militär belägring och osäkerhet inför framtiden. Med den nye tronföljaren på plats och resten av hans familj på väg tändes sannolikt hos många åter hoppet om en ljusnande framtid. Men de politiska och sociala spänningarna fanns kvar, de stora truppstyrkorna hade endast nyligen börjat dra sig tillbaka, agitationen i media var fortsatt intensiv. Framtiden var som alltid ett oskrivet kapitel, de tomma sidorna väntade på att fyllas med innehåll. Krafter både inom och bortom mänsklig förmåga skulle i ett dynamiskt samspel skapa människornas 1811. Att få ens en fingervisning om hur framtiden skulle te sig var då, liksom nu, en omöjlighet, men att ändå söka efter tecken var, och är, en högst mänsklig drift. I 1810-års sista upplaga av *Dagligt Allehanda* fanns mitt på tredje sidan en ovanligt stor annons.⁹⁷¹ Läsaren informerades om att denna nyårsafton utgavs nr 79 av *Nya Posten* och därefter upptogs resten av annonsen av en uppräknings av de senaste 25 numrens innehåll. Och så, till allra sist, allra längst ner, meddelades helt kort att i Holmbergsska boklådan säljes särskilt *Nya Postens* nr 22 och nr 69. Varför just dessa två och varför just nu? Flertalet tidningskonsumenter denna nyårsafton visste nog att dessa två nummer av tidningen var just de som innehöll de båda fablerna *Rävarne 1* och *Rävarne 2*, det vill säga de starkt anti-aristokratiska politiska alster som publicerats ungefär en vecka innan Carl Augusts respektive Axel von Fersens begravningar och vilka verksamt bidragit till att piska upp stämningarna i Stockholm. Men varför nu? Ingen kunde säkert veta vilka motiv och bedömningar som låg bakom *Nya Postens* utgivares agerande i detta stycke men att specifikt annonsera ut dessa två nummer av tidningen skulle kunna tas som ett tecken på att man från åtminstone detta håll ville medverka till att aristokratifientliga och samhällsomstörtande idéer fortfarande var relevanta. Men som sagt, ingen kunde inte säkert veta. Men däremot kunde den annonskonsumerande läsaren vara säker på att nästa nummer av *Nya Posten*, det första numret 1811, skulle finnas ute kommande torsdag och då innehålla en artikel med titeln:

⁹⁷¹ DA 31/12, s. 3. Annonsen i fråga var 19 textrader lång – den vanliga längden för denna typ av annonser var 2 – 4 textrader.

”Till Auktorn af Skriften: Huru användes den Tryckfrihet Nationen vunnit? en till redaktionen insänd kritik av mycket intresse.”⁹⁷²

⁹⁷² Ibid.

VI. RESULTAT

24. Frågorna besvaras

Hur ska då händelserna den 20 juni 1810 egentligen förstås? Uppenbart är att det som inträffade denna märkliga dag av samtiden inte upplevdes som en liten notering i marginalen eller lättare krusning på ytan. Jag har därför i detta arbete försökt anlägga ett perspektiv som åtminstone liknar samtidens. I stället för att betrakta upploppet som en isolerad händelse utan varken något egentligt före eller efter har jag velat se upploppet som en del i en serie av sammanlänkade processer, vars orsaker och konsekvenser för att förstås har behövt placeras in på en betydligt längre tidsaxel än vad tidigare forskning oftast gjort.

Min undersökning av händelser och skeenden i Sveriges huvudstad år 1810 ger vid handen att de versioner av denna period som varit legio i en stor del av den svenska historieskrivningen inte är till fyllest. Att framställa upploppet som "en blodig incident" utan något som helst samband med politiska och sociala kontexten eller att förklara händelseutvecklingen som följden av "spontana aktioner" tycks mig, utifrån det här presenterade och analyserade källmaterialet helt felaktigt.⁹⁷³ Detta synsätt förhindrar också varje form av förståelse för innebörden av det som hände – upploppet blir en vilseledd och omedveten människomassas tillfälliga förvillelse. Mina resultat ger i stället en bild av ett politiskt skeende med sina rötter långt tillbaka, men som från och med statskuppen i mars 1809 accelererats och intensifierats och kommit att omfatta allt fler människor i huvudstaden. Fersenska upploppet måste placeras in i detta sammanhang för att kunna förstås. Gör man det menar jag att man mycket väl kan tolka det som hände som ett uttryck för en djupt frustrerad och politiskt alltmer intresserad befolknings vilja att försöka skapa/återskapa en situation som skulle innebära åtminstone en förhoppning om en reformering av en orättvis samhällsordning.

Men låt oss inte gå händelserna i förväg. Jag ska först sammanfatta de svar på mina tre övergripande frågor, vilka den genomförda undersökningen har genererat. En förutsättning för mina tolkningar är att jag betraktar fersenska upploppet som toppen av ett isberg. Det vi omedelbart ser är dramat som utspelar sig under mindre än tolv timmar den 20 juni 1810. Det är utan tvekan en för svenska förhållanden ovanlig händelse vi bevittnar, med tillräckligt mycket spänning, dramatik, våld och blod för att fylla en hel bok (och sådana finns ju). Men under isbergstoppen finner vi upploppets dramatiska förhistoria, dess dynamiska förlopp och det utdragna efterspelet, kort sagt allt det jag ovan redovisat och analyserat.

⁹⁷³ "Blodig incident" i Holmberg, Å, s. 43; "spontana aktioner" i *Den svenska historien* 11, s. 114.

Så, för det första, vilka stämningar och känslor, tankar och idéer låg egentligen bakom den desperation och de yttringar av våld som präglade det fersenska upploppet?

Det är uppenbart att stämningarna i Stockholm vid ingången av 1810 präglades av de senaste två årens långa rad motgångar, tillkortakommanden och misslyckanden. Gustav IV Adolfs misslyckade krigsäventyr blev kostsamma på flera sätt. Förutom tusentals döda och sårade samt enorma krigskostnader stympades Sverige svårt i fredsavtalen 1809 – ungefär en fjärdedel av riket försvann. Till detta ska läggas det faktum att delar av det återstående Sverige under våren och sommaren 1809 var ockuperat av den tsarryska armén samt att rikets huvudstad under en period hotades av ryska trupper. Det är mycket svårt att se att någon fortfarande kunde ägna sig åt stormaktsdrömmar och leva kvar i uppfattningen om ett Sverige med beredskap och styrka att stå emot fientliga ansatser. Vi har sett flera exempel på den uppgivenhet och frustration som präglade landet så som den har förmedlats till oss av de samtida bedömarna. Deras utsagor måste givetvis bedömas med hänsyn tagen till att de allra flesta av dessa tillhörde en mer eller mindre privilegierad samhällelig elit som blev alltmer varse att Sverige nu närmast befann sig på åskådarpåls i den europeiska storpolitiken. Det bör också nämnas att missnöje med sakernas tillstånd rådde även inom delar av de bättre situerade grupperingarna. Detta hade dock inte ekonomiska orsaker utan berodde på att många i dessa kretsar, trots den mer eller mindre framskjutna position de arbetat ihop till, fortfarande saknade formella kanaler för att kunna påverka den politiska utvecklingen.

Men det är lätt att föreställa sig att även stora grupper lite längre ner på samhällsstegen kunde omfatta känslor av förtvivlan, desperation och vanmakt inför den situation landet hamnat i. Förutom dyrtid och arbetslöshet hade ju många även drabbats rent konkret av krigets fasor i form av exempelvis förlorade anförvanter och familjeförsörjare. Detta gäller inte minst stora delar av Stockholms befolkning som under 1800-talets första årtionde mycket konkret upplevde de allt sämre ekonomiska utsikterna. Sysselsättningen inom många industrigrenar gick ner samtidigt som en kraftig inflation från och med 1808 urholkade den redan svaga köpkraften hos de penningavlönade grupperna. Detta gällde dels de stora grupperna hantverkare, gesäller, butiksinnehavare och transportarbetare, dels de många lägre tjänste- och ämbetsmännen. Officiell statistik från 1810 visar att 60% av huvudstadens drygt 12 000 hushåll räknades som fattiga (52%) eller utfattiga (8%).⁹⁷⁴ En ytterligare komponent i detta sammanhang är betydelsen av de mentala strukturer som Johan Söderberg lyft fram i sin analys av tillståndet i Stockholm under dessa år.⁹⁷⁵ Han menar ju att man bortom de rent socio-ekonomiska förklaringarna kan hitta förklaringar till attityder och beteenden visavi liv och död i just mentaliteter som påverkats av livets oförutsägbarhet och bristen på framtidstro. Bland delar av huvudstadsbefolkningen värderades livet troligen inte särskilt högt. Detta

⁹⁷⁴ Hedman, s. 9. I denna statistik definierades "utfattig" som "person som underhölls av andras gåvor"

⁹⁷⁵ *A Stagnating Metropolis*. Söderberg, Jonsson och Persson (1991).

faktum kan utgöra ett av motiven till att man deltog i upploppet. Man hade inte så mycket att förlora.

Vi har med andra ord här att göra med ett sargat och stukat Sverige där tre förlorade krig, en statskupp med följande politiska kaos och en ekonomi i fritt fall skapat en självbild präglad av uppgivenhet och förlorad framtidstro. Huvudstadsbefolkningen har fått uppleva sin stad besatt av militär under flera månader och dessutom tidvis ett direkt hot om fientliga anfall. Till råga på allt är det också så att Karl Augusts sena accepterande av rollen som svensk kronprins inte undanröjt osäkerheten i tronföljdsfrågan på längre sikt, eftersom han, än så länge, saknar egna barn. Det är med andra ord inte osannolikt att Skjöldebrands formuleringar vid hemkomsten från fredsförhandlingarna i Fredrikshamn väl beskriver stämningsläget i huvudstaden i slutet av 1809: "O, mitt fädernesland! Var skall detta slutas?"⁹⁷⁶

Det finns, som jag visat, gott om postuma texter och uttalanden om Karl August. I dessa möter ju oss en hjälteprins som tillordnas närmast gudomliga egenskaper i sin roll som nationens frälsare. Annat var det under hans drygt 10 månader som vid livet varande svensk kronprins. Med undantag av två veckor i samband med hans ankomst till Stockholm i januari 1810 och de två sista månaderna av hans liv, är den mediala uppmärksamheten kring honom mycket begränsad.⁹⁷⁷ Hans egen ambition att ägna sin första tid som kronprins åt att "lyssna och lära" tillsammans med hans avoghet visavi det officiella hovlivet har aktivt bidragit till att han inte gjort annat än rudimentära personliga avtryck under sina 142 dagar. Den enda rimliga förklaringen till den väldiga postuma uppmärksamhet som ägnades honom måste sökas i den stora och utbredda förväntan på vad en kronprins, och då inte specifikt denne, skulle kunna uträtta för det sargade riket. Alla drömmar och visioner, allt hopp och all framtidstro projicerades på kronprinsrollen och när bäraren av denna roll brutalt försvann uppstod ett gigantiskt vakuum där sorg och vrede skapade de känslomässiga förutsättningarna för det som senare hände.

De efter statskuppen snabbt ökande möjligheterna för en allt större grupp skribenter att allt friare kunna kommunicera med en allt större publik i ett ständigt ökande antal ämnen var givetvis en grundförutsättning för den diskussion och debatt av och i samhällsreliga frågor som uppenbarligen ägde rum under andra halvåret 1809 och första halvåret 1810. När upploppet briserade hade huvudstaden nästan 15 månader av allt bredare, djupare och intensivare politiska samtal, debatter och diskussioner bakom sig. Den "nya" tryckfriheten tillsammans med den speciella kommunikationsstruktur som rådde utgjorde förutsättningarna för den ström av mediala alster, alltifrån tidningar och pamfletter till paskiller och rykten som penetrerade Stockholm och präglade de offentliga samtalen. Jag har i min analys av de annonser i stadens tidningar som saluförde marknadens tryckta alster kunnat visa både bredden och djupet i denna "mediala

⁹⁷⁶ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 247.

⁹⁷⁷ Se s. 119.

flodvåg.” Det är dessutom så att efterfrågan uppenbarligen var mycket stor, vilket bland annat upplagesiffrorna för vissa alster visar. Med utgångspunkt från min analys i avsnitt 21 tycks det odiskutabelt att det knappast fanns någon gräns för vilka ämnen som kunde ventileras offentligt och detta har utan tvekan gjort allt tydligare och djupare avtryck i det som torde kunna kallas den allmänna opinionen.⁹⁷⁸

Till detta måste vi så lägga den kommunikativa struktur i vilken människorna befann sig, det vill säga ”den plebejiska offentligheten.” Människorna levde och arbetade i miljö där gränserna mellan arbete och ”fritid”, mellan privat och offentligt var synnerligen flytande, om ens några. En bild av den politiska diskussion som ägde rum på gator och torg, krogar och andra näringsställen skulle kunna beskrivas så här: Dagens tidning låg på ett av krogborden, en tryckt broschyr eller pamflett inköpt av en kund på ett annat bord. Under dagen besöktes krogen av gäster som hade hopvikta eller tillskrynklade papperslappar i sina fickor. Det lästes högt, det kommenterades, det diskuterades. Rykten från när och fjärran ventilerades och blandades med nyheter om både stort och smått i alla möjliga olika ämnen. Krogpubliken var en synnerligen blandad skara, här möttes människor från många av samhällets skikt på mer eller mindre lika villkor, eller som den fiktive proviantskrivaren Söderlank uttryckte saken i ett skådespel av C. I. Hallman: ”På ölställen ha vi lika rang och här dricker jag så väl som hofrådet och ger aldrig ett ord efter.”⁹⁷⁹

Redan innan Karl August kom till Sverige förekom det rykten om att hans liv var i fara, att det fanns planer på att förgifta honom. Under hans första tid som kronprins tycks ryktesspridningen avtagit, bara för att åter ta fart under april och maj 1810. Den självklarhet med vilken Årstafrun Märta Reenstierna, när hon underrättas om hans frånfälle, konstaterar att man utan vidare kan slå fast att han förgiftats ger en bild av styrkan i och omfattningen av förgiftningsryktena. För merparten av människorna i den tidigmoderna staden var rykten och skvaller en del av det informationsflöde som kontinuerligt sköljde över människorna, inte minst alla de som var en del av den plebejiska offentligheten. Rolf Karlbom har som tidigare visats, detaljstuderat fenomenet rykten ur ett historiskt perspektiv och han konstaterar att rykten vid denna tid måste betraktas som en, av flera, kanaler för information om aktuella samhällsförhållanden.⁹⁸⁰ Det framstår som klart att den omfattande ryktesspridningen under våren 1810 tillsammans med ett sedan länge djupt förankrat aristokratihat gjorde att reaktionen på nyheten om hans död blev så kraftfull som den nu blev.

Nyheten om Karl Augusts död, som snabbt kom till allmänhetens kännedom, utgjorde för den stora massan det yttersta beviset på att ryktena hade varit sanna, kronprinsen var verkligen mördad. Myndigheterna försökte på olika sätt dementera

⁹⁷⁸ Noterbart här är ju att till och med begreppet ”en allmän opinion” var föremål för skrivelser och debatter.

⁹⁷⁹ Ur ”Finkels parentationsakt”; Hallman I (1853), s. 104.

⁹⁸⁰ Karlbom (1988), passim.

förgiftningsteorierna, men dessa försök att gjuta olja på vågorna fick snarast motsatt effekt. Man lät ju i stadens tidningar publicera alla rapporter om kronprinsens död, med detaljer ur läkarutlåtanden och obduktionsprotokoll, säkert i akt och mening för att "bevisa" att kronprinsen dött en naturlig död. Myndigheternas iver att övertyga allmänheten tolkades dock förmodligen av många som ett tecken på att det fanns något att dölja.⁹⁸¹ När så Nya Posten publicerade "Räfvarne" fick misstankarna om förgiftning ny näring i och med att de till dådet förment skyldiga också pekades ut. Dagarna innan upploppet cirkulerade avskrifter av fabeln tillsammans med paskiller och lappar med uppmaningar om hämnd och uppror på gator och torg i huvudstaden. Det är inte svårt att föreställa sig Stockholm dagarna före upploppet som en stad där spänningen och oron nått nya höjder, en krutdurk i väntan på den tändande gnistan.

Hur gick det till och på vilka grunder kunde Stockholms innevånare skymfa och smäda överheten och bruka våld emot dess befallningshavare?

Karl Augusts likprocessionen den 20 juni var ett av de evenemang som massan i Stockholm bjöds in till. Det handlade denna gång, liksom vid andra liknande tillfällen, om ett möte mellan människorna och myndigheterna, ett möte där bägge parter agerande iakttofs noga av motparten. Dessa möten blev på så sätt en sorts indikator på det aktuella förhållandet mellan allmänhet och överhet. Inför just detta möte var, som jag har visat, stämningssläget oerhört uppskruvat, vilket bland annat förklarar den massiva uppslutningen längs kortegevägen. Det kan tyckas märkligt att myndigheterna, givet ett läge där cirkulerade rykten om oroligheter, inte vidtog kraftfullare förberedelser inför likprocessionen. En förklaring kan vara att överhetens grundhållning i dessa sammanhang oftast var försiktighet och varsamhet. Det som förväntades av massan den 20 juni var ett tyst, lugnt och värdigt sista farväl till den populära kronprinsen vilket då skulle bli ett kvitto på det fortsatt goda förhållandet mellan furste och folk. Alltför sent skulle myndigheterna upptäcka att det fanns många i åskådarleden som inte delade överhetens förväntningar, och fler skulle dessa bli i samband med de händelser som utspelade sig denna eftermiddag.

Yttranden och handlingar är ju ytterst ett resultat av de tankar, känslor och idéer som vid ett givet tillfälle ryms i en individ. Den analys av uttalanden från fersenska upploppet som jag genomförde i avsnitt IV.15 kan sammanfattas på följande sätt: Människornas föreställningsvärld konstituerades av dels ett antal gemensamma äldre, traditionella föreställningar, dels nyare, av tidens tankar påverkat, idéer. Under upploppets första del dominerade uttalanden av den första sorten, medan upploppets senare del allt tydligare artikulerades som ett mot hela samhällsordningen riktat angrepp.

Jag har åskådliggjort den eskalerande användningen av våld under upploppet med hjälp av den i avsnitt IV.16 presenterade fasindelningen. Denna ger också underlag för en analys av den konfliktrepertoar som kom till användning. Om vi med hjälp av

⁹⁸¹ Denna misstanke tycktes senare besannad i de märkliga formuleringarna i belöningskungörelsen, där 20 000 Rd B:o ju utlovades till den eller de som kunde bidra med upplysningar om omständigheterna kring kronprinsens död.

begreppet konfliktrepertoar försöker sammanfatta och systematisera upploppsdagen med avseende dels på vilka mål massan hade för sitt agerande, dels på vilka medel som kom till användning under upploppets olika skeden, framträder följande bild:

Målbilden kan sägas genomgå två tydliga förändringar. Under upploppets första del var målet primärt att visa sitt missnöje med och protestera mot den person som man upplevde bar skulden för kronprinsens död.⁹⁸² När Fersen avaristokratifierats förändrades målbilden på så sätt att massan nu, som ställföreträdare för en svikande makt, tog över ansvaret för att döma och straffa den utpekade skyldige. Under upploppets senare del genomgick målbilden successivt ännu en förändring i det att protesterna alltmer kom att rikta sig emot de rådande samhälleliga förhållandena i stort.

Metoderna/repertoaren som användes under dagen var av två typer. Under upploppets första och sista del använde man de traditionella konfliktrepertoarer där både verbalt, symboliskt och fysiskt våld mot enskilda eller grupper ingick. Det handlade ju om glåpord, spottloskor, föremålskastande och regelrätta man-mot-man konfrontationer. Från och med att Fersen lämnade den hultgrenska krogen övergick massans repertoar stegvis till det ställföreträdande rättskipande som ingick i de folkliga föreställningarna om förhållandet mellan furste och folk. Båda de konfliktrepertoarer som användes var sålunda djupt förankrade i de traditionella föreställningar som fanns angående vilken roll massan kunde/skulle spela vid dessa möten mellan överheten och menigheten.

Dock måste särskilt påpekas att en av de faktorer som gör upploppet unikt, åtminstone vad gäller svenska förhållanden, ju är det faktum att den person upploppsprotesterna gällde faktiskt dödades. Den vanliga utgången i dessa sammanhang var ju annars att den eller de utpekade ansvariga antingen bara förnedrades och hånades eller möjligen utsattes för någon form av icke-dödligt fysiskt våld. I samband med dödandet av Fersen och den efterföljande förnedringen av hans lik har jag kunnat visa på betenden och idéer där det ritualiserade våldet utgjort ett medel i en reningsprocess och samtidigt skänkt deltagarna en sorts kollektiv skuldfrihet. Noterbart är också upploppsdeltagarnas försök att få föra liket till stadens ordinarie avrättningsplats – ytterligare ett exempel på idén om rätten för folket att skipa sin egen rättvisa och då ofta imiterande den officiella rättsutövningen.

Dödandet av Fersen innebar givetvis också ett gigantiskt gränsöverskridande och en konsekvens av detta blev att det nu växte fram en känsla av gemensam styrka och kollektiv samhörighet bland upploppsdeltagarna. Tillsammans hade man fångslat, dömt och avrättat den person som ansågs skyldig till mordet på Karl August och som dessutom hade utgjort den främsta symbolen för det överhetsförtryck många upplevde. Detta hade man utfört som ställföreträdare för den officiella makten och nu började man ana att den gemensamma målbilden kunde vidgas. Allteftersom timmarna gick utvecklade sig ju upploppet alltmer till ett angrepp mot den rådande samhällsordningen och för många av upploppsdeltagarna innebar det nya gränsöverskridanden när våldet under

⁹⁸² Man kan inte bortse ifrån att i de primära målen för massans agerande också fanns ett behov av att visa sin vördnad för och saknad av Karl August.

eftermiddagen och kvällen eskalerade i attackerna mot kungliga slottet, konfrontationerna på Norrbro och slutligen angreppet mot af Ugglas hus vid Drottninggatan i den mörknande och kyliga junikvällen.

Vilka blev konsekvenserna av det fersenska upproppet?

Likprocessionen för Karl August var tänkt att bli ännu ett av de möten mellan folk och överhet som från tid till annan genomfördes i det tidig-moderna samhället. Människorna i Stockholm (massan) var inbjudna av myndigheterna till ännu ett tillfälle av återknytande/befästande av det ömsesidiga förtroendeförhållandet mellan folk och furste. Men denna gång hade överheten totalt missbedömt situationen vilket bland annat de knappa resurser som avsatts för övervakning och ordningsupprätthållande tydligt visar. Den tafatthet som präglade ordningsmaktens och militärens agerande under upproppets första timmar förbyttes ju redan under eftermiddagens senare del till en offensiv strategi med resoluta våldsinsatser i akt och mening att stoppa upproppet och skingra människomassorna. Våld möttes med våld, upproppet krossades och en massiv, mycket snabb militär insats grep tag i och höll Stockholm fast i ett järngrepp, som inte började lossas förrän i början på hösten. Detta var också början på en lång period av repression, manifesterad av den omfattande och långvariga övervakningen och belägringen av huvudstaden, de många arresteringarna och den omfattande rättsprocessen samt de minutiösa åtgärderna för att undvika ett upprepanande av 20 juni.⁹⁸³ Poliskammarens diarium har visat en omfattande både civil och militär oro på gator, torg och i kaserner och i de kungörelser som offentliggjordes dagarna och veckorna efter upproppet varnades i stränga ordalag för de konsekvenser ett fortsatt deltagande i oroligheter skulle komma att få. Men myndighetsstrategin var inte bara offensiv, det fanns även starka defensiva inslag. Dels beslutades redan dagarna efter upproppet att flytta den planerade tronföljarriksdagen till Örebro, dels vädjade kungen i de officiella uttalanden han gjorde till varje redlig svensk att inte låta sig lockas att sätta sig upp mot myndigheterna. I detta sammanhang poängterade han också att "samfundsbandet inte var brutet", vilket kan sägas vara en försäkran från hans sida om att det som hänt inte hade rubbat förtroendet furste – folk. Den defensiva hållningen uppmärksammades ju också av J P Häggman i det tidigare återgivna citatet från hans dagbok.⁹⁸⁴ Repression eller försoning, maktspråk eller försiktighet? Myndigheternas agerande under andra halvåret 1810 bär tydliga spår av den dubbla strategi som bland andra Sennefelt diskuterat.

Hanteringen av Karl Augusts begravning blev som jag visat en enda lång uppvisning i repression. Uppenbart är att myndigheterna till nästan varje pris avsåg att förhindra

⁹⁸³ Såsom åtgärderna i samband med Karl Augusts begravning, Karl Johans intåg i Stockholm och Axel von Fersens begravning.

⁹⁸⁴ Se s. 217.

en upprepning av upploppet den 20 juni. Här finns inga dubbla budskap – varje antydning till oro skulle mötas med beslutsamhet och kraft, sabelhugg, skarp ammunition och druvhagelsskott. Den militära uppladdningen inför begravningen kom också att bli förebild för de anstalter som vidtogs inför två evenemang under senhösten: Karl Johans intåg den 2 november och von Fersens begravning den 4 december. Unikt för Karl Augusts begravning är de extraordinära åtgärder som vidtogs för att förhindra allmänheten från att träffas och då ha möjlighet att kommunicera konspiratoriska tankar och konsumera starkvaror på krogarna i staden. I en av kungörelserna inför begravningen beordrade ju Skjöldebrand att stadens alla cirka 700 ”krogar och minuteringsställen” skulle vara stängda och därmed all öl- och brännvinsförsäljning vara förbjuden från och med klockan två på eftermiddagen till och med klockan nio på kvällen. Detta var en mycket ovanlig inskränkning i mångas vardagstillvaro och måste ha väckt en hel del ont blod. Dessutom hade ju överheten helt övergett den gamla sedvänjan att till denna typ av evenemang bjuda in allmänheten. Åtgärderna som vidtogs innebar ju raka motsatsen till inbjudan. Massan stängdes ute. Det kan möjligen tolkas som en eftergift och kompensation från myndigheternas sida i det att nämnda kungörelse stadgades att utskänkningen av mat och dryck åter skulle vara tillåten under två sena kvällstimmar mellan klockan nio och elva. Sammantaget förstärker de extremt kraftfulla myndighetsinsatserna bilden av det labila, spända och potentiellt explosiva klimat som rådde i Sveriges huvudstad under sommaren 1810.

Resten av året präglades av myndigheternas balansgång mellan å ena sidan fortsatt repression, exemplifierad av de kraftfulla inskränkningarna av tryckfriheten, den nya upploppslagstiftningen och åtgärderna i samband med Bernadottes intåg i Stockholm och von Fersens begravning, och å den andra olika försök till försoning och återförsäkran om ömsesidigheten och bandet mellan furste och folk. Uppenbart är att det rådde oro och osäkerhet om hur man från överhetens sida skulle tolka den uppkomna situationen och en rådvillhet, gränsande till partiell handlingsförlamning, rörande vilka åtgärder som var lämpliga att sätta in för att återställa lag och ordning och samtidigt återupprätta förtroendet mellan allmänhet och överhet.⁹⁸⁵

Analysen av turerna kring det snabba och, enligt många bedömare, överraskande valet av Jean Baptiste Bernadotte till svensk kronprins har ju för det första visat att valet av den franske generalen inte var så överraskande när allt kom omkring. Hans namn hade i vissa kretsar funnits på tal redan under 1809 och uppenbart är att hans namn redan under juni och juli 1810 diskuterades i allt bredare huvudstadskretsar. För det andra har jag visat det starka opinionstryck för Bernadotte som förelåg i huvudstaden och menar att valet av honom kan betraktas som en eftergift åt den folkliga opinion som givit sig till känna i samband med upploppet och som myndigheterna fruktade skulle kunna komma att visa sig igen, med möjligen oöverblickbara konsekvenser. Det finns här anledning att påminna om dels de bedömningar av tillståndet i huvudstaden som

⁹⁸⁵ JPH, dagboksanteckning, s. 34f, HS, KB.

överståthållare Skjöldebrand gav uttryck för i de tidigare redovisade rapporterna till Karl XIII, där han ju ansåg sig inte kunna svara för lugnet i staden om Bernadotte inte valdes till tronföljare dels de Suremains rapport om att underrättelserna från Stockholm till riksdagsmännen i Örebro talade om fortsatt "jäsning."⁹⁸⁶ Givet dessa förutsättningar kan man tolka hanteringen av valet av Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare som ytterligare ett indicium på hur allvarligt och potentiellt samhällsomstörtande de inträffade oroligheterna bedömdes av sin samtid. Den under hösten 1810 intensiva marknadsföringen av Bernadotte som den nye Karl August belyser dessutom ännu en gång hur otroligt höga förväntningar som hade vilat på den nu döde kronprinsen axlar och den bidrar därför med ytterligare förklaringsgrunder till varför hans död utlöste den folkliga ilska och desperation som ledde fram till fersenska upploppet.

Avslutningsvis får vi inte heller glömma bort den kommentar som Karl Augusts adjutant von Holst gjorde i ett av sina brev i anledning av att det veckorna efter tronföljarvalet gick rykten om att Bernadotte kanske inte alls skulle komma till Sverige för att anta sin utnämning. von Holsts varning för vilka konsekvenserna kunde bli om Bernadotte inte kom till Sverige andas ju närmast ångest och panik i det att han skriver att om något skulle hända Bernadotte så skulle det utbryta en svensk revolution ("eine innerliche Revolution") varvid alla överhetspersoner skulle komma att bli dödade ("wobey alle Grösse massakriert würden").⁹⁸⁷ Återigen får vi bilden av ett Sverige på randen till någon form av uppror, kanske en revolution.

I den mediala aktiviteten under andra halvåret 1810 fortsatte det första halvårets informations- och diskussionsflöde. Jag har ju har till exempel visat hur AOO:s artiklar väckte uppmärksamhet och genererade genmälen, redovisat det stora utbudet av information från riksdagen i Örebro samt konstaterat att vårens och försommarens hetsiga debatter rörande omständigheterna kring Karl Augusts död var minst lika omfattande under hösten 1810. Den intensiva bevakningen av den nye tronföljaren och de ständigt återkommande jämförelserna mellan honom och den bortgångne föregångaren var ytterligare ett viktigt inslag i den offentliga diskussionen. Givet den kommunikationsstruktur som utgjorde en del av den plebejiska offentligheten torde man utan tvekan kunna slå fast att allmänheten i huvudstaden hade tillgång till och levde i en, om de aktuella samhälleliga förhållandena, välunderrättad verklighet. En ytterligare indikation på att intensiteten i diskussionerna var stor är det faktum att man från myndigheternas sida under hösten började signalera begränsningar i den tryckfrihetslagstiftning som antagits av riksdagen så sent som den 9 mars 1810. I ett beslut från riksdagen i Örebro av den 15 oktober förklarar Kungl. Maj:t, med hänvisning till 6 kap 5§ i den så kallade missgärningsbalken, att undantag från den endast halvårsgamla tryckfrihetsförordningen kommer att kunna göras eftersom alltför många aktörer ägnade sig åt för

⁹⁸⁶ Se ovan not 782, s. 243.

⁹⁸⁷ Holst till Fredrik Christian, Clason (1925), s. 291.

landet skadliga mediala aktiviteter.⁹⁸⁸ Detta skulle senare visa sig bara vara början på de inskränkningar i tryckfriheten som kulminerade i och med den så kallade indragningsmakten som började gälla 1812.

Efter en synnerligen omskakande och dramatisk sommar handlade det, ur myndigheternas perspektiv, om att under hösten återställa den samhälleliga ordningen och samtidigt återupprätta någon form av ömsesidigt förtroende. Jag har visat hur man redan under sommaren använde sig av den dubbla strategi där repression och hot kombinerades med mildhet och nåd, det vill säga det jag vill kalla offensiva respektive defensiva strategier. Rädslan för att nya oroligheter skulle bryta ut har visat sig vara ett faktum under hela hösten. Redan tidigt fanns ju oro för vad som skulle kunna hända om den nye kronprinsen av någon anledning, inte skulle komma till Sverige. Tydligt syns också denna oro vid följande tillfällen:

1. De omfattande militära förberedelserna inför Karl Johans intåg och Axel von Fersens begravning.
2. Den långdragna debatten om ny upploppslagstiftning som ju till sist mynnade ut i kungens skrivelse om hur upplopp skulle bemötas
3. Utrikesstatsminister Lars von Engeströms cirkulär till landshövdingarna i hela Sverige.

Men maktspråket kombineras med åtgärder och förhållningssätt av mera defensiv karaktär:

1. Kungens stegvis förändrade beskrivning av upploppet, där detta alltmer framställs som en olycklig incident som nu är överspelad.
2. Beslutet att flytta den nya tronföljarriksdagen till Örebro.
3. Højningen av belöningssumman för lämnande av upplysningar om vem eller vilka som låg bakom Fersenska upploppet.
4. Möjligheten för allmänheten att till myndigheterna inkomma med klagomål på ordningsmaktens och militärens ingripanden i samband med höstens massevenemang i huvudstaden.
5. Det närmast vädjande tonfallet i ordnings-kungörelserna i samband med Karl Johans intåg i Stockholm.

Till de defensiva strategierna hör också den tystnadsmetodik som praktiserades inför von Fersens begravning. Denna ägde ju rum tisdagen den 4 december och den enda officiella indikationen på att något särskilt skulle inträffa är den tidigare citerade korta kungörelsen i Dagligt Allehanda denna dag, vilken stadgade att en viss avvikelse i trafikströmmen genom Staden (Gamla Stan) skulle gälla under tre timmar (Kl 11 fm till

⁹⁸⁸ Missgerningsbalken stadgar stränga straff för ”var och en som i ont uppsåt diktar, eller sprider kring landet ut lögnar och falska rykten, de som rör Rikets säkerhet eller kommer därmed allmänt buller och oväsende åstad”

kl 2 em).⁹⁸⁹ Som jag har visat var myndigheterna uppenbarligen inte säkra på att tystnadsstrategin var tillräcklig för att undvika oroligheter; den icke-offentliggjorda militära uppladdningen var lika omfattande som vid de tidigare tillfällena. Den samlade bilden av myndigheternas insatser för att återupprätta lag och ordning blir därför att man konsekvent använde sig av en kombination av offensiva och defensiva strategier.

I en med ordningsåterställandet parallell process ville myndigheterna också återupprätta det förtroende mellan makten och massan som man upplevde gått förlorat, eller åtminstone ifrågasatts, i samband med uploppet och dess konsekvenser. För att åstadkomma detta gjordes följande:

1. Stor möda lades vid att försöka ta död på de seglivade förgiftningsryktena;
2. I den officiella retoriken poängterades konsekvent och kraftfullt bilden av den nye tronföljaren som en direkt arvtagare till "den evigt älskade" Karl August;
3. I kungens kungörelser under andra halvåret 1810 återkommer ständigt hans försäkran om att "samfundsbandet inte är brutet." Det är uppenbart att den nye kronprinsen och förväntningarna på honom, ur överhetens perspektiv, var nyckeln till ett återupprättat förtroende mellan makten och allmänheten i Sveriges huvudstad.

Till detta kan läggas den stora uppmärksamhet som ägnades tronföljaren och hans familj i dagspressen. Jag har redovisat de många artiklarna om Bernadottes resa till och första tid i Sverige liksom motsvarande för hans hustru och son. Media hjälpte onekligen till i "marknadsföringen" av Bernadotte.

I komprimerad form blir sålunda svaren på mina tre ursprungliga frågor dessa:

1. I ett av yttre och inre omständigheter svårt sargat Sverige och Stockholm bidrog den nyvunna tryckfriheten till ett allt öppnare och yvigare diskussionsklimat där stadens människor möttes på den plebejiska offentlighetens olika arenor. Kraven och förväntningarna på en i någon mening bättre framtid fick i Karl August sin konkreta manifestation. När han så dog den misstänkta förgiftningsdöden skapades under några intensiva juniveckor den mentala och känslomässiga beredskapen för det som sedan hände den 20 juni.
2. Den till begravningsprocessionen inbjudna massans agerande följde till en början den traditionella regin men redan under uploppets första del inleddes en process som innebar att massans målbild och repertoar gradvis förändrades. Det som från början var en demonstration av sorg och missnöje utvecklades till en händelsekedja där den för Karl Augusts död förment ansvarige pekades ut, greps, dömdes och avrättades varefter uploppet i i sina senare delar övergick till ett angrepp på hela den rådande samhällsordningen.
3. Myndigheterna övergav bara efter några timmar den traditionella försiktighetsstrategin som brukade tillämpas vid massans möte med makten. En kraftfull

⁹⁸⁹ Se not 933, s. 281.

repression genomfördes där Sveriges huvudstad under flera månader befann sig i belägringstillstånd, där valet av Bernadotte mycket väl kan ses om en eftergift åt den i upploppet manifesterade folkliga opinionen. I en stat och en huvudstad präglad av ångest och osäkerhet inför framtiden kombinerade myndigheterna åtgärder för att återställa ordningen och begränsa tryckfriheten med försök att återupprätta förtroendet mellan allmänheten och överheten genom ständigt återkommande försäkringar om att Samfundsbandet inte var brutet.

Min slutsats så här långt blir att man, för att rätt kunna bedöma, förklara och förstå fersenska upploppet, måste placera in det som skedde den 20 juni 1810 i det stora och komplexa sammanhang av händelser och förhållanden som jag redovisat och analyserat i denna avhandling. Då blir det nu också intressant att undersöka hur tidigare forskningsresultat står sig gentemot mina. Jag har ju i avsnittet "Tidigare forskning kring fersenska upploppet" översiktligt gått igenom den befintliga litteraturen om händelserna i Stockholm den 20 juni 1810. Mycket har förvisso skrivits men jag menar att det till dags dato endast är de tre historikerna Gerhard Hafström, Rune Hedman och Mats Berglund som närmat sig fersenska upploppet utifrån strikt historievetenskapliga premisser.⁹⁹⁰

Hafströms uppsats "Justitiekanslern och Fersenska mordet" syftar, som jag tidigare redovisat, främst till att problematisera och diskutera frågan om varför det dröjde så länge innan de militära befälen beordrade trupperna att möta upploppet med våld, och då särskilt den ansvarige befälhavaren Silversparres agerande. Hafström vill dessutom undersöka varför alla de åtgärder justitiekanslern vidtog i denna fråga inte resulterade i någonting.

Som upploppsskildring samt inlägg i diskussionen om militärens roll i samband med fersenska upploppet är, menar jag, Hafströms artikel utmärkt inte minst genom hans konsekventa användning av samtida primärkällor. Hafström avstår emellertid helt ifrån att försöka diskutera både orsaker till och effekter av upploppet. Detta gör att hans analys tenderar att bli "hängande i luften" och när han i avslutningen skriver att upploppet är "ett av de mörkaste bladen i vår historia" ställer han i sig i detta avseende in i ledet av de många krönikörer som låter frågorna om hur, varför och av vem Fersens dödades styra undersökningen. Detta aktörsperspektiv präglar också hans intensiva sökande efter någon eller några personligen ansvariga för den initiala militära passiviteten och medför att andra möjliga, exempelvis strukturella, förklaringar helt negligeras.⁹⁹¹

Rune Hedmans huvudresultat i den socialhistoriskt baserade undersökning av massan i Stockholm den 20 juni 1810, som presenterats i forskningsöversikten, var att huvudstadens grupper av lågavlönade ämbets- och tjänstemän, hantverkare, handlanden och arbetare numerärt dominerade massan under hela upploppsdagen och att de utgjorde

⁹⁹⁰ Jag vill i denna kategori även placera in min uppsats "En besynnerlig jäsnig fortfor bland folket", *Socialt och politiskt våld*, (Österberg, E, red).

⁹⁹¹ Jag har heller inte funnit svaret på frågan om den militära passiviteten.

de tongivande aktörerna i och för massans gemensamma anti-aristokratiska agerande. Mina resultat utifrån analysen av arresteringarna dagarna efter upploppet bekräftar Hedmans slutsatser att massan även under upploppets sista del hade ett betydande inslag av personer ur de här angivna sociala grupperingarna. Detta är viktigt då det i många arbeten hävdas att huvudansvariga för det som hände efter att Fersens dödats var "pöbeln" då definierad som grupper av personer från samhällets botten. Möjligen är detta en tankefigur med sin grund i den tidigare citerade artikeln i AOO där det ju gjordes en tydlig distinktion mellan de massdeltagare som agerade fram till och med Fersens död och de som deltog i uploppen under eftermiddagen och kvällen. Till detta återkommer jag i nästa avsnitt.

Hos Hedman saknas nästan helt en redovisning och analys av händelserna i Stockholm under halvåret efter upploppet. Dock finner man i artikelns sista mening en antydning till framtids- och konsekvensperspektiv. Han menar att massan "förmått skrämma de styrande" och därmed påskyndat den utveckling som ledde till den politiska reaktionen 1812.⁹⁹² Mina resultat gör att jag helt delar Hedmans uppfattning om rädsla och förvirring hos myndigheterna efter upploppet. Dock menar jag att den politiska reaktionen inte lät vänta på sig till 1812. De styrandes rädsla och oro efter upploppet kom, som jag visat, redan under månaderna efter upploppet till uttryck i ett antal åtgärder/beslut varav de viktigaste är:

1. Det kuppattade valet av Jean Baptiste Bernadotte (augusti).
2. Den i hast beslutade inskränkningen av den knappt halvårsgamla tryckfriheten (oktober).
3. Regeringens övervakningscirkulär till landets samtliga befallningshavare (december).

Till detta ska, för att bilden av myndigheternas vånda ska bli komplett, läggas dels den offensiva repression huvudstaden utsattes för tiden omedelbart efter upploppet, dels de synnerligen omfattande säkerhetsarrangemangen i samband med Karl Augusts begravning, Karl Johans intåg och Axel von Fersens begravning. Jag menar att landets överhet inte bara var skrämmd utan skräckslagen inför möjliga mer eller mindre våldsamma, samhällsförändrande, kanske samhällsomstörtande, närtida framtidsscenarier.

Mats Berglund är den som senast riktat historievetenskapens strålkastarljus mot fersenska upploppet. I sitt arbete "Massans röst" infogar han fersenska upploppet i den stora berättelsen om Sveriges befolknings väg mot ökad delaktighet i och inflytande över de primära samhällsstrukturerna, med andra ord utvecklingen mot demokrati i Sverige. Detta förfaringssätt blir problematiskt både vad gäller analysen av upploppets förutsättningar och de övergripande slutsatser som dras. Fersenska upploppet framstår i Berglunds version som ett i en lång rad mer eller mindre liknande upplopp/uppträden. På detta sätt missar han fersenska upploppets unicitet. Jag menar förvisso att upploppet

⁹⁹² Hedman, s. 70.

kan betraktas som ett av många utvecklingssteg mot ett demokratiskt samhälle och har ju i detta arbete argumenterat för att se den massiva mediala produktionen och den intensiva folkliga mediakonsumtionen både före och efter upploppet som en viktig politisk läroprocess. Men, fersenska upploppet är, som jag har visat, på flera sätt en helt unik händelse med helt unika orsaker och tillika helt unika konsekvenser. Det måste därför också både betraktas och bedömas utifrån detta perspektiv och det är något Berglund inte gör.

Han har heller inte själv studerat det omfattande rättsliga och polisiära källmaterial som upploppet genererade utan utgår ifrån den läsning och de tolkningar av nämnda material som gjorts av andra. Detta behöver inte vara ett problem i sig men då han inte heller gör någon källkritisk värdering av de övriga källor, främst ett antal memoartexter, som han använder, kan man bibringas uppfattningen att han ser uppgifter i Skjöldebrands memoarer eller von Schinkels "Minnen" som likvärdiga med samtida förhörsprotokoll och rättshandlingar. Så är givetvis inte fallet.

Berglund behandlar större delen av efterspelet till fersenska upploppet summariskt. Förtjänstfull är dock hans redovisning och analys av turerna kring riksdagens behandling av en ny så kallad upploppslag. Men tronföljarvalet, de dramatiska inskränkningarna av tryckfriheten och det under hösten fortsatt spända tillståndet i huvudstaden får mycket lite plats i hans arbete. När det kommer till att skildringen av von Fersens begravning bibringas vi uppfattningen att myndigheterna hade situationen i huvudstaden under full kontroll och att man hanterade detta evenemang på samma sätt som begravningen av Karl August. Jag har ju kunnat visa att detta inte stämmer. Myndigheternas strategi vid von Fersens begravning var en annan än vid Karl Augusts. Rädslan för nya oroligheter fick ju överheten att tillämpa en dubbel strategi där tystnad och repression kombinerades. Berglund har, som många andra, i detta stycke troligen utgått från drottningens dagboksanteckningar och därför hamnat fel både vad gäller begravningens datum och de faktiska förhållandena vid detta tillfälle.

Berglund skapar i analysen av upploppet begreppet "de dubbla massorna." Han menar uppenbarligen att massan under upploppet inte var en utan två, det vill säga att de som deltog i upploppet fram till och med Fersens död inte tillhörde samma socio-ekonomiska strata som de som var aktiva under eftermiddagen och kvällen. Frågan är varifrån denna idé emanerar. Berglund själv hänvisar dels till Bergman-Schinkel som karaktäriserar de tidiga upploppsdeltagarna som "bättre folk" medan de senare beskrivs som "befolkningens drägg", dels till von Engeström som uppger att när han under eftermiddagen skulle ta sig in på kungliga slottet via lilla kanslitrappan så omgavs han av "så illa klädda personer att jag aldrig sett sådana förr på Stockholms gator."⁹⁹³ Möjligen har Berglund också påverkats av en tankefigur som kom att dominera samtidens bedömningar av upploppet och som tidigast kom till uttryck i den tidigare refererade

⁹⁹³ Berglund, s. 291f; Bergman, s. 244; von Engeström, Tegnér (1876), s. 154. Med hänvisning till mina tidigare källkritiska analyser av de här anförda källorna är det ytterst diskutabelt att använda dessa i syfte att bevisa begreppet "de dubbla massorna."

artikeln i Allmänna Opinionens Organ. Där beskrevs ju deltagarna i upploppets första del som personer ur den så kallade medelklassen, medan de som deltog i händelserna senare under upploppsdagen kort och gott benämndes ”pöbeln.” När man kontrasterar begreppen bättre folk och medelklass mot befolkningens drägg och pöbeln skapar man en bild av å ena sidan en välinformerad medelklass som utövar sin mer eller mindre legitima rätt att påverka samhällsutvecklingen och å den andra en planlöst plundrande pöbel utan varje form av vilja eller förmåga till aktivt deltagande i denna utveckling. Händelserna under upploppets senare delar avvärjas och görs på detta sätt mindre hotfulla visavi den rådande samhällsordningen. Men, som jag redovisat ovan, Hedmans analys av massans struktur styrker inte tesen om de dubbla massorna.⁹⁹⁴ Visst sker en viss förändring av massans socio-ekonomiska struktur under upploppsdagen men både under oroligheterna runt slottet och attackerna mot aristokratins högborg vid Drottninggatan utgör medelklassinslaget fortfarande mellan 50% och 60%.⁹⁹⁵ Jag menar att begreppet ”de dubbla massorna” är vilseledande och bör avföras från dagordningen. Berglund själv tycks också, efter att ha analyserat upploppet med hjälp av begrepp och analysverktyg från framför allt Hultman och Tilly, landa i en slutsats att upploppet också skulle kunna karaktäriseras ”som ett kontinuerligt expanderande upplopp.” Här närmar han sig den tolkning som jag funnit vara den mest rimliga, nämligen att den primära processen här är den förändring av massans målbild och konfliktrepertoar som sker under upploppets olika faser och inte den relativt begränsade förändring vad gäller upploppsdeltagarnas socio-ekonomiska bakgrund som Hedman iakttagit.⁹⁹⁶ Detta understryker ytterligare slutsatsen att begreppet ”de dubbla massorna” här saknar förklaringsvärde.

Avslutningsvis två punkter där Berglund kommer med kritik mot mina slutsatser, så som jag formulerat dem i min uppsats från 2002.⁹⁹⁷ För att lättare kunna analysera upploppets första del gör jag ju en kategorisering av det våld som utövades. Berglund köper denna, men menar att den inte går att tillämpa på upploppets senare delar. Detta är helt korrekt och det har heller aldrig varit min mening. Tvärtom ser jag ju upploppsutvecklingen i termer liknande Berglunds egna; initialt var massans agerande inriktat på att anklaga och döma den person man menade bar skulden för den älskade kronprinsens död, en man som haft så många samhällsförändringsförhoppningar fästade vid sin person.

Under upploppets senare del vidgades målbilden och det hela utvecklade sig till ett angrepp på hela den rådande samhällsordningen. Jag har velat se massornas attack på

⁹⁹⁴ Berglund refererar också till Hedman, men menar uppenbarligen att Hedmans siffror inte rubbar resonemanget kring ”de dubbla massorna.”

⁹⁹⁵ Min analys av arresterade under tiden efter upploppet styrker också tesen om att oroligheterna drevs av en bred och välinformerad folklig opinion.

⁹⁹⁶ Se s. 61f.

⁹⁹⁷ Hultman, Lars. ”En besynnerlig jäsning...”. *Socialt och politiskt våld*, (Eva Österberg, red): s. 88ff och s. 97ff.

det kungliga slottet som ett exempel på att upploppet nu hade utvecklats just till ett angrepp på överheten vars högste representant ju var kungen själv. Berglund menar att detta inte stämmer och hävdar att kungen var mycket populär och därför inte kunde vara måltavla för massans missnöje. Som belägg för kungens popularitet använder han ett citat ur överståthållare Skjöldebrands memoarer, avfattade 15 till 20 år efter upploppet. Här beskrivs hur kungen, när han under eftermiddagen den 20 juni 1810 var på väg från Haga till kungliga slottet, vid Norrbro mötte den stora folksamlingen därstädes: "Folket gav rum och hattarna avtogos. Den åldrige Karl var älskad och ingen misstanke var kastad på honom."⁹⁹⁸

Det finns dock en annan version av vad som hände. Generallöjtnant de Suremain, nära personlig vän till kungen och den som fått honom att lämna Haga för att återvända till huvudstaden, red före kungens vagn in mot stadens centrum och anlände till Norrbro strax innan denne. Han ger följande ögonvittnesskildring: "Hans (kungens, min anm.) ankomst syntes i början icke imponera på befolkningen som befann sig i den största upphetsning, men gav trupperna bättre hållning."⁹⁹⁹

Enligt de Suremain, som oftast nedtecknade sina iakttagelser i tidsmässigt nära anslutning till de händelser han skildrar, tycks alltså inte upploppsdeltagarna vid Norrbro visat någon större kärlek för sin kung. Läger vi därtill det faktum att drottningen, som vi har sett, inte åtnjöt någon större popularitet blir attacken mot kungens hus, oavsett om kungen och drottningen faktiskt var där, ett angrepp, fysiskt och symboliskt, på den rådande samhällsordningen.

⁹⁹⁸ Skjöldebrand, Schück (1904b), s. 110.

⁹⁹⁹ de Suremain, s.172.

25. Slutsatser

Med facit i hand och segrarens historieskrivning framför sig är det måhända lätt att man avfärdar fersenska upploppet som en oviktig detalj i det tidiga 1800-talets politiska och sociala utveckling. Det blev ingen svensk "fransk revolution", trupperna kunde lämna Stockholm och redan under hösten 1810 började tryckfriheten att ifrågasättas för att mycket kraftigt begränsas i och med indragningsmaktens genomförande 1812. Men om man försöker betrakta händelserna under detta år inifrån, under tiden som de hände, blir bilden en annan. Den folkliga rättvisan, i det här fallet personifierad av tusentals stockholmare, hade faktiskt fångslat, dömt och verkställt lagens strängaste straff mot rikets, näst efter kungen, högste befallningshavare. Massan hade demonstrerat sin styrka och det kunde den ju göra igen. Den där och då upplevda uppenbarligen mycket starka oron från myndigheternas sida framstår, givet denna kontext, som både relevant och välgrundad. Myndigheternas reaktion, det politiska diskussionsklimatet, den belägrade huvudstaden, den ömsesidiga misstron mellan allmänhet och myndigheter bildar tillsammans en möjlighetsfond mot vilken en utveckling av helt annan karaktär än den vi kom att uppleva ter sig fullt möjlig. Om vi försöker frigöra oss från det facit vi hela tiden har i vår hand så ter sig Claes Flemings tidigare citerade farhågor om att mordet på Fersen och upploppet bara var början på något mycket större, kanske en folkrevolution med mord och plundring runt om i landet, inte alls orealistiska.

Man kan förvisso försöka placera in fersenska upploppet i ett längre utvecklingsskede där upplopp och folkliga protester från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet ses som en kontinuerligt fortgående "färd mot demokratisering" och ett "ökat folkligt intresse för nationell och internationell politik."¹⁰⁰⁰ Detta synsätt innebär emellertid ett problem. Om man, som Berglund gör, fogar in innebörden av fersenska upploppet i en sådan omfattande strukturell samhällelig process riskerar man att helt eller delvis missa de många särdrag själva upploppet och dess kedja av konsekvenser faktiskt uppvisar. Jag menar därför att vi måste se och utgå från upploppets absoluta unicitet. Mina resultat visar att det fersenska upploppet manifesterar sig som en unik och avgörande händelse i Sveriges historia. Men det unika ligger inte i att upploppet, så som den äldre historieskrivningen velat göra gällande, var en spontan tillfällighet orsakad av en vilseförd pöbels nästintill djuriska impulsutlevande. Det fersenska upploppet var en logisk konsekvens av de processer och förhållanden jag har beskrivit och analyserat i denna avhandlings första empiriska del. Upploppsanalysen har visat hur själva

¹⁰⁰⁰ Berglund, s. 310.

händelseförloppet den 20 juni stegvis utvecklade sig till ett hot/angrepp mot hela den rådande samhällsordningen. De händelser som inträffade och förhållanden som rådde under halvåret efter upploppet har visat sig stödja min slutsats: Farhågorna för eller möjligheterna till en större och kanske våldsam samhällsförändringsprocess tycks, utifrån de samtidsperspektiv som jag redovisat, som både påtagliga och väl förankrade i den förhandenvarande kontexten.

Sveriges politiska liv utspelade sig vid denna tid huvudsakligen i Stockholm, på både överhetens och menighetens arenor.¹⁰⁰¹ Hur såg det då ut i resten av landet? Att det fanns missnöje med tillståndet i landet parat med stora förväntningar på de nya tronföljarna har vi redan kunnat konstatera.¹⁰⁰² Nyhetsförmedlingen vid denna tid var ju av sådan art att fersenska upploppet inom några dagar var känt i stora delar av Sverige.¹⁰⁰³ Det finns också uppgifter om att personer från huvudstaden gett sig ut till socknarna runt Stockholm och försökt mana till uppror.¹⁰⁰⁴

De tidigare redovisade och analyserade troféaffärerna visar även de på en spridningseffekt utanför huvudstaden. Formuleringarna i Skjöldebrands kungörelse är ju mycket tydliga i det att landets samtliga läns befallningshavare åläggs att offentliggöra en likadan efterlysning som Skjöldebrands. Myndigheternas bedömning var uppenbarligen att troféer från upploppet kunde finnas var som helst i landet. Detta innebär ju också att kunskapen om det inträffade var vida spridd och att det då faktiskt fanns en risk att huvudstadsoron skulle ”smitta av sig.”

Och, som jag redovisat ovan, så är det uppenbart att en stor osäkerhet inför framtiden fortfarande rådde hos landets politiska ledning ännu vid utgången av 1810.¹⁰⁰⁵ Formuleringarna i utrikesstatsminister Lars von Engeströms cirkulär till landets samtliga landshövdingar lämnar inget utrymme för andra tolkningar än att kung och statsråd bedömde risken för nya och möjligen mera omfattande folkliga protestaktioner som, om inte överhängande, så i varje fall högst realistisk.

Så var hamnar vi då till sist? Vad har min undersökning visat? Taget ur sin kontext, så som många har gjort, kan upploppet möjligen betraktas som en tillfällig incident utan varken djupare orsaker eller väsentliga konsekvenser. Jag menar emellertid att mina resultat utifrån analysen av såväl de dramatiska skeendena som föregick och skapade

¹⁰⁰¹ Olofsson, *passim*.

¹⁰⁰² Jag avser här dels rapporterna om stora folksamlingar längs vägar och på gator och torg i samband med Karl Augusts tre resor genom landet, dels de likartade rapporterna i samband med Bernadottes resa från Helsingborg till Stockholm. Den mediala bevakningen av denna resa tyder också på ett utbrett ”bernadotteintresse” även i Sverige utanför Stockholm.

¹⁰⁰³ Stockholmsbaserade tidningar och pamfletter kunde man både prenumerera på och köpa lösnummer av på olika ställen i Sverige. (Framgår exempelvis av annonsering i DA, SP och IT)

¹⁰⁰⁴ Ehrenström, Boëthius (1888)s.610f. Noterbart är här också Flemings formuleringar i brevet som citeras på s. 241, där han ju menade att det skulle finnas personer som var ”*utsända att predika mord och plundring i Rikets mest befolkade landsorter.*”

¹⁰⁰⁵ Se s. 288f.

förutsättningarna för händelserna den 20 juni som det utdragna och inte mindre omskakande efterspelet har visat att fersenska upploppet måste ses som en mycket avgörande händelse i de senaste drygt 200 årens svenska historia. Den borde därför förtjäna betydligt större uppmärksamhet än de korta raderna i en av läroböckerna som för närvarande används vid grundutbildningen i historia vid svenska universitet. Fersenska upploppets förspel, förlopp och följder beskrivs nämligen i detta verk på följande sätt:

...under den döde kronprinsens likfärd dödades den främste gustavianen, riksmarskalken Axel von Fersen, av en uppretad folkmassa. Händelsen är omskriven och det har frågats varför inte militären ingrep mot folkhopen.¹⁰⁰⁶

Kort och koncist, men utifrån mina perspektiv alldeles otillräckligt och därmed grovt vilseledande. Låt mig därför slutligen i punktform sammanfatta resultatet av min undersökning av det fersenska upploppet:

1. Det Sverige vi har mött vid utgången av 1810 var utan tvekan ett land i kris, märkt av de senaste tre årens dramatiska och omvälvande både inrikes- och utrikespolitiska händelser, problem och tillkortakommanden. Myndigheterna insåg tidigt vilka svårigheter upploppets konsekvenser kunde ge upphov till och satte därför in den kraftfulla repression som krossade upploppet och höll huvudstaden i ett undantagstillståndliknande järngrepp i flera månader. Risken för nya oroligheter orkestrerade av den stockholmsopinion som i fersenska upploppet visat vad den kunde åstadkomma låg bakom både de ytterst omfattande säkerhetsarrangemangen i samband med Karl August begravning och beslutet att flytta tronföljarriksdagen till Örebro. Myndigheternas oro, ja till och med rädsla, för nya utbrott av mer eller mindre våldsamma upplopp under andra halvåret 1810 nämns endast i förbigående av Hedman medan Berglund ägnar sista delen av sin analys åt en redovisning av turerna kring den nya upploppslagstiftning som så småningom kom på plats. Jag menar att den fulla bilden av överhetens ångest inför framtiden blir tydlig först om man i ett sammanhang ser den rad av upploppsrelaterade åtgärder som vidtogs månaderna efter själva upploppet. Förutom de ovan nämnda tre har vi sett:
 - a. Det kuppattade valet av Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare¹⁰⁰⁷
 - b. Tryckfrihetens inskränkning
 - c. Hanteringen av kronprins Karl Johans intåg i Stockholm
 - d. Hanteringen av Axel von Fersens begravning
 - e. Den officiella tystnaden om Karl Johans sjukdom
 - f. Utrikesstatsminister Lars von Engeströms cirkulär till landet samtliga landshövdingar

¹⁰⁰⁶ Hedenborg & Kvarnström, s. 160.

¹⁰⁰⁷ Till detta återkommer jag i punkt 3 nedan.

Ett land i kris, kanske på randen till någon form av omstörtande samhällsförändring. Jag vill hävda att upploppet i hela sin vidd och sitt djup har framkallat en situation där landets ledning, ett halvår efter upploppet, ser sig nödsakad att beordra landets samtliga landshövdingar att en gång i veckan rapportera förhållanden som rör "ordningen och stillheten i landet" samt uppmärksamma misstänkta personers eller grupper "tänkesätt för eller emot Regering eller Förvaltning."¹⁰⁰⁸ Tydligare än så här kan myndigheternas oro över och osäkerhet inför den rådande situationen knappast åskådliggöras. Fersenska upploppet blir därmed den yttersta förklaringen till, och förklaras samtidigt självt av det läge Sverige upplevdes befinna sig i.

2. Nu blev det ju inte någon svensk revolution. Men det innebär inte att allt det som tänkts, skrivits, sagts, hörts och upplevts, alla de stämningar och känslolägen människorna befunnit sig i, alla de erfarenheter och lärdomar man gjort gick upp i rök och försvann in i historiens glömska. Den omfattande mediala produktionen och det intensiva diskussionsklimatet före och efter upploppet har för många med all säkerhet inneburit en omfattande och genomgripande lärprocess. Den öppna och tidvis hätska debatten i det rika flöde av olika sorters alster i allehanda ämnen som sköljde över den plebejiska offentligheten där människor ur olika samhällsgrupper möttes och tog del av, ventilerade och artikulerade information, rykten och skvaller om aktuella samhällsliga förhållanden har utan tvekan mobiliserat ett brett engagemang. De gränsöverskridande upploppserfarenheterna har till detta lagt en insikt om förändringens möjlighet. Berglund ser ju fersenska upploppet som ett av många moment i en längre utvecklingskedja mot demokratisering och ökat medborgerligt samhällsinflytande. Jag menar att detta bara är en del av sanningen och vill än en gång hävda upploppets unicitet. Trots varierande grader av likhet med andra upplopp under perioden 1700 till 1850 så kan inget av dessa jämföras med fersenska upploppet. Det finns, som jag åskådliggjort, så många exempel på exceptionella inslag dels i själva upploppet, dels, och inte minst, i dess för- och efterspel under åren 1809 och 1810. Denna period har därför inneburit en intensivkurs i en av tryckfrihet och social och politisk oro genererad bred och djup diskussion av frågor om samhällsförhållanden och samhällsförändring. Den lössläppta, tygellösa tryckfriheten blev endast 18 månader gammal, men den förändrade världen i Stockholm och Sverige och dess betydelse som folkbildare och opinionsbildare kan knappast överskattas. Floden av tryckta alster tillsammans med paskiller, lappar och rykten, det vill säga den politiska florans undervegetation, delegitimerade makten, på samma sätt som Darnton visat vad gäller Frankrike och den förbjudna litteraturen före revolutionen. Därför måste de avtryck fersenska upploppet gjort tillerkännas en mycket större betydelse för

¹⁰⁰⁸ Se s. 288f.

just utvecklingen mot ökad demokratisering av det svenska samhället än tidigare forskning har kunnat visa.

3. Tronföljarvalet blev för många en överraskning. Jag menar att den indiciekedja jag formulerat gör det fullt möjligt att valet av Bernadotte direkt kan ledas tillbaka på upploppet och dess omedelbara konsekvenser. Jag har visat hur tankarna på en stark man, en militär ja kanske just en fransk general på den svenska tronen förekom inte bara inom militära kretsar och hos delar av den ledande politikerkadern utan även bland en större allmänhet, åtminstone i Stockholm från och med försommaren 1810. Huvudstadsopinion hade ju visat sin styrka i samband med upploppet och under hela sommaren förekom, som vi har sett, uttalanden som pekar på ett allt starkare stöd för Bernadotte bland allmänheten. Rädslan för nya oroligheter i huvudstaden, och kanske hela landet, kan inte ha undgått utrikesstatsminister von Engeström. För honom måste också själva upploppet blivit en smärtsamt konkret manifestation av vad den stockholmska opinionen kunde åstadkomma. I tronföljdsfrågan kände han sig emellertid, som vi har sett, bunden vid kungens linje att förorda hertig Fredrik Christian av Augustenborg. Med hjälp av Fourniers löften kunde han driva igenom valet av Bernadotte vilket både innebar en seger för den "franska linje" han själv förespråkade och en eftergift åt den oroliga huvudstadsopinionen som han nu hoppades ha tillmötesgått. Med en omstuvad version av justitiekansler Trolle Wachtmeisters tidigare citerade bedömning av bakgrunden till tronföljarvalet menar jag alltså att "om ej mordet den 20 juni inträffat" (läs upploppet) "hade denne kronprins (läs Bernadotte) ej varit här." Om vi därtill lägger Flemings bedömning att upploppet kunde vara början på något större, kanske en folkrevolution, framstår det som ödets dubbla ironi att en fransk revolutionsgeneral kunde inta tronen i Sverige som arvtagare till den gustavianska kungaätten på grund av en påbörjad men ej fullbordad revolution.

Detta är inte platsen för något längre kontrafaktiskt resonemang men kort kan konstateras att ett annat tronföljarval givetvis hade kunnat innebära en helt annan politisk utveckling i Sverige än den vi faktiskt fick. Med Karl Augusts bror på tronen och danske kungen i kulisserna hade kanske den nordiska unionstanken än en gång prövats i verkligheten. Givet den koppling mellan upploppet och valet av Bernadotte jag etablerat måste fersenska upploppet och dess konsekvenser därför anses utgöra ett helt avgörande skede i Sveriges historia under de senaste 200 åren.

4. Och så Karl August, kanske hela dramats huvudperson, men samtidigt så undflyende och svårfångad. Vem var han och hur ska vi förstå honom? En drömmare med utopiskt färgade politiska idéer om ett framtida, enat och stormaktspolitiskt pånyttfött Norden, med sig själv som regent och dynastiskapare? Eller en jordnära realist som insåg att hans personliga möjligheter att kraftfullt leda Sverige mot en ny storhetstid och samtidigt säkra tronföljden på grund av hans sviktande hälsa var mycket små, varför han länge umgicks med planer på att

adoptera prins Gustav? Eller bara en man av folket, nästan, som utifrån både dokumenterade och välkända meriter, inte minst på det militära området, erbjöds ett nytt uppdrag som innebar att han befordrades, eller lät sig befordras till en nivå där hans kompetens kanske inte riktigt räckte till? Något entydigt svar lär vi aldrig få. Konstateras kan bara att under hela det turbulenta året 1810 dyker hans namn ständigt upp, relateras han kontinuerligt till händelser och skeenden, blir han föremål för en intensiv personkult. Detta sker trots att han dör innan halva året har gått och att antalet dagar han fick vara svensk kronprins inte blev fler än 142. Jag har visat att han knappast har gjort några personliga avtryck på den svenska politiska scenen, att han medvetet hållit en låg profil och sparsamt deltagit i hovlivets offentliga tillställningar, rört sig inkognito på Stockholms gator och därvidlag besökt fattigstugor och vårdinrättningar. Hur ska man då förklara den stora mediala uppmärksamheten vid hans ankomst till Sverige, alla förgiftningsrykten som florerade under våren, den djupa sorgen, ilskan och frustrationen när han dog och inte minst den intensiva personkult som ägnades hans namn och gärning under andra halvåret 1810? Den enda rimliga förklaringen är den jag argumenterat för ovan nämligen att det var de oerhört höga förväntningarna på vad en ny kronprins, och då inte specifikt just han, skulle kunna uträtta som låg bakom den uppmärksamhet han rönt. Kronprinsrollen blev symbolen för allt hopp och all framtidstro i det stukade Sverige, Karl August blev dess ansikte, både som levande och död. När kronprinsrollen så småningom skulle axlas av en ny person marknadsfördes ju denne närmast som en reinkarnation av Karl August och i den officiella retorik som ägnas den nye kronprinsen under hans första månader i Sverige förekommer ständiga och översvallande referenser till Karl August.

5. Sedan är det ju så att för människorna där och då gällde samma premisser som i alla tider. Livet måste levas framlänges och vid varje tidpunkt handlar tillvaron om att med de medel som just då finns tillgängliga försöka begripliggöra världen och trots ibland hopplösa odds försöka påverka tillvaron så att den blir något lite bättre än den just nu är. Det här är en evig transhistorisk kompetens vilket fersenska upploppet i hela sin bredd och hela sitt djup tydliggjorde ännu en gång. Om vi använder detta perspektiv pågår fersenska upplopp överallt och alltid.

VII. EPILOG

26. Stockholm 20 juni 1810

– ännu en rekonstruktion

Strax före klockan tolv f.m.¹⁰⁰⁹

Det råder febril aktivitet vid Liljeholmens värdshus. Både uppfarten till och gårdsplanen framför värdshuset är fyllda av praktfulla hovvagnar, skimrande blanka hästar i paradutrustning, militärer i galauniformer, lakejer, betjänter och kuskar i vita livréer samt vanligt folk i sådan mängd att man blott av detta faktum kan sluta sig till att detta inte är en vanlig onsdag i den kungliga huvudstaden. De senaste dagarnas regnande har gett det nystackade höet den där karaktäristiska fuktigt syrliga, nästan kväljande doften. Det har börjat blåsa upp och den kyliga sommarvinden får många av processionens deltagarna att rysa.

Nere från vägen hörs knastret av hovar mot gruset och knirkandet från trötta vagnshjul; Mörners husarer har eskorterat kronprins Karl Augusts postuma eriksgata hela vägen från det skånska Kvidinge, där han för 23 dagar sedan föll av sin häst och dog. Mitt på gårdsplanen syns en tämligen reslig gestalt i svart, fotsid kappa dirigera den kaotiska föreställningen; kortegen skall ordnas och alla skall fås att inta sina, enligt det noggranna, av statsrådet godkända, hovprotokollet, bestämda platser. Fersen tycks trivas i sin roll som organisatör; hans långa gråa hår fladdrar i vinden och serafimerordens blåa band svänger fram och tillbaka, när han med fast röst och bestämda gester kommenderar folk både hit och dit. Alla delarna i likprocessionens komplicerade struktur måste hamna på rätt ställe för att på så sätt, var och en, bidra till att säkra den förväntade/eftersträlvade effekten av den händelse, eller serie av händelser, själva processionen kommer att utgöra.

Stämningen bland processionsdeltagarna är spänd eftersom det under den senaste veckan cirkulerat rykten om att något skulle kunna hända denna dag. Plötsligt hörs en kraftig knall. En raket har skjutits upp från en kulle bakom värdshuset och nu syns en rökstrimma och hörs en explosion också bortifrån Hornskroken, på andra sidan vattnet. Detta är signalen, tiden är inne. Fersen står på trappsteget till sin glänsande riksmarskalksvagn. Han sticker handen innanför kappan och drar fram ett fickur i guld. Långt borta hörs klockorna i Catharina kyrka börja ringa. Fersen tittar på sin klocka, säger något till sin kusk, stoppar tillbaka uret, öppnar vagnsdörren och försvinner in i vagnsmörkret. När Maria Magdalena,

¹⁰⁰⁹ Denna avslutande rekonstruktion bygger i första hand på vittnesmål av kusken J Bauer (Fersens kusk), KR 17/10 1810, Fersenska mordet, Svea hovrätts arkiv, RA. Den har kompletterats med utsagor från källorna som finns angivna i appendix 4.

Sankt Gertrud och Nicolai stämmer in i klockklängen hörs ordern om avmarsch och den beridna skvadronen ur Livgardet i processionens tät sätter sig i rörelse.

Än är det ingen som vet att Karl August, liggande där under bårtäcket på sin enkla likvagn, just ska påbörja sin mest betydelsefulla och omstörtande resa någonsin. Hans postuma intåg i sin huvudstad, kommer att kasta en lång skugga in över framtiden.

En efter en försvinner likprocessionens vagnar ner i backen mot Liljeholmsbron.

Spelet kan börja.

ENGLISH SUMMARY

In the shadow of Charles August

New perspectives on the Fersen riot 1810

On 20 June 1810 Stockholm was rocked by a full-blown and violent riot. In connection with the funeral procession for the recently deceased crown prince Charles August, the marshal of the Realm, count Axel von Fersen, was brutally beaten to death by a large and furious crowd in the heart of the capital. The crowds accused Fersen of having poisoned the very popular crown prince who had died, under unclear circumstances, three weeks earlier. After the killing of Fersen the riot unfolded to an attack on the entire existing social order when the crowd tried to assault first the Royal Castle, then Fersens residence at Blasieholmen and finally some houses at Drottninggatan where known and despised aristocrats lived. Regular street battles were fought in several places in the capital as the military forces used sabers, guns and cannons to stop the advance of the stone-throwing crowds. Several rioters, probably 12-15, were killed and many more seriously wounded. The unrest did not stop until late in the evening, partly, probably, depending on a heavy rain that broke out around 10 p.m.

The authorities responded quickly and military reinforcements from different parts of Sweden were ordered to leave without delay for the Swedish capital. During the rest of the summer and well into the autumn Stockholm was a city under siege. The authorities obviously wanted to prevent a new Fersen riot at all costs. Despite this the capital was considered too dangerous to house the next session of the Swedish parliament (riksdag), scheduled for the 23rd of July. The popular discontent continued, or as the superintendent of the city, Anders Fredrik Skjöldebrand, expressed himself: "A strange fermentation endured among the people."

*

This thesis aims to investigate the causes and consequences of the Fersen riot. By doing so I hope to be able to offer some new perspectives on this, at least in the Swedish context, unique event. These are the three main questions I intend to use:

1. What moods and feelings, thoughts and ideas caused the manifestations of violence and desperation that were expressed in the Fersen riot?
2. How did it happen and on what grounds could the inhabitants of Stockholm offend and insult the authorities and use violence against their commanding officers?
3. What were the consequences of the Fersen riot?

*

The theoretical foundations of my study are the last fifty years of international research on popular protests during the early modern era. Historians as George Rudé, E. P. Thompson, Colin Lucas, William Beik, Charles Tilly and Arlette Farge have all contributed to the theoretical conceptual apparatus I will use in my attempts to shed some new light on the Fersen riot. These are the concepts I intend to use:

1. The plebeian public sphere. This concept describes the information and communication structure of the pre-industrial city. Ordinary people lived in a collective, local public sphere where pubs and workplaces, squares and streets were central arenas.
2. The mutual trust. The old notion of a special, mutual relationship between the king and his people, and the right of the people to act as vicarious agents of power in the event of a betrayal by the authorities.
3. The crowds invited. To the many official events held in the capital of a country, the crowd was always invited. These were the occasions when the mutual relationship between the king and his subjects was tested.
4. Repertoires of contention. The participants in the urban riots of the early modern period used a variety of behaviors, statements and actions. Together these form a number of conflict repertoires.
5. Strategies for restoration. This concept focuses on how the authorities acted in their attempts to restore social order and trust between the king and the people.

I have used six different kinds of sources:

1. Police reports from the Police Chamber of Stockholm 1810.
2. Trial records of the legal aftermath of the riot.
3. Military orders.
4. Public print.
5. Newspapers, pamphlets and handbills.
6. Letters, diaries and memoirs.

*

The first empirical part of the thesis starts with an investigation of the state of the kingdom of Sweden at the beginning of 1810. I then examine the newly elected crown prince Charles August's 142 days as heir to the Swedish throne. The next chapter deals with the fact that the Swedish parliament during the spring 1810 passed a new legislation that made the freedom of press almost unrestricted. The many rumors about

alleged plans to poison Charles August is the subject of the next chapter. Finally, I carry out a thorough review of the situation in Stockholm during the last three weeks before the riot.

Conclusion 1: Sweden was a country in deep crisis. The failures of the foreign policy, the domestic political chaos after the coup d'état, poor public finances and an increasing social unrest had put the country in a state of anger, sorrow, despair and resignation. For large parts of the capital's population Charles August became the symbol of a better future and his sudden death "proved" that the poisoning rumors had been true. In the weeks leading up to the riot the political debate and agitation became increasingly intense in the various arenas of the plebeian public sphere. The anger and grief over the death of Charles August was lively discussed, but it was not the person Charles August himself that was mourned but the role people had hoped he would have been able to play. Now the high expectations were endangered, and the crowd was prepared to resort to violence in order to defend them.

*

In the second empirical part of the thesis, I examine and analyze the riot itself. The first chapter is the story of the Fersen riot narrated by actual eyewitnesses. In the second chapter, "The Voices of the Fersen Riot," I will show what people actually said to each other, to the military and to the police during this tumultuous day. Finally, I will analyze the nature and degree of the violence that was exercised by the crowd.

Conclusion 2: Previous research has usually treated the Fersen riot as a temporary outbreak of violence orchestrated by a bloodthirsty crowd. But the fact is that the rioters mainly belonged to the city's middle class. They were craftsmen, officials, teachers, shopkeepers, artists, and innkeepers. Causes and consequences of the riot, other than the killing of Axel von Fersen, have rarely been discussed.

As usual the crowd was invited to attend the funeral procession together with representatives of the authorities. Loud expressions of discontent accompanied the procession from the very beginning and as the city center approached the protests took on increasingly violent forms. Three distinct phases of the riot can be distinguished. In the first phase the aims and means of the rioters are limited. Fersen is to be insulted and humiliated both verbally and physically. Stones, pieces of wood and other objects are thrown at his carriage. In phase two the target image changes, Fersen must die, so the rioters practice their alleged traditional right to sentence and punish enemies of the state if the authorities fail to do that. In the last phase of the riot the goal is broadened and gradually develops into a protest against prevailing social conditions when the crowd is fighting the military and police with stones and wooden sticks. In all three phases the repertoires of contention consist of well-known, traditional actions and behaviours.

The concluding empirical part of my work deals with the short-term and long-term consequences of the Fersen riot. In the first chapter I discuss the tense and unruly situation in Stockholm during the weeks after the riot. The way the authorities handled the funeral of Charles August is the subject of the next chapter. The election of a new heir to the Swedish throne has many interesting aspects and, in this chapter, I discuss some of them. The next chapter deals with the fact that the freedom of press continued to generate a flood of printed works during the second half of the year and finally, in the last chapter, I try to give a picture of the state of affairs in the city and the country at the end of 1810.

Conclusion 3: The summer of 1810 was a dramatic and turbulent period. Thousands of soldiers from different parts of the country held the city in an iron grip. When the funeral of Karl August was to be carried out the authorities took security measures on an unprecedented scale. Every inch of the path of the funeral procession was guarded by soldiers with sharp loaded guns. The authorities obviously wanted to prevent a repeat of the 20 June riot at all costs.

Due to the situation in Stockholm the next session of the Swedish parliament (Riksdag) was moved from the capital to the city of Örebro. The main task of the Riksdag was to choose a new heir to the throne. In Sweden, and especially in Stockholm, there was already a strong opinion in favor of appointing a French general as heir to the throne. During the spring of 1810 this opinion grew stronger and after Charles August's death and the Fersen riot the French general Jean Baptiste Bernadotte became the favorite of the Stockholm population. Despite the fact that the king and the government actually recommended the Danish prince Fredrik Christian of Augustenborg, Bernadotte was elected successor to the Swedish throne in a coup-like manner on the 21 August 1810.

During the autumn the intense political discussions in the capital continued, not least depending on the almost unlimited availability of printed works on every conceivable subject. At the same time, the authorities applied different strategies in order to restore law and order and to reassure the people that the mutual bond between the king and his people still existed.

When Axel von Fersen in December 1810 was to be buried, almost six months after the riot, the authorities' fear of new riots was still very great. A partly new strategy, silence and surveillance was used. The crowd wasn't invited to the event and there was no official information about the funeral at all. But the church, the Royal Castle and the streets in the area were intensively guarded by heavily armed military and only specially invited guests were allowed to attend the ceremony.

As the turbulent year 1810 draws to a close there is still great concern about new disturbances or riots, in Stockholm and in other places. But the arrival of the new heir to the throne has instilled hope in the population. Bernadotte is expected to accomplish

everything that people had hoped his predecessor would have done. He is the new Charles August.

What are then my new perspectives?

Taken out of context, the Fersen riot could possibly be regarded as a temporary incident, with neither deeper causes nor significant consequences. My analysis of the dramatic events that preceded and created the conditions for the events of 20 June, together with the discussion of the protracted and shocking aftermath, has shown that the Fersen riot must be regarded as a very decisive event in the last 200 years of Swedish history. The main reasons for this are:

1. At the end of the year 1810 Sweden is a country in crisis, perhaps on the brink of some kind of subversive social change. I would argue that the riot, in all its breadth and depth, has provoked a situation in which, six months after the riot, the country's leadership feels compelled to order the country's governors to report once a week on conditions concerning order and tranquility in the country, paying particular attention to the mindset of suspects. The authorities' concern and uncertainty about the current situation can hardly be more clearly illustrated than this. Thus, the Fersen riot both explains, and is itself explained by, the bad and miserable state Sweden was perceived to be in.
2. No, there was no Swedish revolution. But that doesn't mean that everything that was thought, written, said, heard and experienced during these turbulent months went up in smoke. Nor did all the moods and feelings people had found themselves in, all the experiences and lessons they had learned, disappear into the oblivion of history. The extensive media production and the intense climate of discussion before and after the riot have undoubtedly meant an extensive and thorough learning process. The open and rancorous tone of debate in the rich flow of different kinds of printed works that washed over the plebeian public sphere, where people from different social groups met, took part in, ventilated and articulated information, rumors and gossip about current social conditions, has undoubtedly mobilized a broad commitment. The cross-border riot experiences have added to this an insight into the possibility of change. For large parts of the capital's population this period has meant an intensive course in questions and knowledge about social conditions and social change. The Fersen riot must be recognized as much more important for the development towards increased democratization of the Swedish society than previous research has been able to show.
3. The election of the heir to the throne came as a surprise to many. I believe that the chain of circumstantial evidence I have formulated makes it quite possible that the election of Bernadotte can be traced directly back to the riot and its immediate consequences. The public opinion in the capital had shown its

strength in connection with the riot and throughout the summer there were statements pointing to an increasingly stronger support for Bernadotte in particular. The government had initially decided to propose Charles August's brother as heir to the throne but suddenly changed its mind during the parliamentary negotiations. I would argue that the election of Bernadotte can be seen as a concession to the strong public opinion in Stockholm. A different election of successor to the throne could have meant a completely different political development in Sweden and in Scandinavia, than the one we actually got. Given the connection between the riot and Bernadotte's election that I have established, the Fersen riot and its consequences must be considered a crucial moment in Sweden's history over the past 200 years.

And finally, Charles August. Who was he and what did he want to accomplish? Would he have made a strong and clear leader with ambitions to make Sweden a nation to be reckoned with once again? Or was he just a man with no real political experience who had accepted, against his better judgement, a role he had never been able to play? We will never know the answer to that question. But what we do know is that throughout the year 1810 his name is constantly appearing, that he continuously is related to different events, and that he becomes the object of an intense cult of personality. This is despite the fact that he died before half the year had passed, despite the fact that he, during his only 142 days as crown prince, hardly made any impressions on the Swedish political scene, despite the fact that he kept a low profile in all contexts. How, then, can the grief, frustration and anger caused by his death be explained? The only plausible explanation is that it was the enormously high expectations of what a new crown prince, and not specifically he, would be able to accomplish as heir to the throne and king, that caused the attention he received. The role of the crown prince became the symbol of all hope and all faith in the future in the battered Sweden. Charles August became its face, both alive and dead.

Shortly after 12 a.m. on 20 June 1810, Charles August arrived for the last time in his capital. His posthumous entry into Stockholm would cast a long shadow over the future.

APPENDIX

Appendix 1 - Upploppets röster

KR: Protokollen från Kärnärskrättens behandling av ärendet.

Replikator	Uppgiftslämnare	Replik	Källa
1. Yttranden som signalerar äldre, traditionella föreställningar - rätten att skipa rättvisa	Rundqvist, L sockerbruks- mästare	Har sagt att Fersen var: <i>"... en prinsmördare som förtjänade att dö och ej borde skonas."</i>	KR Volym 35-38 fol. 183
	Hambré, F studerande	Har hört att Lexow till Fersen sagt <i>... ni har mördat vår kronprins och skall därför straffas eller ock utkastas genom fönstret.</i>	KR Volym 35-38 fol. 297
	Boring, L J kryddkramhandlare	Har hört någon säga när Fersen släpades ut från Hultgrens hus: <i>Den rackarn bör ej leva. Han skall mördas. Vi skola mörda honom på stället</i>	KR Volym 35-38 fol. 330
	Engvall, dräng	Har hört sägas i Rådhusets vaktrum i samband med "rättegången" mot Fersen: <i>Se nu är det nog. Det behövs icke mer. Nu skall du ut och dö efter vår lag.</i>	KR Volym 35-38 fol. 755
	Berg, J P snickare	Hörde sägas när en del av Fersens värdesaker överlämnades till Silversparre: <i>Vi äro inga tjuvar, utan endast hämnare av Karl Augusts död</i>	KR Volym 35-38 fol. 396
	Silversparre, L generaladjutant	Att människorna på Riddarhustorget, när han ville föra bort Fersens döda kropp, har ropat: <i>Han ska till galgbacken!</i>	KR Volym 41 Rapport
	Adlercreutz, C J general	Att människorna på Riddarhustorget <i>"under oväsen och skrälande ville föra hans Excellens' lik till avrättsplatsen."</i>	Årstrycket 1810
2. Yttranden som signalerar nyare politiska idéer och föreställningar; a. nationalistiska	Wennberg, J O notarie	Har hört Lexow angripa Fersen och bland annat sagt: <i>Nu är er tid kommen och ert hyckleri och elakhet skall få sitt slut. Ni är ingen redlig svensk.</i>	KR Volym 35-38 fol. 462
	Jansson, C G handelsbetjänt	Har hört Lambert säga till Fersen: <i>"... jag är född fransos, men nu är jag svensk och vill försvara svenska folkets ära."</i>	KR Volym 35-38 fol. 352
	Sundman, J aktör	Har på Gustav Adolfs torg hört Lambert säga: <i>"Här ser du ock och ta mig tusan djeflar en ärlig svensk."</i>	KR Volym 35-38 fol. 1974
	Griberg, M politiegevaldiger	Har hört guldsmeden Hellbom ropa till folket på gatan utanför Hultgrens hus: <i>"Låt se att ni ären svenskar, go' vänner..."</i> <i>och</i> <i>"Håll i er gossar, vi äro svenskar allehopa!"</i>	KR Volym 35-38 fol. 975
	Tollesen, P E kapten	Har när Fersen släpats ut från Hultgrens hus hört en person som höjt en käpp för att slå till Fersen säga: <i>"Är ni en riktig medborgare, så slå ni med!"</i>	KR Volym 35-38 fol. 1016

b. revolutionära	Norstedt, G kontorsskrivare	Hör hört Lambert säga, i samband med att denne gick runt på Riddarhustorget när Fersen var död: "Här är jag general, är ni av mitt parti så linden i en näsduk runt armen!"	KR Volym 35-38 fol. 1174
	Scharp, C A handelsbok-hållare	Har hört Tandefeldt på Riddarhustorget säga: "Herre vi är femton hundra; nu skola vi passa på."	KR Volym 35-38 fol. 314
	Palmén, J underskeppare	Har, när han varnat Tandefeldt för att skryta om sina bravader under upploppet, fått till svar: "Det är väl inte så farligt. Vi låra väl alla vara av en tanke."	KR Volym 35-38 fol. 259
	Peterson, J gardist	Har på Riddarhustorget hört betjänten Johan Nordeman säga till soldaterna: "...håll nu med oss, så kan både ni och vi få rätt."	KR Volym 35-38 fol. 1372
	Souplet, J kammartjänare	Uppger att Bartholin har sagt till honom, i samband med att Fersen fördes ut på gatan från Hultgrens hus: "Låt dem gå på, ni påminner er ju franska revolutionen, man bör understödja republikanerna."	KR Volym 35-38 fol. 781
3. Yttranden som signalerar misstro, olydnad eller hot	Rink, J gardist	Har hört någon, förmodligen sockbruksmästaren Rundqvist, ropa mot soldaterna utanför Hultgrens hus: "Fäll ej bajonett mot oss gossar, det duger intet.."	KR Volym 35-38 fol. 1143
a. mot militär och polis	Silversparre, L generaladjutant	Har hört någon, förmodligen sockbruksmästaren Rundqvist, ropa mot soldaterna utanför Hultgrens hus: "Fäll ej bajonett mot oss gossar, det duger intet.."	KR Volym 41 Rapport
	Hagberg, N gardist	Uppger att Tandefelt har sagt till soldaterna på Riddarhustorget: "Ni borde låta bli det, utan hjälpa menigheten."	KR Volym 35-38 fol. 1144
	Griberg, M politiegevaldiger	Uppger att markören Anders Johan Wennerberg uppe i de Hultgrenska rummen har sagt till honom: "Här har du intet att beställa, utan gå dina färde."	KR Volym 35-38 fol. 975
	Rick, N kapten	Uppger att guldsmeden Olof Hellbom till honom och hans trupp har sagt: "Gossar gör ej motstånd, ty det är ej någon fara."	KR Volym 35-38 fol. 1154
	Stenman, P gardist	Uppger att fabrikssnickaren Johan Emanuel Gode till honom har sagt att: "... militären borde hålla sig undan."	KR Volym 35-38 fol. 1136
	Skjöld, J gardist	Uppger att skomakaren Henric Lindgren, i samband med att en grupp soldater försökte eskortera Fersen över Riddarhustorget, till honom har sagt: "Låt bli det där, annars får du detsamma som Fersen."	KR Volym 35-38 fol. 1146
	Malmgren, L gardist	Uppger att kryddkramhandlaren Alexander Linde till honom har sagt: "... om Livgardet årnade göra motstånd, så hade det tagit sig vatten över huvudet..."	KR Volym 35-38 fol. 1684

Brunow, CE rytmästare	Uppger att jägaren Gustav Lindqvist, i samband med att denne på Riddarhustorget försökt tränga sig förbi Livgardets trupp därstädes, har sagt: "Ert motstånd betyder intet, jag ska ta mig tusan djävlar lika väl fram ..."	KR Volym 35-38 fol. 1226
Hagberg, CG notarie	Uppger att kapten Lagerkrantz, i samband med att dragonerna skingrade folkmassorna på Norrbro, har sagt: "Det är alldeles oerhört att dragonerna skola våga på detta sätt hantera folket, som förhållit sig så raska."	KR Volym 35-38 fol. 288
Hammarskjöld, A kapten	Uppger att folket, när han försökte få dem att lämna rummet i Hultgrens hus där Fersen uppehåll sig, till honom har sagt att: "... i källaresalen hade alla rätt att ingå och att de ej kände någon som kunde hindra dem vara på ett publikt ställe.."	KR Volym 35-38 fol. 154
Bergman, J hattmakaregesäll	Nå kanonerna kördes fram i Storkyrkobrinken har han enligt egen utsago sagt: "Nådige herre, varföre skall man skjuta på folket? Det gör ju intet ont.	KR Volym 35-38 fol. 68
Rosenlund, politieuppsynings- man	Uppger att en Peter Söderberg på Riddarhustorget har sagt till honom: "Idag bryr ni väl er inte om att se så noga efter?"	KR Volym 35-38 fol. 1396
Sköld, J gardist	Uppger att markören L G Ölander sagt till några soldater som stod i begrepp att använda vapen: "Vad ni gör soldater, så skjut ej på folket, ty edra officerare har varit stora kanaljer mot oss."	KR Volym 35-38 fol. 1146
Stenman, P gardist	Uppger att skomakaren J H Lindgren har sagt till en militärtropp att de: "...borde göra gemensam sak med folket och hålla sig undan."	KR Volym 35-38 fol. 1136
Wahl, P gardist	Uppger att kommissarie G A Ahlmark har tillfrågat honom och hans kamrater: "... om de vore försedde med ammunition och om de bleve befallde att skjuta, de då icke sköte över?"	KR Volym 35-38 fol. 1371

b. mot aristokratin (vars representant här är Fersen själv)	Hammar skjöld löjtnant	Har hört Lambert säga till Fersen när denne sagt att han också kommer att sörja den döde kronprinsen: "...du ljuger din bov och är för mycket övad i hovintriger för att tala sanning..."	KR Volym 35-38 fol. 154
	Wennberg, JO notarie	Uppger att Lambert uppe i de Hultgrenska rummen sagt till Fersen: "...huru vågar ni som varit orsak till vår älskade kronprins' död visa er för allmänhetens ögon. Är det inte nog att ni berövat Sverige dess enda hopp, ni vill även insultera dess undersåtar som ni alltid ansett för Pack och emot vilka ni uppfört er på det mest högfärdiga och förolämpande sätt, men nu är er tid kommen och ert hyckleri och elakhet skall få sitt slut. Ni är ingen redlig svensk."	KR Volym 35-38 fol. 462
	Hammar skjöld löjtnant	Uppger att Lexow upp i Hultgrens rum gripit tag i Fersens ordensband och sagt: "Av med detta ordensband. Du är ovärdig att bära det." När ordensbandet var avslitet betraktade man inte längre Fersen som greve i det att man sa: "God dag herr Fersen."	KR Volym 35-38 fol. 154
c. mot överheten	Hammar skjöld löjtnant	Uppger att folket utanför Hultgrens hus, när Silversparre ville få lov att föra Fersen till kungliga slottet, har ropat: "Nej, icke åt Slottet, där får han nog tillfälle att komma undan. Det duger icke. Vi veta nog hur han då bliver dömd. I arrest med honom under Rådstugan eller Stadshuset."	KR Volym 35-38 fol. 301
	Griberg, M politiegevaldiger	Uppger att guldsmeden Olof Hellbom tillsammans med andra upp i de hultgrenska rummen har ropat: "Det skall tusand jävlar därmed vara nöjd, kommen han idag i arrest så kommer han ut i morgon och då dömer han huvudet av oss."	KR Volym 35-38 fol. 975
	Segeberg, JF politieuppsynings- man	Har i Rådhusets vaktrum, dit Fersen fördes, hört någon säga: "...inom några timmar är han fri igen och kan åter verka. Vi bör därför göra processen kort."	KR Volym 35-38 fol. 150

4. Yttranden som signalerar upploppets stegvisa utveckling	Brunström, Catarina	Har hört Bartholin säga: "... ja, ja mamma, lilla du får väl se mer innan kvällen då det börjar brinna .."	KR Volym 35-38 fol. 1187
	Allén, A C betjänt	Har, när Fersens lik förts in i boden vid Riddarehustorget, hört Bartholin säga: "Nu är det gjort, nu ska vi gå till grevinnan Piper."	KR Volym 35-38 fol. 1186
	Feldin, C F proviantskrivare	Tandefeldt har till honom sagt: "I afton klockan 8 ska vi råkås; den som då ej går med han är pultron."	KR Volym 35-38 fol. 258
	Blomqvist, N regementskommissarie	Uppger att guldsmeden Olof Hellbom till honom har sagt: "Det är bra att det är förbi med den långa räven, men jag tror väl icke att det är slut därmed."	KR Volym 35-38 fol. 660
	Holm, H smedslärling	Uppger att drängen Anders Lundqvist till folkhopen på Gustav Adolfs torg har sagt: "Nu ska vi gå till Ugglas."	KR Volym 35-38 fol. 280
	Hägerstrand, A korpral	Uppger att järnkramarbetjanten Anders Lundström efter mordet på Fersen har sagt att: "... leken ännu ej vore slut och att det skulle gå bättre framåt natten."	KR Volym 35-38 fol. 1990
	Hagberg, J konduktör	Uppger att kapten Axel Lagerkrantz sagt till folket på Riddarehustorget: "Klockan 8 i afton samlas vi utanför Fersiska huset å Blasieholmen och då skola vi vara raska."	KR Volym 35-38 fol. 287
	Allén, A C betjänt	Uppger att han iakttagit folk på Riddarhustorget som efter mordet på Fersen tagit varandra i hand och sagt: "Vi har ej känt varandra förut. Nu skola vi bli bröder."	KR Volym 35-38 fol. 1846
	Bartholin, G fanjunkare	Uppger att folket på Riddarhustorget efter mordet på Fersen ropade: "Nu är rackarn död. Nu skola vi till Piperskan, giftblanderskan, enögda Klingspor, Ugglas och Adlercreutz."	KR Volym 35-38 fol. 293
	Leksell, E skomakare	Har efter mordet hört någon säga: "Nu är det slut med en skälm. Det kommer väl flera efter."	KR Volym 35-38 fol. 1159
	Netzell, P J sekreterare	Har efter mordet hört en person säga: "Nu är det gudi lov slut med honom, men är har vi Ugglan kvar."	KR Volym 35-38 fol. 1199
	Schultz, D stallmästare	Uppger att någon på Riddarhustorget efter mordet har sagt: "Ja nu skola vi hålla oss stilla men konungamördarna skola dö. På denna dagen har mycket gott skett i Sverige, men ännu är en excellence och en Rävinnä eller grevinnä kvar."	KR Volym 35-38 fol. 837
	Tigerstedt, F A gardist	Har efter mordet hört någon säga: "Det är ej slut med det här. Det finns ännu fler förrädare kvar och om jag än ska uppoffra mitt liv, så ska här bli annorlunda."	KR Volym 35-38 fol. 1670

Appendix 2 - Åtal och domar

Namn	Åtalades för	Dömdes till
Ahlmark, A kommissarie	att ha bjudit soldater på mat och dryck.	Frikänd
Allén, A betjänt	att ha stulit Fersens byxhångslen.	40 par spö
Bartholin, G fanjunkare	att ha varit en av de huvudansvariga för händelserna den 20 juni.	Frikändes i högsta instans (Satt dock länge häktad)
Behm, L A glasslipare	att ha talat uppviglande till soldaterna.	Frikänd
Bergman, A J stenhuggarlärning	att ha deltagit i stenkastning mot Slottet.	Frikänd
Bergman, Jacob gesäll	att ha ställt sig framför en av kanonmynningarna på Storkyrkobrinken.	20 par spö och livstids fängelse Landskrona fästning
Bergskjöld, Ulrika	att ha innehaft och vidarebefordrat en paskill med upp-roriskt innehåll.	8 dygn på vatten och bröd
Bonn, G A underläkare	att ha ryckt av en bit hår från Fersens huvud.	Frikänd
Borg, J H löjtnant	att ha talat uppviglande till soldaterna samt uppgivit sig vara en av huvudmännen.	Förklarades otillräknelig och placerades på Danviken
Calwagen, M	att ha tillägnat sig delar av Fersens sönderrivna ordens-band.	8 dygn på vatten och bröd
Ekelund, C M månglerska	att ha innehaft och vidarebefordrat en paskill med upp-roriskt innehåll.	4 dygn på vatten och bröd
Gahm, J urmakaregesäll	att ha stulit eller haft i sin ägo Fersen-persedlar.	Frikänd
Haglund, A kusk	att ha stulit eller haft i sin ägo Fersen-persedlar.	Frikänd
Hallman, J P skräddarelärning	att ha hoppat på Fersens lik.	Frikänd
Hellobom, O guldsmed	att vid flera olika tillfällen den 20 juni ha talat uppviglande till soldater och folk.	Frikänd
Holmberg, J artillerist	att ha hurrat på Storkyrko-brinken samt försökt tränga sig igenom soldatleden.	8 dygn på vatten och bröd
Holmberg, N betjänt	att ha talat uppviglande till soldaterna.	Frikänd
Högman, F skrivare	Tillägnat sig Fersen-persedlar, särskilt en damask.	12 dygn på vatten och bröd
Jacobi, C tracteur	att ha stulit och delat ut Fersen-persedlar	Frikänd
Jungqvist, J gesäll	att ha slagit general Adler-creutz med ett bamburör.	dödsstraff, som sedermera omvandlades till livstids internering på Landskrona fästning.
Lagercrantz, A före detta kapten	att ha talat uppviglande till soldater på Gustav Adolfs torg på kvällen den 20 juni.	Frikänd

Lambert, J acteur	att ha varit en av de huvud- ansvariga för händelserna den 20 juni.	16 dygn på vatten och bröd
Lexow, J G grosshandlare	att ha varit en av de huvud- ansvariga för händelserna den 20 juni.	40 par spö och ett år på Landskrona fästning, samt landsförvisning.
Lindgren, H skomakare	att ha talat uppiggande till soldater.	Frikänd
Lindqvist, G jägare	att ha slagits med en planka och trängt sig igenom soldat-leden på Riddarhustorget.	16 dygn på vatten och bröd
Ludvigsson, G fänrik	att ha kastat sten mot general Adlercreutz.	8 dygn på vatten och bröd
Lundqvist, A sockerbruksdräng	att ha innehaft Fersen-persedlar samt talat uppiggande på Gustav Adolfs Torg.	Frikänd
Löfgren, C F kommissionär	att ha slagit Fersen med en käpp.	livstids fängelse på Landskrona fästning.
Nordman, J betjänt	att ha talat uppiggande till soldater.	Frikänd
Pauli, W urfabrikör	att ha talat uppiggande till soldater på Gustav Adolfs torg under kvällen.	Frikänd
Rundqvist, L sockerbruks- mästare	att ha talat uppiggande samt haft Fersen-persedlar i sin ägo.	Frikänd
Sehman, J G underläkare	att ha stulit och innehaft ett antal Fersen-persedlar.	12 dygn på vatten och bröd
Stenberg, J kramhandlare	att ha talat uppiggande till soldater.	Frikänd
Söderberg, P dräng	att ha stulit en av Fersens strumpor, talat uppiggande samt sparkat på Fersens lik.	Frikänd
Tandefeldt, O J sjöman	att ha varit en av de huvud- ansvariga för händelserna den 20 juni och hoppat på liket.	40 par spö och 2 års internering på Älvsborgs fästning.
Törnmark, J hembryggare	att ha innehaft en paskill samt sagt att han skulle slänga ut Fersen från Hultgrens fönster.	Frikänd
Wistrand, G skraddaregesäll	att ha stulit Fersens guldur.	8 dygn på vatten och bröd
Ölander, L G marceur	att ha bjudit soldater på för-täring samt talat uppiggande till dessa.	Frikänd
Östergren, A kusk	att ha kastat tegelsten mot soldater från ett vindsfönster.	20 dygn på vatten och bröd
Österman, P G skoflickaregesäll	att ha trängt sig igenom soldat-led på Riddarhustorget och uttalat sig hotande.	Frikänd

Appendix 3 - Tabeller

Tabell 1: Antalet annonser avseende tryckta alster från Stockholms boklädor i de 4 stora dagstidningarna under perioden 1/7 – 31/12 1810

Månad	Tidn.				Summa
	DA 6 nr/vecka	SP 6 nr/vecka	SPT 3 nr/vecka	IT 3 nr/vecka	
Juli	268	193	35	45	541
Augusti	334	205	24	38	601
September	338	137	19	53	547
Oktober	358	198	47	49	652
November	314	158	34	56	562
December	374	89	20	46	527

Tabell 2: Annonsering av tryckta alster (och en utställning) i anledning av Carl Augusts död

Annonser om tryckta alster i anledning av Carl Augusts död i DA och SP	Period	Frekvens
Försök till ett skaldestycke över H K H Swea Rikets kronprins ...	5/7 – 6/8	31
Sveriges tårar vid en ömt älskad furstes grav ...	10/7 – 31/7	22
Orden till musiken vid H K H Kronprinsen Carl Augusts jordfäst...	12/7 – 26/10	21
Barnsligt offer av ett uppriktigt sörgjande hjerta i anledning av ...	16/7 – 1/8	6
Kronprinsens av Sverige hastiga död på Qvidinge Hed i Skåne ...	23/7 – 1/9	19
Alla till kongl. Collegium Medicum inkomna rapporter, brev, ...	30/7 – 17/9	8
Kongl. Svea Hovrätts protocolle och domslut ...	31/7 – 12/12	10
Likpredikan öfver högtsalig H K H Carl August, Swea Rikes ...	2/8 – 16/8	9
Personalier öfver högtsalig H K H Carl August, Swea Rikes ...	2/8 – 18/8	9
Kopparstick som visar porträtt av vår avlidne kronprins, ...	16/8 – 30/10	15
Med vederbörligt tillstånd visas högtsalig kronprinsen ...***	1710 – 31/12	20

*** = Annonseringen av denna utställning fortsatte även under januari 1811

Annonstexten i sin helhet: "Med vederbörligt tillstånd visas högtsalig H K H Kronprinsen Carl Augusts bild, pousserad i wax uti naturlig storlek, klädd i dess storamiralsuniform. Af kännare befunnen samma höga person fullkomligt lik, och som all möda varit ospard hoppas jag att af respective allmänheten denna prins med bifall ska beses. Skådeplatsen är husen n:o 7 vid Drottninggatan. Priset är för varje person 8 sh B:o. Bilden visas ifrån kl 10 fm till 7 em."

Tabell 3: Annonsering av tryckta alster i anknytning till urtima riksdagen i Örebro

Annonser för tre olika serier av trycksaker från riksdagen i Örebro	Period	Frekvens
Riksdagstidningar från Örebro**	27/7 – 3/9	13
Utdrag af ett brev från Örebro #1 - #4 + Bihang	14/8 – 27/12	35
Protocoll från respektive stånd vid riksdagen i Örebro	14/8 – 3/12	38

** = Den relativt korta annonseringsperioden kan förmodligen hänföras till det faktum att man prenumererade på en serie om 50 "ark" från riksdagsförhandlingarna. Dessa kunde man sedan under **hela hösten** hämta ut i "sin" bokhandel. Det utkom 47 nr av "Riksdagstidningar ...", **det sista den 13 december 1810**.

Tabell 4: Annonsering av tryckta alster i anknytning till valet av Jean Baptiste Bernadotte till Sveriges kronprins

Annonser i DA och SP om tryckta alster i anledning av valet av Jean Baptiste Bernadotte till Sveriges kronprins	Period	Frekvens
Underrättelser om den av Svea Rikes Ständer till kongl. ...	24/8 – 24/12	51
Biografiska och historiska underrättelser om marskalken av ...	25/8 – 25/10	38
Glädjesång över Furstens av Ponte Corvo utkorande till ...	27/8 – 25/11	10
Ett här graverat porträtt i stort 8:o format af Svea Rikes ...	3/9 – 27/12	36
Anteckningar till prinsens av Ponte Corvo, Sveriges utkorade ...	5/9 – 26/11	13
Porträtt av prinsen Johan Bapt. Jul. Bernadotte, Svea Rikes ...	6/9 – 27/12	36
Ett historieradt miniatureportrait av prins Josef Frans Oscar ...	22/9 – 6/10	16
Porträtt av Eugenie Bernardine, kronprinsessa av Sverige	9/10 – 19/10	12
Officiell samling av K.M.:s brev till kronprinsen samt dess svar	17/10 – 22/1	17
Lewernesbeskrivning öfver Hans Kongl. Höghet, Svea Rikes ...	9/11 – 31/12	31

Appendix 4 - Rekonstruktionsförklaring

I ett försök att skapa en trovärdig och sannolik men också levande skildring av det så kallade Fersenska upploppet i Stockholm den 20 juni 1810 har jag gjort ovanstående rekonstruktion av det som hände. Syftet med detta förfaringsätt är dubbelt. För det första vill jag beskriva huvuddragen i det händelseförlopp som först ledde till att Sveriges riksmarskalk Axel von Fersen dödades och senare till ett upplopp som penetrerade olika delar av Stockholm under eftermiddagen och kvällen den 20 juni 1810. För det andra vill jag med denna metod, som snarast kan beskrivas som källbaserad, lätt fiktionaliserad verklighetsbeskrivning, försöka skapa en form av närhet till och kontakt med de människor och händelser som konstituerade denna märkliga dag.

*

Till den första texten/konstruktionen (strax efter klockan 12 e.m.) har jag hämtat uppgifter ur sju olika källor.¹⁰¹⁰ De data om kortegeväg, kortegens utseende och deltagare, vilka jag använt mig utav finns dokumenterade i minst två, oftast flera, av källorna. Detsamma gäller för såväl samtliga repliker som yttras i framställningen som för uppgifterna om enskilda händelser i samband med upptrappningen av våldsamheterna fram tills dess att Fersen lämnar sin vagn på Stora Nygatan. Det fortsatta händelseförloppet fram till och med att Fersen dödas, finns rikligt dokumenterat i samtliga källor, utom tidningsmaterialet, vilket bland annat innebär att uppgifterna ibland är motstridiga. Jag har därför valt att bygga min rekonstruktion av detta skede enbart med utgångspunkt från samstämmiga uppgifter i minst fyra av källorna.

*

¹⁰¹⁰Dessa är: Clason, s. 215-225, Klercker, s. 538-550, Schück 1900, s. 18-33, Schück 1904, s. 105-119, samt i det rättsliga materialet enligt följande: 1. Actors sammanfattning av målet, Svea hovrätts arkiv, Fersenska mordet, vol 41, s. 1-79; RA och 2. Vittnesuttalanden i målet, Svea hovrätts arkiv, Fersenska mordet, vol 35-38; RA; och slutligen tidningsmaterialet, dvs DA och SP.

För att därefter åskådliggöra det fersenska upploppets fortsatta utveckling har jag med utgångspunkt från vittnesmålen av fem av de i den rättsliga processen efter upploppet åtalade personerna konstruerat fem berättelser (Omkring klockan halv till tre e.m.). Jag har till dessa berättelser utgått från samma källmaterial som i min första konstruktion, men huvudsakligen använt det rättsliga materialet, dvs Actors sammanfattning och vittnesuttalanden.

Dessa fem berättelser har jag alltså, till skillnad från rekonstruktionen av Fersens sista resa, byggt upp med utgångspunkt från *en* specifik källa men jag har givetvis använt mig av uppgifter ur de andra källorna både som komplement och korrektiv enligt följande principer:

1. De avgörande händelser, centrala personer och viktiga platser som nämns finns, förutom i respektive vittnesmål, i minst en annan källa, oftast ett annat vittnesmål.
2. Uppgifter om mera perifera företeelser, skeenden och handlingar som respektive vittne återger och som inte har haft direkt betydelse för rättens möjligheter att avgöra om vittnet ifråga gjort sig skyldig till något brottsligt, har jag accepterat med motiveringen att det funnits liten eller ingen anledning alls att ljuga i dessa stycken.
3. Jag har även godtagit vittnenas uppgifter angående sin ålder, yrkestillhörighet, civilstånd samt hur de sagt sig vara klädda den aktuella dagen.
4. De repliker som de fem huvudpersonerna i varje berättelse yttrar finns, förutom i respektive vittnesmål, i minst ett annat vittnesmål, medan deras tankar och känslor, liksom de ord som yttras av människor i massan, är mina skapelser.¹⁰¹¹
5. Om vädret i Stockholm den 20 juni 1810 finns det många uppgifter i flera av källorna. Jag har använt mig av de i tidningarna Dagligt Allehanda och Inrikes Tidningar regelbundet återkommande redovisningarna av de meteorologiska observationerna från Stockholms observatorium.¹⁰¹²

¹⁰¹¹ Med undantag av massans ropande på Gustav Adolfs Torg (se s. xx) som finns beskrivet i flera källor.

¹⁰¹² I Dagligt Allehanda redovisas observationerna dagligen med cirka tio dagars fördröjning. Inrikes Tidningar publicerar en gång i månaden en månadsöversikt från föregående månad.

FÖRKORTNINGAR, KÄLLOR OCH LITTERATUR

Förkortningar

AOO	Allmänna Opinionens Organ
DA	Dagligt Allehanda
DR	Dagrapporter
ET	Elegant Tidning
fol.	folio
GA	Generaladjutantsexpeditionens arkiv
GO	Generalorder
HH	Historiska Handlingar
HS	Handskriftssamlingen
IT	Inrikes Tidningar
JPH	Jöns Persson Häggman
KB	Kungliga biblioteket
KM:t	Kungl. Maj:t
KR	Kämnärsrätten
KrA	Krigsarkivet
LB	Linköpingsbladet
LUB	Lunds Universitetsbibliotek
NP	Nya Posten
RA	Riksarkivet
Rd B;o	Riksdaler banco
SAOB	Svenska akademins ordbok
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SP	Stockholms Posten
SPT	Stockholms Posttidningar
SSA	Stockholms stadsarkiv
SuP	Ströskrift utan prenumeration
XGO	Extra generalorder
ÄPK	Äldre poliskammaren
ÖT	Örebro Tidning
ÖÄ	Överståthållarämbetet

Källor

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Svea Hovrätt 1614–1989 (SE/RA/420422)

Svea hovrätt huvudarkivet 1614–1950 (01)

Remisser från Kungl. Maj:t m.fl och av hovrätten omedelbart upptagna mål (E VI b 1)

Handlingar ang Fersenska mordet (volym 35–42)

Kämnärsrättens protokoll 1, fol. 1–500 (35)

Kämnärsrättens protokoll 2, fol. 501–1021 (36)

Kämnärsrättens protokoll 3, fol. 1022–1542 (37)

Kämnärsrättens protokoll 4, fol. 1543–2006 (38)

Överståthållareämbetets protokoll 1, fol. 1–446 (39)

Överståthållareämbetets protokoll 1, fol. 447–919 (40)

Actors påståenden, försvarsskrifter och diverse (41)

Förteckningar och register (42)

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Överståthållareämbetet för polisärenden 1 (SE/SSA/ÖÄ 0021)

Äldre poliskammaren (01)

Diarium 1810 (C I a 1/37)

Svea livgardes församlings kyrkoarkiv (SE/SSA/0005E)

Husförhörslängder, huvudserie 1811 (A I a 1/11)

Krigsarkivet (KrA)

Generaladjutantsexpeditionens arkiv (SE/KrA/0028/A)

Tjänstgörande generaladjutanten för armén 1796–1832 (001)

Generalorder 1810 (B I b/14)

K M:ts justerade order (B II b/4)

Handlingar rörande Fersenska upploppet (F IV/1)

Befälhavande generaladjutanten 1808–1819 (002)

Generalorder 1810–1811 (B I b/2)

Överkommendantexpeditionen 1786–1916 (SE/KrA/0055)

Överkommendantexpeditionen 1818–1915 (A1)

Från Södermalmstorgsvakten (E VI d/1)

Från Gustav Adolfstorgsvakten (E VI e/1)

Kungliga biblioteket (KB)

Handskriftssamlingen (HS) Nominalkatalog

Kort #15227 Jöns Persson Häggman: Anteckningar
1808–1816 (D 1048 a)

Kort #9244 Lars von Engeström: Berättelse om vad som har gemenskap med valet av tron-följare efter kronprinsen Carl Augusts frånfälle 28 maj 1810. (D 1066)

Kort #9245 Lars von Engeström: Berättelse om tron-följarvalet efter Carl Augusts frånfälle. (Engestr. Osign.27:1)

Kort #9259 Lars von Engeström: L – v. E-s samling av brev erhållna åren 1786–1823. (Ep.E. 10: 1–26)

Kort #9262 Lars von Engeström: Brev till E-, aktstycken jämte anmärkningar av E- angående H.A. von Fersen och upploppet 1810 20/6. Engestr. Osign.25

Lunds Universitetsbibliotek (LUB)

De la Gardieska arkivet

Codices

Cod VIII:b, 24: *Otryckt owett 1809—1810.*

Historiska Handlingar

Kapsel 26:2 Karl XIII. Papper rörande kronprinsen Karl August och hans död.

Kapsel 26:3 Karl XIII. Papper rörande fersenska mordet.

Kapsel 26:6 Karl XIII. Inrikes ärenden.

Georg Adlersparres arkiv

I. Historiska samlingar Volym 1:3

Svenska akademins arkiv

Tävlingsskrifter 1810-1811

Nordfors, C. *Försök till sång över Sveriges kronprins Karl August.*

Samtida tryck och memoarer

- Adlersparre, Carl August. *1809 och 1810. Tidstaflor, andra delen.* Stockholm: Alb. Bonniers förlag, 1850a.
- Adlersparre, Carl August. *1809 och 1810. Tidstaflor, tredje och sista delen.* Stockholm: Alb. Bonniers förlag, 1850b.
- Adlersparre, Georg. *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer, del 3.* Stockholm: Hjerta, 1830.
- Ahnfeldt, Arvid. *Två krönte rivaler. Bernadottesminnen av J.P. van Suchtelen, m. fl., första delen.* Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1887.
- Akrell, Carl & Troil, Samuel Gustaf von. *Minnen från Carl XVI:S, Oscar I:s och Carl XV:s dagar.* Stockholm: Oscar L. Lamms förlag, 1884.
- Alin, Oscar (utg.). *Tronföljarvalet 1810. Protokoll och handlingar. Historiska handlingar 17.* (Kungliga samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia). Stockholm: Nord. bokhandel, 1899.
- Amnéus, Axel Johan. *Om kronprinsen Karl Augusts dödsätt och de rättsmedicinska huvudpunkterna av rättegången mot Rossi.* Uppsala: Uppsala Universitets årsskrift, 1866.
- Bergman, C W. *Minnen ur Sveriges nyare historia/Samlade av Bernt von Schinkel; författade och utgivna av CW Bergman, vol. 5.* Stockholm: Norstedt, 1854.
- Björnstjerna, Magnus. *Anteckningar av greve Magnus Björnstjerna.* Stockholm: Bonniers, 1852.
- Boëthius, Jacob Georg. *Försök till skaldestycke öfver hans kongl. Höghet, Svea rikes kronprins, Carl Augusts död.* Stockholm: Marquardska tryckeriet, 1810.
- Boëthius, Simon Johannes. *Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlämnade historiska anteckningar.* Uppsala: Schultz, 1882-1883.
- _____. *Minnen ur Sveriges nyare historia/Samlade av Bernt von Schinkel, bihang 2.* Uppsala: Victor Roos' förlag, 1881.
- Carlqvist, Gunnar. *Landshövdingen Gustaf Wathier Hamilton och hans anteckningar från Karl Johanstiden.* Stockholm: Norstedt, 1921.
- Clason, Sam & Petersens, Carl af. *För hundra år sedan. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809-1810.* Stockholm: Gebers förlag, 1909.
- Clason, Sam. *För hundra år sedan. Skildringar, bref och stridsskrifter från revolutionsåren 1809-1810, andra samlingen.* Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1910.
- Clason, Sam. *Handlingar till kronprins Karl Augusts historia. Historiska handlingar del 27 n:o 2.* Stockholm: P A Norstedt & Söner, 1925.

- Delén, Johanna Carolina. *Barnsligt offer af ett uppriktigt sörjande hjerta i anledning af hans kongl. höghet kronprinsen Carl Augusts död*. Stockholm: Carl Delén, 1810.
- Fahlman, Adam. *Echo af allmänna opinionen vid Sveriges kronprins marskalken av Frankrike, furstens af Ponte Corvo, intåg i Stockholm*. Stockholm: Marquardska tryckeriet, 1810.
- Grewesmöhlen, Carl August. *Påminnelser och tilläggningar vid några nyligen utkomna politiska skrifter*. Stockholm: Johan Peter Lind, 1809.
- Hallman, Carl Israel. *Samlade skrifter*. Upsala: Hanselli, 1853.
- Jöransson, Christian Ludvig. *Alle redlige svenskers valspråk: Nationen måste frälsas*. Stockholm: Henrik And. Nordström, 1809.
- Klercker, Cecilia af. *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok VIII, 1807-1811*. Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag, 1939.
- Lundblad, Johan Fredrik af. *Anteckningar till prinsens av Ponte Corvo, Sveriges utkorade kronprins, Johan Baptist Julii, leverne*. Örebro: N. M. Lindh, 1810.
- Löwenhielm, Carl Gustav. *Greve Carl Gustav Löwenhielms minnen*, första delen. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1927.
- Mörner, Carl Otto. *Tankar om tronföljden*. Uppsala: Stenhammar och Palmblad, 1810.
- Mörner, Hampus. *Några glada och sorgliga minnen af en lång levnad*. Falun: P A Huldbergs boktryckeri, 1848.
- Olivecrona, Knut. *Om dödsstraffet*. Upsala: W Schultz, 1866.
- Personalier över en av rikets herrar, riksmarskalken, generalen av kavalleriet, Uppsala Akademi kanslern, riddaren och kommendören av konungens orden, högvälborne greve herr Hans Axel von Fersen*. Stockholm: Peter Sohm, 1811.
- Philipson, L M. *Alla till kongl. Collegium medicum inkomna rapporter, brev och förklaringar, samt collegii avgivna utlåtanden rörande högsalig hans kongl. höghet Carl Augusts helsotillstånd, sjukdomstillfälligheter, dödsfall, obduction och dödsorsaker*. Stockholm: Carl Delén, 1810.
- Pontin, Magnus Martin af. *Magnus Martin af Pontins samlade skrifter, första bandet*. Stockholm: Hörbergsska tryckeriet, 1850.
- Schantz, Gustaf von. *När äro statsförändringar nödvändiga och hvarigenom bliwfa de gagnande?* Stockholm: Henrik And. Nordström, 1809.
- Schück, Henrik & Levertin, Oscar. "Överste Brelins anteckningar 1809-1818." *Svenska memoarer och bref I* (Schück, Henrik & Levertin, Oscar, utg.). Stockholm: Bonnier, 1900.
- Schück, Henrik (utg). *Excellensen A F Skjöldebrands memoarer*, tredje delen. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1904a.
- _____. *Excellensen A F Skjöldebrands memoarer*, fjärde delen. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1904b.
- _____. *Den sista gustavianska hofdamen. Ur Marianne Ehrenströms minnen*. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1919.

- Silverstolpe, Axel Gabriel. *Hvad synes allmänna opinionen önska till en nu möjlighörförbättrad svensk förfatning?* Stockholm: Carl Delén, 1809.
- Sjövall, Birger. *Om partier och paskviller å Riddarhuset vid 1809-10 års riksdag*. Kristianstad: Littorins bokhandel, 1922.
- Strömbäck, Karl August. *Utländska diplomaters minnen från det svenska hofvet*. Stockholm: Oscar L Lamms förlag, 1885.
- Sundelius, Hans Olof. *Svenska bondeståndets högtidssång på hans kongl. höghet kronprins Johan Baptist Julius Bernadotte:s hyllningsdag i Stockholm den nov. 1810*. Stockholm: Carl Delén, 1810.
- de Suremain, Jean Baptiste. *Generallöjtnant de Suremain minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794-1815*. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1902.
- Tankar i åtskillige ämnen af svenske kronprinsen Carl August, framställde uti brev från honom till prinsen av ***, jemte kortare berättelser om högbemälte furstes död och det så kallade Fersiska mordet*. Stockholm: Elmén & Granbergs tryckeri, 1832.
- Tegnér, Elof. *Minnen och anteckningar av Lars von Engeström, första bandet*. Stockholm: F & G Beijers förlag, 1876.
- _____. *Anteckningar och minnen av Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister I-II*. Stockholm: F & G Beijers förlag, 1889.
- Then svenska psalmboken, år 1695*. Nyköping: 1760.
- Utdrag af ett brev från Örebro, innehållande åtskillige underrättelser rörande den nu pågående Riksdagen, samt det den 21 augusti förrättade Thronföljarvalet*. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1810.
- Utdrag af ett brev från Örebro af d. 24 september, angående åtskillige riksdagsangelägenheter samt det ankomna svaret från hans kongl. höghet kronprinsen*. Stockholm: H. A. Nordström, 1810.
- Utdrag af ett brev från Örebro: brev från Örebro af den 12 october rörande den vidare fortgången af riksdagen, de märkligaste derwid förefallne ärenden, samt den nu afgjorda flyttningen till Stockholm*. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1810.
- Wrangel, Fredrik Ulrik (utg.). *Utdrag ur danska diplomaters meddelanden från Stockholm 1807-1808, 1810 och 1812-1813/samlade av C.J. Anker/översatta från franskan och utgivna av F.U. Wrangel*. Stockholm: Norstedt, 1897.
- Årstrycket 1810*.

Periodica

Allmänna Opinionens Organ (AOO), juli-okt 1810.

Dagligt Allehanda (DA), 1809-1811.

Elegant Tidning (ET), 1810.

Inrikes Tidningar (IT), 1810-1811.

Linköpingsbladet (LB), 1810.

Nya Posten (NP), april-dec 1810.

StockholmsPosten (SP), 1809-1811.

Stockholms Post Tidningar (SPT), 1810-1811.

Ströskrift utan Prenumeration (SuP), 1810-1811.

Litteratur

- Abrahamsson, Åke. *Ljus och frihet till näringsfång*. Stockholm: Atlantis, 1990.
- Ahlander, Dag Sebastian. *Sverige vid avgrunden 1808–1814*. Lund: Historiska media, 2019.
- Alin, Oscar. *Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810–1815*. P A Norstedt & söners förlag, 1899.
- Alm, Mikael. "Dynasty in the Making. A New King and His Old Men in Royal Ceremonies 1810–1844." *Scripts of Kingship. Essays on Bernadotte and Dynastic Formation in an Age of Revolution*, (Alm, Mikael & Johansson, Britt-Inger eds.). Uppsala: Historiska Institutionen, 2008.
- Ambjörnsson, Ronny, m. fl (red.). *Att skriva människan*. Stockholm: Carlsson, 1997.
- Andersson, Ingvar. *Sveriges historia*. Stockholm: Natur o. kultur, 1960.
- Ankarloo, Bengt. *Att stilla herrevrede*. Stockholm: Författarförlaget, 1988.
- Behre, Göran, m. fl. *Sveriges historia 1521–1809*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992.
- Beik, William. *Urban Protest in seventeenth-century France*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997.
- Berglund, Mats. *Massans röst. Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, 2009.
- Boberg, Stig. *Pressens historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970.
- Bring, Samuel E. *Bibliografisk handbok till Sveriges historia*. Stockholm: Norstedt, 1934.
- Brink Pinto, Andrés, m. fl. "Contentious Politics Studies." *Scandia* 1 (2015): 93–110.
- Burke, Edmund. *Reflections on the French Revolution*. New York: 1968.
- Burke, Peter. *Folklig kultur i Europa 1500–1800*. Stockholm: Författarförlaget, 1983.
- _____. "Overture: the New History, its Past and its Future." *New Perspectives on Historical Writing*, (Burke, Peter, ed.). Cambridge: Polity Press, 1991: 1–22.
- _____. "History of Events and the Revival of Narrative." *New Perspectives on Historical Writing*, (Burke, Peter, ed.). Cambridge: Polity Press, 1991: 233–248.
- Carlsson, Sten. *Gustav IV Adolfs fall: krisen i riksstyrelsen, konspirationen och statsvälvningen (1807–1809)*. Lund: 1944.
- Carlsson, Sten & Rosén, Jerker. *Den svenska historien 9–11*. Stockholm: Bonniers, 1979.
- _____. *Svensk historia 2*. Stockholm: Läromedelsförlagen, 1970.
- Chartier, Roger. *The Cultural Origins of the French Revolution*. Durham: Duke Univ. Press, 1991.
- _____. *The Order of Books*. Oxford: Polity Press, 1994.
- Cobban, Alfred. *The Social Interpretation of the French revolution*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1964.

- Dahlström, Jan. "Schnapps, Freedom and Wenches – The Soldier Disturbances in Stockholm in 1810." *Between the Imperial Eagles*, (Johan Engström, publ.). Stockholm: Armémuseum, 1998–1999.
- Darnton, Robert. *Boken i rännstenen*. Stockholm: Ordfront, 1984.
- _____. "The Forbidden Books of Pre-revolutionary France." *Rewriting the French Revolution*, (Colin Lucas, ed.). Oxford: Clarendon, 1991: 1–32.
- _____. *Pornografi och revolution*. Stockholm: Ordfront, 1996.
- Davies, James C. "Toward a Theory of Revolution." *American Sociological Review* 27 (1962:1): 5–19.
- Davis, Natalie Zemon. *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1975.
- Dickens, Charles. *Historien om två städer I*. Stockholm: Trevi, 1971.
- Edgren, Lars. *Lärling, gesäll, mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*. Lund: Dialogos, 1987.
- _____. "Livsmedelsprotesterna i Malmö, 1799." *Arbetshistoria* 1-2 (2014): 8–12.
- _____. *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*. Lund: Historiska Institutionen, 2021.
- Ekedahl, Nils (red). *En dynasti blir till: medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte*. Stockholm: Norstedt, 2010.
- Farge, Arlette. *Livets sköra tråd: våld, makt och solidaritet i 1700-talets Paris*. Stockholm: Natur och Kultur, 1989.
- _____. *Subversive Words: public opinion in eighteenth-century France*. London: Polity Press, 1994.
- Farge, Arlette & Revel, Jacques. *The Vanishing Children of Paris. Rumors and Politics before the French Revolution*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Forssberg, Einar. *Karl August, gustavianerna och 1809 års män*. Stockholm: Seelig, 1942.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana, 1993.
- Gerard, Alice. *Franska revolutionen. Myter och tolkningar*. Stockholm: Geber, 1973.
- Ginzburg, Carlo. *Osten och maskarna*. Stockholm: Prisma, 1988.
- Gustaffson, Karl Erik & Rydén, Per (red.). *Den svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830)*. Stockholm: Ekerlids förlag, 2000.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press, 1989.
- _____. *Kommunikativt hadlande: texter och språk, rationalitet och handlande*. Göteborg: Daidalos, 1990.
- Hafström, Gerhard. "Justitiekanslern och fersenska mordet." *Rättshistoriska studier* 10 (1984): 22–44.

- Hanawalt, Barbara. *Growing up in medieval London: the experience of childhood in history*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Hayen, Mats. *Stadens puls. En tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, 2007.
- Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars. *Det svenska samhället. Böndernas och arbetarnas tid. 1720–2018*. Lund: Studentlitteratur, 2019.
- Hedman, Rune. "Svenska tidningar 1809–1812." *Historisk tidskrift* 84 (1964): 1–34.
- _____. "Massan vid det s.k. fersenska upploppet." *Historisk tidskrift* 89 (1969): 2–71.
- Hellsing, My. *Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet*. Örebro: Örebro Universitet, 2013.
- Hemström, Mats. *Marschen mot makten: västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005.
- Hill, Christopher. *Some Intellectual Consequences of the English Revolution*. London: cop., 1980.
- Hobsbawn, Eric. *Primitive rebels*. Manchester: Manchester University Press, 1959.
- _____. "History from below, some reflections." *History from below*, (Krantz, Frederick, ed). Montréal, Québec: Concordia University, 1985: 13–27.
- Holmberg, Claes Göran. *En svensk presshistoria*. Solna: Esselte Studium, 1983.
- Holmberg, Åke. *Sverige efter 1809. Politisk historia till nutiden*. Stockholm: Svenska bokförlaget (Bonnier), 1964.
- Hultman, Lars. "En besynnerlig jäsning fortfor bland folket." *Socialt och politiskt våld*, (Österberg, Eva, red). Lund: Historiska media, 2002: 73–102
- Högberg, Staffan. *Stockholms historia 2. Småstaden. Fabrikstaden. Storstaden*. Stockholm: Bonnier fakta, 1981.
- Höijer, Thorvald T. *Karl XIV Johan. Kronprinstiden*. Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag, 1943.
- Jarrick, Arne. *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm*. Stockholm: Tiden, 1992.
- Karlbom, Rolf. *Hungerupplopp och strejker 1793–1867: en studie i den svenska arbetarklassens uppkomst*. Lund: Gleerup, 1967.
- _____. *Frihetstidens författning och 1809-års regeringsform*. Lund: Gleerup, 1973.
- _____. "Bernadottes väg till Sverige." *Historisk tidskrift* 99 (1979): 166–193.
- _____. "Rykten som historiska källor." *Historisk tidskrift* 108 (1988): 56–69.
- Lagerqvist, Lars O. *Karl XIV Johan. En fransman i Norden*. Stockholm: Prisma, 2005.
- Larsson, Olle & Marklund, Andreas. *Svensk historia*. Lund: Historiska media, 2015.
- Lefebvre, Georges. *1789: den franska revolutionens bakgrund och orsaker*. Stockholm: Albus/Bonnier, 1961.

- _____. "Revolutionary Crowds." *New Perspectives on the French Revolution*, (Kaplow, Jeffry, ed). New York och London: John Wiley & Sons, 1965.
- Lennerstrand, Maria & Ojala, Linda. *När oväsendet tystnar: efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670-1860*. Uppsala: Historiska Institutionen, 2004.
- Lindqvist, Herman. *Mordet på Axel von Fersen*. Lund: Historiska media, 2006.
- Lucas, Colin. "The Crowd and Politics." *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, (Lucas, Colin, ed). Oxford: Pergamon, 1968: 259–285.
- Lundmark, Lennart. *Tidens gång och tidens värde*. Stockholm: Författarförlaget, 1989.
- _____. "Berättande och verklighet i historieskrivningen." *Scandia* 2 (1990): 127–138.
- _____. "Berättandet i historieskrivandet." *Tvärsnitt* 1 (1996): 2–9.
- Lundstedt, Bernhard. *Sveriges periodiska litteratur 1645-1899, del 1*. Stockholm: Bokförlaget Rediviva, 1969.
- McManners, John. "The Historiography of the French Revolution." *New Cambridge Modern History* vol. VIII, (Goodwin, Albert, ed). Cambridge: Cambridge University Press, 1965: 618–652.
- Michelet, Jules. *History of the French Revolution*. Chicago: 1967.
- Mikkelsen, Flemming (red). *Protest og oprør: kollektive aktioner i Danmark 1700–1895*. Aarhus: Modtryk, 1986.
- Mikkelsen, Flemming, m.fl. (red). *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia: 1700–present*. London: Palgrave Macmillan, 2018.
- Mörner, Magnus och Aare. *Carl Otto Mörners relation av år 1810 om resan till Paris och tronföljarvalet i Örebro*. Stockholm: Kungl. Samf. för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2000.
- Nerman, Ture. *Fersenska mordet. Historiskt reportage från Stockholm den 20 juni 1810*. Stockholm: Saxon & Lindströms förlag, 1933.
- Norborg, Lars Arne. *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993.
- Nyberg, Klas. "Anti-lyx. En samtida bildberättelse om fersenska mordet den 20 juni 1810." *Det svenska begäret. Sekler av lyxkonsumtion*, (Wachenfeldt, Paula von & Nyberg, Klas, red). Stockholm: Carlssons, 2015: 130–163.
- Nye, Robert. *The Origins of Crowd Psychology*. London: Sage Publications, 1975.
- Nyzell, Stefan. *"Striden ägde rum i Malmö": Möllevångskravallerna 1926*. Malmö: Malmö högskola, 2009.
- Olofsson, Magnus. "Upploppskulturer." *Arbetshistoria* 1-2 (2014): 13–17.
- Osvald, Tobias. *Stadens gränsplatser. Kungliga poliskammaren och vardagens omstridda rum i Stockholm, 1776–1835*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2022.
- Reenstierna, Märta Helena. *Årstadagboken: journaler från åren 1793–1839. Del 1 1789–1812*. Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt, 1966.

- Rosenstone, Robert. *Revisioning History. Film and the Construction of a New Past*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995.
- Rudé, George. *The Crowd in the French Revolution*. Oxford: 1959.
- . *The Crowd in History: a study of popular disturbances in France and England 1730–1848*. New York: Wiley, 1964.
- . *Ideology and Popular Protest*. London: Lawrence and Wishart, 1980.
- Ruff, Julius R. *Violence in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Sahlberg, Gardar. *Fersenska mordet. Hur kunde det hända?* Stockholm: Bonnier, 1974.
- Sahlins, Marshall. *Kapten Cooks död*. Stockholm: Författarförlaget, 1988.
- Sather, Leland Bryce. *The Prince of Scandinavia: a biography of Prince Christian August of Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg 1768–1810*. Ann Arbor, Mich.: Xerox univ. Microfilms, 1976.
- Schama, Simon. *Dead Certainties (unwanted speculations)*. New York: Alfred A. Knopf Inc., 1991.
- Sennefelt, Karin. *Den politiska sjukan. Dalupproret 1843 och frihetstida politisk kultur*. Hedemora: Gidlund, 2001.
- Sewell, William. "Collective Violence and Collective Loyalties." *Politics and Society, volume 18, issue 4* (1990): 527–552.
- Sjöberg, Nina (red). *När Sverige valde tronföljare*. Stockholm: Sveriges riksdag, 2010.
- Sjöström, Olof. *Karl XIV Johan. Det moderna Sveriges grundare*. Stockholm: Prodomus, 2018.
- Soboul, Albert. *The Parisian Sans-Culottes and the French Revolution 1793–4*. Oxford: Clarendon, 1964.
- Staf, Nils. *Polisväsendet i Stockholm 1776–1850*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1950.
- Stone, Lawrence. "The Revival of the Narrative." *Past & Present* 85 (1979): 3–24.
- Söderberg, Johan. *Civilisering, marknad och våld*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993.
- Söderberg, Johan, m.fl. *A Stagnating Metropolis: the Economy and Demography of Stockholm 1750–1850*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Söderhjelm, Alma. *Carl Johan: Ett karaktärsporträtt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1939.
- Tilly, Charles. *The Contentious French*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1986.
- . *Popular Contention in Great Britain 1758–1834*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.
- . *Contentious Performances*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Thompson, Edward P. *The Making of the English Working Class*. London: Gollancz, 1963.
- . *Herremakt och folklig kultur*. Stockholm: Författarförlaget, 1983.
- . *Customs in Common*. London: Penguin, 1993.

- Torstensson, Yvonne (red). *Bernadotte. Det började i Örebro*. Örebro: Örebro läns museum, 2009.
- Weibull, Jörgen. *Carl Johan och Norge 1810-1814: unionsplanerna och deras förverkligande*. Lund: Gleerup, 1957.
- Wennerström, Thorsten. *Stockholms garnison genom tiderna*. Stockholm: Biografiskt galleri, 1947.
- White, Hayden. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1987.
- . "Response to Arthur Marwick." *Journal of Contemporary History* 30 (1995): 233–246.
- Wibling, Jöran. *Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1954.
- Österberg, Eva. *Folk förr. Historiska essäer*. Stockholm: Atlantis, 1995.

Studia Historica Lundensia

Skriftserien innehåller följande volymer:

1. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, 2001
2. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, 2001
3. Anna Lindberg, *Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste, and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000*, 2001
4. Per Göran Johansson, *Gods, kvinnor och stickning. Tidigindustriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870*, 2001
5. Bodil Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, 2001
6. Charlotte Tornbjör, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, 2002
7. Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*, 2002
8. Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709*, 2002
9. Andreas Linderöth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, 2002
10. Martin Alm, *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, 2003
11. Jens Lerbom, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*, 2003
12. Curt Åke Olsson, *Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968*, 2003
13. Eva Bergenlöv, *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, 2004
14. Mathias Cederholm, *De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, 2007
15. Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, 2010
16. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011
17. Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, 2011
18. Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, 2012
19. Andreas Tullberg, *“We are in the Congo now”. Sweden and the trinity of peacekeeping during the Congo crisis 1960–1964*, 2012
20. Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
21. Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955*, 2015
22. Per Höjeberg, *Utmaningarna mot demokratins skola. Den svenska lärarkåren, nazismen och sovjetkommunismen*, 2016

23. Erik Bodensten, *Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, 2016
24. Marianne Sjöland, *Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av Populär Historias och History Todays historieskrivning*, 2016
25. Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, 2016
26. Valter Lundell, *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, 2017
27. Agneta Edman, *Between Utopia and Home. Swedish radical travel writing 1947-1966*, 2017
28. Erik Bodensten, Kajsa Brillman, David Larsson Heidenblad och Hanne Sanders (red.), *Nordens historiker. En vänbok till Harald Gustafsson*, 2018
29. Lars Edgren (red.) *Historia och historiker. Om Lunds universitet genom 350 år*, 2018
30. Emma Severinsson, *Moderna kvinnor. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933*, 2018
31. Helén Persson, *Historia i futurum. Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012*, 2018
32. Bolette Frydendahl Larsen, *Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908–1940*, 2020
33. Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914 – aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, 2020
34. Lars Edgren, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*, 2021
35. Lars Hultman, *I skuggan av Karl August. Nya perspektiv på Fersenska upploppet*, 2023